

Ivan Janković

ZABRANA
ZLOSTAVLJANJA

PRIRUČNIK ZA POLICIJU
I ZATVORSKO OSOBLJE

POZDRAV iz MITROVICE — ПОЗДРАВ из МИТРОВИЦЕ

Кр. земаљ. Казалона — Кр. земаљ. казниона

Mučenje (tortura), okrutno, ne-čovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje – sve su to oblici *zlostavljanja* ljudi i svi su strogo zabranjeni. Zabrana zlostavljanja je opšta. Ona važi i za sve državne organe, a u praksi se odnosi najviše na policiju i ustanove u kojima se nalaze lica lišena slobode. Ovo zato što su policajci i zatvorski službenici najčešće u prilici da fizički kontrolišu gradane i da ih, kršeći zakon i pravila službe, zlostavljuju. Opasnost da u njihovom radu dođe do zlostavljanja ljudi je utoliko veća što su policijske stanice i zatvorske ustanove, po prirodi stvari, zaklonjene od pogleda javnosti.

Zato je ovaj priručnik namenjen baš policajcima i osoblju ustanova za lišenje slobode. Osnovni mu je cilj da *spreči* zlostavljanje, pre svega tako što će policajcima i zatvorskim čuvarima pomoći da razlikuju zabranjene od dozvoljenih načina postupanja, što će im ukazati na mere koje umanjuju opasnost od zlostavljanja i što će ih upoznati sa obaveznim i poželjnim standardima postupanja prema licima lišenim slobode.

Nadamo se da će ova knjiga poslužiti službenicima policije i osoblju zaposlenom u kaznenim ustanovama da bolje i savesnije obavljaju svoje svakodnevne poslove i odgovore na zahteve koje pred njih postavljaju univerzalni i regionalni međunarodni instrumenti i važeći zakoni i podzakonski akti u domaćem zakonodavstvu.

Iz predgovora

Biblioteka
Ljudska prava
22

Izdavač

Beogradski centar za ljudska prava
Beogradska 54, Beograd,
Tel/fax. (011) 308 5328, 344 7121
e-mail: bgcentar@bgcentar.org.rs
www.bgcentar.org.rs

Za izdavača

dr Vojin Dimitijević

Urednik

dr Vesna Petrović

Autori tekstova

dr Ivan Janković
Radmila Dragičević-Dičić
dr Vesna Petrović
Žarko Marković

Lektor i korektor

Jasmina Alibegović

ISBN 978-86-7202-125-7

Tiraž

400 primeraka

Priprema i štampa

Dosije studio, Beograd

Ivan Janković

ZABRANA ZLOSTAVLJANJA

Priručnik za policiju i zatvorsko osoblje

Beograd, 2010.

Objavljivanje priručnika pomogli su
Evropska unija i Institut za otvoreno društvo
(Open Society Institute).

Sadržaj

Skraćenice	13
Predgovor	15
1. O zlostavljanju uopšte	19
2. O zlostavljanju u prošlosti	28
2.1. Mučenje kao mera u sudskom postupku	28
2.1.1. Uopšte	28
2.1.2. U Srbiji	29
2.2. Telesne i smrtne kazne	31
2.2.1. Telesne kazne	31
2.2.2. Smrtna kazna	35
3. O zlostavljanju danas	37
3.1. Uvod	37
3.2. Pokušaji legalizovanja mučenja u XXI veku	39
3.3. Telesne i smrtne kazne u XXI veku	40
3.3.1. Telesne kazne	40
3.3.2. Smrtna kazna	41
4. Uloga međunarodnih organizacija u sprečavanju i kažnjavanju zlostavljanja	42
4.1. Uvod	42
4.2. Osnovni međunarodni pravni instrumenti protiv mučenja i drugih oblika okrutnog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja	43
4.2.1. Univerzalni instrumenti	43
4.2.1.1. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948) – Član 5	43
4.2.1.2. Ženevske konvencije (1949) – Zajednički član 3	44
4.2.1.3. Standardna minimalna pravila za postupanje prema zatvorenicima	44
4.2.1.4. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) – Član 7	45

4.2.1.5. Deklaracija o zaštiti svih lica od mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (1975).....	46
4.2.1.6. Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (1984) i njen Opcioni protokol (2002).....	47
4.2.1.7. Konvencija o pravima deteta (1989) – Član 37 (a).....	48
4.2.2. Regionalni (evropski) instrumenti	48
4.2.2.1. Evropska konvencija o ljudskim pravima (1950) – Član 3	48
4.2.2.2. Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (1987).....	49
4.2.2.3. Evropska zatvorska pravila (2006).....	50
4.3. Međunarodni krivični sudovi.	50
5. Definicija mučenja	52
5.1. Definicija mučenja.....	52
5.2. Elementi.....	54
5.2.1. Učešće službenog lica	54
5.2.2. Intenzitet bola.....	55
5.2.3. Namera i cilj	57
5.2.4. Bespomoćnost žrtve.....	58
5.3. Apsolutnost zabrane zlostavljanja	58
5.4. Obaveze države.....	60
5.4.1. Uopšte	60
5.4.2. Inkriminacija mučenja	60
5.4.3. Istraga.....	61
5.4.4. Obeštećenje.....	63
5.4.5. Obuka	63
5.4.6. Zabранa korišćenja iznuđenih iskaza	64
5.4.7. Saradnja s Komitetom protiv mučenja	64
5.4.8. Zabранa predavanja lica drugoj državi.....	65
5.4.9. Zasnivanje široke nadležnosti i međudržavna saradnja.....	66
6. Definicija svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (SNPP)	68
6.1. Uvod.....	68
6.2. Razlike između mučenja i SNPP	68
6.3. Razlike između mučenja i SNPP uopšte.....	69
6.4. Nečovečno postupanje.....	70
6.5. Ponižavajuće postupanje	73
6.5.1. Definicija i elementi.....	73

6.5.2. Primeri.....	75
6.5.3. Diskriminacija kao vid ponižavajućeg postupanja	76
6.6. Nečovečno i ponižavajuće kažnjavanje	77
6.6.1. Uvod.....	77
6.6.2. Telesne kazne	78
6.6.3. Smrtna kazna	80
7. Zabрана муčenja i drugih oblika svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja u zakonodavstvu Republike Srbije	85
7.1. Ustav Republike Srbije.....	85
7.2. Krivični zakonik Republike Srbije	86
7.2.1. Pojam službenog lica.....	87
7.2.2. Razlika između mučenja i drugih oblika zlostavljanja.....	88
7.2.3. Iznuđivanje iskaza	91
7.2.4. Sticaj sa krivičnim delom teške telesne povrede, ubistva ili teškog ubistva	93
7.2.5. Pokušaj krivičnog dela i saizvršilaštvo	94
7.2.6. Radnje nečinjenja.....	95
7.2.7. Adekvatnost kaznene politike	96
7.2.8. Pravo žrtve na obeštećenje	96
7.3. Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije	96
7.3.1. Uvod.....	96
7.3.2. Prava okrivljenih i osumnjičenih.....	97
7.3.3. Prava lica lišenih slobode	98
7.3.4. ZKP i zabrana zlostavljanja i mučenja	99
7.3.5. Zabранa korišćenja dokaza pribavljenih mučenjem ili iznuđivanjem	100
7.3.6. Pritvorena lica.....	100
7.4. Zakon o policiji	101
7.4.1. Osnovna načela	102
7.4.2. Policijska ovlašćenja.....	103
7.4.2.1. Zadržavanje lica i privremeno ograničenje slobode kretanja	103
7.4.2.2. Pregled lica	105
7.4.2.3. Sredstva prinude.....	105
7.4.2.4. Disciplinska odgovornost.....	106
7.5. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija	107
7.5.1. Osnovne odredbe.....	107
7.5.2. Položaj osuđenog	107
7.5.2.1. Kontakt sa spoljnjim svetom.....	107

7.5.2.2. Zdravstvena zaštita	108
7.5.2.3. Podnesci, pritužbe i žalbe	110
7.5.2.4. Mere za održavanje reda i bezbednosti	110
7.5.2.5. Disciplinski prestupi	113
7.5.3. Pritvorena lica	114
8. Međunarodnopravni i nacionalni mehanizmi za sprečavanje i kažnjavanje mučenja	115
8.1. Uvod	115
8.2. Paralelni sistemi zaštite ljudskih prava u Ujedinjenim nacijama – organi uspostavljeni Poveljom i ugovorna tela	116
8.2.1. Komitet za ljudska prava	118
8.2.2. Komitet protiv mučenja	120
8.2.3. Specijalni izvestilac UN za mučenje	123
8.3. Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT)	126
8.4. Preventivni mehanizmi predviđeni Opcionim protokolom uz UN Konvenciju protiv mučenja	129
8.4.1. Potkomitet za sprečavanje mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka	130
8.4.2. Nacionalni preventivni mehanizmi	131
8.4.5. Nevladine organizacije	134
9. Zlostavljanje u policiji	137
9.1. Uvod	137
9.2. Lišenje slobode	138
9.3. Transport	140
9.4. Boravak u policijskoj stanici	142
9.4.1. Uvod	142
9.4.2. Materijalni uslovi	143
9.4.2.1. Čelija	144
9.4.2.2. Higijena	147
9.4.2.3. Režim	148
9.4.3. Jemstva protiv zlostavljanja	148
9.4.3.1. Uvod	148
9.4.3.2. Pravo na obaveštavanje	149
9.4.3.3. Pravo na branioca	151
9.4.3.4. Pravo na lekara	152
9.4.3.5. Upoznавање с правима	153
9.4.3.6. Dokumentacija о lišenju slobode	154

9.4.3.7. Saslušavanje lica lišenog slobode.....	155
9.4.3.8. Pravo na žalbu i sudska zaštita	157
9.4.3.9. Nadzor.....	158
9.4.3.10. Obuka	158
9.4.3.11. Lica s posebnim potrebama	159
10. Zlostavljanje u zatvoru – I deo	162
10.1. Uvod	162
10.2. Namerno zlostavljanje.....	163
10.2.1. Namerno zlostavljanje od strane zavodskih službenika.....	163
10.2.2. Namerno zlostavljanje među osuđenicima	166
10.2.3. Smrt u zatvoru	168
10.3. Materijalni uslovi	168
10.3.1. Ćelija	168
10.3.2. Pretrpanost	170
10.3.3. Praksa Evropskog suda za ljudska prava	171
10.4. Režim	174
10.5. Zdravstvena nega	175
10.5.1. Uvod.....	175
10.5.2. Pristup lekaru	176
10.5.3. Lekarska nega	177
10.5.3.1. Opšta medicina	177
10.5.3.2. Psihijatrija	178
10.5.3.3. Pristanak osudenog	178
10.5.3.4. Profesionalna tajna, nezavisnost i kompetentnost	179
10.5.3.5. Preventivna zdravstvena zaštita.....	180
10.5.3.6. Uloga zdravstvene službe u sprečavanju zlostavljanja	181
10.5.3.7. Samoubistvo i samopovređivanje	181
10.5.3.8. Štrajk glađu.....	182
11. Zlostavljanje u zatvoru – II deo	184
11.1. Posebna pitanja discipline, bezbednosti i režima u kaznenim zavodima	184
11.1.1. Disciplinske kazne i disciplinski postupak.....	184
11.1.2. Samica	185
11.1.3. Izolacija (usamljenje).....	186
11.1.4. Pretres i pregled tela i telesnih otvora.....	189
11.1.5. Vezivanje	191
11.1.6. Transport	193
11.1.7. Kontakt sa spoljnim svetom.....	194

11.2. Posebne kategorije lica lišenih slobode u zatvorima	196
11.2.1. Pritvorenici	196
11.2.2. Maloletnici	198
11.2.3. Žene	201
11.2.4. Stranci	203
11.2.5. Osuđeni na doživotne i duge zatvorske kazne.....	204
Spisak slučajeva pomenutih u priručniku.....	207

PRILOZI

1. Evropska zatvorska pravila	213
2. Kodeks ponašanja lica odgovornih za primenu zakona	242
3. Standardna minimalna pravila za postupanje prema zatvorenicima.....	249
4. Načela medicinske etike koja se odnose na ulogu zdravstvenog osoblja, naročito lekara, u zaštiti zatvorenika i lica u pritvoru od mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka	267
5. Deklaracija o osnovnim načelima pravde u vezi sa žrtvama krivičnih dela i zloupotrebe vlasti	271

SAŽETAK PRESUDE

1. Predmet <i>Peers protiv Grčke</i> (predstavka br. 28524/95) presuda od 19. aprila 2001. godine	277
2. Predmet <i>Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva</i> (predstavka br. 27229/95) 3. april 2001. godine.....	279
3. Presuda Velikog veća u predmetu <i>Paladi protiv Moldavije</i> (predstavka br. 39806/05) presuda od 10. marta 2009. godine	282
4. Presuda Velikog veća u predmetu <i>Jalloh protiv Nemačke</i> (predstavka br. 54810/00) presuda od 11. jula 2006. godine	284
5. Predmet <i>Selmouni protiv Francuske</i> (predstavka br. 25803/94) presuda od 25. jula 1999. godine	287

6. Predmet <i>Trajkoski protiv Makedonije</i> (predstavka br. 13191/02) presuda od 7. februara 2008. godine	290
7. Presuda Velikog veća u predmetu <i>Gäfgen protiv Nemačke</i> (predstavka br. 22978/05) presuda od 1. juna 2010. godine.....	292
8. Predmet <i>Šećić protiv Hrvatske</i> (predstavka br. 4001/02) presuda od 31. maja 2007. godine	295

Skraćenice

CAT – Komitet Ujedinjenih nacija protiv mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni i postupaka

CPT, Evropski komitet – Komitet Saveta Evrope za sprečavanje mučenja i nečovečnosti za sprečavanje mučenja večnih ili ponižavajućih kazni i postupaka

EKOSOK – Ekonomski i socijalni savet Ujedinjenih nacija

Evropska konvencija – Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama

Evropska komisija – Evropska komisija za ljudska prava

Evropski sud – Evropski sud za ljudska prava

EU – Evropska unija

GS – Generalna skupština Ujedinjenih nacija

KZ – Krivični zakonik Republike Srbije

MKS – Stalni međunarodni krivični sud

MKTJ – Međunarodni krivični tribunal za suđenje licima odgovornim za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine

NPM – Nacionalni preventivni mehanizam

OPCAT – Opcioni protokol uz Konvenciju protiv mučenja Ujedinjenih nacija

SPT – Potkomitet UN za sprečavanje mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni

SNPP – Svirepo, nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje

ZKP – Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije

ZIKS – Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije

UN – Ujedinjene nacije

Predgovor

Mučenje (tortura), okrutno, nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje – sve su to oblici *zlostavljanja* ljudi i svi su strogo zabranjeni. Zabранa zlostavljanja je opšta. Ona važi i za sve državne organe, a u praksi se odnosi najviše na policiju i ustanove u kojima se nalaze lica lišena slobode. Ovo zato što su policajci i zatvorski službenici najčešće u prilici da fizički kontrolisu građane i da ih, kršeći zakon i pravila službe, zlostavljuju. Opasnost da u njihovom radu dođe do zlostavljanja ljudi je utoliko veća što su policijske stanice i zatvorske ustanove, po prirodi stvari, zaklonjene od pogleda javnosti.

Zato je ovaj priručnik namenjen baš policajcima i osoblju ustanova za lišenje slobode. Osnovni mu je cilj da spreči zlostavljanje, pre svega tako što će policajcima i zatvorskim čuvarima pomoći da razlikuju zabranjene od dozvoljenih načina postupanja, što će im ukazati na mere koje umanjuju opasnost od zlostavljanja i što će ih upoznati s obaveznim i poželjnim standardima postupanja prema licima lišenim slobode.

Prva tri poglavlja bave se pojavama zlostavljanja kroz istoriju pa sve do danas važećih telesnih i smrtnih kazni i korisna su kao dobar uvod u dalju razradu standarda kojima se bavi ovaj priručnik. Naredno poglavljje služi da se jasnije i preciznije definiše pojam mučenja i čitaoci upoznaju s obavezama koje stoje pred državom u cilju sprečavanja i kažnjavanja postupaka koji se mogu smatrati mučenjem, dok je sledeće posvećeno bližem određivanju i definisanju pojma svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja budući da je i takvo postupanje zabranjeno i međunarodnim standardima i domaćim propisima. Mučenje, surovo, nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje zabranjeno je i kažnjivo i u našem zakonodavstvu pa se time bavi jedno celo poglavje. Konačno, smatrali smo da je za policiju i osoblje ustanova za lišenje slobode neophodno više detalja i razrade u pogledu standarda koji moraju da se poštuju u primeni mera u ustanovama u kojima se nalaze lica lišena slobode pa su tome posvećena poslednja tri poglavlja.

Cilj nam je bio da bliže objasnimo odredbe svih relevantnih međunarodnih ugovora koje je naša država ratifikovala i približimo čitaocima nadležnosti i rad nadzornih tela koja se bave izveštavanjem i prevencijom pojave mučenja, svirepog, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja ili presuđuju u postupcima koje pojedinci pokreću kada smatraju da su žrtve mučenja, što smo učinili u četvrtom i osmom poglavju ove knjige.

Budući da su Evropski sud za ljudska prava, Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja i ugovorna tela UN obogatili ovu oblast velikim brojem presuda, odluka ili izveštaja u kojima su detaljnije razrađeni standardi u pogledu sprečavanja i kažnjavanja mučenja i zlostavljanja u tekstu se često pominju ovi izvori. Dugujemo objašnjenje kako smo ove izvore navodili da bi čitocima bilo lakše da se u njima snađu. Kada je usvojena Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama bila su predviđena dva tela koja vrše nadzor nad primenom ove konvencije. Bili su to Evropska komisija za ljudska prava kao prvostepeni i Evropski sud za ljudska prava kao drugostepeni organ. Protokolom iz 1998. godine ukinuta je Komisija i ostao je samo Evropski sud za ljudska prava. Međutim, pošto je i Evropska komisija u nizu svojih odluka tumačila odredbe članova Evropske konvencije te njene odluke se u ovom priručniku često navode iako sama Komisija danas više ne postoji. Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja objavljuje svoje izveštaje koji su veoma korisni za analizu stanja u pojedinim državama ali i za tumačenje standarda, pa se i na njih često pozivamo. Komitet objavljuje pojedinačne izveštaje o svakoj poseti državi – članici i opšte, tj. godišnje izveštaje. S obzirom da su naslovi pojedinačnih izveštaja dugački i komlikovani mi smo ih citirali skraćeno kao: CPT, naziv države na koju se izveštaj odnosi, godina na koju se izveštaj odnosi, redni broj paragrafa koji se citira. Godišnji izveštaji se citiraju skraćeno, kao: CPT General Report (Opšti izveštaj), godina na koju se izveštaj odnosi, redni broj paragrafa koji se citira. Svi izveštaji CPT dostupni su na engleskom i/ili francuskom jeziku, na sajtu Komiteta (www.cpt.coe.int).

Neophodna su i objašnjenja u vezi s terminologijom i prevodom pojedinih reči. Za pojmove surov, okrutan i svirep najčešće smo koristili samo reč „svirep“ jer se u većini prevoda na naš jezik koristi ta reč. Za pojam stranke u postupku koristili smo, u zavisnosti od organa o kome je reč, termin tužilac ili podnositelj predstavke.

U Priručniku se za označavanje aktera – službenih lica, učesnika u postupku i drugih – koristi muški rod, osim kada se, u konkretnom slučaju, radi o ženskoj osobi. Ovako je postupljeno zato što su akteri u događajima koji se tiču policijskog postupanja i ustanova za lišenje slobode u stvarnosti najčešće muškarci. Inače autori i autorke Priručnika, kao i Beogradski centar za ljudska prava, zalažu se za rodnu ravnopravnost i načelno podržavaju rodno neutralnu upotrebu jezika.

Pošto se u tekstu pojavljuje veliki broj skraćenica da bi se izbegli predugi naslovi pojedinih tela i organa ili nekih termina važnih za ovu oblast Priručnik sadrži i spisak skraćenica.

Pored glavnog teksta priručnik u delu Priloga sadrži i tekstove nekoliko međunarodnih dokumenata koji se tiču mučenja, kao i nekoliko skraćenih pre-suda Evropskog suda za ljudska prava za koje smo smatrali da su važne u definisanju standarda i mogu pomoći čitoacima u razumevanju logike Evropskog suda za ljudska prava i komiteta UN.

Autor priručnika je dr Ivan Janković, advokat, član Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. On je napisao poglavlja 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11 i odeljak 8.3. Pojedine delove ili poglavlja napisali su drugi autori i to: poglavlje 7 Radmila Dičić, sudija Vrhovnog kasacionog suda, i saradnici Beogradskog centra za ljudska prava, dr Vesna Petrović, poglavlje 8 (osim odeljaka 8.3 i 8.4.2) i Žarko Marković odeljak 8.4.2.

Nadamo se da će ova knjiga poslužiti službenicima policije i osoblju zapošlenom u kaznenim ustanovama da bolje i savesnije obavljaju svoje svakodnevne poslove i odgovore na zahteve koje pred njih postavljaju univerzalni i regionalni međunarodni instrumenti i važeći zakoni i podzakonski akti u domaćem zakonodavstvu.

Beogradski centar za ljudska prava

1. O zlostavljanju uopšte

Čovek i ljudska prava su u samim temeljima vrednosnog sistema savremene civilizacije. Pravo na fizički integritet i ljudsko dostojanstvo su među osnovnim ljudskim pravima, a zabrana mučenja i drugih oblika zlostavljanja služi zaštiti tog prava. Ljudska prava se razlikuju od drugih subjektivnih prava građanina prema državi po tome što su ona *urođena* – ljudi ih imaju samim tim što su ljudi i ona postoje nezavisno od države i bez države. Ovakvo shvatanje se zasniva na pretpostavci da čovek, kao racionalno i autonomno biće, stupa u državnu zajednicu s nekim pravima koja prethode državi i koja mu država ne može oduzeti. Poreklo ljudskih prava nije u pozitivnom pravu nego u moralnom poretku.

U psihološkom smislu, mi osuđujemo nasilne, nečovečne i ponižavajuće postupke jer saosećamo sa žrtvama. Mi možemo da zamislimo kako se žrtva oseća jer iz sopstvenog iskustva znamo kakav je doživljaj bola, stida ili straha. Ova sposobnost da se zamisli i na taj način „oseti“ tuđe iskustvo zove se empatija. Osećaj empatije za žrtvu je utoliko jači ukoliko nam je ona sličnija ili, tačnije, ukoliko više verujemo da nam je ona slična i da s njom delimo određene osobine. Ako je žrtva neko za koga verujemo da se jako razlikuje od nas ili da nam je „neprijatelj“, osećaj empatije je slabiji ili se potpuno gubi.

U primitivnim društvima, empatija je ograničena na pripadnike primarne grupe – na najbliže srodnike (članove porodice, bratstva, plemena), a gubi se za „strance“, tj. za pripadnike drugih, udaljenijih grupa, na primer za članove drugog bratstva ili drugog plemena. To važi i za pripadnike iste nacije. Lakše je osetiti bliskost prema ljudima koji govore isti jezik, uče iste škole, imaju iste običaje i moralne norme, ukratko – ljudima koji pripadaju istoj kulturi. Za njih se kaže: „svoji smo“ ili: „oni su naši“, i za njih se prepostavlja da osećaju bol, strah i stid na isti način i u istim situacijama kao i „mi“. Ali, ljudi koji govore nerazumljivim jezikom i imaju drukčije običaje (oblaze se drukčije, jedu drukčiju hranu, drukčije uređuju odnose između muškaraca i žena, itd.) – ukratko, ljudi koji pripadaju drugoj kulturi – za primitivnog čoveka predstavljaju zagonetku. On kao da ne zna šta, kako i kada oni osećaju, pa zato i ne saoseća uvek sa njima.

I unutar pojedinih društava postoje velike razlike među pojedinim društvenim grupama, na primer između seoskog i gradskog stanovništva, bogatih i siromašnih, obrazovanih i neobrazovanih. U pojedinim periodima se verovalo da su kriminalci drukčiji od običnih ljudi i da čine posebnu društvenu klasu

(„kriminalne klase“) ili, čak, da se rađaju s nekim posebnim biološkim osobinama („rođeni zločinac“). To verovanje je umanjivalo osećaj empatije prema osuđenicima. Ako kažnjenici nisu u punoj meri „ljudi“, onda ni kazne kojima se oni podvrgavaju, ma kako svirepe, nečovečne i ponižavajuće bile, nisu sasvim „neljudske“.

Proces uljudbe (civilizacije) i ekonomski, društveni i politički razvoj modernog sveta doveli su do bitnog proširenja kruga ljudi s kojima se savremeni čovek identificuje i prema kojima oseća empatiju. To više nisu samo pripadnici užih srodnicih i etničkih grupa nego svi pripadnici ljudskog roda, jer je sve očiglednije da su bitne ljudske osobine upravo one koje su zajedničke svim ljudima, a ne one po kojima se oni razlikuju, kao što su pol, boja kože, etnička pripadnost, jezik ili veroispovest. Ovom relativizovanju razlika među ljudima doprinose sve veća pokretljivost (ljudi sve više putuju i tako upoznaju strane zemlje i kulture) i razvoj medija i komunikacija, poput televizije ili interneta, zahvaljujući kojima svakodnevno uživo gledamo šta se dešava ljudima na hiljade kilometara daleko od nas i možemo da se s njima identifikujemo i sa njima saosećamo. Ekomska globalizacija dovodi do toga da sve više ljudi širom sveta svakodnevno koristi iste proizvode, vozi iste automobile, jede istu hranu i na isti način provodi slobodno vreme. I ova unifikacija svakodnevnih iskustava olakšava osećaj empatije prema svima koji ta iskustva dele. Najzad, empatiju ne osećamo samo prema ljudima nego i prema životinjama i zato osuđujemo mučenje životinja i surovo postupanje prema njima.

Rekli smo da je poreklo ljudskih prava u moralnom a ne pravnom poretku. Moralne norme su, međutim, relativne i u prostoru i u vremenu. One se razlikuju od jednog društva do drugog, pa čak i od jedne do druge grupe u okviru istog društva. Isto tako, moralne norme vremenom evoluiraju, pa ponašanje koje je nekada bilo prihvatljivo ili pohvalno može postati sramno ili nedolično.

Uzmimo za primer odnos prema ljudskom telu i njegovom integritetu. U srednjovekovnoj Evropi, javna pogubljenja i mučenja osuđenih na smrt bila su normalan deo svakodnevnice. To su bili pravi spektakli, uporedivi s današnjim sportskim utakmicama. Manji evropski gradovi kupovali su osuđenike na smrt od većih, da bi svojim stanovnicima mogli da prirede uživanje u javnom mučenju i pogubljenju zločinaca. Javnost pogubljenja se u nekim zemljama (npr. Francuska ili Srbija) zadržala sve do dvadesetog veka. Na beogradskoj Karaburmi, gde su izvršavane smrtnе kazne streljanjem, znalo je da se okupi i po deset i više hiljada ljudi, uključujući žene i decu. Ta masa se dovikivala i šaljakala s osuđenicima, vezanim uz kolac u unapred iskopanoj raki, i grabila za „suvenire“, kao što su podmetaći ispod okova na osuđenikovim nogama, koje su najspretniji posmatrači skidali s njihovih mrtvih tela (verovalo se da imaju magijske moći). Karaburma je prestala da se koristi tek 1904. godine, od kada su smrtnе kazne

izvršavane na skrovitijim mestima u okolini grada i bez publike, ali su u unutrašnjosti streljanja i dalje privlačile mase sveta, sve do 1930, kada je zakonom ukinuta javnost izvršenja. (Javnih streljanja i vešanja bilo je svuda po Srbiji i u prvim godinama posle Drugog svetskog rata.) Danas su u Evropi, pa i u Srbiji, ovakvi spektakli nezamislivi, a kada bi se dogodili, sasvim sigurno bi naišli na opštu moralnu osudu.

Kao drugi primer može da posluži telesna kazna, koja ne narušava samo telesni integritet nego vređa i ljudsko dostojanstvo kažnjenog. Ona je svojevremeno bila najčešća krivična i disciplinska sankcija, a njena uloga u vaspitnom procesu, kako u kući tako i u školi, bila je nezamenljiva. Zaista se verovalo da je batina „iz raja izašla“, a u školama su ponegde decu tukli ne samo kad nešto zgreše nego i čisto preventivno, da ne bi grešila, i to obično subotom, pa se zato govorilo „subota – đačka bubota“. Danas se u Evropi telesna kazna nigde ne primenjuje, a na roditelje koji biju decu (i muževe koji biju žene) u većini zemalja se gleda s neodobravanjem.

Treći primer tiče se čovekove privatnosti. Nekada je ljudski život bio podložniji kontroli zajednice i odstupanja od vladajućih normi ponašanja se nisu tolerisala, čak ni kada se radilo o sasvim ličnim i privatnim stvarima i navikama. U prošlosti, privatnost ne samo što je bila podložna kontroli nego je, i u bukvalnom smislu, bila izloženija pogledu javnosti, jer se srazmerno veći deo života provodio na javnim mestima, a ni kuće i stanovi nisu pružali punu zaštitu od tudi pogleda. Običaj da se na prozore ne stavljam zavese, koji se i do danas zadržao u nekim protestantskim zemljama (Holandija, Švedska), potiče od nekadašnje potrebe ukućana da (makar simbolično) pokažu komšiluku kako ne rade ništa nedolično i kako nemaju šta da kriju. Danas je, međutim, bar u razvijenim društвима, čovekova privatnost skoro apsolutna i njen narušavanje je moralno nedopustivo.

Empatija i moralne norme su nesumnjivo važni faktori koji utiču na ljudsko ponašanje, ali oni sami po sebi nisu dovoljni da spreče nanošenje bola i patnje ljudima u društvu. Prvo, nemaju svi ljudi podjednako razvijen osećaj empatije niti svi u istoj meri interiorizuju i poštuju moralne norme – u svakom društvu ima svakojakih psihopata i sociopata. Drugo, sankcije za kršenje moralnih normi (neodobravanje i osuda okoline, bojkot i druge) slabije deluju na ljude čije je moralno čulo zakržljalo ili koji se rukovode drukčijim moralnim normama (npr. normama neke manje društvene grupe, uključujući tu i pojedine kriminalne subkulture). Za sprečavanje i kažnjavanje zlostavljanja potreban je jedan mnogo efikasniji mehanizam, a to je pravo, sa svojim preciznim normama, sankcijama, organima prinude i formalnim postupcima. Empatija i moral igraju ulogu motivišućeg činioca odnosno teorijskog osnova za donošenje i sprovođenje zakona protiv zlostavljanja, a sprečavanje i kažnjavanje zlostavljanja su u domenu prava.

Pravo je pogodniji mehanizam za represiju zlostavljanja iz još jednog razloga: dok su moralne norme relativne i razlikuju se od jedne do druge društvene grupe, sadržina i obaveznost pravnih normi su jednaki za sve stanovnike jedne države. Povrh toga, osnovna načela međunarodnog prava obavezuju sve države da svim ljudima na svojoj teritoriji obezbede minimum zaštite od zlostavljanja.

Ideja o pravnoj zaštiti ljudskih prava je relativno nova i javlja se tek s građanskim revolucijama u XVIII veku. Pre njih, prava čoveka su zavisila od suverene volje države. Vladalac je ta prava davao podanicima svojom voljom, ali ih je mogao i oduzeti. Ali, američka Deklaracija nezavisnosti (1776) i francuska Deklaracija prava čoveka i građanina (1789) proklamovale su „neotuđivost“ ljudskih prava i jednakost svih ljudi.

„Ljudi su stvoreni jednaki i njihov Tvorac ih je obdario neotuđivim pravima, među koja spadaju život, sloboda i traženje sreće“ (Deklaracija nezavisnosti).

„Predstavnici francuskog naroda ... smatrajući da su nepoznavanje, zaboravljanje ili preziranje prava čoveka jedini uzroci opštih nesreća ... resili su da izlože u jednoj deklaraciji prirodna, neotuđiva i sveta Prava čoveka“ (Deklaracija prava čoveka i građanina).

Od početka devetnaestog veka, ustavi pojedinih država počinju izričito da navode pojedina ljudska prava i da im obezbeđuju zakonsku zaštitu. Međutim pravima su i zaštita telesnog integriteta i ljudskog dostojanstva svakog čoveka. Velike razlike u stepenu razvoja pojedinih država učinile su da ljudska prava budu šira i bolje zaštićena u jednim nego u drugim državama. Ove razlike su opstajale zahvaljujući doktrini absolutne suverenosti i nemešanja u unutrašnje stvari drugih država. Tek u najnovije vreme, zahvaljujući razvoju međunarodnog prava ljudskih prava, ovakvo stanje stvari počinje polako da se menja.

Međunarodno pravo se vekovima bavilo samo odnosima između državâ i njihovim međusobnim pravima i obavezama, a ne ljudima – pojedincima i njihovim ljudskim pravima. Međunarodni ugovori su samo izuzetno i posredno štitili ljudska prava pojedinaca, kao što je, na primer, slučaj s bilateralnim i multilateralnim konvencijama o ukidanju ropsstva odnosno trgovine robljem. Tek u dvadesetom veku otpočinje ozbiljniji prodor međunarodnog prava u oblast zaštite ljudskih prava, i to prvo preko humanitarnog prava, koje reguliše vođenje rata.

Pojam ratnog zločina je relativno nov. U prošlosti, ratni pobednik nije imao nikakvih pravnih obaveza prema pobedenom. Stanovništvo osvojenog grada ili teritorije moglo je biti pobijено ili pošteđeno, a gradovi razoreni ili sačuvani, sve u zavisnosti od osvajačeve dobre volje i milosrđa. Ranjeni neprijateljski vojnici su mogli da budu ostavljeni na bojnom polju da umru. Tek 1864. godine je usvojena Prva ženevska konvencija o zaštiti ranjenika, koja je zabranila bombardovanje vojnih bolnica, propisala jednakost postupanja prema svim ranjenicima, pružila zaštitu medicinskom osoblju na bojnom polju i obezbedila

poštovanje simbola Crvenog krsta, dok je Haška konvencija (1899) zaštitila ratne zarobljenike i civilno stanovništvo na okupiranim teritorijama. Potonje Ženevske konvencije (1906, 1929, 1949) i njihovi dodatni protokoli upotpunili su međunarodno humanitarno pravo. Četvrta ženevska konvencija (o zaštiti građanskih lica za vreme rata, 1949) je izričito zabranila povrede telesnog integriteta (uključujući sakaćenja, svireposti i mučenja) i ličnog dostojanstva (uključujući uvredljive i ponižavajuće postupke). Teške povrede Ženevskih konvencija, kao i neke druge povrede humanitarnog prava, predstavljaju ratne zločine, koji se danas gone ne samo pred sudovima pojedinih država nego i pred posebnim tribunalima (npr. za bivšu Jugoslaviju i Ruandu) i stalnim Međunarodnim krivičnim sudom u Hagu.

Dalji razvoj međunarodnog prava posle Drugog svetskog rata, pod okriljem Ujedinjenih nacija, podrobno je i opširno regulisao zaštitu prava na telesni integritet i ljudsko dostojanstvo. Toj zaštiti su posvećeni, delimično ili u celosti, brojni međunarodni ugovori, rezolucije, deklaracije i standardi, o kojima će biti više reči.¹ Svi oni sadrže zabranu zlostavljanja – mučenja i svirepog, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja. Zapravo, zabrana mučenja je apsolutna i deo je običajnog međunarodnog prava (*ius cogens*), što znači da obavezuje sve države a ne samo one koje su potpisale neki od međunarodnih ugovora o zabrani zlostavljanja. Isto tako, danas postoje brojni međunarodni mehanizmi za sprečavanje zlostavljanja i za kontrolu odnosa pojedinih država prema zabrani zlostavljanja. Danas je moguće ono što se nekada nije moglo ni zamisliti – da pojedinac tuži međunarodnom organu državu čiji su ga organi zlostavljali ili koja ga nije zaštitila od zlostavljanja, pa i da od države dobije satisfakciju, uključujući naknadu štete, ako međunarodni organ nađe da država nije ispunila svoju obavezu da sprečava i kažnjava zlostavljanje.²

Rekli smo da je pravna zabrana zlostavljanja efikasnija od moralne, jer je preciznija, a uz to je snabdevena delotvornijom sankcijom. Međutim, ni preciznost pravne norme nije apsolutna, jer njena primena zavisi od tumačenja, a tumačenja se menjaju u prostoru i vremenu. (Ima ironije u okolnosti da tumačenje pravne norme često evoluira upravo zbog evolucije moralne norme i u skladu s njom, pa odnos prava i morala liči na začarani krug.) Pravo ljudskih prava je oblast u kojoj su tumačenja naročito dinamična. Opšte je prihvaćen stav da konvencije o ljudskim pravima treba tumačiti u duhu savremenih, važećih vrednosti, a ne onih koje su bile opšte usvojene u trenutku kada su konvencije donošene. Takav stav je više puta zauzeo i Evropski sud za ljudska prava u odnosu na Evropsku konvenciju o ljudskim pravima: njene odredbe treba tumačiti i primenjivati tako da zaštita koju pružaju bude praktična i efikasna, a svako tumačenje prava i sloboda koje ona štiti mora da bude u skladu s „opštim duhom

---

1 Vidi poglavlje 4.

2 Više o ovome biće reči u poglavlju 8.

Konvencije, kao instrumenta čija je svrha da čuva i unapređuje ideale i vrednosti demokratskog društva“. Konvencija je „živ instrument“ i treba je tumačiti u skladu s „današnjim uslovima“³.

Plakat na ulazu muzeja u Kordobi

3 Soering v. United Kingdom, App. No. 14038/88 (1989), paragrafi 87 i 102.

Upravo pojam mučenja (i zlostavljanja uopšte) pruža dobar primer evolucije pravne norme kroz njeno tumačenje. Da bi se neki postupak kvalifikovao kao zlostavljanje, on mora da dostigne jedan minimalni prag ozbiljnosti. Od stepena ozbiljnosti dalje zavisi kvalifikacija tog postupka unutar skale zlostavljanja – na primer, da li se radi o nečovečnom postupanju ili o mučenju. Visina minimalnog praga se menja tokom vremena, tako da postupanje koje pre deset ili dvadeset godina nije ulazilo u domen zlostavljanja, već sutradan može biti ocenjeno kao zlostavljačko. A ono što je juče bilo ponižavajuće ili nečovečno postupanje, sutra može biti kvalifikovano kao mučenje. Evropski sud za ljudska prava je to i izričito naglasio u jednoj svojoj presudi iz 1999. godine: „određeni postupci koji su u prošlosti klasifikovani kao ‘nečovečno i ponižavajuće postupanje’, za razliku od ‘mučenja’, mogu se u budućnosti klasifikovati i drukčije. [Sud] smatra da sve viši standard koji se zahteva u oblasti zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda, povratno i neizbežno zahteva sve veću strogost u proceni kršenja osnovnih vrednosti demokratskog društva“.⁴ Dinamična interpretacija minimalnog praga dovela je do toga da se uslovi života u zatvorima, koji bi pre deset ili dvadeset godina bili prihvatljivi, danas kvalifikuju kao ponižavajući, pa čak i nečovečni.

Minimalni prag, iznad koga neki postupak prelazi u zlostavljanje, može se definisati i kao količina fizičkog i duševnog bola i patnje koje trpi žrtva zlostavljanja. Minimalni prag, odnosno najmanja „prihvatljiva“ količina bola i patnje, sve su niži, i to ne samo zbog toga što su standardi ljudskih prava sve viši. Dodatni razlog je i taj što savremena civilizacija teži da se bol koji ljudi iz bilo kog razloga osećaju u svakodnevnom životu svede na najmanju moguću meru. Tome cilju služe, između ostalog, i medicina, koja stalno iznalazi sve bezbolnije metode lečenja, i farmaceutska industrija, koja proizvodi sve efikasnije analgetike (sredstva protiv bola). U tom pogledu, savremena civilizacija bi se mogla opisati i kao „anestetična“, tj. usmerena na neutralisanje bola. Smanjenje opšte društvene tolerancije na bol i patnju doprinosi daljem sniženju minimalnog praga zlostavljanja.

Tumačenje pojma „zlostavljanja“ ne varira samo u vremenu nego i u prostoru, jer sudovi različitih država različito kvalifikuju pojedina postupanja sa stanovašta zabrane zlostavljanja. Ovde su na delu opšte kulturne razlike, ali i različite tradicije u okviru nacionalnih penitencijarnih sistema. Penitencijarni sistemi i kazneni zavodi su ustanove dugog trajanja, koje se menjaju vrlo sporo i mukotrпno, naročito u svesti ljudi. Pojedini zatvori vremenom postaju važni kulturni simboli. Njujorški Sing-Sing postoji od 1826, a pariski La Sante od 1867. godine. Kazneni zavodi su među najstarijim srpskim ustanovama koje nikada nisu prekidale rad. Zabela je počela s radom 1865, a Sremska Mitrovica (kao austrougarski zatvor) 1899. godine. U zatvorskim sistemima se vremenom stvaraju običaji koje je teško ukinuti. Na primer, u nekim italijanskim zavodima zatvorenici ima-

---

4   *Selmouni v. France*, App. No. 25803/94 (1999), paragraf 101.

ju pravo na dnevno sledovanje vina (pola litra) ili piva (litar), što se u drugim državama ne može ni zamisliti. Ili, u većini evropskih zemalja (naročito u bivšoj istočnoj Evropi), osuđenici imaju pravo na tzv. bračne posete, dok u nekima to nije slučaj. Još jedan primer kulturno uslovljenih razlika je tradicija kolektivnog (u skupnim sobama) smeštaja zatvorenika u istočnoj, a individualnog (u pojedinačnim celijama) u zapadnoj Evropi.

Ove i druge kulturne osobenosti mogu da dovedu do različite percepcije, pa ono što je u jednoj zemlji uobičajeno postupanje u drugoj može da bude ponižavajuće ili nečovečno. Međunarodni standardi i instrumenti služe ujednačavanju postupanja prema licima lišenim slobode, bez obzira na kulturne razlike i posebnosti. To je nedvosmislen stav svih međunarodnih organa koji se bave sprečavanjem zlostavljanja. Na primer, telesna kazna je dugo bila široko prihvaćena u Engleskoj (odnosno Ujedinjenom Kraljevstvu), gde se tradicionalno koristila, naročito prema maloletnicima (kako u pravosuđu tako i u obrazovnom sistemu) i kao disciplinska kazna u pojedinim ustanovama (npr. mornarica). I posle njenog ukidanja kao krivične sankcije (1948), zadržala se u školstvu (sve do 1987, a u privatnim školama do 2003), ali i kao zakonska kazna u nekim prekomorskim teritorijama, kao što je Ostrvo Man (u Irskom moru). U slučaju *Tajrer protiv Ujedinjenog Kraljevstva*⁵, Evropski sud za ljudska prava imao je priliku da 1978. godine odlučuje o dopuštenosti ove kazne povodom tužbe jednog mladića koga je, kao petnaestogodišnjaka, sud za maloletnike na Ostrvu Man kaznio sa tri udarca šibom po goloj zadnjici. U svom odgovoru na tužbu, Engleska je tvrdila da stanovništvo ostrva odobrava takvo kažnjavanje maloletnika i ne smatra ga ponižavajućim niti nečovečnim. Međutim, Evropski sud je stao na stanovište da takvo kažnjavanje jeste ponižavajuće u smislu člana 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima. Sud je posebno naglasio da stavovi pripadnika lokalne zajednice (tj. njihovi običaji i kulturni obrasci) nisu od značaja i da je Ujedinjeno Kraljevstvo, s obzirom da je pristupilo Konvenciji, dužno da primenjuje evropske, a ne lokalne standarde kada definiše zlostavljanje.⁶

Evropska konvencija o ljudskim pravima usvojena je 1950, a stupila na snagu 1953. godine, kada ju je ratifikovalo deset država. Svih deset su bile zapadnoevropske parlamentarne demokratije i skoro sve su imale bogatu tradiciju poštovanja ljudskih prava. U tom pogledu, razlike među njima su bile neznatne i bilo ih je lako prevazići: kao što pokazuje gore opisani slučaj *Tajrer*, sklonost ostrvljana s Mana prema telesnim kaznama predstavljala je više lokalnu neobičnost nego načelnu razliku u poimanju ljudskog dostojanstva u Ujedinjenom Kraljevstvu. Naprotiv, Engleska je bila kolevka parlamentarne demokratije i najaktivnija učesnica u pisanju Evropske konvencije i stvaranju sistema zaštite ljud-

---

5   *Tyler v. United Kingdom*, App. No. 5856/72 (1978), paragraf 31.

6   Evropski sud je konstatovao da je nacionalni sud dužan da primenjuje „opšte prihvaćene standarde kaznene politike država članica Saveta Evrope u ovoj oblasti“.

skih prava. Međutim, u vreme donošenja Konvencije, mnoge evropske nacije živele su pod diktaturom, bilo fašističkom (Španija, Portugal) bilo komunističkom (cela istočna Evropa). A nijedna diktatura nije blagonaklona prema ideji ljudskih prava.

Kada je usvajana Evropska konvencija o ljudskim pravima, milioni ljudi su trpeli ekstremna zlostavljanja – mučenja, nečovečnosti i poniženja – u sovjetskim i drugim (npr. jugoslovenski Goli otok) logorima. Decenijama posle Drugog svetskog rata, istočnoevropske države nisu ulagale nikakav ozbiljniji napor da unaprede ljudska prava i njihovu zaštitu. Naprotiv, kolektiv i kolektivna prava bili su u svakom pogledu pretežniji od pojedinca i njegovih ljudskih prava. Tačko stanje nije pogodovalo zaštiti privatnosti i individualnog ljudskog dostoјanstva. S padom Berlinskog zida (1989), sada već bivše socijalističke države žurno su počele da pristupaju Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima (odnosno Savetu Evrope) i da sa njom usaglašavaju svoje zakone i praksu. (Srbija je to učinila među poslednjima, tek 2003. godine.)

Ali, proces usaglašavanja pokazao se mnogo mukotrpnjim i sporijim nego što se to žezele. U oblasti kaznenih sistema, na primer, višedecenijske navike, običaji i rutine ne mogu da se promene preko noći – kao što je rečeno, penitencijarni sistemi su ustanove dugog trajanja, inertne i otporne na promenu. To se lepo videlo kada je, tokom 1990-ih, na dnevni red došlo ukidanje smrtne kazne. Zapadne zemlje su je dotle već bile skoro sasvim ukinule, dok su je sve istočne zemlje primenjivale. Ukipanje smrtne kazne je onda postalo uslov za prijem u Savet Evrope. Pošto za to u mnogima od njih nije bilo većinske podrške, ni u javnom mnenju ni u parlamentu, smrtna kazna je ukipana odlukama ustavnih sudova, s obrazloženjem da je to neophodno radi harmonizacije nacionalnog zakonodavstva s evropskim normama.

Slična situacija postoji i danas kada se radi o sprečavanju i kažnjavanju zlostavljanja. Nečovečni i ponižavajući uslovi u kaznenim zavodima nekih istočnoevropskih zemalja poboljšavaju se više pod spoljnim uticajem (npr. Evropskog suda za ljudska prava i Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja), a često i zahvaljujući finansijskoj i drugoj pomoći evropskih organizacija, nego zato što se potreba za tim oseća u domaćem javnom mnenju, pa čak i u domaćim političkim forumima. U takvima zemljama, skoro sav teret odgovornosti za reformu kaznenog sistema počiva na izvršnoj vlasti. Po mnogo čemu, i Srbija spada u takve zemlje. I zato službenici policije i kaznenih zavoda imaju odgovornost i obavezu da čine sve što je u njihovoj moći da sprečavaju (i kažnjavaju) sve vidove zlostavljanja. Ovaj priručnik bi trebalo da im u tome pomogne.

2. O zlostavljanju u prošlosti

2.1. Mučenje kao mera u sudskom postupku

2.1.1. Uopšte

Tortura je dugo bila sastavni deo redovnog sudskog postupka. Služila je za iznuđivanje priznanja okrivljenog, a primenjivana je i prema svedocima koji odbiju da daju iskaz kakav se od njih očekuje. Važnost priznanja je bila utoliko veća što nisu, kao danas, postojali razvijeni kriminalistički metodi za analizu materijalnih dokaza i identifikaciju izvršilaca krivičnih dela. Priznanje se u pravnoj teoriji tradicionalno smatralo za „kraljicu dokaza“. Kao procesnopravni institut, tortura je bila regulisana podrobnim propisima koji su određivali kada i kako se ona ima primeniti i kako ceniti njome iznuđena priznanja. Sudski organi su raspolagali velikim izborom sprava za mučenje, kao što su lanci i točkovi na kojima su rastezana tela okrivljenih, mengele kojima su im stezane ruke i noge, usijana klešta kojima su „štipani“ i još razni strahotni instrumenti. Reč „tortura“ dolazi od latinskog glagola *torquere*, koji znači „zavrtati“, „izvijati“, „cediti“, što se sve radilo s telom okrivljenog.

Takva tortura je široko primenjivana u antici, a ponekad je bila obavezna – na primer, u Rimu je svedočenje roba moglo da se koristi u postupku samo ako je iznuđeno mukama. Najupečatljivije primere procesne torture pruža postupak koji je primenjivala Inkvizicija (naziv istražnih organa katoličke crkve, specijalizovanih za suzbijanje jeresi) od XII do XVII veka. Okrivljenome su pre ispitivanja pokazivane sprave za mučenje i pozivan je da prizna krivicu. Na muke je stavljан tek ako je odbio da prizna ili ako, po oceni islednika, priznanje nije bilo „potpuno“ (tj. ako ne bi imenovao saučesnike). Priznanje dato tokom torture je okrivljeni morao da ponovi i kada tortura prestane; u protivnom, ponovo je stavljан na muke.

Pored crkvenih, i svetovni sudovi su dugo primenjivali torturu, a proces njenog ukidanja otpočeo je tek u drugoj polovini XVIII veka, pod uticajem humanističkih nazora Prosvjetiteljstva. (U Engleskoj je, doduše, tortura ukinuta još ranije, 1641. godine, ali je to bila posledica specifičnosti anglosaksonskog akuzatornog sudskog postupka i odnosa snaga između kralja i Parlamenta.) U kontinentalnim evropskim državama, ukidanje torture je bilo samo jedna nit u

klupčetu pravosudnih reformi koje su, tokom nekih stotinak godina, dovele do modernog krivičnog prava, sličnog onom kakvo danas poznajemo.

Među prvim državama koje su ukinule mučenje bile su Pruska (1754) i Austrija (1769–1776). Francuska je to učinila neposredno pred Revoluciju (1780–1788), a Napoleonova osvajanja su dovela do abolicije torture u nizu zemalja koje su pale pod francuski uticaj početkom XIX veka. Ovom primeru sledovale su mnoge druge države, kao što su Norveška (1819), Portugal (1826) i Grčka (1827). Naravno, proces abolicije nije bio ni brz ni jednosmeran, pa je u pojedinim zemljama tortura ukidana i ponovo uvođena. Na primer, Švajcarci su ukinuli torturu još 1798, ali su je posle pada Napoleona 1815. povratili, pa su je onda pojedini kantoni ponovo ukidali – među poslednjima Bazel, 1850.

2.1.2. U Srbiji

U Srbiji je sudska tortura ukinuta 10. maja 1858. Pre toga, ona je rutinski primenjivana u svrhu iznuđivanja priznanja (to se zvalo „odaja“). U početku nije bila podrobnije regulisana, pa su se islednici oslanjali na zdrav razum i svoje instinkte. U vreme Prvog srpskog ustanka, starešine često izveštavaju višu vlast da su okrivljene „bili i mučili kako smo najbolje znali“. Jedan starešina je primio naredbu Vrhovnog sovjeta da nekog Bogdana iz Krnjeva „na muke udari dok sve iskaže šta je zla počinio“. Kakve su tačno te muke bile, može se prepostaviti na osnovu docnijih propisa: batine („boj“), vezivanje u bolnim položajima („kvrga“), uskraćivanje hrane, vode i sna. U osnovi, dakle, slične današnjim.

Boj je nad muškarcima izvršavan štapom, nad ženama kamđžjom, a nad maloletnicima prutom ili rozgom (jedna vrsta trske). Broj udaraca u početku nije bio ograničen, ali je kasnije tačno propisivan. Recimo, jednim uputstvom iz 1829. godine je određeno da se „podozrivima“ (tj. osumnjičenima) „na odaju“ (tj. radi iznuđivanja priznanja) može udariti do 25 batina, i to ne po leđima nego po „nadležnosti“, tj. po „debelim mesima“. Ista mera je bila predviđena i jednim vanrednim zakonom o suzbijanju hajdučije iz 1850. godine. Zakon o kažnjavanju krađa (1847) propisivao je samo 10 batina, i to kao kaznu za okrivljenog koji „očigledno“ laže. Ovde se, naravno ne radi o kazni nego o mučenju, jer su se batine mogle ponavljati sve dok okrivljeni ne kaže istinu, i to onu istinu u koju veruje islednik. Ista „kazna“ je bila predviđena i za svedoke koji daju lažan iskaz. Tortura batinama je izvršavana na isti način kao i telesna kazna, koja je u Srbiji u to vreme često primenjivana: na *mackama*. Macke su daska, ponekad na točkovima, za koju se osumnjičeni ili (kod izvršenja telesne kazne) osuđeni vezuje da se ne bi otimao tokom batinanja.

Kvrga ili „stega“ je oblik mučenja kod koga se okrivljeni vezuje u neprirodnom i bolnom položaju i ostavlja tako sve dok ne prizna delo ili, češće, samo određen broj sati (od 12 do 48). Kako kaže jedan autor iz XIX veka, „najteža kvrga je nabijena omča na vratu, koja je utegama niz leđa uvezivana za gvožđe

na nogama i za lisice na rukama. Često su ovako pripeti vešani o drvo i ostajali u takvom stanju dogod se ne odadu“. Knjaz Miloš Obrenović je voleo ovu vrstu torture, pa je, kaže isti autor, drveće pred njegovim rezidencijama – jedan dud u Požarevcu i jedna kruška u Kragujevcu – imalo „svoje istorijsko značenje u [srpskom] pravosuđu, jer su po odluci suda o njihove grane vešani optuženici u krvzi da priznaju delo“. Jednim propisom iz 1845. sudovi su bili ovlašćeni da primenjuju kvrge ako okrivljeni „očevidno laže ili ispit otežava“.

Mučenje glađu i/ili žedu imalo je dva oblika: okrivljenom se ne daju hrana i/ili voda sve dok ne prizna ili mu se u dužem periodu daje samo malo hleba i vode. Prema jednoj uredbi iz 1845. godine, okrivljeni koji odbija da prizna krivcu može biti „i držanjem samo na hlebu i vodi na priznanje nagnat (pritegnut)“.

Kako rekosmo, sudska mučenje je u Srbiji ukinuto 1858. godine. Kao i u drugim zemljama ranije, i u Srbiji su protiv torture navođeni razlozi praktične prirode (priznanja iznuđena torturom su po pravilu bezvredna), ali i načelni argumenti, oslonjeni na osnovne humanističke vrednosti.

Prema rečima tadašnjeg ministra pravde Dimitrija Crnobara, „današnji duh vremena pak zahteva, da se nikakve pretnje, stege i bezčovečne muke pri ispitivanju krivaca ne upotrebljavaju“. Uopšte, sredinom XIX veka u srpskom društvu se polako menjaju stavovi javnosti prema nasilju. Fizičko delovanje kazne i torture na *telo* osuđenika počinje da se doživljava kao nešto što treba kontrolisati, ograničavati ili, u najmanju ruku, sklanjati od očiju javnosti.

Opapriličke u isto vreme kada i mučenje, u Srbiji su ukinuti i neki drugi krivičnopravni instituti i postupci koji su vredali to novo, izoštrenije moralno čulo građana. Na primer, javio se otpor prema običaju da se ubijenim (u poteri) hajducima sekut glave i tako odsečene izlože na po nekoliko dana u centru varoši ili sela. Ministar policije (Ilija Garašanin) je 1849. izdao naredbu da se to više ne čini, bar ne u okružnim varošima, jer je, „naročito u današnje vreme“, javno izlaganje odsečenih glava „nepristojno“ i „gnusno“. Slično je bilo i s praksom da se, posle izvršenja smrtne kazne, tela pogubljenih osuđenika javno izlažu „na točku“. Za svakog osuđenika je pravljen poseban točak, u svemu kao kolski, a „uz točak napravi se i direk od [oko 2 metra], čiji je vrh zašiljen u obliku ražnja. Taj se direk pobode u zemlju i na njemu se kroz trupinu uglavi točak tako da šiljak direka izade 40 cm iznad trupine. Pošto osuđenog ubiju i dignu na točak onda ga nabiju kroz leđa na taj šiljak tako da licem okrenut leži nekoliko nedelja, ili dok se ne raspade, zatim skinu i ukopaju“. Točkovi su obično postavljeni na raskršćima, jer su upravo tu izvršavane smrtne kazne, i zato su bili veoma vidljivi. Tela u raspadanju su širila nesnosan smrad, privlačila lešinare i, uopšte, predstavljale pravi sanitarni hazard. Sredinom XIX veka, odijum javnosti prema točku postao je tako jak da je ova praksa zabranjena avgusta 1858. Isto tako je ukinuta i „šiba“, jedna vrsta telesne kazne koja se izvršavala javno i koja je uki-

nuta maja 1859, kao kazna „protivna duhu vremena“, koja „zatupljuje građanima čuvstva čovečnosti“.

2.2. Telesne i smrtne kazne

U narednim poglavljima će biti govora o telesnim kaznama i smrtnoj kazni u kontekstu zabrane mučenja i drugih oblika zlostavljanja. Ovde ćemo se samo ukratko dotaći istorije tih dveju vrsta kazni, koje se – kao i mučenje – izvršavaju neposredno na *telu* osuđenog. Lišenje slobode, koje je danas osnovna kazna u sistemu krivičnih sankcija, u prošlosti se primenjivalo retko, pa i to manje radi kažnjavanja a više radi postizanja drugih svrha. Lična sloboda većine stanovnika bila je u toj meri ograničena, da njeno oduzimanje nije delovalo kao naročito teška kazna. Rimski pravnici su, na primer, smatrali da zatvori treba da služe za zadržavanje, a ne za kažnjavanje ljudi. S malim izuzecima, sve do XIX veka lišenje slobode se koristi (a) radi sprečavanja bekstva okrivljenog pre donošenja presude, poput današnjeg pritvora; (b) radi primoravanja lica lišenog slobode na neko činjenje (npr. plaćanje duga); i (c) radi sprečavanja lica lišenog slobode da učini nešto što vlasti smatraju nepoželjnim i/ili opasnim (npr. da javno iznose ideje kojima se osporava legitimnost vlasti). Kada prestanu ovi razlozi – kada se doneše presuda, kada zatvorenik plati dug ili prestane da bude opasan – prestaje i lišenje slobode. Umesto lišenja slobode, najčešće kazne u prošlosti bile su: novčane, telesne i smrtne. Novčane su, naravno, i danas u širokoj upotrebi, ali telesne i smrtne odumiru i njihova primena je uglavnom ili zabranjena ili strogo ograničena.

2.2.1. Telesne kazne

Telesna kazna se sastoji u namernom nanošenju fizičkog bola nekom licu zbog izvršenog prestupa, a na osnovu zakonite odluke sudskog ili drugog organa vlasti. Njena najopštija definicija je: udaranje kažnenog lica po određenom delu tela određenim instrumentom određen broj puta od strane jednog ili više za to određenih lica. Najčešće se udara batinom (štapom) po zadnjici ili bićem po ledima, ali postoje i bezbrojni drugi načini u raznim zemljama i raznim vremenima. U mnogim zemljama, naročito na istoku, udaralo se po tabanima, tzv. falaka (u Srbiji „falake“ ili „faloge“). Izvršenje je po pravilu javno, čime se naglašava i drugi (pored fizičkog bola) važan efekat telesne kazne: pored fizičkog integriteta, ona narušava i dostojanstvo kažnenog lica. Telesne kazne su „beščasteće“. Otpor prema telesnim kaznama otpočeo je u XVIII veku, sa širenjem ideja Prosvetiteljstva, a njeno ukidanje je sprovedeno tokom XIX i početkom XX veka u svim evropskim državama. Poslednja je to učinila Engleska, tek 1948. godine.

Na slici se vidi stari Čiča Mita, učitelj leskovačke škole, kako udara neposlušne đake. Falogom se zvala sama motka, koja se stavljala izeđu nogu i za koju su čvrsto vezivane noge.

Graničan oblik telesne kazne predstavlja sakaćenje, kod koga se osuđenom odstranjuje ili trajno transformiše neki deo tela. Sakaćenje je moglo imati i druge svrhe osim kaznene: na primer, rovašenje ili žigosanje čela, nosa ili drugog vidljivog dela imalo je za cilj da olakša identifikaciju izvršilaca krivičnih dela, u vreme kada policije nisu raspolagale odgovarajućim bazama podataka. Ova kazna je uglavnom napuštena još u XVIII, a u pojedinim zemljama se izuzetno zadržala i do polovine XIX veka.

U Srbiji je korišćena retko, uglavnom za teške političke prestupnike. Na primer, 1825. godine su sakaćenjem kažnjene vođe tzv. Đakove bune protiv kneza Miloša

Obrenovića. Jednome su odsečene obe ruke do zглавaka i malo jezika, a dvojici po desna ruka i malo jezika; dvojica su preživela amputaciju, a jedan je ubrzo umro.

Govoreći o sudskoj torturi, pomenuli smo obe vrste telesnih kazni koje su u svoje vreme legalno primenjivane u Srbiji: šibu i batine (štapom, kamđijom ili prutom).

Šiba se izvršavala tako što je osuđeni, nag do pojasa, vođen određen broj puta kroz stroj (špalir) sastavljen od ljudi naoružanih šibama, od kojih je svaki morao da ga pri prolasku udari po leđima. Osuđenog su kroz stroj vodila dva policajca sa puškama (za čije kundake su vezivane osuđenikove ruke), a ako nije mogao sam da ide, vučen je ili stavljan na kolica („macke“). U vojnom pravosuđu, stroj su sačinjavali vojnici, a u redovnom građani. Učešće u stroju je bilo građanska obaveza i oni koji bi odbili mogli su za to biti kažnjeni (novčano ili telesno). Prema broju udaraca i posledicama, razlikovale su se dve vrste šibe: mrtva i obična.

Kod *mrtve* (ili „smrtne“) šibe, osuđeni je prolazio kroz stroj od 300 ljudi ukupno 24 puta, tj. po 12 puta gore i dole (to se zvalo 12 puta „na mesto“). Dakle, osuđeni je imao da primi 7.200 udaraca, što je skoro uvek dovodilo do teških povreda ili invaliditeta, a vrlo često i do smrti. (Mrtva šiba je služila i kao način izvršenja smrtne kazne, kada se presudom ne ograniči broj prolazaka kroz stroj nego se izričito naredi da se osuđeni „šiba dok ne umre“). Potpunosti radi, pomenimo da je postojala i „polumrtva“ šiba – „šest puta na mesto kroz 300 momaka“.

Kod *obične* šibe, špalir je brojao 100, 200 ili 300 ljudi, a osuđeni je kroz stroj prolazio tri ili više puta (najviše devet, a ako stroj broji 300 ljudi, najviše pet) u jednom i isto toliko u drugom smeru. Sredinom XIX veka, otpor građana prema ovoj praksi je, naročito u Beogradu, postao tako jak da policija već pedesetih godina XIX veka nije mogla da okupi potreban broj izvršilaca. Zato se i samo Ministarstvo pravde pitalo „da li ova kazna odgovara ubedjenju današnjeg vremena, da li je moralna i uobšte da li ona u nas i onda treba da ostane kad je u mlogim drugim zemljama ukinuta“ i zato je ona ukinuta 1859. godine.

Boj ili batine su u Srbiji bile daleko najčešća telesna kazna, upamćena do danas kao poslovičnih „25 po turu“. Gore smo opisali način i sredstva izvršenja, a sada dodajemo da je, do 1860. godine, broj udaraca koji se po zakonu mogao izreći varirao od 25 do 100, a zabeležene su, kao izuzetne, presude na 200 batina, ali ne odjednom nego iz više puta. Jednim aktom iz 1840. godine je ustavljena opšti zakonski maksimum od 100 udaraca, i to iz dva puta po 50. Zakonski mimimum bio je 25 batina, a dosuđeni broj je po pravilu bio deljiv sa 5 (npr. 30, 45 itd.). Pošto su telesne kazne „beščasteće“, od njih su uvek bili izuzeti privladnici viših socijalnih slojeva i određenih zanimanja. Ovo izuzimanje je moglo biti apsolutno, ali i relativno – tako što ne važi u slučaju povrata ili tako što se privilegovanim telesna kazna izriče, ali se može zameniti novčanom kaznom.

Konkretna rešenja su se menjala tokom vremena. Recimo, u vreme Prvog srpskog ustanka, od batina su bili izuzeti „kmetovi, buljubaše i trgovci“, ali samo za prva dva prestupa. Kod osude za treći prestup, i oni su kažnjavani telesno. Po Ustavu iz 1838, telesna kazna se nikako nije mogla izreći činovnicima (vojnim i civilnim) i sveštenicima (u praksi je ta privilegija važila i za članove njihovih porodica). Jednim propisom iz 1840. ova privilegija je proširena na sva ugledna lica iz reda građanstva, a povremeno je uvođena i za razne druge kategorije. Tako su od telesne kazne najviše trpeli seljaci; oni su, kako kaže Slobodan Jovanović, podneli više batina „nego što vo ize od ružne naravi ili pijana rabadžije“.

Kada je, 1860. godine, došlo do kodifikacije krivičnog prava, „boj“ je ušao u Krivični zakonik kao jedina telesna kazna. Kao sredstvo izvršenja je ukinuta kamđija, a zadržani su štap i prut: „Ko se osudi na boj biće se po debelim mesima štapom ako ima osamnaest godina, a prutom ako nema osamnaest godina, ili ako je žensko“. Telesne kazne za prekršaje („istupe“) izricala je policijska, a za lakša krivična dela („prestupi“) sudska vlast. Za teža krivična dela („zločinstva“) nije se mogla izreći telesna kazna (nego samo zatvorska ili smrtna). Zakonski minimum je bio deset, a maksimum 50 (za istupe 30) udaraca. Umesto da, putem privilegija, izuzme određene kategorije građana od telesne kazne, Krivični zakonik je propisao krug lica kojima se telesna kazna može izreći: „Na boj se može osuditi samo skitnica, sluga, šegrt, nadničar, kradljivac, pustahija, bilo muško bilo žensko“. Ostavljena je mogućnost da se, umesto zatvorske, telesna kazna izrekne i drugima (npr. seljacima), ako bi boravak u zatvoru ugrozio njihov ekonomski položaj. Uvedena je privilegija izuzimanjem od telesne kazne za lica starija od 50 godina, ali je ona vrlo brzo (1863) relativizovana time što je ukinuta za određena krivična dela. Ukinuta je javnost izvršenja telesne kazne. Propisano je i da se izvršenje ima odložiti u slučaju da je osuđeni duševno i teže telesno oboleo, dok bolest traje, kao i u slučaju da je osuđena trudna (dok ne prođe 40 dana od porođaja).

Smanjena tolerancija prema nasilju i vredanju ljudskog dostojanstva u Srbiji sredinom XIX veka, kao i odgovarajući razvoj u većini evropskih država, omogućili su donošenje zakona od 11. decembra 1873. godine, kojim je telesna kazna ukinuta. Među razlozima za njeno ukidanje navodilo se i da je ona ponizavajuća, „jer se njome moralna strana čovečija sasvim ponižava, i krivac se životinji upodobljava“. Iako je kasnije bilo pokušaja da se batine ponovo uvedu, abolicija iz 1873. pokazala se kao trajna tekovina srpskog pravosuđa. (Kao izuzetak se može navesti jedna uredba vlade Milana Nedića, doneta u decembru 1941, kojom se propisuje *javno* batinanje špekulanata i crnoberzijanaca.)

Telesne kazne su se duže zadržale kao disciplinske sankcije u pojedinim ustanovama, pre svega u vojsci i školi. U srpskoj vojsci, batinanje kao kazna za

disciplinske prestupe vojnika je ponovo uvođeno za vreme balkanskih i Prvog svetskog rata, ali i za vreme jugoslovenskih ratova 1991–1995, u nekim „dobrovoljačkim“ jedinicima iz Srbije (npr. Srpska dobrovoljačka garda pod komandom Željka Ražnatovića Arkana). U srpskim školama su telesne kazne legalno primenjivane i posle Drugog svetskog rata. Najzad, fizičko kažnjavanje dece u porodici je redovna pojava, ali ima sve više predloga da se i u Srbiji ono zabrani zakonom, kako je to već učinjeno u nekim evropskim državama.

Spomenućemo i jednu zakonsku meru koja je u Srbiji primenjivana sve do 1931. godine i koja, iako ne predstavlja telesnu kaznu u užem smislu reči, deluje na telo lica lišenih slobode i izaziva bol i nelagodu. To su okovi. Pri osudi na kaznu robije, sud je određivao da li će se ona izdržavati sa okovom ili bez njega. Pored toga, okovi su stavljeni na noge i pritvorenicima, kao sredstvo za sprečavanje bekstva. Najzad, koristili su se i za disciplinsko kažnjavanje osuđenika koji su inače kaznu izdržavali bez okova i tada su imali prvenstveno kaznenu svrhu – da nanesu bol. Okovi su izrađivani od gvožđa i mogli su biti laki (2 kila i 560 grama) ili teški (5 kila i 120 grama). Pojedinačni okov se sastojao od dva polu-prstena, koji su zakrivljeni gvozdenim klinom i stavljeni na svaku nogu više članaka, a zatim međosobno povezivani kraćim ili dužim lancem. Okovi su se nosili permanentno (i danju i noću), tako da je okovani stalno trpeo bolove koje proizvodi trenje metala o kožu.

2.2.2. Smrtna kazna

Smrtna kazna se sastoji u tome što se osuđeni lišava života na način predviđen zakonom i određen presudom, od strane za to ovlašćenog državnog službenika. Smrtna kazna može biti obična ili kvalifikovana. U ovom drugom slučaju, telo osuđenog se podvrgava dodatnim manipulacijama, i to pre, tokom ili nakon pogubljenja. Presudom se moglo odrediti da se osuđeni pre pogubljenja podvrgne torturi; ili da se pogubljenje izvrši na posebno bolan način ili da traje naročito dugo. Najzad, leš pogubljenog se može dalje mrcvariti ili javno izlagati (na primer na točku, kao u Srbiji do 1858) ili biti zakopan van groblja, bez uobičajenih pogrebnih počasti, a ponekad i anonimno (tako se u Srbiji radilo čak i posle Drugog svetskog rata).

Smrtna kazna se primenjivala kroz istoriju vrlo široko, uvek za teža, a ponekad i za lakša krivična dela. Još od rimskog doba, krivičnopopravna nadležnost se zvala i „nadležnost za krv“, a krivično pravo – „pravo mača“. U nekim jezicima, sâm naziv za krivično pravo pokazuje da se tu radi o nečijoj glavi: na primer, na ruskom se krivično pravo zove *юзовное*, a i na beogradskoj Velikoj školi početkom XIX veka se predavalо kao *uglavno* pravo. Prosvetiteljski pokret u XVIII veku je podstakao korenitu reformu srednjovekovnog krivičnog prava,

što je podrazumevalo i bitno ograničenje primene smrtne kazne, a pojavio se i čitav pokret za njeno potpuno ukidanje.

Italijanski pravnik Čezare Bekarija je 1764. napisao knjigu „O zločinima i kaznama“, pod čijim uticajem su pojedini prosvećeni vladari pristupili ukidanju smrtne kazne u svojim državama. Tako je smrtna kazna ukinuta u Toskani (1786) i Austriji (1788), ali su te abolicije trajale kratko, samo po nekoliko godina.

Ipak, u to vreme, kao i kasnije, u prvoj polovini XIX veka, obim primene smrtne kazne je bitno sužen, a načini njenog izvršenja standardizovani i „humanizovani“. U XIX veku dolazi do trajnog ukidanja smrtne kazne u pojedinim evropskim državama, a početkom XX veka se činilo da je smrtna kazna ustanova koja traje svoje poslednje dane. U Srbiji, u kojoj su svake godine izvršavane desetine smrtnih kazni, 1903. su izvršene samo dve, a 1904. jedna jedina. Ali, Prvi svetski rat je zaustavio ovaj trend odumiranja smrtne kazne. S pojavom totalitarnih režima između dva svetska rata (fašizam, komunizam), primena smrtne kazne se ponovo širi i učvršćuje. Do konačnog preokreta dolazi tek znatno posle Drugog svetskog rata, u drugoj polovini XX veka, naročito u Evropi. Do 1989. godine, smrtnu kaznu su potpuno ukinule sve zapadnoevropske države, a posle pada Berlinskog zida su im se priključile i istočnoevropske zemlje. Srbija je to učinila 2002. godine. Danas je ukidanje smrtne kazne uslov za članstvo u Savetu Evrope.

3. O zlostavljanju danas

3.1. Uvod

Kada se pogleda kolika se pažnja danas pridaje sprečavanju i kažnjavanju zlostavljanja na međunarodnom i na nacionalnom planu, kada se prebroje međunarodni instrumenti i mehanizmi za borbu protiv torture, kada se zna da danas postoji stalni međunarodni krivični sud koji može da sudi svakome, pa i šefovima država i vlada, moglo bi se pomisliti da je torturi odzvonilo i da u modernim državama zlostavljanje predstavlja retkost, izuzetak koji se uvek kažnjava, ako kojim slučajem nije već blagovremeno sprečen. To bi bilo pogrešno. Tačno je da je u *normativnom* pogledu učinjen veliki napredak i da je danas zlostavljanje predmet mnogo strožih, podrobnijih i delotvornijih *zabrana* nego ikada ranije. Ali, mučenje i drugi oblici zlostavljanja, iako u nešto drukčijoj formi nego u prošlosti, i danas predstavljaju problem u celom svetu. Štaviše, ma koliko paradoksalno to zvučalo, zlostavljanje je u XXI veku – prema većini kriterijuma – rasprostranjenije nego što je bilo u „mračnom“ Srednjem veku. Za ovaj paradox postoji više objašnjenja:

Prvo, prag tolerancije prema nasiljima, grubostima svake vrste i vređanju tuđe privatnosti se stalno smanjuje, tako da se postupci koji su pre stotinak godina bili najnormalniji i široko prihvaćeni danas doživljavaju kao okrutni ili nečovečni ili ponižavajući. Na primer, pre samo pedesetak godina su u mnogim ustavovama, uključujući vojne kasarne i zatvore, postojali nužnici latrinskog tipa, u kojima je više lica obavljalo nuždu naporedo, bez ikakvih vizuelnih barijera, i to se smatralo potpuno prihvatljivim. Danas, međutim, preovlađuje stav da takvi materijalni uslovi ponižavaju lica lišena slobode i tako predstavljaju povredu zabrane mučenja i drugih oblika zlostavljanja.

Dруго, hiperprodukcija normi i propisa koji definišu, zabranjuju i kažnjavaju zlostavljanje (od međunarodnih instrumenata do nacionalnih krivičnih i drugih zakona i podzakonskih akata) sama po sebi dovodi do umnožavanja pojedinačnih slučajeva zlostavljanja. Prostije rečeno: što je više zabrana i propisa, to je više i prekršaja.

Treće, aparat za implementaciju tih propisa, uzet u najširem smislu, danas je nesravnjeno brojniji, razvijeniji i specijalizovaniji nego što je bio ikada u prošlosti. Već sâma činjenica da danas postoje brojni – međunarodni i nacionalni,

državni i nevladini – organi i organizacije čiji je glavni zadatak da otkrivaju i procesuiraju zlostavljanje jamči da će na svetlo dana izaći sve veći broj takvih slučajeva.

Četvrti, u prošlosti je u svakom pojedinom trenutku i svakoj pojedinoj državi bilo mnogo manje lica lišenih slobode nego danas, kako u absolutnom broju tako i u сразмери sa brojem stanovnika. Lica lišena slobode predstavljaju najranjiviju grupu, koja je permanentno u opasnosti od zlostavljanja, pa prema tome: što je brojnija populacija lica lišenih slobode, to će biti brojnija kršenja njihovih prava, uključujući pravo na fizički integritet i dostojanstvo. Danas u svetu ima blizu deset miliona zatvorenika (u pritvoru i na izdržavanju kazne),⁷ a pre sto godina ih je bilo znatno manje od jednog miliona.

Daleko najviše zatvorenika imaju Sjedinjene Američke Države – 2,3 miliona u 2008. godini (a pre sto godina imale su samo stotinak hiljada). Računato na 100.000 stanovnika, SAD imaju najvišu stopu zatvorske populacije na svetu – 756. Na drugom mestu u svetu se nalazi Rusija, sa stopom od 629 (što znači da u Rusiji ima oko 890.000 zatvorenika). Prosečna stopa za ceo svet iznosi 145, a za Evropu (bez Rusije i Turske) 95. Prema istom izvoru, stopa zatvoreničke populacije u Srbiji 2007. godine bila je 122, ali je ona zapravo znatno viša. Na dan 31. decembra 2009. godine u ustanovama za lišenja slobode boravilo je 10.795 lica, a Srbija (bez Kosova) je imala 7,33 miliona stanovnika, što daje stopu od 147.

Peto, međunarodni standardi za postupanje prema licima lišenim slobode su isti za sve države sveta (ili pojedinog regiona), iako među tim državama postoje ogromne ekonomske i kulturne razlike. Siromašne države, koje nisu u stanju da zatvorenicima obezbede propisane materijalne uslove samim tim krše njihova prava i postaju odgovorne za zlostavljanje. Evropski sud je tako u nekoliko slučajeva izrazio stav da nedostatak sredstava državu ne oslobađa odgovornosti.⁸

Šesto, u XXI veku, posle rušenja Svetskog trgovinskog centra u Njujorku 9. septembra 2001, otpočeo je globalni „rat“ protiv međunarodnog terorizma, a u tom „ratu“ se prema osumnjičenima za terorizam rutinski primenjuje mučenje, pa čak ima i pokušaja da se takvo mučenje ponovo legalizuje.

---

7 *World Prison Population List (King's College, London)*, http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/downloads/wppl-8th_41.pdf

8 U presudi u predmetu *Poltoracki protiv Ukrajine* (*Poltoratskiy v. Ukraine*, App. No. 38812/97), Evropski sud za ljudska prava je naveo da je, razmatrajući uslove u kojim je tužilac bio zatvoren i aktivnosti koje su mu u zatvoru bile na raspolaganju, imao u vidu činjenicu da se Ukrajina u procesu sistema tranzicije suočava s ozbiljnim socijalno-ekonomskim problemima i da se zatvorske vlasti nalaze u teškoj ekonomskoj situaciji, ali je zaključio da se nedostatkom sredstava ne mogu pravdati uslovi boravka u zatvoru koji su toliko loši da predstavljaju kršenje člana 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima, kojim je propisana zabrana mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.

Najzad, kada se ocenjuju razmere zlostavljanja danas, treba imati na umu da još uvek ima država u kojima se po zakonu izriču i izvršavaju telesne i smrtne kazne.

3.2. Pokušaji legalizovanja mučenja u XXI veku

Videli smo kolika je energija međunarodne zajednice uložena u donošenje obavezujućih normi kojima se zabranjuje zlostavljanje i uspostavljaju delotvorni mehanizmi za dosledno sprovođenje te zabrane. Pristupajući tim konvencijama i preuzimajući njihove odredbe u svoje nacionalno zakonodavstvo, skoro sve države sveta su se obavezale da njihovi organi neće mučiti ni zlostavljati nikoga, da će aktivno sprečavati zlostavljanje i da će kažnjavati svakoga (uključujući državne službenike koji postupaju *ultra vires*) ko bude kršio zabranu zlostavljanja. A zabrana mučenja važi i za one države koje nisu obavezane konvencijama, jer je ona postala deo običajnog međunarodnog prava (*ius cogens*). Razni međunarodni organi, uključujući Evropski sud za ljudska prava, opominjali su svaku državu koja je primenjivala ili tolerisala zlostavljanje, a tokom devedesetih godina prošlog veka, međunarodni krivični tribunalni su dosledno kažnjavali slučajevе zlostavljanja u oružanim sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije i Ruande.

Pa ipak, posle terorističkog napada na Njujork 9. septembra 2001, Sjedinjene Američke Države su počele da krše zabranu zlostavljanja, i to u većem obimu, kada se radilo o osumnjičenima za terorizam. U medijima su se pojavile informacije o slučajevima ekstremne torture (sadistička premlaćivanja i ponižavanja, uključujući seksualno zlostavljanje) nad zatvorenicima u Iraku i Avganistanu, nad kojima je američka vojska imala punu kontrolu. Američke vlasti su učinile vrlo malo na sprečavanju i kažnjavanju neposredno odgovornih (vojnika i podoficira), a potpuno su ignorisale odgovornost viših vojnih i civilnih organa.

Ali, ubrzano se pokazalo da su zlostavljanja u zatvorima samo vrh ledenog brega i da američke vlasti i formalno odobravaju zlostavljanje (uključujući mučenje) pripadnika Al Kaide i drugih lica osumnjičenih za terorizam. Američke službe bezbednosti su protivpravno hapsile (kidnapovale) takva lica, držale ih u tajnim objektima širom sveta i iznuđivale od njih priznanja i informacije. Najviši izvršni organi vlasti, uključujući i Ministarstvo pravde, su 2002. godine i formalno odobrili primenu torture u određenim slučajevima, s tim što je umesto reći „tortura“ korišćen eufemizam „pojačani istražni metodi“ („enhanced interrogation techniques“).

„Pojačani metodi“ su, između ostalog, uključivali: udaranje; lišavanje sna; dugotrajno držanje u bolnim položajima, držanje u hladnoj (10^0C) celiji uz povremeno polivanje hladnom vodom; izlaganje jakoj buci; zloupotreba ispitanikovih fobija (npr. stavljanje insekata ili pasa u neposrednu blizinu ispitanika koji

ima patološki strah od tih životinja). Najtežom merom se smatralo „zalivanje“ („waterboarding“), koje predstavlja klasičan oblik mučenja. Osumnjičeni se vezuje za blago nagnutu dasku, tako da mu je glava niže od nogu, a lice mu se zavija materijalom (plastika, tekstil) na koji se sipa voda, što izaziva refleksno gušenje i panični strah od ugušenja.

Treba naglasiti da je američka administracija posle 2008. godine opozvala neke od akata koji su legalizovali „pojačane metode“, da je potvrđila načelnu privrženost zabrani zlostavljanja i da je, izgleda, ukinula primenu torture. Ipak, ostaje činjenica da je jedna velika država počela da primenjuje torturu u XXI veku i da se to može dogoditi opet. Ta činjenica zabrinjava sama po sebi, ali još više zabrinjavaju pokušaji da se za primenu torture nađu načelna opravdanja u saglasnosti s pojedinim teorijama iz domena moralne filozofije. Uprošćen primer je „scenario s bombom“, po kome je moralno opravdano mučiti teroristu koji je podmetnuo bombu na javnom mestu, jer će njegovo iznuđeno priznanje omogućiti da se bomba blagovremeno demontira i tako spasu nevini životi. Zapravo, ovaj „misaoni eksperiment“ predstavlja zamenu teze: on se ne bavi pitanjem da li je mučenje kao takvo moralno opravdano (odgovor: nije) nego pitanjem da li se mučenjem u određenom trenutku i pod određenim okolnostima mogu postići određeni efekti (odgovor: mogu). I, naravno, čak i kada bi mučenje bilo moralno opravdano (a nije), ono tim ne bi bilo manje protivpravno. Kao što ćemo videti u narednim poglavljima, u konvencijama protiv mučenja se naročito insistira na tome da se *nikakve* vanredne okolnosti ne mogu koristiti da bi se opravdalo ili legitimisalo zlostavljanje.

3.3. Telesne i smrtne kazne u XXI veku

3.3.1. Telesne kazne

Videli smo da je telesna kazna, kao krivična sankcija, ukinuta još u XIX veku ili ranije u skoro svim evropskim zemljama, a tokom XX veka i u ostatku sveta. Ipak, ona još uvek postoji i primenjuje se u 33 države. To su uglavnom islamske zemlje u kojima se u potpunosti ili delimično primenjuje šerijatsko pravo (npr. Saudi Arabija, Iran, Nigerija), ali i neke bivše britanske teritorije (npr. Barbados, Singapur). U prvom slučaju, telesna kazna se primenjuje zato što to nalaže šerijatsko pravo. U drugom, telesna kazna je preživeli relikt britanskog kulturnog uticaja, pre svega u oblasti pravosuđa. Naime, telesna kazna je duboko uvrežena u britanskoj kulturi i ustanovama – od škole, preko mornarice, do zatvora. Ujedinjeno Kraljevstvo je ukinulo telesno kažnjavanje tek 1948. godine, mnogo posle kontinentalnih evropskih zemalja. Ova vrsta kazne se zadržala u nekim britanskim krunskim posedima u Evropi i duže: na primer, na Ostrvu

Man (u Irskom moru) je ukinuta tek 1978, na osnovu presude Evropskog suda za ljudska prava.⁹

Vredi naglasiti da su 18 od 33 države koje primenjuju telesnu kaznu potpisale i ratifikovale Konvenciju protiv mučenja. To važi čak i za pojedine države koje pored običnih telesnih kazni primenjuju sakаćenje (npr. Saudi Arabija).

3.3.2. Smrtna kazna

Proces globalnog ukidanja smrтne kazne mnogo je napredovao u poslednjih nekoliko decenija. Za sada, njegov vrhunac predstavlja moratorijum na primenu smrтne kazne do njenog potpunog ukidanja, proglašen Rezolucijom Generalne skupštine OUN 18. decembra 2007.¹⁰

Evropa je već godinama „zona bez smrтne kazne“. Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima dodata su dva protokola o smrтnoj kazni: Šesti (1983) i Trinaesti (2002). Šesti protokol ukida smrтnu kaznu u redovnim okolnostima, ali ostavlja mogućnost državama da dopuste njenu primenu u vreme rata i neposredne ratne opasnosti. Trinaesti protokol, pak, ukida smrтnu kaznu apsolutno – u svim okolnostima, a pritom zabranjuje potpisnicama svaku derogaciju ili rezervu. Šesti protokol su ratifikovale sve države Saveta Evrope, s izuzetkom Rusije, gde je od 1996. godine na snazi moratorijum na izricanje smrтnih kazni, koji će, prema odluci Ustavnog suda, trajati sve do ratifikacije Šestog protokola. Dakle, u Evropi samo Belorusija (koja nije članica Saveta Evrope) poznaće smrтnu kaznu. Ove (2010.) godine, tamo su streljana dva osuđenika na smrt.

Na drugim kontinentima smrтna kazna se još primenjuje, ali mnogo manje nego što je to bio slučaj pre samo dvadesetak godina, kada je to činila većina zemalja. Danas je situacija obrnuta: od 197 država za koje postoje podaci, samo njih 58, ili manje od jedne trećine (30%), rutinski primenjuju smrтnu kaznu. U primeni smrтne kazne prednjače Kina, Sjedinjene Američke Države i tri islamske države – Iran, Saudi Arabija i Pakistan. Na pomenutih pet zemalja, uzetih zajedno, otpada čak 93% svih smrтnih kazni izvršenih u svetu 2008. godine.

---

9 *Tyler v. the United Kingdom*, App. No. 5856/72. Tužilac Tajrer je kao maloletnik (15 godina), na osnovu presude suda za maloletnike, osuđen na batine. Kaznu je 1972. godine izvršio policajac u policijskoj stanici, u prisustvu Tajrerovog oca i lekara. Evropski sud je našao da je ta kazna ponižavajuća i protivna članu 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima.

10 A/RES/62/149.

4. Uloga međunarodnih organizacija u sprečavanju i kažnjavanju zlostavljanja

4.1. Uvod

Sve do Drugog svetskog rata, sva pitanja vezana za mučenje i druge oblike zlostavljanja bila su u manje-više isključivoj nadležnosti nacionalnih država i njihovih pravnih sistema. Međunarodno pravo i međunarodne organizacije se nisu mnogo bavili ljudskim pravima, pa tako ni mučenjem i zlostavljanjem pojedinača. Drugi svetski rat je to promenio. Njegovi užasi su prevazišli sve oblike masovnih ubijanja i razaranja koje je čovečanstvo ikada doživelo. To pre svega važi za nacistički program istrebljenja Jevreja i drugih „nižih“ rasa, ali i za psihološki šok izazvan eksplozijom prve atomske bombe. U posleratnom svetu se formiralo uverenje da se ponavljanje takve tragedije u budućnosti mora sprečiti po svaku cenu i da se zaštita ljudskih prava ne može u potpunosti prepustiti nacionalnim državama. Ljudska prava su univerzalna i pripadaju podjednako svakom ljudskom biću, pa od svih država treba zahtevati da obezbede svojim građanima jedan minimum prava. Zato je novi svetski poredak, oličen pre svega u Organizaciji ujedinjenih nacija (osnovana 24. oktobra 1945), stvorio čitav niz opštih akata (deklaracija, paktova i konvencija) kojima se definišu i garantuju pojedina ljudska prava. Postepeno su osnivani sve brojniji međunarodni organi sa zadatkom da kontrolišu poštovanje ljudskih prava u celom svetu (ili pojedinim regionima) i da spečavaju i sankcionisu njihovo kršenje. Među osnovnim ljudskim pravima našlo se i pravo svakog čoveka da ne bude zlostavljan, a zabrana mučenja je postala norma koja apsolutno obavezuje sve države sveta.

U ovom odeljku ćemo ukratko prikazati međunarodne pravne instrumente koji zabranjuju mučenje i druge oblike zlostavljanja. Pre toga ćemo samo pomenuti Nirnberški statut, koji su 6. oktobra 1945. donele sile pobednice u Drugom svetskom ratu i na osnovu koga je Međunarodni vojni tribunal u Nirnbergu sudio političkom, vojnom i ekonomskom vođstvu poražene Nemačke. (Pored Nirnberškog suda, postojao je i Međunarodni vojni tribunal za Daleki istok, osnovan u Tokiju naredbom vrhovnog komandanta savezničkih snaga u Japanu od 19. januara 1946. Ovaj, Tokijski sud, zasnivao se na istim načelima.) Nirnberški statut ne navodi izričito torturu kao zločin za koji bi bio nadležan, ali

među zločinima protiv čovečnosti pominje „i druge nečovečne akte prema civilnom stanovništvu, izvršene pre ili za vreme rata“. Mi ga ovde ipak pominjemo zato što je označio prekretnicu u stavu međunarodne zajednice prema zločinima protiv čovečnosti: on je uveo odgovornost državnih rukovodilaca za dela koja izvrše njihovi službenici (*princip komandne odgovornosti*) i proklamovao načelo da visoki predstavnici državâ nisu nekažnjivi u međunarodnom pravu. Ovi i drugi doprinosi Nirnberškog suda (Međunarodna pravna komisija UN ih je 1950. godine kodifikovala kao „sedam nirnberških principa“) predstavljaju temelj modernog međunarodnog krivičnog prava.

4.2. Osnovni međunarodni pravni instrumenti protiv mučenja i drugih oblika okrutnog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

Međunarodni instrumenti dele se na univerzalne, kojima mogu da pristupaju države iz celog sveta, a to su uglavnom akti Organizacije ujedinjenih nacija, i regionalne, kojima pristupaju samo države iz određenog regiona. Mi ćemo ovde ukratko prikazati sve važnije univerzalne instrumente, a od regionalnih samo one koji se tiču našeg kontinenta – Evrope.

4.2.1. Univerzalni instrumenti

4.2.1.1. *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948)* – Član 5. – Ova deklaracija je neposredan plod ratnog iskustva i najbolje odslikava rešenost novog svetskog poretka da se nikada više ne dozvoli sličan sunovrat čovečanstva i da se spreći njegova potpuna dehumanizacija, koju je Drugi svetski rat nagovestio. Deklaraciju je donela Generalna skupština UN 10. decembra 1948. godine, pa se taj datum i danas praznuje kao Dan ljudskih prava. Prevedena je na 375 jezika i dijalekata, više nego ijedan tekst u istoriji.

O usvajanju Deklaracije glasalo je 56 država, koliko je tada bilo članica UN. Nijedna članica nije glasala protiv, 48 je glasalo za, ali se osam država uzdržalo od glasanja, što pokazuje da je hladni rat već doveo do strateških sukoba i razlikovanja između zapadnog i istočnog bloka. Među uzdržanim su bile uglavnom komunističke države, uključujući Sovjetski Savez i Jugoslaviju.

U svom prvom članu, Deklaracija proklamuje:

„Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i sveštu i treba jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva.“

Pored drugih, urođenih i neotuđivih prava, ona u članu 5 proklamuje i pravo na fizički integritet i dostojanstvo, doduše ne eksplicitno nego posredno, tako što *zabranjuje* njegovo kršenje. Član 5 glasi:

Niko ne sme biti podvrgnut mučenju ili okrutnom, nečovečnom ili ponižavajućem postupku ili kazni.

Ova formulacija se, u manje-više identičnom obliku, javlja u svim međunarodnim instrumentima o mučenju, donetim u XX i XXI veku. Svi ti kasniji dokumenti, doneti u proteklih šezdesetak godina, koriste iste termine, a razni međunarodni organi, uključujući sudove, pobrinuli su se da bliže odrede koji konkretni akti predstavljaju torturu i druge oblike zlostavljanja.

4.2.1.2. Ženevske konvencije (1949) – Zajednički član 3. – Ženevske konvencije su verovatno najšire prihvaćeni međunarodnopravni instrument. Njihove norme kao obavezujuće prihvataju skoro sve države sveta – njih 197, a mnogi u njima vide kodifikaciju običajnog međunarodnog prava. Ipak, zaštita koju one pružaju je ograničena, kako vremenski (na period oružanog sukoba odnosno okupacije), tako i u pogledu kruga zaštićenih lica (državljeni država-članica koji se nalaze u vlasti neke zaraćene ili okupacione sile). Zajednički član 3 obavezuje sve države da prema licima u svojoj nadležnosti uvek („*u svakoj prilici*“) postupaju *čovečno*. On izričito zabranjuje svaku povedu života i telesnog integriteta tih lica, a naročito „sve vrste ubistava, osakaćenja, *svireposti* i *mučenja*“, kao i „povrede ličnog dostojanstva“, a naročito „uvredljive i *ponižavajuće* postupke“. Države su obavezne da spečavaju i kažnjavaju „teške povrede“ Ženevskih konvencija, a to su, između ostalog: „*mučenje ili nečovečno postupanje*“, što podrazumeva i „namerno prouzrokovanje velikih patnji ili nanošenje ozbiljnih povreda telu ili zdravlju“. Srbija je obavezana Ženevskim konvencijama od njihovog doношења, jer ih je potpisala još tadašnja Jugoslavija.

...U tom cilju zabranjeni su i zabranjuju se u svako doba i na svakom mestu...

- a) povrede koje se nanose životu i telesnom integritetu, naročito sve vrste ubistava, sakaćenja, sireposti i mučenja;...¹¹

4.2.1.3. Standardna minimalna pravila za postupanje prema zatvorenicima.

– Ovaj dokument je usvojen na Prvom kongresu Ujedinjenih nacija o sprečavanju kriminaliteta i postupanju prema prestupnicima, održanom 1955. godine u Ženevi. Pravila ne sadrže nikakvu definiciju mučenja ili zlostavljanja uopšte, ali propisuju minimalne uslove koje država mora da obezbedi licima lišenim slobode u cilju očuvanja njihovog dostojaanstva i fizičkog integriteta. Pravila se odno-

---

11 Član 3 sve četiri Ženevske konvencije.

se na materijalne uslove u kojima borave lica lišena slobode (smeštaj, higijena, ishrana), dnevni režim u ustanovi, medicinsku zaštitu, kontakt sa spoljnim svetom, ali i na disciplinske kazne i primenu sile prema njima. Prema Pravilu 31:

Kao kazne za disciplinske prestupe, apsolutno su zabranjene: telesne kazne, kazne zatvaranjem u mračnu ćeliju i sve svirepe, nečovečne ili ponižavajuće kazne.

Isto tako je apsolutno zabranjena upotreba lanaca i okova, i to ne samo kao kazna nego i kao mera za imobilisanje lica liшенog slobode. Za imobilisanje se, ali samo pod određenim uslovima mogu koristiti lisice i „ludačka košulja“ (pravilo 33).¹²

4.2.1.4. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) – Član 7. – Ovaj ugovor usvojen je u Ujedinjenim nacijama 16. decembra 1966, a stupio je snagu 23. marta 1976, kada ga je ratifikovalo prvih 35 država. Danas ima 166 država članica. Jugoslavija je bila među prvim potpisnicama, a članstvo Srbije se sada računa od 12. marta 2001, na osnovu sukcesije. U pogledu određenja mučenja, Pakt je u celosti zadržao tekst člana 3 Univerzalne deklaracije, ali mu je dodao i specijalnu zabranu vršenja eksperimenata nad ljudima bez njihovog pristanka, koja je bila inspirisana zloupotrebama nacističkih lekara tokom Drugog svetskog rata. Član 7 Pakta glasi:

Niko ne može biti podvrgnut mučenju niti svirepom, nečovečnom, ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju. Posebno je zabranjeno podvrgavanje nekog lica medicinskim ili naučnim opitima bez njegovog slobodnog pristanka.

Pakt obavezuje države članice mnogo više nego Univerzalna deklaracija, a predviđa i jedan nadzorni mehanizam, koji je ovlašćen da se, pod određenim uslovima, bavi pojedinačnim slučajevima kršenja ljudskih prava i ocenjuje da li je pojedina država odgovorna za takva kršenja. To je Komitet za ljudska prava, predviđen odredbama članova 28–45 Pakta. Države članice su obavezne da Komitetu podnose jednom (ili, na zahtev Komiteta, više puta) godišnje izveštaje o ostvarivanju ljudskih prava na njihovoj teritoriji, a Komitet podnosi godišnji izveštaj o svom radu Generalnoj skupštini UN. Međutim, Prvi fakultativni protokol uz Pakt (stupio na snagu 1976) daje Komitetu mnogo šira ovlašćenja u odnosu na države koje prihvate protokol (danasa takvih država ima 113). Te države prihvataju da Komitet razmatra predstavke njihovih državljana (ili drugih pojedinaca koji spadaju u njihovu nadležnost) koji tvrde da im je država povredila neko od prava iz Pakta. Odluke Komiteta u pojedinačnim slučajevima doprinele su bližem definisanju torture i drugih oblika zlostavljanja, o čemu će biti reči u narednim poglavljima.

---

12 Tekst ovog dokumenta može se naći u delu Prilozi.

4.2.1.5. Deklaracija o zaštiti svih lica od mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (1975). – Zbivanja u svetu početkom 1970-ih, a naročito brutalni vojni puč u Čileu 1973. i masovna kršenja ljudskih prava od strane vojne hunte, dramatično su skrenula pažnju javnosti na problem državnog terora i, posebno, mučenja. Važnu ulogu u formiranju ovakvog javnog mnenja imale su nevladine organizacije kao što je Međunarodna amnestija (*Amnesty International*), a vlade Švedske, Danske i Holandije preuzele su odgovarajuće inicijative u Organizaciji ujedinjenih nacija. Prvi plodovi ovih napora bile su dve rezolucije Generalne skupštine kojima se osuđuje tortura i poziva na donošenje i primenu međunarodnih instrumenata za njeno sprečavanje, a njihovu krunu predstavlja Deklaracija Generalne skupštine UN, usvojena 9. decembra 1975.

Ova Deklaracija je umnogome unapredila definiciju zlostavljanja. S jedne strane, ona razrađuje odgovarajuće odredbe Univerzalne deklaracije i Pakta o građanskim i političkim pravima, a s druge nagoveštava poznije, obavezujuće odredbe Konvencije protiv mučenja iz 1984. godine. Deklaracija daje jednu opštu definiciju, pa povlači i opisuje razliku između mučenja i blažih oblika zlostavljanja. Značajno je i to što Deklaracija poziva sve države da u obrazovanju policijskih i zatvorskih kadrova posvete posebnu pažnju njihovom upoznavanju sa zabranom zlostavljanja. U prvom stavu člana 1, Deklaracija daje sledeću definiciju mučenja:

Mučenje označava svaki čin kojim se nekom licu, od strane ili po nagovoru službenog lica, namerno nanose veliki, fizički ili duševni, bolovi ili patnje sa ciljem da se od tog ili nekog trećeg lica dobiju obaveštenja ili priznanja, da se ono kazni za neko delo koje je učinilo ili se sumnja da ga je učinilo, ili da se ono ili neko treće lice zastraši,

a u stavu 2 se dodaje:

Mučenje predstavlja težak i nameran oblik svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.

Proklamujući da svi oblici zlostavljanja vredaju ljudsko dostojanstvo (čl. 2), Deklaracija izričito naglašava da države ne smeju dopustiti pa ni tolerisati zlostavljanje ni pod kojim uslovima, pa ni u vanrednim okolnostima, kao što su rat ili unutrašnji nemiri (čl. 3). Od država se traži da preduzimaju mere za sprečavanje zlostavljanja na svojoj teritoriji (čl. 4), kao i da u tom cilju obučavaju svoje službenike koji dolaze u dodir s licima lišenim slobode (čl. 5) i da stalno preispituju metode i praksu saslušavanja osumnjičenih i način na koji se postupa s licima lišenim slobode (čl. 6). Države se posebno pozivaju da u svom nacionalnom zakonodavstvu inkriminišu zlostavljanje (čl. 7), kao i da savesno istražuju svaku pritužbu za zlostavljanje (čl. 8). Ako postoje osnovi sumnje da je došlo do zlostavljanja, država je dužna da povede savesnu istragu i bez pritužbe

oštećenog (čl. 9), 2 a da protiv umešanih službenih lica vodi ozbiljan krivični postupak i izriče odgovarajuće sankcije (čl. 10). Najzad, država je dužna da obešteti žrtve zlostavljanja (čl. 11), a dokazi pribavljeni torturom ili drugim oblicima zlostavljanja se ne mogu koristiti ni u jednom sudskom ili upravnom postupku (čl. 12).

4.2.1.6. Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponizavajućih kazni ili postupaka (1984) i njen Opcioni protokol (2002). – Ova konvencija, usvojena u Generalnoj skupštini OUN 10. decembra (dakle, na Dan ljudskih prava!) 1985, stupila je na snagu 25. juna 1987, posle dvadesete ratifikacije. Do sada ju je ratifikovalo 146 država (Srbiju obavezuje od 12. marta 2001, na osnovu sukcesije). Njome su krunisani napori Ujedinjenih nacija na suzbijanju i kažnjavanju mučenja, započeti još 1948. donošenjem Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima. Konvencija je unapredila definiciju mučenja, podrobnije regulisala obaveze država u pogledu sprečavanja i kažnjavanja i, najzad, usvajanjem Opcionog protkola, ustanovila jedan delotvoran nadzorni mehanizam za sprečavanje torture. Prema članu 1:

„mučenje“ označava svaki čin kojim se nekom licu namerno nanose velike patnje, fizičke ili duševne, sa ciljem da se od njega ili od nekog trećeg lica dobiju obaveštenja ili priznanja, da se kazni za neko delo koje je ono ili neko treće lice počinilo, ili se sumnja da ga je počinilo, da se uplaši ili da se na njega izvrši pritisak, ili da se neko treće lice uplaši i na njega izvrši pritisak, ili iz bilo koje druge pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije, kad takav bol ili takve patnje nanosi službeno lice ili neko drugo lice koje deluje po službenoj dužnosti ili na osnovu izričitog naloga ili pristanka službenog lica. Taj izraz ne odnosi se na bol i na patnje koje proizilaze isključivo iz zakonitih kazni, neodvojivi su od njih ili njima izazvani.

Zatim se potvrđuje da ništa – ni vanredne okolnosti ni naređenje pretpostavljenog – ne može opravdati mučenje (čl. 2). Konvencija zabranjuje izručenje, враћање ili progonstvo bilo kog lica u državu za koju se osnovano smatra da bi to lice u njoj moglo biti podvrgnuto mučenju (čl. 3), ali s druge strane i podstiče međudržavnu saradnju na suzbijanju i sprečavanju zlostavljanja (čl. 6–9). Države se obavezuju da svojim zakonima inkriminišu zlostavljanje i da ga kažnjavaju, primenjujući pritom široko protumačenu teritorijalnu i personalnu nadležnost (čl. 4, 5 i 16). Kao i Deklaracija iz 1975, i Konvencija zahteva da svi državni službenici koji dolaze u dodir s licima lišenim slobode budu obavešteni i upozorenji na zabranu zlostavljanja (čl. 10), kao i da država permanentno kontroliše pravila, uputstva, metode i praksu u istrazi i tretmanu lica lišenih slobode s ciljem sprečavanja zlostavljanja (čl. 11). Države su obavezne da ozbiljno istražuju i kažnjavaju sve slučajeve zlostavljanja (čl. 12), ali i da žrtvama garantuju pravičnu naknadu pretrpljene štete (čl. 14). Izjave dobijene mučenjem ne smeju se koristi-

ti u bilo kom sudskom ili administrativnom postupku, osim – naravno – protiv osobe okrivljene za mučenje, kao dokaz da je ta izjava data (čl. 15). Konvencijom je (čl. 17–24), kao organ UN, osnovan Komitet protiv mučenja (poznat pod akronimom CAT), koji nadzire primenu Konvencije.¹³

Vrlo veliki napredak u kontroli i sprečavanju zlostavljanja postignut je usvajanjem Opcionog protokola 2002. godine. Ovaj Protokol je stupio na snagu 22. juna 2006. godine. Potpisale su ga 64, a ratifikovale ili mu na drugi način pristupile 54 države – Srbija je to učinila 26. septembra iste godine. O ovom mehanizmu nadzora biće više reči u narednim poglavljima.

4.2.1.7. Konvencija o pravima deteta (1989) – Član 37 (a). – Ova konvencija usvojena je u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 20. novembra 1989, a stupila je na snagu 2. septembra 1990. godine, kada ju je ratifikovalo dvadeset država. Pominjemo je zato što je to jedna od najšire prihvaćenih konvencija u svetu (njome su danas obavezane 193 države), ali i zato da bi se videlo u kojoj je meri zabrana mučenja postala opšteobavezujuća norma međunarodnog prava. Srbija je obavezana Konvencijom od 12. marta 2001, na osnovu sukcesije. Prema članu 37 (a), strane ugovornice se obavezuju da obezbede da

nijedno dete ne bude podvrgnuto mučenju ili drugom okrutnom, nečovečnom ili ponižavajućem postupku ili kazni. Ni smrtna kazna, ni doživotni zatvor bez mogućnosti oslobođanja, neće biti dosuđeni za dela koja izvrše osobe mlađe od 18 godina.

4.2.2. Regionalni (evropski) instrumenti

4.2.2.1. Evropska konvencija o ljudskim pravima (1950) – Član 3. – Vodeća regionalna međudržavna organizacija u Evropi je Savet Evrope, osnovan Londonskim ugovorom od 5. maja 1949. Razlozi za njegovo osnivanje bili su u potrebi da se osude i ubuduće spreče masovna kršenja ljudskih prava, do kojih je došlo u Evropi tokom Drugog svetskog rata. Kada je osnovan, Savet Evrope je imao samo deset članica, a do 1989. je ovaj broj narastao na 22. Osnovni instrument Saveta Evrope je Konvencija o ljudskim pravima, usvojena 4. novembra 1950. u Rimu, a stupila na snagu 3. septembra 1953. godine. Njen pun naziv je: Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Danas je pristupanje ovoj konvenciji uslov za članstvo u Savetu Evrope. Savet Evrope se vremenom širio, a najviše posle pada Berlinskog zida i kraja hladnog rata, kada je onaj drugi razlog za njegovo osnivanje prestao da postoji. Danas Savet Evrope ima 47 članica, a izvan njega su samo dve evropske države: Belorusija i Vatikan. Srbija je primljena u članstvo tek 2003. godine, u svojoj tadašnjoj inkarnaciji, kao Državna zajednica Srbije i Crne Gore. Sedište Saveta Evrope je u Strazburu (Francuska),

---

13 Više u poglavljju 8.

gde se nalaze njegovi glavni organi: Parlamentarna skupština, Komitet ministara i Evropski sud za ljudska prava. Ovaj sud, o kome će u narednim poglavljima biti još mnogo reći, obezbeđuje primenu Konvencije i poštovanje ljudskih prava u državama članicama.

Evropska konvencija o ljudskim pravima bila je, kako izričito stoji u njoj preambuli (uvodu), inspirisana Univerzalnom deklaracijom i imala je za cilj da razradi ljudska prava nabrojana u Deklaraciji i da obezbedi njihovu zaštitu na teritoriji Saveta Evrope. Njen član 3 kojim se zabranjuje mučenje glasi:

Niko ne sme biti podvrgnut mučenju, ili nečovečnom ili ponižavajućem postupanju i kažnjavanju.

Kao što se vidi, jedina razlika u odnosu na tekst Univerzalne deklaracije je to što je izostavljen pridev „okrutan“. Kako ne postoje jasni pravni kriterijumi na osnovu kojih bi se pravila razlika između okrutnog i nečovečnog postupanja, nema ni suštinske razlike između definicija Univerzalne deklaracije i Evropske konvencije o ljudskim pravima.¹⁴

4.2.2.2. Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (1987). – Ova konvencija je usvojena u Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope 26. novembra 1987, a stupila je na snagu 1. februara 1989, posle prvih sedam ratifikacija. Ona obavezuje svih 47 država koje su danas članice Saveta Evrope – Srbiju od 1. jula 2004. godine. Kao što se vidi iz prethodnog odeljka, Evropska konvencija o ljudskim pravima je uspostavila jedan efikasan mehanizam za nadzor nad primenom konvencije u celini, pa i nad poštovanjem zabrane mučenja iz člana 3. To je danas Evropski sud za ljudska prava, koji utvrđuje da li je država-članica povredila neko ljudsko pravo pojedincima koji se nalaze u njenoj nadležnosti, što uključuje i zabranu mučenja i zlostavljanja uopšte. Presude Evropskog suda za ljudska prava obezbeđuju satisfakciju i kakvo-takvo obeštećenje pojedinačnim žrtvama zlostavljanja, a mogu i da proglose da su pojedini opšti akti ili određena praksa neke države članice protivni članu 3 Konvencije o ljudskim pravima. Ali, ni sud ni drugi organi Saveta Evrope nisu obavezni da redovno kontrolišu postupanje nacionalnih država prema licima lišenim slobode niti da predlažu mere za sprečavanje zlostavljanja.

Jedini cilj Evropske konvencije o sprečavanju mučenja je da uspostavi jedan delotovoran *preventivni* mehanizam i tako unapredi zaštitu prava lica lišenih slobode. Taj mehanizam je Komitet Saveta Evrope za sprečavanje mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni i postupaka, (u daljem tekstu CPT) o kome ćemo više govoriti u narednim poglavljima.

---

14 Vidi M. Nowak, E. McArthur, *The UN Convention Against Torture – A Commentary*, Oxford University Press, 2008, str. 558.

4.2.2.3. *Evropska zatvorska pravila (2006)*. – Savet Evrope je 1973. godine usvojio Standardna minimalna pravila za postupanje prema zatvorenicima, slična odgovarajućim pravilima Ujedinjenih nacija o kojima smo već pisali, ali nešto stroža, u skladu sa stepenom materijalnog i političkog razvoja tadašnjih zapadnoevropskih zemalja, koji je bio znatno viši nego u velikom delu sveta (uključujući tadašnju istočnu Evropu). Pravila su revidirana 1987. godine, a 2006. je donet nov dokument, pod novim nazivom, koji je uzeo u obzir praksu Evropskog suda za ljudska prava i CPT. Pravila nisu obavezujuća, ali su države-članice Saveta Evrope pozvane da ih primenuju.

Pravilo 60.3 zabranjuje „kolektivne kazne i telesne kazne, kaznu zatvaranjem u mračnu ćeliju, kao i sve druge oblike nečovečnog ili ponižavajućeg kažnjavanja“. Sredstva za imobilisanje (lisice, vezivanje bilo koje vrste) se nikada ne smeju koristiti kao sredstvo kažnjavanja, a nijedna disciplinska kazna (uključujući samicu) se ne može sastojati u sprečavanju kontakta između kažnjenog lica i porodice. Kazna samicom se može koristiti samo izuzetno, i to za što kraći period.

4.3. Međunarodni krivični sudovi

Posle Nirnberškog i Tokijskog tribunalala dugo nije bilo delotvornih međunarodnih krivičnih sudova. Prvi se pojavio 47 godina posle Tokijskog. To je bio Međunarodni krivični tribunal za suđenje licima odgovornim za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine (u daljem tekstu: MKTJ), osnovan rezolucijom Saveta bezbednosti UN 827 od 25. maja 1993. Već sledeće godine nastao je još jedan, skoro identičan sud: Međunarodni krivični tribunal za zločine počinjene u građanskom ratu u Ruandi, osnovan rezolucijom Saveta bezbednosti UN 995 od 8. novembra 1994. Zatim su, posle građanskih ratova i drugih velikih socijalnih konflikata, u pojedinim državama osnovani i drugi *ad hoc* „mešoviti“ ili „hibridni“ sudovi, obično uz neposredno učešće UN ili neke druge međunarodne organizacije (npr. u Sijera Leoneu i Istočnom Timoru). Najzad, posle svih ovih privremenih, *ad hoc* tribunalala, 1. jula 2002. počeo je da funkcioniše prvi *stalni* međunarodni krivični sud. To je Međunarodni krivični sud sa sedištem u Hagu (dalje: MKS), čiji Statut je do sada ratifikovalo 111 država, uključujući Srbiju (kao SR Jugoslavija, 6. septembra 2001). Potpisalo ga je, ali ne i ratifikovalo, još 37 država, uključujući Rusiju i SAD, a neke velike države ga nisu ni potpisale (npr. Kina i Indija).

Statuti svih ovih sudova inkriminišu mučenje i ustanovljavaju sopstvenu nadležnost za suđenje i kažnjavanje tog (međunarodnog) krivičnog dela. Na primer, prema članu 5 (f) Statuta MKTJ, taj sud je nadležan da sudi osobama odgovornim za *mučenje*, kada je to delo izvršeno u oružanom (međunarodnom

ili unutrašnjem) sukobu i usmereno protiv civilnog stanovništva. Statut MKS definiše mučenje kao „namerno prouzrokovanje bola i teških patnji, fizičkih ili duševnih, nad osobom koja se drži u pritvoru ili je pod kontrolom okriviljenog“. Prema Statutu MKS, mučenje se kažnjava bilo kao zločin protiv čovečnosti (čl. 5 (c) i 7,1 (f)), ako je „preduzeto kao deo šireg ili sistematskog napada uperenog protiv civilnog stanovništva, kao takvog“, bilo kao ratni zločin, ako je učinjeno u vezi s oružanim sukobom (čl. 8,2 (ii)). Prema članu 8 (2) (b) (xxi), kao ratni zločin se kažnjava i „narušavanje ličnog dostojanstva, a posebno ponižavajuće i degradirajuće postupanje“.

5. Definicija mučenja

5.1. Definicija mučenja

Kao što smo videli, mučenje je tek jedna kategorija na skali zlostavljanja, na kojoj se nalaze još i svirepi, nečovečni i ponižavajući postupci i kazne. To se vidi i po punim naslovima najvažnijih međunarodnih instrumenata, koji uvek sadrže nazive svih pomenutih kategorija, dok skraćeni naslovi pominju samo „mučenje“. Nijedna od ovih kategorija se ne može definisati bez pozivanja na ostale.

Prvi pokušaji Evropske komisije za ljudska prava (preteće današnjeg Evropskog suda u Strazburu) da definiše mučenje kretali su se upravo u tom pravcu. Ta definicija je data u predmetu koji je 1967. godine (dakle, pre donošenja Konvencije protiv mučenja) vođen po tužbi Danske, Norveške, Švedske i Holandije protiv Grčke,¹⁵ povodom masovnog kršenja ljudskih prava od strane pučištčkog pukovničkog režima u toj zemlji, uključujući masovna hapšenja i zlostavljanja pripadnika levice. Sud (tada: Komisija) je krenuo od „nečovečnog“ postupanja kao najopštijeg pojma, koji u sebi sadrži „ponižavajuće“ postupanje (ali se ne iscrpljuje u njemu). Sa svoje strane, ponižavajuće postupanje u sebi sadrži „mučenje“, ali se ne iscrpljuje u njemu. Dakle, „mučenje“ je tvrdo jezgro zlostavljanja, oko koga se šire koncentrični krugovi ponižavajućeg i nečovečnog postupanja. „Nečovečno“ postupanje je ono koje „namerno prouzrokuje ozbiljne duševne ili fizičke patnje“. To postupanje postaje „ponižavajuće“, ako „grubo ponižava neko lice pred drugima ili ga primorava da deluje protivno sopstvenoj volji ili savesti“. Najzad, nečovečno i ponižavajuće postupanje predstavlja „mučenje“ ako je „preduzeto sa određenim ciljem, kao što je iznuđivanje informacija ili priznanja ili kažnjavanje“; mučenje je „kvalifikovani [tj.: teži] oblik nečovečnog postupanja“, koje teži postizanju određenog cilja. Dakle, bitna razlika između mučenja i drugih oblika zlostavljanja je u *intenzitetu* patnje koja se njime nanosi žrtvi. U konkretnom slučaju, Sud je našao da udaranje drvenim ili metalnim štapom po tabanima (falaka; u odluci se koriste izrazi „falanga“ i „bastianado“) predstavlja mučenje, dodajući da je to klasičan oblik mučenja, „poznat vekovima“. Nedavno je sâm Sud rekao slično o razlici između mučenja i drugih oblika zlostavljanja: „Izgleda da je postojala namera da Konvencija, putem ove razlike,

---

15 Denmark, Norway, Sweden and the Netherlands v. Greece, App. No. 3321-23/67, 3344/67, 4480/70 (1968, 1970).

naročito stigmatizuje namerno nečovečno ponašanje koje izaziva vrlo ozbiljnu i surovu patnju¹⁶.

Autori Konvencije protiv mučenja krenuli su drugim putem, pa su prvo definisali mučenje (u članu 1), a onda samo proširili obaveze država članica i na svirepo, nečovečno i ponižavajuće postupanje i kažnjavanje (u čl. 16), ne pokušavajući da definišu to postupanje i kažnjavanje. Ponovićemo definiciju mučenja iz člana 1:

Po ovoj Konvenciji, izraz „mučenje“ označava svaki čin kojim se nekom licu namerno nanose velike patnje, fizičke ili duševne, sa ciljem da se od njega ili od nekog trećeg lica dobiju obaveštenja ili priznanja, da se kazni za neko delo koje je ono ili neko treće lice počinilo, ili se sumnja da ga je počinilo, da se uplaši ili da se na njega izvrši pritisak, ili da se neko treće lice uplaši i na njega izvrši pritisak, ili iz bilo koje druge pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije, kad takav bol ili takve patnje nanosi službeno lice ili neko drugo lice koje deluje po službenoj dužnosti ili na osnovu *izričitog naloga ili pristanka* službenog lica.¹⁷ Taj izraz ne odnosi se na bol i na patnje koje proizilaze isključivo iz zakonitih kazni, neodvojivi su od njih ili njima izazvani.

U članu 16 se dodaje:

Sve države potpisnice obavezuju se da će na čitavoj teritoriji koja potпадa pod njihovu nadležnost zabraniti sva dela koja predstavljaju svirepe, nehumane ili ponižavajuće kazne i postupke koji nisu činovi mučenja u onom smislu u kom je to definisano u prvom članu, u slučaju kad ta dela čini neki zvanični službenik ili neko drugo lice koje deluje po službenoj dužnosti, ili se ta dela čine uz *izričiti ili prečutni nagovor ili pristanak* tih lica.¹⁸ Posebno se ističe da se obaveze navedene u članovima 10, 11, 12 i 13 mogu primenjivati i tako što će se izraz mučenja zameniti drugim izrazima koji označavaju svirepe, nehumane ili ponižavajuće kazne ili tretmane.

Iz ovih odredbi se posredno vidi: (1) da je mučenje oblik svirepog, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja i (2) da je mučenje *teži* oblik takvog postupanja. Ovo drugo zato što se na mučenje odnose *sve* obaveze država potpisnica, a na druge oblike zlostavljanja (pored obaveze zabranjivanja) se odnose samo obaveze iz članova 10–13 (obuka državnih činovnika; kontrola njihovog rada; istraživanje i kažnjavanje zlostavljanja; pravo žrtve na žalbu).

Za razliku od pristupa Evropskog suda u slučaju *Grčka*, gde *intenzitet* patnje nanete žrtvi predstavlja bitnu razliku između mučenja i drugih oblika zlostavljanja, pristup usvojen u Konvenciji daje veći značaj drugim elementima. Ti

---

16 *Kopylov v. Russia*, App. No. 3933/04 (2010), paragraf 124.

17 Kurziv naš.

18 Kurziv naš.

elementi su: učešće službenog lica, nanošenje jakog bola ili patnje i namera s kojom i cilj radi koga se zlostavljanje vrši. Ovima bi se mogla dodati i bespomoćnost žrtve.¹⁹ Razmotrićemo svaki od ovih elemenata pojedinačno.

5.2. Elementi

5.2.1. Učešće službenog lica

Da bi se moglo govoriti o mučenju u smislu Konvencije, mučitelj (onaj ko nanosi bol ili patnje) mora biti: (1) službeno lice ili (2) neko drugo lice koje (a) deluje po službenoj dužnosti ili (b) na osnovu (i) izričitog naloga ili (ii) pristanka (pristanak može biti i prečutan) službenog lica. Dakle, učešće službenog lica u zlostavljanju ima četiri oblike: neposredno vršenje mučenja; podsticanje drugog da vrši mučenje; izričito pristajanje da drugo lice vrši mučenje; prečutno pristajanje da drugo lice vrši mučenje.

S jedne strane, ovaj element sadrži najširu moguću definiciju mučitelja, pogotovu kada se uzme u obzir da Konvencija inkriminiše (tj. traži od članica da u nacionalnom zakonodavstvu inkriminišu) ne samo mučenje kao (sproveden) čin nego i svaki „pokušaj sprovođenja mučenja“, pa čak i „sve druge postupke bilo kog lica koji predstavljaju saučesništvo ili sudelovanje u nekom činu mučenja“ (čl. 4). *Ratio* ove odredbe bio je da se omogući kažnjavanje pripadnika paravojnih i parapolicijskih formacija ili tzv. „eskadrona smrti“, koji deluju po sopstvenoj inicijativi na način za koji misle da će odgovarati željama vlasti – na primer, tako što prebijaju, kidnapuju ili ubijaju aktiviste opozicije ili članove određenih etničkih ili društvenih grupa sa kojima je vlast u sukobu. Takav teror je zaista sproveđen u nekim državama, često u uslovima vojne diktature (npr. Argentina) i namerna da se spreče ovakvi vidovi terora je hvale vredna. Međutim, ovako široka definicija proširuje odgovornost države do granice nemogućeg, jer je teško dokazati da je neki državni službenik „prečutno pristao“ na neki takav čin terora.²⁰

S druge strane, gornja definicija može da deluje nedopustivo usko, jer isključuje sve mučitelje osim „službenih lica“. Ako se protumači tako striktno, može izgledati kao da države ne krše Konvenciju kada na svojoj teritoriji ne sprečavaju i ne kažnjavaju pojedinačne akte zlostavljanja u okviru porodičnog nasilja

---

19 Tako čini, na primer, bivši Specijalni izvestilac UN za mučenje Manfred Novak. Vidi M. Nowak, „Torture and Enforced Disappearance“, u C. Krause, M. Scheinin (eds.), *International Protection of Human Rights: A Textbook*, Turku: Institute for Human Rights, Åbo Akademi University, 2009, str. 154.

20 N. Rodley, *The Treatment of Prisoners under International Law*, Oxford University Press, 2002, str. 100.

ili druge svireposti koje vrše privatna lica, često u skladu s običajima neke sredine (npr. odstranjivanje klitorisa kod devojčica u pojedinim afričkim državama kao deo verskog rituala). U praksi, međutim, međunarodni krivični sudovi drže se mnogo šireg shvatanja, pa donose presude za mučenje (kao ratni zločin ili kao zločin protiv čovečnosti) i kada u delo nisu umešana nikakva službena lica.²¹ A prema definiciji mučenja u Statutu Međunarodnog krivičnog suda (čl. 7 (8) (e)), dovoljno je da mučitelj žrtvu „drži u pritvoru“ ili da ima kontrolu nad njom, bez obzira da li ima svojstvo službenog lica ili ne.

5.2.2. Intenzitet bola

Mučenje je kvalifikovani (teži) oblik zlostavljanja. Ono se razlikuje od drugih oblika zlostavljanja po tome što žrtvi nanosi bol i patnje većeg intenziteta. Prema Konvenciji, mučenje postoji samo kada žrtva trpi *veliki* (fizički ili psihički) bol ili patnju. Ne postoji tačno određena granica bola i patnje posle koje „obično“ zlostavljanje prelazi u mučenje. Ona zavisi od niza subjektivnih i objektivnih kriterijuma. Među subjektivne spadaju: starost, pol, versko i seksualno opredeljenje i zdravstveno stanje žrtve, kao i njena pripadnost određenoj etničkoj ili drugoj grupi. Objektivni kriterijumi obuhvataju: primenjena sredstva mučenja, trajanje mučenja, stepen bespomoćnosti žrtve i posledice mučenja (npr. težina i trajnost fizičkih i/ili psihičkih oštećenja). S obzirom da Konvencija kvalificuje kao mučenje nanošenje bola, bez obzira da li se to čini s ciljem da se od žrtve iznudi priznanje nego i da se žrtva *kazni*, izvršenje pojedinih vrsta telesnih kazni (npr. kazna smrti kamenovanjem) takođe predstavlja mučenje (ukoliko su ispunjeni i svi drugi uslovi).

U praksi međunarodnih organa za zaštitu ljudskih prava, mučenjem su se smatrali, na primer, *batinanje po tabanima* (falaka), kao u pomenutoj odluci Evropskog suda u slučaju koji se ticao Grčke, ali i „*palestinsko vešanje*“ – vešanje za ruke vezane iza leđa, praćeno elektroškovima – koje je dovelo do trajne paralize ruku.²² U nizu svojih odluka koje su se ticale Urugvaja, donetih u periodu od 1977. do 1988. godine, Komitet za ljudska prava UN je kao „mučenje“ okarakterisao, između ostalih, i sledeće postupke: davanje elektrošokova žrtvi vezanoj za gvozdeni krevet; vezivanje žicom oko prstiju i genitalija, često kombinованo s električnim šokovima; prisiljavanje na dugo stajanje sa vezanim rukama; potapanje žrtve u mešavinu krvi, mokraće, bljuvotine i izmeta („*submarino*“); simuliranje egzekucije (lažno pogubljenje); sistematsko prebijanje; amputaciju

---

21 Tako je uradio Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju u predmetima *Kunarac i drugi* (*Kunarac et al*, IT-96-23 & 23/1, „Foča“) i *Kvočka i drugi* (*Kvočka et al*, IT-98-30/1, „Omarska, Keraterm & Trnopolje Camps“).

22 Više o ovome u slučaju *Aksoy v. Turkey*, App. No. 21987 (1966).

delova tela.²³ Mučenjem se smatra i ostavljanje žrtava bez hrane i vode u dužim vremenskim periodima.²⁴

Zanimljiv je stav Evropskog suda za ljudska prava da sledeći postupci, koje je britanska policija rutinski primenjivala u Severnoj Irskoj s ciljem da kod žrtava izazove dezorientaciju i liši ih čulnih nadražaja, ne predstavljaju mučenje: dugo-trajno nošenje kapuljače koja pokriva glavu i lice; dugotrajno izlaganje glasnim i neprijatnim zvucima; lišavanje sna; lišavanje hrane i vode; dugotrajno stajanje u bolnom položaju uza zid. Postupak je vođen od 1972. do 1976. godine po tužbi Irske protiv Ujedinjenog Kraljevstva²⁵, pred tadašnjom Evropskom komisijom za ljudska prava, kao prvostepenim, i Sudom kao drugostepenim organom. Komisija je jednoglasno našla da kombinovana primena navedenih pet postupaka predstavlja mučenje, s obzirom da je lišavanje čulnih nadražaja „suptilan metod za slamanje volje“, koji prouzrokuje jak stres, a da su svi navedeni postupci preduzimani s ciljem da se od žrtava iznude informacije. Postupajući po žalbi Ujedinjenog Kraljevstva, Sud je zauzeo stav da navedeni postupci ne dostižu potreban stepen intenziteta i svireposti, pa da prema tome ne predstavljaju mučenje nego samo nečovečno i ponižavajuće postupanje. Pri ovome je Sud naročito imao u vidu da primenjene metode zlostavljanja nisu zahtevale neposredan fizički kontakt između islednika i osumnjičenog i neposredno delovanje fizičke sile na telo osunjičenog.

Međutim, treba imati na umu da se, u skladu s evolutivnom, dinamičnom prirodом prava ljudskih prava, prag tolerancije na zlostavljanje stalno menja, tj. smanjuje. Evropski sud za ljudska prava je to i izričito naglasio u slučaju *Selmuni protiv Francuske*²⁶, kada je kao „mučenje“ kvalifikovao višekratno udaranje žrtve rukama, nogama, pendrekom i palicom za bezbol – dakle, postupanje koje je po svakom merilu manje nečovečno i ponižavajuće od postupaka britanske policije u slučaju *Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva*,²⁷ razmatranom 23 godine pre *Sel-munija*. Prema toj presudi, „određeni akti koji su ranije bili okarakterisani kao

---

23 Vidi slučajeve pred Komitetom za ljudska prava: *Grille Motta v. Uruguay*, Communication No. 11/1977 (29 July 1980), UN Doc. CCPR/C/OP/1 at 54 (1984); *Bleier v. Uruguay*, Communication No. R.7/30 (23 May 1978), UN Doc. Supp. No. 40 (A/37/40) at 130 (1982); *Lopez Burgos v. Uruguay*, Communication No. R.12/52 (6 June 1979), UN Doc. Supp. No. 40 (A/36/40) at 176 (1981); *Sendic v. Uruguay*, Communication No. R.14/63 (28 November 1979), UN Doc. Supp. No. 40 (A/37/40) at 114 (1982); *Angel Estrella v. Uruguay*, Communication No. 74/1980 (17 July 1980), UN Doc. Supp. No. 40 (A/38/40) at 150 (1983); *Rodriguez v. Uruguay*, Communication No. 322/1988, UN Doc. CCPR/C/51/D/322/1988 (1994).

24 Vidi M. Nowak, E. McArthur, *The UN Convention Against Torture – A Commentary*, Oxford University Press, 2008, str. 73.

25 *Ireland v. United Kingdom*, App. No. 5310/71 (1978).

26 *Selmouni v. France*, App. No. 25803/94 (1999).

27 *Ireland v. United Kingdom*, App. No 5310/71 (1978).

‘nečovečni ili ponižavajući’, za razliku od ‘mučenja’, mogu se ubuduće [...] kvalifikovati drugačije. [S]ve viši standardi u oblasti zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda sa svoje strane neizbežno zahtevaju da se zauzme [stroži] stav prilikom utvrđivanja kršenja fundamentalnih vrednosti svakog demokratskog društva“. Uticaj koji slučaj *Selmuni* vrši na praksu Suda vidljiv je u mnogim novijim presudama, kao što je npr. slučaj *Menješeva protiv Rusije*²⁸. Tu je Sud ocenio da je žrtva, kao mlada žena u policijskom pritvoru, bila posebno „ranjiva“, pa okolnost da je kao takva dva puta istučena (rukama i pendrekom) i da joj je prećeno silovanjem predstavlja povredu člana 3 Evropske konvencije.

Kao jedan simptom ovakvog razvoja može se uzeti stav međunarodnih sudova prema silovanju, koji je u poslednjih dvadesetak godina evoluirao u pravcu podvođenja silovanja pod pojmom „mučenja“. Evropski sud za ljudska prava je u slučaju *Aydin protiv Turske* (1997), povodom silovanja sedamnaestogodišnje devojke u policijskom pritvoru, zaključio da silovanje „pogađa u srž fizičkog i moralnog integriteta“ i da je, kao takvo, akt mučenja.²⁹ Prema praksi MKTJ, silovanje, kada je deo sistematskog napada na civilno stanovništvo, predstavlja zločin protiv čovečnosti.³⁰ Najzad, silovanje je inkriminisano i Statutom MKS, i to kao zločin protiv čovečnosti (čl. 7 (1) (g)), ali i kao ratni zločin, bilo u međunarodnom (čl. 8 (2) (b) (xxii)) ili unutrašnjem oružanom sukobu (čl. 8 (2) (e) (vi)).

5.2.3. Namera i cilj

O mučenju se može govoriti samo ako mučitelj nanosi žrtvi bol i patnju *namerno*, a ne slučajno ili iz nehata ili sa samo eventualnim umišljajem. Ovakav psihički odnos mučitelja prema delu je bitan element mučenja. Ako je taj element odsutan, može se govoriti samo o drugim oblicima zlostavljanja. Na primer, mučenje može postojati ako se žrtva namerno lišava hrane i vode ili se namerno drži u hladnoj i vlažnoj ćeliji. Ali, ako žrtva trpi bol i patnju zato što je čuvar zaboravio da je nahrani ili da uključi grejanje u ćeliji, ne radi se o mučenju (nego o nečovečnom postupanju), čak ni ukoliko žrtva umre od gladi ili hladnoće.

Međutim, namera sama po sebi nije dovoljna da konstituiše mučenje. Potrebno je da se bol i patnja nanose namerno, ali i u određenom cilju. Taj cilj može da bude: iznudživanje informacije ili priznanja od žrtve ili od drugog lica; kažnjavaње žrtve; zastrašivanje žrtve ili drugog lica; vršenje pritiska na žrtvu ili drugo lice; diskriminacija. Ovaj poslednji cilj je definisan preko mučiteljevog *motiva*:

---

28 *Menesheva v. Russia*, App. No. 59261/00 (2006).

29 *Aydin v. Turkey*, App. No. 57/1996/676/866 (1997).

30 Vidi presude u predmetima *Delalić i drugi* (*Delalić et. al*, IT-96-21-T), *Mucić i drugi* (*Mucić et. al*, IT-96-21), paragraf 479, *Furundžija* (*Furundžija*, IT-95-17/1), paragraf 185, *Kunarac i drugi* (*Kunarac et al*, IT-96-23 & 23/1), paragrafi 46 i 438–460.

mučenje postoji ako se zlostavljanje vrši „iz bilo koje druge pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije“. Odavde sledi da ne postoji mučenje (nego samo nečovečno postupanje ili kažnjavanje) kada lice koje nanosi bol i patnju to radi „onako“, iz besa ili sadizma, a ne da bi postiglo neki od navedenih ciljeva.

5.2.4. Bespomoćnost žrtve

Prema Statutu MKS, za postojanje mučenja potrebno je da žrtva bude „u pritvoru“ ili pod kontrolom mučitelja (po tom Statutu nije potrebno da mučitelj ima svojstvo službenog lica). Ukratko, potrebno je da žrtva prethodno bude lišena slobode. Iako Konvencija ne sadrži takav uslov, on je u njoj sadržan implicitno. U praksi se mučenje najčešće događa u policijskim stanicama i zatvorima, ili na tajnim mestima, iza zatvorenih vrata i potpuno skriveno od spoljnog sveta. Upravo bespomoćnost žrtve je ono što mučenje čini posebno gnusnim u moralnom smislu. U svim drugim situacijama, primena sile, pa i nesrazmerne sile od strane službenog lica – na primer, prilikom lišenja slobode – ne predstavlja mučenje jer žrtva može da se brani, pa i da napada. Ako službeno lice u takvoj situaciji primeni nesrazmernu (makar i ekstremno nesrazmernu i okrutnu) silu u samoodbrani ili radi sprovođenja lišenja slobode, odgovaraće za neki drugi oblik zlostavljanja, ali ne za mučenje.

5.3. Apsolutnost zabrane zlostavljanja

Važnost zaštite ljudskog prava na dostojanstvo i fizički intergritet vidi se po statusu koji uživa zabrana mučenja i drugih oblika zlostavljanja u međunarodnom pravu. Prvo, ta zabrana predstavlja peremptornu normu (*ius cogens*), tj. onu od koje nema odstupanja. To znači da ona, kao pravilo međunarodnog običajnog prava, obavezuje sve države, pa i one koje nisu ratifikovale nijedan međunarodni ugovor o zabrani zlostavljanja.³¹

Druge, države koje su ratifikovale konvencije o zabrani zlostavljanja ne mogu ni pod kojim uslovima, pa ni privremeno, suspendovati (derogirati) tu zabranu. Mnogi instrumenti sadrže izričite odredbe u tom smislu. Tako član 2 Konvencije kaže: „Isključuje se mogućnost pozivanja na neku izuzetnu okolnost, bez obzira da li je to ratno stanje, pretnja ratom, unutrašnja politička nestabilnost ili bilo koje drugo vanredno stanje, da bi se opravdalo mučenje“. I oni instrumenti koji načelno dopuštaju državama da, zbog vanrednih okolnosti, privremeno odstupe od pojedinih obaveza u pogledu ljudskih prava, isključuju tu

---

31 Više u V. Dimitrijević, „Dostojanstvo i fizički integritet kao zaštićene vrednosti/prava“, *Godišnjak Udruženja za međunarodno pravo 2006*, Beograd, Udruženje za međunarodno pravo, 2007, str. 217–251.

mogućnost kada se radi o zabrani zlostavljanja. Tako propisuju, na primer, član 4 Međunarodnog pakta i član 15 Evropske konvencije o ljudskim pravima.

Treće, zabrana zlostavljanja je *apsolutna*, što znači da za mučenje nema i ne može biti nikakvog opravdanja. Prema izričitoj odredbi člana 2, st. 2 i 3 Konvencije protiv mučenja, ni vanredne okolnosti ni naređenje prepostavljenog ne mogu da opravdaju mučenje. U samom početku evropske prakse, u već ponutom slučaju *Danska, Norveška, Švedska i Holandija protiv Grčke* (1967), navedena je jedna definicija mučenja koja je izazvala mnoge zabune i kontroverze. Prema toj definiciji, potrebno je da žrtva trpi fizičku ili psihičku patnju „koja se, u konkretnoj situaciji, ne može opravdati“. Iz ove formulacije se čini da bi, pod određenim okolnostima, mučenje moglo da bude opravданo. To, naravno, nije slučaj, pa je u sledećoj značajnoj odluci, u predmetu *Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1978), Sud izričito naveo da je u predmetu koji se vodio protiv Grčke izraz „opravdanost“ pogrešno upotrebljen i da Sud „nije imao na umu mogućnost da bi ikada moglo postojati opravdanje za postupke protivne članu 3“. Dalja praksa, kako u Evropi tako i u celom svetu, dosledno je potvrdila da ne može biti opravdanja za kršenje zabrane zlostavljanja. Tako je Evropski sud za ljudska prava u slučaju *Tomazi protiv Francuske*³² u potpunosti odbacio navode francuske vlade da bi trebalo uzeti u obzir „posebne okolnosti“ koje su vladale u vreme Tomazijevog hapšenja, kao i okolnost da je on bio osumnjičen za terorizam. Sud je stao na stanovište da „potrebe istrage i nesporne teškoće koje su inherentne u borbi protiv kriminaliteta i, naročito, terorizma, ne smeju dovesti do toga da se ograniči zaštita koja se mora ukazati fizičkom integritetu pojedinaca“. Slično je Sud postupio i u slučaju *Čahal protiv Ujedinjenog Kraljevstva*³³, koji se vodio povodom odluke engleske vlade da tužioca deportuje u Indiju, iako je ovaj tvrdio da mu u toj zemlji preti opasnost od zlostavljanja. Engleska vlada je tvrdila da tužilac predstavlja bezbednosni rizik za Ujedinjeno Kraljevstvo i da interes nacionalne bezbednosti treba da odnese prevagu nad rizikom od deportacije. Sud je odlučio u korist tužioca, naglašavajući da „član 3 ne predviđa nikakve izuzetke, a prema članu 15 on se ne može suspendovati ni u slučaju javne opasnosti koja ugrožava opstanak države“.³⁴ Iсти stav su zauzeli i organi za zaštitu ljudskih prava izvan Evrope.

Retka su ljudska prava koja su, poput zabrane mučenja, peremptorna, nerogabilna i absolutna. Takva je, na primer, još i zabrana ropstva i trgovine robljem.

Ipak, postoje situacije u kojima državni službenici mogu da nanose bol i patnju visokog intenziteta, a da takvo postupanje ne krši zabranu mučenja. Reč

---

32 *Tomasi v. France*, App. No. 12857/87 (1992), paragraf 115.

33 *Chahal v. United Kingdom*, App. No. 22414/93 (1996), paragraf 79.

34 *Ibid.*

je o izvršenju smrtnih i telesnih kazni. Na te kazne se zabrana mučenja ne odnosi po izričitoj odredbi člana 1 Konvencije: „Taj izraz [tj. ‘mučenje’] ne odnosi se na bol i na patnje koje proizilaze isključivo iz zakonitih kazni, neodvojivi su od njih ili njima izazvani“. Ova odredba uneta je na insistiranje SAD i nekih islamskih država, jer njihova zakonodavstva dopuštaju smrtnе i/ili telesne kazne. Slično ovome, jasno je da pod zabranu mučenja ne spada nanošenje intenzivnih bolova i patnji pacijentima prilikom pojedinih lekarskih intervencija, pre svega zato što se te intervencije ne preduzimaju u nameri iz člana 1 Konvencije, ali i zato što se preduzimaju uz pristanak „žrtve“.

5.4. Obaveze države

5.4.1. Uopšte

Prva, negativna obaveza države je da se uzdrži od mučenja pojedinaca na svojoj teritoriji i u svojoj nadležnosti. Od pozitivnih, najopštija obaveza je preduzimanje „delotvornih zakonskih, administrativnih, sudske i drugih mera radi sprečavanja mučenja na čitavoj teritoriji“ (čl. 2 (1)). Kao što ćemo videti, ima vrlo mnogo različitih mera koje države preduzimaju u tom cilju. Tom opštem cilju su posvećene i neke posebne obaveze, kao što su: zabrana predavanja ljudi državama u kojima im može pretiti opasnost od mučenja; obaveze koje se tiču nadležnosti i međudržavne pravne pomoći za krivična dela mučenja; inkriminisanje mučenja u nacionalnom zakonodavstvu; sprovođenje hitne, temeljne i delotvorne istrage; obučavanje državnih službenika koji dolaze u kontakt s licima lišenim slobode; zaštita žrtava mučenja i materijalna naknada žrtvama; zabrana korišćenja dokaza pribavljenih mučenjem; saradnja s Komitetom protiv mučenja UN.

5.4.2. Inkriminacija mučenja

Na osnovu člana 4 Konvencije protiv mučenja, država je obavezna da u svom krivičnom pravu predviđi akte mučenja kao posebno krivično delo i da za njih predviđi kazne koje odgovaraju težini prestupa. Pored svršenog krivičnog dela mučenja, kažnjivost se mora propisati i za delo u pokušaju, kao i za sve oblike saizvrsilaštva i saučesništva. Nacionalni zakon mora da sadrži sve elemente mučenja koje propisuje Konvencija u članu 1. U idealnom slučaju, smatraju neki autori,³⁵ propis kojim se inkriminiše mučenje u domaćem pravu trebalo bi da bude identičan tekstu iz člana 1 (1), s tim što bi se izostavila poslednja rečenica, kojom se iz definicije mučenja isključuju bol i patnje vezane za izvršenje zako-

---

35 Vidi M. Nowak, „Torture and Enforced Disappearance“, u C. Krause, M. Scheinin (eds.), *International Protection of Human Rights: A Textbook*, Turku: Institute for Human Rights, Åbo Akademi University, 2009, str. 162.

nitih kazni. U praksi, veoma mali broj država je tako postupio, što se delimično može objasniti pravnotehničkim teškoćama inkorporisanja jedne strane zakonske odredbe u domaći pravni sistem. Drugi razlog je ozbiljniji, jer pokazuje želju vlasti da ne kažnjava svaki pojedinačni slučaj mučenja nego da takva dela podvede pod telesne povrede, zloupotrebe službenog položaja i razne druge propise.

Što se tiče vrste i visine kazne za mučenje u nacionalnim zakonodavstvima („odgovarajuća“ kazna), praksa Komiteta protiv mučenja sugerira da bi „odgovarajućim“ trebalo smatrati kazne lišenja slobode u rasponu od šest do dvadeset godina. Tako je Komitet našao da kazna od jedne godine zatvora za policajce koji su osumnjičenog skinuli, stavili mu lisice, vukli ga po zemlji i tukli – nije „odgovarajuća“ i predstavlja povredu člana 4 (2).³⁶ Slično je postupio Evropski sud za ljudska prava u predmetu *Okali protiv Turske*³⁷, kada je našao da uslovna zatvorska kazna nije odgovarajuća kazna za policajce koji su tukli dvanaestogodišnjeg dečaka, osumnjičenog za krađu.

Nije dovoljno da se zabrana mučenja uneše u krivični zakon jedne države. Potrebno je da se ta zabrana izričito spomene i u svim podzakonskim aktima („pravila i instrukcije“) koji regulišu obaveze i ovlašćenja svih lica koja na bilo koji način dolaze u kontakt s licima lišenim slobode i koja su uključena u njihovo čuvanje, ispitivanje ili tretman (čl. 10 (2)).

O tome kako je Srbija odgovorila ovim obavezama iz Konvencije biće više reči u poglavljiju 7.

5.4.3. Istraga

Konvencija jamči svim licima koja tvrde da su bila podvrgnuta mučenju da se mogu obratiti žalbom vlastima države na čijoj teritoriji se to dogodilo, a dotična država je dužna da im to omogući, kao i da *odmah* ispita navode žalbe i da ujedno preduzme potrebne da se žalilac i eventualni svedoci zaštite od bilo kakvog maltretiranja ili zlostavljanja zbog podnošenja žalbe ili svedočenja (čl. 13). Štaviše, države su obavezne da *odmah* („u najkraćem roku“), po *službenoj dužnosti*, pokrenu *nepristrasnu* istragu kad god postoje osnovi sumnje da je na njihovoj teritoriji izvršen neki akt mučenja (čl 12). Dakle, mora se voditi neodložna i nepristrasna istraga, bilo po žalbi oštećenog bilo po službenoj dužnosti. Istraga mora biti ozbiljna i delotvorna, takva da „može da dovede do identifikovanja i kažnjavanja odgovornih“. U protivnom, zabrana mučenja bi bila neefikasna u praksi, a državni službenici bi mogli da nekažnjeno zloupotrebljavaju svoja ovlašćenja.³⁸ Prema presudi Evropskog суда за ljudska prava u slučaju *Bojčenko*

---

36 *Guridi v. Spain*, CAT/C/34/D/212/2002 (2005).

37 *Okkali v. Turkey*, App. No. 52067/99 (2006).

38 *Assenov et al. v. Bulgaria*, App. No. 24760/94 (1998), paragraf 102.

protiv Moldavije, istraga može biti delotvorna samo ako je sprovodi lice koje je nezavisno (kako s obzirom na službeni položaj i institucionalni odnos, tako i u stvarnosti) od državnih službenika osumnjičenih za mučenje. Pored toga, ona mora biti ozbiljna, što znači da istražni organ mora preduzeti sve potrebne mere za prikupljanje i obezbeđenje dokaza.³⁹ Ako istražni organ odbaci žalbu žrtve, ta njegova odluka mora biti obrazložena.⁴⁰ U praksi CAT, SR Jugoslavija je u jednom slučaju bila odgovorna za nečovečno i ponižavajuće postupanje, s obzirom da njeni policajci nisu učinili ništa da spreče pogrom u kome je rulja spalila jedno romsko naselje, *nije pokrenut krivični postupak* ni protiv učesnika u pogromu ni protiv pasivnih policajaca a žrtve nisu dobile nikakvo obeštećenje.⁴¹ U jednom drugom slučaju (*Ristić protiv Jugoslavije*)⁴², CAT je zaključio da je šabački sud neosnovano obustavio istragu povodom smrti mladića za koga je policija tvrdila da je poginuo kada je skočio s krova jedne zgrade u nameri da izbegne hapšenje, dok su njegovi roditelji tvrdili da je ubijen udarcem revolvera u glavu prilikom hapšenja. CAT je našao da postoje protivrečnosti u iskazima lekara i izveštajima o obdukciji, kao i u iskazima osumnjičenih policajaca, pa je našao da istraga nije bila ni delotvorna ni ozbiljna ni brza (trajala je šest godina) i ustanovio da je Jugoslavija time prekršila članove 12 i 13 Konvencije.

Slika Kazneno-popravnog zavoda u Sremskoj Mitrovici – početak XX veka

---

39 *Boicenco v. Moldova*, App. No. 41088/04 (2006).

40 *Poltoratskiy v. Ukraine*, App. No. 38812/97 (2003).

41 *Hajrizi et al. v. Yugoslavia*, CAT/C/29/D/161/2000 (2002).

42 *Ristic v. Yugoslavia*, CAT, A/56/44 /D/113/98 (2001), paragraf 9.8.

5.4.4. Obeštećenje

U jednom smislu, žrtva zlostavljanja nikada ne može biti u potpunosti obeštećena, jer se pretrpljene muke i poniženja ne mogu izbrisati. U načelu, mogući su sledeći vidovi (parcijalnog) obeštećenja: finansijsko obeštećenje; pružanje besplatne medicinske nege i rehabilitacije; povraćaj u pređašnje stanje, koji se sastoji u naporima da se žrtva vratи u socijalni položaj koji je imala pre zlostavljanja; garancija da se akti zlostavljanja neće ponoviti; satisfakcija, koja uključuje javno priznavanje štete koju je žrtva pretrpela i odavanje priznanja njenom ljudskom dostojanstvu.

Države su članom 14 Konvencije obavezne da žrtvama mučenja garantuju pravo na odštetu i pravedno i adekvatno obeštećenje, što uključuje i ono što je potrebno za fizičku i psihičku rehabilitaciju žrtve. Ako žrtva umre od posledica mučenja, pravo na odštetu prelazi na njene naslednike. Pritom, žrtva zadržava pravo da svoj zahtev za naknadu štete ostvaruje po opštим pravilima nacionalnog prava i pred redovnim sudovima dotične države. Žrtva može svoj zahtev za naknadu štete da uperi prema državi, ali i prema konkretnom državnom službeniku koga smatra odgovornim za mučenje. U oba ova slučaja, izgledi na uspeh žrtve u građanskoj parnici za naknadu štete u najvećoj meri zavise od toga da li je izvršilac zlostavljanja prethodno osuđen u krivičnom postupku. Ukoliko država ne izvršava savesno svoju obavezu iz članova 12 i 13, pa zbog toga izvršiocu mučenja ne budu osuđeni, time se vreda i pravo žrtve na odštetu iz člana 14. U čitavom nizu odluka CAT je utvrdio da je Srbija (tada: SR Jugoslavija) povredila pravo iz člana 14 na taj način što je, ne sprovodeći istragu protiv mučitelja u smislu članova 12 i 13, onemogućila žrtve da vode parnicu radi naknade štete.⁴³ Pravo na naknadu obuhvata i materijalnu i nematerijalnu (moralnu) štetu, kao što se vidi iz presude Evropskog suda u već pominjanom slučaju *Aksyoј protiv Turske*.⁴⁴ Komitet protiv mučenja UN je u jednom slučaju, u kome je nacionalni sud obavezao policajce da žrtvi koju su mučili isplate novčanu naknadu, stao na stanovište da to nije dovoljno. Prema tom stavu CAT-a, bez obzira na to što je sud naložio neposrednim izvršiocima mučenja da obeštete žrtvu, ostaje obaveza države iz člana 14, koja obuhvata sve vidove pretrpljene štete, uključujući: povraćaj u pređašnje stanje (u meri u kojoj je to moguće), kompenzaciju i rehabilitaciju žrtve, kao i davanje garancija da se povreda Konvencije neće ponoviti.⁴⁵

5.4.5. Obuka

Informacije i uputstva u vezi sa zabranom mučenja moraju biti sastavni deo obaveznog (redovnog i dopunskog) obrazovanja i obuke svih lica koja dolaze u službeni kontakt s licima lišenim slobode (civilno i vojno osoblje koje

---

43 Vidi slučaj *Dimitrijevic v. Serbia*, CAT /C/35/D/172/2000 (2005).

44 *Aksyoј v. Turkey*, App. No. 21987 (1966), paragraf 113.

45 *Guridi v. Spain*, CAT/C/34/D/212/2002 (2005), paragraf 6.8.

primenjuje zakone; medicinsko osoblje; javni službenici i druga lica). Država je dužna da ovo obezbedi.

5.4.6. Zabrana korišćenja iznuđenih iskaza

Član 15 Konvencije sadrži vrlo dalekosežnu i strogu zabranu da se u sudskom i srodnom (npr. upravnom) postupku koriste dokazi pribavljeni mučenjem:

Sve države potpisnice obezbeđuju da izjava za koju se ustanovi da je dobijena mučenjem ne bude iskorišćena kao dokaz u nekom procesu, osim protiv osobe optužene za mučenje kao dokaz kako je ta izjava data.

Očigledan način da se ovo postigne je da se ta zabrana unese u nacionalne zakone o sudskom i srodnim postupcima. Razlozi za ovo su dvojaki. Prvo, ako službeno lice zna da iskaz koji bi moglo da iznudi mučenjem neće moći da se koristi na sudu, njegova motivacija da pribegne mučenju će biti manja. Drugo, iz istorije se zna, a i zdrav razum to potvrđuje, da su iznuđeni iskazi vrlo nepouzdani – to je, uostalom, bio jedan od razloga za ukidanje sudske torture još pre dvesta godina.

Problem iznuđivanja iskaza je ponovo postao naročito aktuelan početkom XXI veka, u sklopu „rata protiv terorizma“ i s obzirom na praksu SAD i nekih drugih država, usmerenu na suzbijanje terorizma i sprečavanje terorističkih napada. Tako se moglo dogoditi da organi pojedinih država koriste, naročito u ekstradicionalim postupcima za izručenje osumnjičenih terorista, iskaze za koje se može razumno posumnjati da su iznuđeni. Ipak, CAT je u ovom pitanju zauzeo dosledan stav da država ima obavezu da proveri da li je dokaz koji njen organ koristi u postupku iznuđen. U dva slučaja, gde su vlasti u ekstradicionalom postupku koristili iskaze za koje su podnosioci zahteva za ekstradikciju tvrdili da su iznuđeni, CAT je načelno istakao da opseg zabrane iz člana 15 Konvencije „prostiče iz apsolutne prirode zabrane mučenja i, shodno tome, podrazumeva obavezu svake države da utvrdi da li su iskazi koji se koriste kao dokaz u bilo kom postupku u njenoj nadležnosti, uključujući ekstradicione postupke, dati usled mučenja“.⁴⁶

5.4.7. Saradnja s Komitetom protiv mučenja

Konvencija obavezuje države potpisnice da sarađuju s Komitetom protiv mučenja (CAT), kao organom UN za implementaciju Konvencije. U okviru te saradnje, država je obavezna da Komitetu podnosi izveštaje o merama koje preduzima radi izvršenja svojih obaveza (čl. 19). Dalje, država je dužna da sarađuje

---

46 G. K. v. Switzerland, CAT/C/30/D/219/2002; P. E. v. France, CAT/C/29/D/193/2001 (2002).

s Komitetom u poverljivoj istrazi koju Komitet može da sproveđe kada dobije pouzdana obaveštenja da se na teritoriji te države sistematski koristi mučenje (čl. 20). Najzad, država može da prihvati nadležnost Komiteta da razmatra prijave koje protiv nje podnose druge države (čl. 21) ili pojedinci koji se nalaze u njenoj nadležnosti (čl. 22).

Saradnja je još intenzivnija za članice Konvencije koje prihvate Opcioni protokol (OPCAT), kojim je osnovan Potkomitet Ujedinjenih nacija za sprečavanje mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (SPT). Članice Protokola se obavezuju da na svoju teritoriju primaju misije SPT-a i omoguće im kontrolu svih mesta na kojima se nalaze lica lišena slobode, ali i da na svojim teritorijama osnivaju „nacionalne preventivne mehanizme“ (NPM) za kontrolu postupanja s licima lišenim slobode. O svim ovim oblicima saradnje država s Komitetom i Potkomitetom Ujedinjenih nacija, biće više reči u narednim poglavljima.

5.4.8. Zabрана predavanja lica drugoj državi

Zabrana vraćanja izbeglica u zemlje iz kojih su došli, ukoliko im tamo prete određene opasnosti, poznata je u međunarodnom pravu kao *non-refoulement* (non-refulman). Pored toga, države mogu predavati pojedina lica drugim državama i po još nekim osnovima, kao što su progonstvo ili ekstradicija. Svi ovi oblici predavanja lica su apsolutno zabranjeni ukoliko postoje ozbiljni razlozi za sumnju da licima u državi kojoj se predaju preti da budu podvrgnuti mučenju. Prema članu 3 Konvencije:

1. Nijedna država neće prognati, vratiti (*refouler*) ili izručiti neko lice drugoj državi ako ima ozbiljne razloge da veruje da će u toj državi to lice biti izloženo mučenju.

2. Da bi utvrdile da li postoje ovi razlozi nadležne vlasti će uzeti u obzir sve relevantne okolnosti, uključujući i eventualno postojanje činjenice da u dotičnoj državi postoji ozbiljno, flagrantno ili masovno kršenje ljudskih prava.

Daleko najčešći slučajevi u praksi CAT su oni u kojima pojedinci tvrde da je njihovo pravo iz člana 3 povređeno odlukom organa države u kojoj se nalaze da ih, pošto im nije priznala status izbeglice ili azilanta, vrati u državu iz koje su došli, a u kojoj bi mogli biti podvrgnuti mučenju. CAT je u velikom broju takvih slučajeva ustanovio da postoji prekršaj člana 3. Na primer, CAT je ustanovio povredu člana 3 kada je Švajcarska pokušala da vrati u Zair lice čiji je zahtev za azil odbijen; u ovom slučaju, posebna okolnost je bila i ta što Zair nije bio obavezan Konvencijom, pa bi to lice bilo ne samo u opasnosti da bude podvrgnuto mu-

čenju, nego i u situaciji da ne može da se pozove na svoja prava iz Konvencije i ponovo obrati CAT.⁴⁷

Član 3 Konvencije i praksa CAT nastali su pod uticajem Evropske konvencije (čl. 3) i u skladu s praksom Evropskog suda za ljudska prava. Kada je (1972) Ujedinjeno Kraljevstvo predalo marokanskim vlastima pilota koji je pobegao iz zemlje posle neuspelog vojnog puča, pilot je izведен pred vojni sud, osuđen i streljan. Da bi izbegli odluku Evropskog suda o kršenju člana 3, britanske vlasti su se poravnale s udovicom streljanog pilota, čime je slučaj okončan.⁴⁸ Ovaj događaj je doveo do prakse, koja danas preovlađuje kako u Evropskom sudu tako i u CAT, da se od države traži da obustavi izručenje do konačne odluke suda odnosno komiteta.

U praksi međunarodnih nadzornih mehanizama formirao se jedan broj kriterijuma koji manje-više automatski isključuju ekstradiciju u određenim slučajevima. Na primer, evropske države ne mogu izručiti nijedno lice kome bi, u državi koja traži izručenje, mogla da bude izrečena smrtna kazna. Takvu izričitu zabranu sadrži, između ostalog, i član 19 (2) Povelje EU o osnovnim pravima:

„Niko ne može biti poslat, proteran ili izručen bilo kojoj državi u kojoj postoji ozbiljan rizik da bi mogao ili mogla da bude podvrgnut smrtnoj kazni, mučenju ili drugom nečovečnom ili ponižavajućem postupku ili kazni“⁴⁹.

5.4.9. Zasnivanje široke nadležnosti i međudržavna saradnja

Jedna važna novina koju donosi Konvencija je nametanje državama obaveze da ustanove što širu sopstvenu nadležnost u pogledu gonjenja lica osumnjičenih za mučenje (čl. 5–7). Cilj je da se osumnjičenima za mučenje uskrate „sigurne kuće“, tj. teritorije na kojima bi bili bezbedni, kao i da se istakne načelo kažnjivosti svih lica, pa i visokih državnih dostoјanstvenika, za mučenje („iskorenjivanje nekažnjivosti“). U tom cilju, Konvencija obavezuje države da u svom zakonodavstvu usvoje oblike nadležnosti zasnovane na načelima: teritorijalnosti, aktivnog državljanstva i univerzalnosti, a ostavlja im na volju da li će usvojiti i nadležnost po načelu pasivnog državljanstva.

Po *teritorijalnom* načelu, država je obavezna da goni i sudi sva dela mučenja izvršena na njenoj teritoriji, bez obzira na državljanstvo ili druga svojstva izvršioca i žrtve. Teritorija se shvata u najširem smislu, pa obuhvata sve prekomorske i druge posede, kao i brodove i avione (u letu) dotične države. To je i inače osnovno načelo krivičnopravne nadležnosti, pa ga sve države primenjuju i kada nisu obavezane konvencijom.

---

47 *Mutombo v. Switzerland*, CAT, A/49/44/D/13/93 (1944), paragraf 9.6.

48 N. Rodley, *The Treatment of Prisoners under International Law*, Oxford University Press, 2002, str. 117.

49 O smrtnoj (i telesnoj) kazni u ovom kontekstu biće više reči u poglavlju 6.

Načelo *aktivnog državljanstva* obavezuje državu da proklamuje sopstvenu nadležnost za sva dela mučenja koja izvrše njihovi državljanici, bez obzira na mesto izvršenja.

Univerzalna nadležnost ovlašćuje državu da goni izvršioce krivičnog dela mučenja bez obzira na mesto izvršenja i na državljanstvo ili druga svojstva izvršilaca i žrtava. U praksi, države se – iz političkih razloga – ustežu da proklamuju i primenjuju univerzalnu nadležnost uopšte, pa i kada se radi o mučenju.⁵⁰

Što se tiče načela *pasivnog državljanstva*, njegova primena obavezuje državu da ustanovi sopstvenu nadležnost za krivična dela čija je žrtva njen državljanin. Kada je reč o mučenju, Konvencija ne obavezuje države da proglose ovo načelo, ali im ta mogućnost ostaje i po Konvenciji i po opštim pravnim principima.

Države potpisnice su obavezne da jedna drugoj pružaju „najširu“ pravnu pomoć, što uključuje i razmenu dokaza radi njihovog korišćenja u krivičnom postupku (čl. 9). Najzad, ukoliko među državama ne postoji ugovor o ekstradiciji, sâma Konvencija se ima smatrati dovoljnim pravnim osnovom za izručenje (čl. 8).

---

50 Opširnije o ovome, uz navođenje primera, vidi M. Nowak, „Torture and Enforced Disappearance“, u C. Krause, M. Scheinin (eds.), *International Protection of Human Rights: A Textbook*, Turku: Institute for Human Rights, Åbo Akademi University, 2009, str. 164–167.

6. Definicija svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (SNPP)

6.1. Uvod

Podsetimo se da, zajedno s mučenjem, SNPP čini jednu skalu zlostavljanja, na čijem vrhu je mučenje, kao najteži oblik. Iz onoga što je rečeno u pretvodnom poglavlju vide se opšti kriterijumi po kojima se mučenje razlikuje od SNPP. To su: intenzitet zlostavljanja, namera i cilj zlostavljača i bespomoćnost žrtve. U ovom poglavlju ćemo podrobnije razmotriti razlike koje Konvencija pravi između mučenja i SNPP, kao i neke granične oblasti u kojima je rizik od SNPP inherentan (primena policijske sile; položaj lica lišenih slobode; izricanje i izvršenje telesnih i smrtnih kazni).

6.2. Razlike između mučenja i SNPP

Već iz odredbe člana 16 Konvencije se vidi da obaveze država u pogledu mučenja, s jedne, i drugih oblika zlostavljanja (SNPP), s druge strane, nisu iste. Osnovna obaveza države, a to je sprečavanje zlostavljanja, u načelu važi podjednako za svaki njegov oblik, pod uslovom da je u zlostavljanje umešano neko službeno lice. Od posebnih obaveza, one koje su nabrojane u članovima 10–13 Konvencije važe podjednako i za mučenje i za SNPP. To su: upoznavanje državnih službenika sa zabranom zlostavljanja (čl. 10); kontrola propisa i prakse u vezi s postupanjem prema licima lišenim slobode (čl. 11); sprovođenje neodložne i nepristrasne istrage (čl. 12); pravo žrtve na žalbu i zaštita žalioca (čl. 13).

S druge strane, neke obaveze države važe samo za mučenje, ali ne i za SNPP. To su one koje se odnose na: predavanje lica drugoj državi; obeštećenje žrtava mučenja i korišćenje iskaza pribavljenih mučenjem.

Član 3 zabranjuje da se pojedinci predaju bilo kojoj državi u kojoj bi mogli biti *mučeni*, ali ne i državi u kojoj im preti opasnost od drugih oblika zlostavljanja. Ovo ograničenje ne postoji u drugim međunarodnim, naročito evropskim instrumentima. Praksa Evropskog suda za ljudska prava odlučno stoji na stanovištu da zabrana izručenja važi uvek kada bi pojedincu u državi prijema pretilo bilo kakvo zlostavljanje, bez obzira da li se radi o mučenju ili SNPP.

Obaveza iz člana 14, koja nalaže državi da žrtvama mučenja garantuje pravedno i adekvatno obeštećenje, ne važi za žrtve drugih oblika zlostavljanja. Međutim, drugi međunarodni instrumenti uglavnom ne prave ovu razliku.

Član 15 zabranjuje da se dokazi pribavljeni mučenjem koriste u bilo kom sudskom, administrativnom ili drugom postupku, izuzimajući, naravno, postupak u kome se utvrđuje odgovornost mučitelja koji je pribavio dokaz. Ali, član 15 se ne odnosi na dokaze pribavljene drugim vidovima zlostavljanja. Jedan od razloga za ovu restrikciju je želja da se olakša gonjenje osumnjičenih terorista. Uzgred se može primetiti da zabrana korišćenja dokaza pribavljenih mučenjem važi samo u sudskom ili drugom postupku, a ne pokriva sve druge radnje koje državni organi mogu preduzimati u okviru svoje nadležnosti. Tako, na primer, ne bi bilo protivno ovoj zabrani ako policija iskoristi informaciju o podmetnutoj bombi, pribavljenu mučenjem, da obezbedi mesto na kome je bomba postavljena i deaktivira je. Restrikcija iz člana 15 Konvencije (po kojoj se zabrana ne odnosi na dokaze pribavljene primenom SNPP) ne sreće se u drugim međunarodnim aktima. Naprotiv, Komitet za ljudska prava UN stoji na stanovištu da bi korišćenje dokaza pribavljenih primenom SNPP bilo protivno odredbi člana 14 (3) (g) Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, koja sadrži jemstvo da se niko ne sme primoravati da svedoči protiv samoga sebe ili da призна krivicu.⁵¹

Problem korišćenja dokaza pribavljenih mučenjem je postao posebno aktuelan početkom ovoga veka, kada u postupcima koji su vođeni pred evropskim sudovima protiv osumnjičenih terorista (naročito pripadnika Al Kaide u Nemačkoj i Danskoj), u kojima su korišćeni dokazi koje je pribavila CIA, najverovatnije mučenjem. Ovo je izazvalo oštре debate u tim zemljama.

6.3. Razlike između mučenja i SNPP uopšte

Ove razlike su razmatrane u prethodnom poglavlju, ali u obrnutom pravcu, kada je trebalo izdvojiti mučenje iz zlostavljanja uopšte. Kao i mučenje, SNPP se sastoji u namernom vredanju fizičkog integriteta i ljudskog dostojanstva pojedinca. Od mučenja se razlikuje po tome što nanosi (fizički i/ili psihički) bol i patnju manjeg intenziteta, kao i po tome što za posledicu ima manje fizički bol a više povredu dostojanstva. Sledeća važna razlika je u obliku vinosti mučitelja: mučenje mora biti preduzeto s *namerom*, dok SNPP može biti posledica ne samo namere nego i eventualnog umišljaja, nehata ili nepažnje. Zatim, slučajevi muče-

---

51 Vidi M. Nowak, „Torture and Enforced Disappearance“, u C. Krause, M. Scheinin (eds.), *International Protection of Human Rights: A Textbook*, Turku: Institute for Human Rights, Åbo Akademi University, 2009, str. 174. Doduše, ova odredba se verovatno ne bi mogla primeniti na iskaze svedoka (za razliku od iskaza okrivljenog) koji su pribavljeni zlostavljanjem.

nja su ređi nego SNPP. Slučajevi mučenja su, po pravilu, *pojedinačni*, dok jedan nečovečan ili ponižavajući postupak zatvorske uprave (npr. ekstremno nehigijenski uslovi u zatvoru) pogarda veću *grupu pojedinaca*. Najzad, kao što smo videli, akti mučenja i akti SNPP mogu imati različite *pravne posledice*.

Treba imati u vidu da SNPP nije jedinstvena i jednolična kategorija, jer u nju spadaju dve vrste činjenja (*postupanje i kažnjavanje*), od kojih svako ima tri moguća modaliteta (*svirepo, nečovečno ili ponižavajuće*). Pojednostavljenja radi, za potrebe ovog priručnika, nećemo praviti razliku između „*svirepog*“ i „*nečovečnog*“ nego ćemo govoriti samo o „*nečovečnom*“ kažnjavanju ili postupanju (tako da ono uključuje i „*svirepo*“). Najzad, treba primetiti da odluke međunarodnih nadzornih mehanizama vrlo često ne prave nikakvu razliku između „*ponižavajućeg*“ i „*nečovečnog*“ nego ih konstatuju kao povrede odgovarajuće odredbe nekog od instrumenata, bez obzira na to što te odredbe inkriminišu sve oblike zlostavljanja (npr. čl. 7 Pakta ili čl. 3 Evropske konvencije).

Evo kako je sâm Evropski sud nedavno rezimirao svoju praksu u ovoj oblasti: „Sud je [u pojedinim slučajevima] ustanovio da je neko postupanje ‘nečovečno’ zato što je, između ostalog, učinjeno s predumišljajem, što je primenjivano satima bez prekida i što je izazvalo ili stvarnu telesnu povredu ili intenzivnu fizičku ili duševnu patnju, a ujedno je i ‘ponižavajuće’ zato što je kod žrtava izazvalo osećanja straha, očaja i niže vrednosti, koja su mogla da ih ponize i uniže. [...] Pitanje da li je postupanje preduzeto s ciljem da se žrtva ponizi ili unizi predstavlja dodatni faktor koji treba uzeti u obzir, ali odsustvo takvog cilja samo po sebi ne isključuje utvrđivanje povrede člana 3“⁵²

6.4. Nečovečno postupanje

Nečovečno je svako ono postupanje kojim se pojedincu nanose ozbiljne fizičke i/ili duševne patnje. Tu spada svaki oblik povrede telesnog integriteta i nanošenja bola. Najčešće je to udaranje, svejedno da li rukama, nogama ili raznim za to podesnim, pa i nepodesnim, predmetima. Evo jednog klasičnog primera: francuski policajci su uhapšenome naneli veliki broj udaraca koji su prouzrokovali ogrebotine na licu, grudima i rukama, kao i hematom na levom uhu. Evropski sud za ljudska prava je ustanovio da su policajci postupali nečovečno.⁵³ U jednom drugom slučaju, *Ribič protiv Austrije*⁵⁴ austrijski policajci su osumnjičenome naneli udarce rukama po glavi, bubrežima i desnoj ruci, i nogama po bubrežima i butinama. Pored toga, vukli su ga za kosu i udarali mu glavom o zid. Osumnjičeni je zadobio modrice na ruci i nozi, povraćao je i imao jaku

---

52 *Kopylov v. Russia*, App. No. 3933/04 (2010), paragraf 123.

53 *Tomasi v. France*, App. No. 12857/87 (1992), parografi 108 i 115.

54 *Ribitsch v. Austria*, App. No. 18896/91 (1995), paragraf 12.

glavobolju. I ovde je Sud našao da se radilo o nečovečnom postupanju, a dodao je i da „kada se radi o licu lišenom slobode, svako pribegavanje fizičkoj sili koje nije neposredno prouzrokovano ponašanjem tog lica vređa ljudsko dostojanstvo i u načelu predstavlja povredu člana 3 [Evropske konvencije].⁵⁵ Ukratko, sudska praksa, bar u Evropi, stoji na stanovištu da svako batinanje koje ostavlja trag na telu žrtve (ogrebotine, modrice itd) uvek predstavlja nečovečno postupanje i da je kao takvo kažnjivo.⁵⁶ (A, kao što smo videli kada je bilo reči o slučaju *Selmuni protiv Francuske*, gde je korišćena i palica za bezbol, takvo batinanje može biti kvalifikovano i kao mučenje.) Ista ta sudska praksa, naročito posle slučaja *Tomaszi protiv Francuske*, prebacuje teret dokazivanja sa žrtve na državu kada god se radi o fizičkoj povredi koja je nastala dok se žrtva nalazila u pritvoru, zatvoru, ili na bilo koji drugi način pod kontrolom državnih službenika.

S druge strane, primena fizičke sile od strane državnog službenika može biti opravdana u kontekstu hapšenja, ukoliko sila ima za cilj da slomi otpor ili spreči bekstvo lica koje se hapsi. U slučaju *Hurtado protiv Švajcarske*⁵⁷, gde je tužilac prilikom hapšenja zadobilo prelom rebra jer je policajac klečao na njemu, Sud je našao da je sila bila opravdana i da se ne radi o nečovečnom postupku. Ipak, kad god su uhapšenome prilikom hapšenja nanete ozbiljne povrede, vlada dotične države je dužna da objasni i dokaže da primenjena sila nije bila prekomerna, jer će inače sud konstatovati da se radilo o nečovečnom postupanju.⁵⁸

Nečovečno postupanje se ne svodi samo na povredu telesnog integriteta i nanošenje fizičkog bola udaranjem. Ono postoji i kada se nekome nanosi duševni bol ili patnja. Ovde spadaju psihološki „pritisci“, na primer: primena „psiholoških tehnika“ prilikom saslušanja.

Klasičan takav pritisak je *pretnja*, obično da će ispitivano ili njemu blisko lice biti lišeni života ili mučeni. Komitet za ljudska prava UN je smatrao da pretnja, koja je upućena uhapšenoj prilikom saslušanja tako što joj je rečeno da postoje sredstva „efikasnija od uobičajenog mučenja“ koja će je naterati da prizna, predstavljala nečovečno postupanje.⁵⁹ I Evropski sud za ljudska prava

---

55 *Ibid.*, paragraf 38.

56 Iz ovoga, naravno, ne sledi da batinanje koje ne ostavlja tragove nije kažnjivo i da se zabranjuje nečovečnog postupanja može izigrati ako se udarci nanose vrećom peska u predelu bubrega ili na drugi način.

57 *Hurtado v. Switzerland*, 37/1993/432/511. O ovoj predstavci odlučivala je Evropska komisija za ljudska prava koja je prosledila slučaj Evropskom судu za ljudska prava.

58 *Rehbock v. Slovenia*, App. No. 28462/95 (2000), paragraf 77.

59 Takav stav Komitet je zauzeo u slučaju Buton protiv Urugvaja, (*Bouton v. Uruguay*), Communication No. 37/1978 (27 March 1981), UN Doc. CCPR/C/OP/1 at 72 (1984). Doduše, u ovom slučaju je uhapšena, pored pretnji, trpela još mnogo toga: primoravana je da stoji i po 35 sati, ruke su joj vezivane grubom tkaninom koja je izazivala bol, a stalno je mogla da čuje krike drugih uhapšenika koji su mučeni.

odavno stoji na stanovištu da pretnja mučenjem, sama po sebi, predstavlja nečovečno postupanje.⁶⁰ U jednom skorašnjem slučaju, nemačka policija je pretala osumnjičenom za otmicu deteta da će ga, ako ne oda mesto gde se dete nalazi, „specijalno trenirani policajac“, koji je već na putu, mučiti i naneti mu „nepodnošljiv bol“, kao i da će ga zaključati u ćeliju „sa dva velika Crnca“ koji će ga silovati. Dok su mu ove pretnje upućivane, osumnjičeni se nalazio u sobi za saslušanja s lisicama na rukama, dakle, bio je nemoćan i ranjiv. Uvažavajući okolnost da su policajci bili motivisani željom da spasu život otetog deteta, Evropski sud za ljudska prava je naglasio da se zlostavljanje ne sme primeniti ni da bi se spasio ljudski život, pa je utvrdio povredu člana 3, s tim što u konkretnom slučaju postupak „nije dostigao stepen svireposti potreban da bi se prešao prag mučenja“.⁶¹

Primena posebnih metoda psihološkog pritiska na lice lišeno slobode, naročito prilikom ispitivanja, takođe predstavlja nečovečno postupanje. U već ponutom slučaju *Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva* pred Evropskim sudom za ljudska prava, kao nečovečno postupanje su okarakterisani: dugotrajno nošenje kapuljače koja pokriva glavu i lice; dugotrajno izlaganje glasnim i neprijatnim zvucima; lišavanje sna; lišavanje hrane i vode; dugotrajno stajanje u bolnom položaju uza zid.

Nečovečno postupanje postoji i kada se lice lišeno slobode drži u nehigijenskim prostorijama i kada mu se uskraćuju hrana i voda. U jednoj odluci Komitet za ljudska prava UN je konstatovao nečovečno postupanje prema zatvoreniku koji je četiri dana posle hapšenja držan bez vode i hrane pod „neprihvataljivim higijenskim uslovima“.⁶² Isto važi za slučaj kada je uhapšenik držan 50 sati bez vode i hrane u prostoriji od oko 100 kvadratnih metara zajedno sa još 125 lica, a zatim pušten bez ikakvog objašnjenja.⁶³

I silovanje predstavlja nečovečno postupanje, ako ne i mučenje. Slučajevi silovanja od strane turskih vojnika prilikom invazije na Kipar podvedeni su pod nečovečno ponašanje u presudi Evropskog suda za ljudska prava.⁶⁴ U jednom

---

60 Evropski sud je u slučaju *Campbell and Cosans v. The United Kingdom*, App. Nos. 7511/76 i 7743/76 (1982), paragraf 26 konstatovao da: „Prestiti pojedincu mučenjem može, pod određenim uslovima, da predstavlja u najmanju ruku ‘nečovečno postupanje’“.

61 *Gäfgen v. Germany*, App. No. 22978/05 (2010), paragraf 108.

62 *Brindwa and Tshisekedi v. Zaire*, Communications Nos. 241 and 242/1987, UN Doc. CCPR/C/37/D/241/1987, paragraf 13 (b).

63 *Martinez Portorreal v. Dominican Republic*, Communication No. 188/1984 (5 November 1987), UN Doc. Supp. No. 40 (A/43/40) at 207 (1988). Prevod na srpski ove odluke može se naći u *Zbirka odluka o ljudskim pravima I*, Beogradski centar za ljudska prava, 1997, str. 51–56.

64 *Cyprus v. Turkey*, App. No. 25781/94 (2001).

drugom slučaju, taj sud je podsetio na obavezu države da ozbiljno istraži i kazni svako krivično delo silovanja na svojoj teritoriji.⁶⁵

6.5. Ponižavajuće postupanje

6.5.1. Definicija i elementi

Prema definicijama Evropskog suda za ljudska prava, ponižavajuće je postupanje ono koje „kod žrtve izaziva osećanja straha, očaja ili manje vrednosti, koja žrtvu mogu da ponize ili unize“,⁶⁶ kao i ono „koje ponižava ili unižava pojedinca ili pojedinku time što ne pokazuje poštovanje za njegovo ili njeno ljudsko dostojanstvo ili ga narušava, ili koje izaziva osećanja straha, očaja ili manje vrednosti koja mogu da umanjuju njegovu ili njenu moralnu i fizičku otpornost“.⁶⁷

Kao što se vidi, ovde je naglasak na subjektivnom osećanju straha, očaja ili inferiornosti žrtve, dok kod nečovečnog postupanja preteže element bola i patnje. Zbog značaja koji se pridaje subjektivnosti, javlja se opasnost od relativizovanja pojma ponižavajućeg postupanja, pre svega s pogledom na kulturne razlike u percepciji pojedinih ponašanja. Zato su pojedine države isticale da su određeni postupci, koji bi u nekim zemljama mogli biti smatrani ponižavajućim, široko prihaćenim u njihovim nacionalnim kulturama. Taj argument je, na primer, koristila Velika Britanija u postupku pred Evropskim sudom za ljudska prava povodom telesnih kazni na Ostrvu Man, tvrdeći da stanovnici na tu kaznu gledaju kao na jedan dobar običaj i u njoj ne vide element ponižavanja. Ipak, Sud je stao na stanovište da se moraju primeniti opštiji, evropski kriterijumi, i da javno mnenje na Ostrvu Man nije u skladu sa „opšte prihvaćenim standardima kaznene politike“ u državama Saveta Evrope.⁶⁸ Slično tome, u slučaju *Danska, Norveška, Švedska i Holandija protiv Grčke*, vlasti su tvrdile da su i sama lica lišena slobode „tolerisala“ jednu meru grubosti u ponašanju prema njima (npr. šamare), kao nešto što je razumljivo s obzirom na okolnosti. Uopšteno govoreći, nacionalni kulturni obrasci zaista podrazumevaju različit stepen tolerancije prema fizičkoj i verbalnoj agresivnosti, pa bi se moglo tvrditi da postupak koji bi, na primer, Švedjani smatrali ponižavajućim, u Srbiji ne bi bio tako doživljen. Međutim, smisao međunarodnih instrumenata u ovoj oblasti je upravo u tome da „harmonizuju“ pravne (a time, posredno, i kulturne) obrasce i uspostave jedan univerzalni (ili regionalni) minimum nedopuštenog postupanja.

---

65 *M. C. v. Bulgaria*, App. No. 39272/98 (2004).

66 *Kudla v. Poland*, App. No. 30210/96 (2000), paragraf 92.

67 *Pretty v. United Kingdom*, App. No. 2346/02 (2002), paragraf 52.

68 *Tyrer v. United Kingdom*, App. No. 5856/72 (1978).

Pored nacionalnih, kulturnih razlika, pojam „ponižavajućeg“ bi moglo da relativizuju i razlike među pojedincima. Ne reaguju svi ljudi isto na uvrede – ono što je uvreda za jednog ne mora biti i za drugog. Isti higijenski uslovi mogu nekome izgledati „normalni“, a drugome apsolutno nepodnošljivi. Vređanje pojedinih verskih simbola izaziva sasvim različite reakcije kod vernika različitih veropisposti – hrišćanin se ne mora osećati poniženim ako se pred njim profaniše Koran, ali može osetiti strah, očaj ili inferiornost ako se tako postupa s Jevangeljem. Relativizovanje se može izbeći ako se uvek uzmu u obzir lične okolnosti žrtve i ako se odlučujući uticaj pripiše njenom subjektivnom osećanju. Takav stav je prihvaćen u praksi međunarodnih organa, uključujući Evropski sud pravde, prema kome utvrđivanje minimuma koji jedan postupak čini ponižavajućim zavisi od „svih okolnosti slučaja, kao što su priroda i kontekst postupka, način i metod kojim je izvršen, njegovo trajanje, njegove fizičke i duševne posledice i, u nekim slučajevima, pol, starost i zdravstveno stanje žrtve“.⁶⁹

Da bi potpao pod zabranu ponižavajućeg postupanja (odnosno zlostavljanja uopšte), postupak mora da pređe jednu minimalnu granicu invazivnosti i/ili da dovede do posledica koje nisu trivijalne. Ta se granica ne može kvantifikovati niti fiksirati na neki drugi način, i to iz dva razloga. Prvo, zato što je ona po prirodi stvari relativna i zavisi od okolnosti konkretnog slučaja i, drugo, zato što se ona vremenom menja, kao što je ranije već objašnjeno kada je bilo reči o slučaju *Selmuni protiv Francuske*.

Isto tako, postupak mora da bude protivpravan, jer zabrana ne važi za one postupke koji su sastavni ili prateći, ali neodvojiv, deo izvršenja zakonske kazne. Primera radi, obaveza osuđenika da nose zatvoreničke uniforme nije ponižavajuća jer je u konkretnom slučaju opravdana sa stanovišta funkcionisanja i bezbednosti ustanove.⁷⁰ O kaznama koje su ponižavajuće same po sebi biće kasnije više reči.

Postupak je ponižavajući ne samo kada se ljudsko dostojanstvo nekog pojedinca vreda javno, pred drugima, nego i kada se to dešava u potpunoj tajnosti i van ičijeg pogleda. Za postojanje povrede ljudskog dostojanstva je dovoljno da žrtva bude ponižena u sopstvenim očima,⁷¹ a javnost ponižavajućeg postupanja može biti od značaja za ocenu težine i ozbiljnosti povrede.⁷²

---

69 *Kudla v. Poland*, App. No. 30210/96 (2000), paragraf 91. Kurziv naš.

70 Ovu odluku donela je Evropska komisija za ljudska prava, *McFeeley v. United Kingdom*, App. No. 36528/97 (1998).

71 Ovo načelo je prvi put formulisano u slučaju *Tyrer v. UK* (App. No. 5856/72 (1978)), gde se radilo o telesnoj kazni koja je izvršena bez prisustva javnosti.

72 *Yagiz v. Turkey*, App. No. 27473/02 (2007), paragraf 45. Turska policija je na osnovu lažne dojave uhapsila policijskog lekara na javnom mestu i stavila mu lisice, pa ga tako vezanog izvodila pred porodicu i saradnike na radnom mestu. Prema nalažeњу Suda, „jasno je da

6.5.2. Primeri

Mogućnosti i načini za ponižavanje ljudi su beskrajne, tako da je nemoguće navesti sve konkretnе ponižavajuće postupke kojima se krše konvencije o zabrani zlostavljanja. Mogu se jedino navesti primeri, da bi se stekla opšta slika: držanje čoveka u kavez; brijanje glave; skidanje pred osobom drugog pola; one-mogućavanje pranja i promene odeće licu koje se uneredilo.

Prema mišljenju Komiteta za ljudska prava UN, kada je peruanska policija jednog uhapšenika stavila u kavez i tako prikazala novinarima, taj postupak je imao za cilj jedino da naruši ljudsko dostojanstvo žrtve i bio je ponižavajući.⁷³

Praksa obaveznog brijanja glave lica lišenih slobode, koja je nekada bila skoro univerzalna, danas predstavlja ponižavajuće postupanje. Takav stav je zauzeo Evropski komitet za sprečavanje mučenja kada je ustanovio da se u jednom makedonskom kaznenom zavodu glava brije svim novim zatvorenicima, kao i onima koji budu vraćeni u zatvor posle bekstva. CPT je našao da za tu praksu nema medicinskog opravdanja i da bi se ona mogla smatrati ponižavajućim postupanjem, pa je preporučio makedonskim vlastima da je ukinu.⁷⁴ Idući istim tragom, Evropski sud za ljudska prava je presudio da brijanje glave pritvoreniku koji je disciplinski kažnjen samicom vređa njegovo dostojanstvo i predstavlja ponižavajući postupak.⁷⁵

Zatvorenik je podvrgnut telesnom pretresu u prisustvu jedne zatvorske stražarke, pred kojom je morao da se skine. Zatim je morao da čučne, a zatvorski stražari su svojim rukama, bez rukavica, dodirivali njegov polni organ i hranu koju su mu doneli posetioci. Evropski sud za ljudska prava je našao da ovakav postupak „očigledno pokazuje nedostatak poštovanja za tužioca i usled toga vredna njegovo ljudsko dostojanstvo. To je kod njega moralno izazvati osećanja očaja i manje vrednosti, koja su mogla da ga unize i ponize“. Na osnovu toga Sud je zaključio da se radi o ponižavajućem postupku, protivnom odredbi člana 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima.⁷⁶

Licu koje je prilikom hapšenja defeciralo, tek sledećeg dana je omogućeno da se opere i promeni odeću, a u međuvremenu je u takvom stanju izvođeno pred sudiju i više puta transportovano. Propuštajući da preduzmu najelementarnejše higijenske mere i obezbede čistu odeću za uhapšenika, vlasti su ga brukale i

---

je tužiočevo osećanje poniženosti bilo pojačano zato što je postupak prema njemu bio izložen javnosti“.

73 *Polay Campos v. Peru*, Communication No. 577/1994, UN Doc. CCPR/C/61/D/577/1994 (1998), paragraf 8.5.

74 CPT, Makedonija, 2001, 50.

75 *Yankov v. Bulgaria*, App. No. 39084/97 (2004).

76 *Valašinas v. Lithuania*, App. No. 44558/98 (2001), paragraf 117.

sramotile, tako da je Sud u ovom slučaju našao ponižavajuće postupanje, protivno članu 3.⁷⁷

6.5.3. Diskriminacija kao vid ponižavajućeg postupanja

Diskriminacija kao *motiv* za postupanje službenog lica predstavlja element definicije mučenja i SNPP iz Konvencije protiv mučenja. Tumačeći Evropsku konvenciju, Evropski sud za ljudska prava je stao na stanoviše da *ekstremna diskriminacija sama po sebi* predstavlja ponižavajuće postupanje, a time i povredu člana 3. To se pre svega odnosi na *rasnu diskriminaciju*. Evropska komisija i Evropski sud za ljudska prava prvi put su zauzeli ovaj stav u slučaju *Azijati iz Istočne Afrike*, gde se radilo o pravima tužilaca – stanovnika Kenije, Ugande i Tanzanije koji su, posle sticanja nezavisnosti tih država, zadržali britansko državljanstvo, kako bi mogli da neometano borave u Ujedinjenom Kraljevstvu. Kada je kasnije britanska vlada ograničila ulazak u zemlju svojim državljanima koji nisu rođeni u Ujedinjenom Kraljevstvu ili čiji preci nisu imali britansko državljanstvo, tužiocu su izgubili pravo na neograničen ulazak i boravak u Ujedinjenom Kraljevstvu. I Komisija i Sud našli su da je ovo ograničenje akt rasne diskriminacije i da njegova primena na tužioce predstavlja povredu njihovog dostojanstva i predstavlja ponižavajući postupak u smislu člana 3.⁷⁸

U slučaju *Kipar protiv Turske*⁷⁹, Evropski sud je utvrdio da su pripadnici grčke nacionalne manjine u jednom regionu Turske Republike Severni Kipar bili izloženi sistematskoj diskriminaciji zbog svog etničkog porekla. Diskriminacija se, između ostalog, ogledala u tome što pripadnici grčke manjine nisu mogli da zaveštaju nepokretnu imovinu srodnicima koji ne žive u turskom delu Kipra, ali i u tome što njihova deca nisu imala pristup srednjoškolskom obrazovanju, kao i u raznim ograničenjima njihove slobode kretanja. Prema presudi, „uslovi života na koje je osuđeno to stanovništvo su unižavajući i vredaju i sam pojam poštovanja ljudskog dostojanstva“.

Kao što smo videli, ekstremni slučajevi diskriminacije na rasnoj i nacionalnoj osnovi potpadaju pod definiciju ponižavajućeg postupanja. Da li isto važi i za diskriminaciju koja se vrši po nekom drugom osnovu? U svojoj dosadašnjoj praksi, Evropski sud za ljudska prava nije našao takve slučajeve, ali je – razmatrajući pojedine tužbe – zauzeo stav da bi, u načelu, ekstremni diskriminatorski postupci vlasti prema pripadnicima pojedinih manjinskih društvenih grupa mogli predstavljati ponižavajuće postupke u smislu člana 3. Na primer, u slučaju *Smit i Grejdi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*⁸⁰, dve žene, otpuštene iz britanskog vazdu-

---

77 *Hurtado v. Switzerland*, (37/1993/432/511). Series A No 280-A, 28/01/94 Komisija App. No. 17549/90 (1994).

78 *East African Asians v. United Kingdoms*, App. No 4626/70 and others (1978).

79 *Cyprus v. Turkey*, App. No. 25781/94 (2001), paragraf 309.

80 *Smith and Grady v. United Kingdom*, Apps. No. 33985/96 i 33986/96 (1999), paragraf 121.

hoplovstva zbog svoje homoseksualne orientacije, tražile su zaštitu od ponižavajućeg postupanja kome su bile podvrgnute od strane vojnih vlasti, naročito tokom istrage koja je protiv njih vođena. Sud ja našao da u konkretnom slučaju nije povređen član 3, ali je naglasio da bi, „u principu“, slično postupanje, „zasnovano na predrasudama heteroseksualne većine protiv homoseksualne manjine“, moglo da se smesti u okvir člana 3 kao ponižavajuće postupanje. Mora se prepostaviti da bi Sud zauzeo isti stav i kada se radi o predrasudama bilo koje većine prema bilo kojoj manjini. Podsećanja radi, član 14 Evropske konvencije zabranjuje diskriminaciju kao takvu, po *bilo kom* osnovu, a posebno navodi: pol, rasu, boju kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, povezanost s nekom nacionalnom manjinom, imovinom „ili drugi status“.

Kazneno-popravni zavod u Požarevcu – Zabeli

6.6. Nečovečno i ponižavajuće kažnjavanje

6.6.1. Uvod

Svi međunarodni instrumenti o kojima smo govorili zabranjuju svako nečovečno i ponižavajuće postupanje prema ljudima, ali posebno zabranjuju i jedan naročit vid takvog postupanja, a to je kažnjavanje. Zašto se pravi ova razli-

ka? Zato što manje-više svi pravni sistemi *u načelu* zabranjuju nanošenje fizičkog bola drugome, ali ga dopuštaju u nekim posebnim slučajevima, obično samo uz pristanak drugoga, a često i bez njegovog pristanka. Ti slučajevi, koji isključuju kažnjivost za onoga koji bol nanosi, veoma su različiti i kreću se od lekarskih intervencija, preko sportskih takmičenja, do zakonite primene sile od strane državnih organa. Jedan poseban slučaj koji isključuje protivpravnost nanošenja bola jeste izvršenje zakonske kazne na telu osuđenog, kada se osuđenome nanosi bol i/ili oduzima život. Reč je o telesnim i smrtnim kaznama. Konvencija protiv mučenja UN uzima u obzir da mnoge države predviđaju i primenuju te kazne, pa izričito isključuje iz definicije zlostavljanja bol i patnju koji su posledica izvršenja zakonite kazne ili su njen sastavni deo ili su s njome nerazdvojno povezani (čl. 1). (Evropska konvencija u članu 2 i Međunarodni pakt u članu 6 imaju sličnu ogragu, ali samo u pogledu smrtnih a ne i telesnih kazni.) Ipak, kao što ćemo videti, ta ograda ni izbliza ne rešava sve probleme koji se javljaju u vezi sa telesnim i smrtnim kaznama sa stanovišta zabrane zlostavljanja.

Pre nego što razmotrimo telesne i smrtnе kazne, treba primetiti da se u definiciji iz člana 1 Konvencije UN pojam „kazne“ javlja dva puta. Prvi put se sreće u nabrajanju *motiva* mučitelja ili *svrhe* mučenja: mučenje (i zlostavljanje uopšte) postoji ako se bol i patnje nekom licu nanose, između ostalog, s ciljem da se ono zbog nečega *kazni*. Očigledno je da se ovde ne misli na bilo koje kažnjavanje u skladu sa zakonom nego na neku radnju službenog lica koja je u suprotnosti sa zakonom i koju službeno lice preduzima, po pravilu izvan svoje nadležnosti, da bi prema žrtvi izvršio odmazdu zbog nekog njenog postupka ili da bi je sprečio da neki svoj postupak ponovi. Međutim, sa stanovišta žrtve, ta radnja službenog lica može zaista izgledati kao „kazna“.

Drugi put se u članu 1 pominje *zakonita kazna* kao osnov koji isključuje protivpravnost nanošenja bola i patnje. Ovaj drugi slučaj se odnosi na smrtnе i telesne, o kojima će biti reči u narednim odeljcima, a mogao bi se odnositi i na druge vrste sankcija u pojedinim pravnim sistemima, ako bi te sankcije nanosile kažnjrenom bol i patnje koje prelaze minimalni prag „ozbiljnosti“.

6.6.2. Telesne kazne

Za razliku od humanitarnog prava, međunarodno pravo ljudskih prava se nije ozbiljnije pozabavilo pitanjem telesnog kažnjavanja. Ključne konvencije zabranjuju „nečovečne“ i „ponižavajuće“ kazne, ali ne govore posebno o telesnoj kazni. Naprotiv, neke od njih iz definicije zlostavljanja isključuju postupke koji predstavljaju „zakonite kazne“ (npr. čl. 1 Konvencije protiv mučenja UN). Da li se pod „zakonitim kaznama“ podrazumevaju one koje su predviđene nacionalnim zakonima država-članica ili one koje se smatraju „zakonitim“, tj. dopuštenim, u međunarodnom pravu? U prvom slučaju, nijedna kazna koju nacionalni

sud izrekne u skladu sa zakonom dotične države, ma kako svirepa i nečovečna, ne bi bila zabranjena sa stanovišta međunarodnog prava. Nema sumnje da su autori ove klauzule *prvobitno* (u vreme njenog usvajanja) želeli da državama ostave na suverenu odluku da li će u svojim pravnim sistemima zadržati telesnu kaznu. Međutim, s obzirom na evolutivnu prirodu međunarodnog prava ljudskih prava, moguća je i ona druga interpretacija klauzule o „zakonitim kaznama“, po kojoj su kazne „zakonite“ samo ako su u skladu s *tekućim* međunarodnopravnim normama i standardima, bez obzira na nacionalna zakonodavstva. Sa tog stanovišta, telesne kazne su nečovečne i/ili ponižavajuće.

U prilog ovom drugom tumačenju se mogu navesti sledeći razlozi. Prvo, međunarodno humanitarno pravo sadrži izričitu zabranu telesne kazne za lica pod njegovom zaštitom. Zabранa važi kako za sudski tako i za disciplinski postupak. Član 87 (3) Treće ženevske konvencije, koja štiti ratne zarobljenike, zabranjuje „svako kolektivno kažnjavanje za individualna dela, *svaku telesnu kaznu*, svako zatvaranje u prostorije koje nisu osvetljene dnevnom svetlošću u, uopšte, svaki oblik mučenja ili svireposti“. A član 32 Četvrte konvencije, koja štiti civile, zabranjuje „sve mere“ kojima se nanose „telesne patnje“, a naročito: „ubistvo, mučenje, *telesne kazne* [...] i sve ostale svireposti“. Prvi Dopunski protokol, koji širi krug lica zaštićenih Konvencijama, takođe izričito zabranjuje „telesnu kaznu“ (čl. 75 (2) (iii)). Najzad, Drugi dopunski protokol, u članu 4 (2) (a) zabranjuje „bilo koji oblik telesne kazne“.

Dруго, у периоду који је prethodio dekolonijalizацији, када су се велики delovi sveta налазили под системом међunarodног starateljstva, органи Уједињених нација су у више махова осуђивали или, у оквиру своје надлеžности, забранjivali telesnu казну на тим територијама. На пример, још 1949. године Generalna skupština UN је једном својом rezолуцијом подрžала предлог Starateljskog saveta да се telesna казна укine у Камеруну, Тоголанду и Новoj Гvineji⁸¹ а и касније су pojedini органи UN осуђивали примену telesne kazne у pojedinim државама. У новије време, Saudi Arabija је osporавала Specijalnom izvestiocu о муčenju право да се бави telesnim kaznama које изричу судови, али је Комисија за лудска права UN стала на stanovište да „telesna kazna може да преде у svirepu, nečovečnu ili ponižavajuću kaznu, па чак и у mučenje“⁸².

Treće, у свом коментару члана 7 Međunarodnog pakta, Komitet за лудска права UN је стао на stanovište да забрана svirepog, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja „mora да се protegne i na telesnu kaznu“⁸³.

Četvrto, Standardna minimalna pravila за postupanje prema zatvorenicima izričito забранјују telesnu казну као vrstu diciplinske kazne (čl. 31). Иstu или

---

81 Rezolucija Generalne skupštine UN (GA Res. 323 (IV)), od novembra 1949.

82 N. Rodley, *The Treatment of Prisoners under International Law*, Oxford University Press, 2002, str. 314.

83 *Ibid*, str. 319–320.

sličnu odredbu sadrže i drugi instrumenti koji štite prava lica lišenih slobode. Na primer, Evropska zatvorska pravila zabranjuju telesnu kaznu, i to kao vrstu ponižavajućeg kažnjavanja (pravilo 60.3). U evropskim zatvorima je ovaj stav danas potpuno uvrežen, što se vidi iz brojnih presuda Evropskog suda povodom nasilja u zatvorima. Kada zatvorski stražar u hodniku udari pendrekom zatvorenika koji je sa zakašnjenjem poslušao naredbu da izađe iz ćelije, u očima Suda takav postupak nije ništa drugo nego „jedna vrsta odmazde ili telesne kazne“ i krši zabranu ponižavajućeg kažnjavanja.⁸⁴

Peto, Evropski sud za ljudska prava je još 1972, u predmetu *Tajrer protiv Ujedinjenog Kraljevstva*,⁸⁵ odlučio da je telesna kazna protivna članu 3 Evropske konvencije, jer predstavlja „ponižavajuću kaznu“.

Šesto, mnoge države odbijaju da izručuju ili na drugi način predaju pojedince državama u kojima bi im se mogla izreći telesna kazna.

Ukratko, uprkos činjenici da se još uvek zakonito primenjuje u jednom broju država, telesna kazna se smatra oblikom ponižavajućeg kažnjavanja i kao takva je zabranjena u većem delu sveta, bilo kao sudska bilo kao administrativna sankcija⁸⁶.

Danas se vode žustri sporovi o dopuštenosti telesnog kažnjavanja dece u porodici i sve je veći broj država koje zakonom zabranjuju takvo roditeljsko kažnjavanje, ali ta pitanja ne ulaze u predmet našeg priručnika.

6.6.3. Smrtna kazna

Iako se smrtna kazna pominje kao dozvoljena u nekim međunarodnim instrumentima (npr. čl. 6 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima ili čl. 2 Evropske konvencije o ljudskim pravima), sve se češće sreću mišljenja da je ona nečovečna i ponižavajuća *kao takva*, pa čak i da je protivna apsolutno obavezujućim normama međunarodnog prava (*ius cogens*). Uostalom, i kada se dozvoljava mogućnost njene primene, u istom dahu se zahteva da se ona koristi samo izuzetno (npr. samo za najteža krivična dela), a nikada za određene kategorije lica (npr. maloletnike). Ujedinjene nacije su u više mahova pozivale sve države da je u potpunosti ukinu, a nedavno (2007. godine) je uveden moratorijum UN na izvršenje smrtnih kazni. Kao što smo videli danas su države koje primeњuju smrtnu kaznu u manjini, dok je u Evropi ona potpuno ukinuta.⁸⁷ Ipak, u

---

84 *Romanov v. Russia*, App. No. 41461/02 (2009), paragraf 68. Skoro identične formulacije Sud koristi i u slučaju *Dedovskiy et al. v. Russia*, App. No. 7178/03 (2008), paragraf 83 i u mnogim drugim presudama.

85 *Tyler v. United Kingdom*, App. No. 5856/72 (1978).

86 Danas je u 33 države još uvek zakonita primena telesne kazne.

87 Parlamentarna skupština Saveta Evrope je u više mahova naglasila svoje uverenje da smrtna kazna „predstavlja nečovečnu i ponižavajuću kaznu i povredu najosnovnijeg prava, pra-

toj manjini retencionističkih (onih koji zadržavaju smrtnu kaznu) zemalja nalaze se još uvek i dve veoma moćne države – SAD i Kina.

Dakle, za razliku od telesne, smrtna kazna je, tamo gde postoji, zakonita sa stanovišta ne samo nacionalnog nego i međunarodnog prava. Doduše, s ovog drugog stanovišta smrtna kazna nije *poželjna* i podložna je posebno strogim ograničenjima. Kada se primenjuje protivno tim ograničenjima, postaje nečovečna i/ili ponižavajuća. Da li će smrtna lazna, izrečena u konkretnom slučaju, biti nečovečna/ponižavajuća, zavisi od niza okolnosti, među kojima su najvažnije: način izricanja ili izvršenja; lična svojstva osuđenog lica; težina krivičnog dela za koje je izrečena; vreme koje protekne između izricanja i izvršenja i uslovi pod kojima se osuđeno lice nalazi tokom tog vremena.⁸⁸ Štaviše, ukazujući na abolicionističku praksu evropskih zemalja, Evropski sud za ljudska prava je našao da „se može reći da je smrtna kazna u vreme mira postala neprihvatljiv, ako ne i nečovečan, oblik kažnjavanja koji više nije dozvoljen u smislu člana 2 [Konvencije]“⁸⁹

Pravičnost postupka. – Povreda bilo kog elementa koji ulazi u pojam pravičnog suđenja može invalidirati smrtnu kaznu izrečenu u tom postupku i učiniti je nečovečnom. Jedan takav element je sâm sud, koji mora biti ustanovljen zakonom, nezavisan i nepristrastan. U slučaju *Očalan protiv Turske*⁹⁰, Evropski sud za ljudska prava je našao da izricanje smrtne kazne posle „nepravičnog suđenja pred sudom čija nezavisnost i nepristrasnost mogu da se dovedu u sumnju“, predstavlja nečovečno postupanje.

Jedan drugi element pravičnog suđenja, pravo na odbranu, takođe je od značaja za dopuštenost smrtne kazne. Komitet za ljudska prava UN je našao da je smrtna kazna nepravična u čitavom nizu slučajeva u kojima je pravo optuženog na odbranu bilo povređeno tokom postupka. Navodimo, primera radi, neke od tih povreda: Optuženi je osuđen na smrt u odsustvu, a sud ga nije pozvao na pretres, iako je znao gde se on nalazi.⁹¹ Optuženi je osuđen na smrt, a imao je

va na život, kao i da smrtnoj kazni nema mesta u civilizovanim, demokratskim društвima u kojima postoji vladavina prava“ (rezolucija 1253 (2001)).

88 Ove okolnosti je formulisao još pre dvadeset godina Evropski sud za ljudska prava u slučaju *Soering v. United Kingdom*, App. No. 14038/88 (1989), paragraf 104; V. i *Ocalan v. Turkey*, App. No. 46221/99 (2005), paragraf 168.

89 *Ocalan v. Turkey*, App. No. 46221/99 (2003), paragraf 196.

90 *Ibid*, paragraf 175.

91 *Monguya Mbenge et al. v. Zaire*, Communication No. 16/1977 (8 September 1977), UN Doc. Supp. No. 40 (A/38/40) at 134 (1983). Pored ove povrede (čl. 14 (3) (a)), Komitet je našao i povrede odredbi tačaka (b), (d) i (e) člana 14 Međunarodnog pakta (nedovoljno vreme za pripremu odbrane; prisustvo optuženog na suđenju i pravo optuženog na pozivanje i ispitivanje svedoka).

priliku da se sastane s braniocem po službenoj dužnosti samo jednom, i to na dan glavnog pretresa.⁹²

Pravo na žalbu. – Ako se osuđenome na smrt ne omogući da protiv pre-sude podnese žalbu, tako izrečena smrtna kazna je nečovečna. To se odnosi i na slučaj kada je, u skladu s nacionalnim zakonodavstvom, pravo na žalbu sus-pendovano uvođenjem vanrednog stanja. Povreda postoji i ako prvostepeni sud odugovlači izradu i dostavljanje pismenog otpravka presude.⁹³

Svojstva osuđenog lica. – Smrtna kazna se ne sme izreći licu koje u vreme izvršenja krivičnog dela nije napunilo 18 godina, kao ni licu koje je mentalno zaostalo. Izricanje smrтne kazne takvим licima predstavlja nečovečnu kaznu. U Latinskoj Americi, isto tako je zabranjeno izricanje smrтne kazne licima starijim od 70 godina u vreme izvršenja krivičnog dela. Najzad, smrtna kazna se nikada ne sme izvršiti nad trudnom ženom.

Način izvršenja. – Po definiciji, svako izvršenje smrтne kazne nanosi osuđenome bol i patnju. Ipak, s obzirom da je smrtna kazna zakonita u jednom broju država, bol i patnja se ne mogu potpuno izbeći, ali se moraju svesti na najma-nju moguću meru. U svom Opštem komentaru br. 20 na član 7 Međunarodnog pakta, Komitet za ljudska prava je naglasio da se smrtna kazna „mora izvršiti na način koji prouzrokuje najmanju moguću fizičku i duševnu patnju“.⁹⁴ Odatle sledi da oni načini izvršenja koji osuđenome nanose više bola i patnje nego što je „najmanje moguće“, predstavljaju nečovečnu kaznu. U jednom slučaju, Komitet je stao na stanovište da je izvršenje smrтne kazne u gasnoj komori nedopustivo jer predstavlja nečovečnu kaznu. Radilo se o postupku protiv Kanade, vođenom zbog njene odluke da Sjedinjenim Američkim Državama izruči lice kome je tre-balno da se sudi pred kalifornijskim sudom za krivično delo za koje se mogla izreći smrtna kazna. U to vreme (1991), način izvršenja smrтne kazne u Kaliforniji bilo je ugušenje osuđenog cijanidom u gasnoj komori, za šta može biti potrebno više od deset minuta, tokom kojih je osuđenik pri svesti i očigledno trpi bolove i agoniju, grči se, peni iz usta, a ponekad se i uneredi. Komitet je našao da je taj način izvršenja predstavlja „svirepo i nečovečno postupanje“.⁹⁵ Iako se tom

---

92 *Reid v. Jamaica*, Communication No. 250/1987, UN Doc. CCPR/C/39/D/250/1987 (1990).

93 Za brojne odluke Komiteta za ljudska prava UN u ovom pravcu vidi N. Rodley, *The Treatment of Prisoners under International Law*, str. 229–230.

94 CCPR/C/21/Add. 3. paragraf 6. Prevod na srpski Opšteg komentara br. 20 može se naći na www.bgcentar.org.rs.

95 *Chitat Ng v. Canada*, Communication No. 469/1991, UN Doc. CCPR/C/49/D/469/1991 (1994), paragraf 16.4. Tokom postupka pred Komitetom, Kalifornija je 1992. uvela smrtonosnu injekciju kao alternativan način izvršenja smrтne kazne (po izboru osuđenog), a 1994. ukinula izvršenje smrтne kazne u gasnoj komori.

prilikom Komitet nije upuštao u pitanje koji bi još načini izvršenja smrtne kazne mogli da se smatraju nečovečnim, sigurno je da takvih ima još. U izdvojenim mišljenjima, dva člana Komiteta su navela kamenovanje kao još jedan primer nečovečnog pogubljenja.⁹⁶

Čekanje na smrt. – Između izricanja smrtne kazne i njenog izvršenja uvek mora da protekne neko vreme, jer je potrebno da presuda postane prvo pravno-snažna pa onda i izvršna. U nekim državama, zbog specifičnosti njihovih pravnih sistema, taj period može da bude veoma dugačak – pet, deset, pa i dvadeset i više godina. Tokom tog perioda osuđeni trpi velike duševne patnje. U praksi međunarodnih organa formirao se stav da je dugotrajno čekanje na izvršenje smrtne kazne samo po sebi nečovečno. Najznačajnija je u tom pravcu presuda Evropskog suda za ljudska prava u slučaju *Sering protiv Ujedinjenog Kraljevstva*⁹⁷, gde se radilo o izručenju osamnaestogodišnjeg nemačkog državljanina iz Engleske u američku državu Virdžiniju, gde ga je očekivalo suđenje zbog ubistva, u kome mu je mogla biti izrečena smrtna kazna. Pošto je ustanovio da osuđenici na smrt u Virdžiniji u proseku čekaju na pogubljenje šest do osam godina, i to pod vrlo strogim i restriktivnim zatvorskim režimom, Sud je našao da bi izručenje Serinka bilo protivno članu 3 Konvencije, jer bi ga izložilo nečovečnom postupanju. Donoseći ovu odluku, Sud je posebno uzeo u obzir sledeće okolnosti: „dužinu vremena koje se provodi u čekanju na smrt pod ekstremnim uslovima, uz stalno prisutan i rastući očaj izazvan iščekivanjem izvršenja smrtne kazne, kao i lične okolnosti tužioca, a naročito njegovu starost i duševno stanje u vreme izvršenja krivičnog dela“. Dakle, Sud je našao da, ako smrtna kazna i nije nečovečna kao takva, dugotrajno držanje osuđenog pod strogim režimom u iščekivanju da bude pogubljen jeste nečovečno.

Presuda u slučaju *Sering* izvršila je veliki uticaj na dalju praksu Evropskog suda i drugih međunarodnih organa. Komitet za ljudska prava je zauzeo sličan stav u nizu svojih odluka, kao kada je, na primer, utvrdio da period od 4 godine i 3 meseca između prvostepene presude na smrt i drugostepene odluke po žalbi predstavlja nečovečno postupanje.⁹⁸ Kada su vlasti namerno čekale punih 20 sati da saopšte osuđenome na smrt da je pomilovan, pa to učinile samo 45 minuta pre zakazanog pogubljenja, radi se o nečovečnom postupanju u smislu člana 7 Međunarodnog pakta.⁹⁹ Problem čekanja na smrt je postao aktuelan i u Evro-

---

96 Ibid., Appendix A.

97 *Soering v. United Kingdom*, App. No. 14038/88 (1989), paragraf 111.

98 *Johnson v. Jamaica*, Communication No. 588/1994, UN Doc. CCPR/C/56/D/588/1994 (1996), paragraf 8.9.

99 *Kelly v. Jamaica*, Communication No. 253/1987, UN Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 at 60 (1991), paragraf 6.

pi, kada su bivše sovjetske republike i istočnoevropske države pristupile Savetu Evrope. U trenutku ukidanja smrtne kazne odnosno proglašenja moratorijuma na njenu primenu u tim državama, u njihovim zatvorima su se nalazile stotine osuđenika na smrt, od kojih su se neki kasnije obratili Evropskom sudu za ljudska prava s tvrdnjom da su, čekajući na pogubljenje, bili izloženi nečovečnom i ponižavajućem postupanju. Sud je usvojio mnoge takve tužbe, s tim što je uzimao u obzir kako patnje prouzrokovane neizvesnošću u pogledu pogubljenja tako i materijalne uslove i režim pod kojim su osuđenici držani. Na primer, utvrđena je povreda člana 3 Evropske konvencije u pogledu ukrajinskih osuđenika koji su godinama boravili u neizvesnosti da li će smrtna kazna nad njima biti izvršena, i to pod vrlo teškim uslovima. Oni su provodili 24 sata dnevno u prenatrpanoj celiji bez dnevnog svetla i bez ikakvih svršishodnih aktivnosti. Odlučujući po tužbi jednog od njih, Sud je našao da je on, u neizvesnosti da li će smrtna kazna ipak biti izvršena, boravio u zatvoru pod uslovima koji su „moralni da mu nanesu znatne duševne patnje i tako umanje njegovo ljudsko dostojanstvo“.¹⁰⁰

---

100 *Poltoratskiy v. Ukraine*, App. No. 38812/97 (2003), paragrafi 145–146, 149.

7. Zabrana mučenja i drugih oblika svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja u zakonodavstvu Republike Srbije

7.1. Ustav Republike Srbije¹⁰¹

Ustav Republike Srbije u odeljku posvećenom ljudskim pravima i sloboda-ma proklamuje i garantuje prava koja proizilaze iz međunarodnopravnih instru-menata, navedenih u poglavlju 4 ove knjige. U ustav su ugrađene i obaveze dr-žave preuzete ratifikacijom Konvencije protiv mučenja. Proklamuje se absolutna zabrana mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.

U članu 23 Ustava proklamuje se da je ljudsko dostojanstvo nepriko-snovo-ne i da su svi dužni da ga poštuju i štite, a u članu 24 da je ljudski život nepriko-snoven i da u Republici Srbiji nema smrtne kazne.

Član 25 zabranjuje da bilo ko bude izložen mučenju, nečovečnom ili po-nižavajućem postupanju ili kažnjavanju, ili da bude podvrgnut medicinskim ili naučnim ogledima bez svog slobodnog pristanka.

U članu 28 navedena su načela vezana za postupanje sa licima lišenim slo-bode, pa se garantuje da se prema njima mora postupati čovečno i uz uvažavanje dostojanstva ličnosti. Zabranjuje se svako nasilje prema licima lišenim slobode, uključujući i iznuđivanje iskaza.

Dakle, može se zaključiti da navedene odredbe Ustava, saglasno ratifiko-vanim konvencijama i time preuzetim obavezama države, jasno proklamuju ap-solutnu zabranu mučenja i drugih oblika svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. Drugim odredbama Ustava garantovana su još neka prava lica lišenih slobode – ograničenja vezana za određivanje pritvora i dužinu trajanja pritvora, pravo na pravično suđenje i pravo na naknadu štete – koja di-rektno ili indirektno garantuju apsolutno poštovanje zabrane mučenja i obezbe-đuju mehanizme za otklanjanje eventualnih posledica zlostavljanja. Posebno su važne odredbe kojim se određuju prava okrivljenog u krivičnom postupku.

U skladu s Ustavom proklamovanim načelima, krivično zakonodavstvo određuje zakonske instrumente kojim se sankconišu svi oblici mučenja i uspo-stavljaju mehanizmi koji treba da spreče svaki oblik zlostavljanja.

---

101 Službeni glasnik RS, br. 83/06.

Radi jasne primene Ustava i zakona neophodno je istaći odredbu člana 18 Ustava, kojom se utvrđuje da se odredbe o ljudskim pravima tumače u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovodenje. To znači da nijedan eventualni nedostatak ili neodređenost u zakonodavstvu ne može biti smetnja za poštovanje ratifikovanih konvencija i preuzetih obaveza, koje se mogu i moraju direktno primenjivati.

7.2. Krivični zakonik Republike Srbije¹⁰²

Krivični zakonik (u daljem tekstu KZ) propisuje krivična dela kojim se sankcionisu radnje koje predstavljaju oblike zlostavljanja.

To su krivična dela Zlostavljanje i mučenje iz člana 137 KZ i Iznuđivanje iskaza iz člana 136 KZ. Oba krivična dela su svrstana u glavu 14 KZ: „Krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina“. Za oba ova krivična dela gonjenje se preduzima po službenoj dužnosti, dok je žrtvi ostavljena mogućnost da, ukoliko tužilac proceni da nema osnova za vođenje krivičnog postupka, sama preuzme ili nastavi krivično gonjenje.

Član 137 KZ definiše zlostavljanje i mučenje na sledeći način:

(1) Ko zlostavlja drugog ili prema njemu postupa na način kojim se vreda ljudsko dostojanstvo, kazniće se zatvorom do jedne godine.

(2) Ko primenom sile, pretnje, ili na drugi nedozvoljeni način drugome naneše veliki bol ili teške patnje s ciljem da od njega ili od trećeg lica dobije priznanje, iskaz ili drugo obaveštenje ili da se on ili neko treće lice zastraši ili nezakonito kazni, ili to učini iz druge pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(3) Ako delo iz st. 1. i 2. ovog člana učini službeno lice u vršenju službe, kazniće se za delo iz stava 1. zatvorom od tri meseca do tri godine, a za delo iz stava 2. zatvorom od jedne do osam godina.

Za razliku od Konvencije protiv mučenja, u kojoj je prvo definisano mučenje, a zatim propisana zabrana drugih oblika svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, KZ prvo govori o zlostavljanju, a zatim daje definiciju mučenja, kao najtežeg oblika zlostavljanja. Kako je definicija mučenja i u Konvenciji protiv mučenja i u KZ konkretnija, a ostalim oblicima zlostavljanja se smatraju akti koji jesu svirepo, nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje, ali im nedostaje neki od elemenata mučenja, ovde ćemo prvo govoriti o definiciji mučenja, a zatim o zlostavljanju, u smislu u kojem je određeno Krivičnim zakonom.

---

102 Službeni glasnik RS, br. 85/05, 88/05 (ispravka), 107/05 (ispravka), 79/09 od 29. decembra 2009.

Dakle, u članu 137, st. 2, sankcionisano je mučenje. U sadašnjem obliku, ovo krivično delo je prvi put ustanovljeno tek 2005. godine, usvajanjem važećeg Krivičnog zakonika, koji je stupio na snagu 1. januara 2006. godine. Ovim zakonom je po prvi put kod nas primenjena odredba Konvencije protiv mučenja kojom se propisuje obaveza država da u svom zakonodavstvu mučenje definišu kao krivično delo (obaveza inkriminacije mučenja). Do tada je u našem zakonodavstvu postojalo samo krivično delo zlostavljanja u službi, koje u sebi nije sadržalo jasnu definiciju mučenja.

Za razliku od ranijih rešenja, koja su važila do usvajanja važećeg Krivičnog zakonika, kada je izvršilac moglo biti samo službeno lice, izvršilac osnovnog oblika krivičnog dela zlostavljanje i mučenje (iz st. 1 i 2) može biti svako lice. Jedino teži oblik radnje izvršenja, određen u stavu 3, može izvršiti samo službeno lice. Jasno je da za zlostavljanje i mučenje može odgovarati i službeno lice koje je delo izvršilo van svog radnog vremena i nevezano za sprovođenje bilo kakve službene radnje. Ovu novinu zakonodavac je uveo zbog obaveze proizašle iz Evropske konvencije o ljudskim pravima, koja utvrđuje obavezu država da građane zaštite od zlostavljanja koje vrše i privatna, a ne samo službena lica.

7.2.1. Pojam službenog lica

Pojam službenog lica je u KZ definisan u članu 112, st. 3, prema kome je to lice koje u državnom organu vrši službene dužnosti, kao i izabранo, imenovano i postavljeno lice u državnim organima, lokalnim samoupravama, lica u različitim ustanovama, kojima je povereno vršenje različitih javnih ovlašćenja i vojna lica. Značajno je napomenuti da u krug ovih lica spadaju i lica kojima je faktički povereno vršenje pojedinih službenih dužnosti ili poslova, što znači da se službenim licem može smatrati i pripadnik paravojnih ili parapolicijskih službi. Nesumnjivo je da u krug službenih lica ulaze radnici policije, zaposleni u kazneno-popravnim zavodima, okružnim zatvorima, specijalnoj zatvorskoj bolnici, vaspitno-popravnim domovima, sudije, tužioци, zaposleni u bolnicama i raznim ustanovama za brigu i staranje o odraslim i deci. Tu spadaju i vojna lica, za koja je u KZ propisano posebno krivično delo: zlostavljanje potčinjenog i mlađeg, iz člana 406 KZ,¹⁰³ koje može izvršiti vojni starešina. Taj član predviđa:

- (1) Vojni starešina koji u službi ili u vezi sa službom zlostavlja potčinjenog ili mlađeg ili sa njima postupa na način kojim se vreda ljudsko dostojanstvo, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine.
- (2) Ako je usled dela iz stava 1. ovog člana došlo do teške telesne povrede ili teškog narušavanja zdravlja potčinjenog ili mlađeg ili ako je delo izvršeno prema više lica, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do pet godina.

---

103 Glava 35 Krivičnog zakonika – Krivična dela protiv vojske.

7.2.2. Razlika između mučenja i drugih oblika zlostavljanja

Ako se analiziraju odredbe kojim se definiše krivično delo zlostavljanje i mučenje (čl. 137, st. 1 i 2), može se uočiti da zakonodavac pravi razliku između zlostavljanja i mučenja (iako se u međunarodnom pravu mučenje smatra samo jednim od oblika zlostavljanja), te da u stavu 1 pod zlostavljanjem smatra razne oblike svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (SNPP), koji, kako je to već objašnjeno u poglavljima 5 i 6, zajedno sa mučenjem čine svojevrsnu skalu zlostavljanja. Mučenje je kao najteži oblik zlostavljanja u KZ posebno definisano i strože sankcionisano (u st. 2).

Iako u stavu 2 nije navedena reč mučenje, koja je sadržana samo u nazivu krivičnog dela, dati opis mogućih radnji izvršenja u najvećoj meri odgovara onima iz definicije mučenja iz Konvencije protiv mučenja. Radnja izvršenja je opisana kao nanošenje velikog bola ili teških patnji nekom licu upotrebotom sile, pretnje ili nekog drugog nedozvoljenog načina, sa ciljem da se od njega ili trećeg lica dobije priznanje, iskaz ili drugo obaveštenje ili da se ono ili neko treće lice zastraši ili nezakonito kazni. Pored toga, delo može biti izvršeno i „iz druge pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije“.

Kao što smo već rekli, zakonodavac jasno pravi razliku između mučenja kao najtežeg, i drugih oblika zlostavljanja, koji doduše nisu preciznije određeni, ali se njima mogu smatrati neki od oblika svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja o kojim smo govorili u poglavlu 6. Radnja izvršenja u stavu 1 je data alternativno, tako da se krivično delo može izvršiti zlostavljanjem drugog (oblici SNPP) ili postupanjem na način kojim se vreda ljudsko dostojsstvo.

Radnje zlostavljanja se mogu izvršiti samo sa direktnim umišljajem, dakle sa sveštu i željom izvršioca da radnjom koju vrši zlostavlja neko lice ili vreda njegovo dostojsstvo. Da bi se dokazalo postojanje ovog krivičnog dela, nije neophodno dokazati da je izvršilac imao namenu postizanja određenog cilja, već je dovoljno da je zlostavljanje učinjeno. Prema praksi Komiteta protiv mučenja, zlostavljanje se može izvršiti i iz nehata (npr. ukoliko čuvar u zatvoru zaspi i ne čuje osuđenika koji poziva pomoći, pa ovaj umre ili nastupe ozbiljne posledice po njegovu zdravlje). Prema našoj sudskoj praksi, ukoliko je do zlostavljanja došlo iz nehata, učinilac se ne bi gonio zbog krivičnog dela zlostavljanje i mučenje, već zbog krivičnog dela nesavestan rad u službi.

Radnje iz stava 2 (mučenje) se mogu učiniti sa direktnim ili eventualnim umišljajem. Direktni umišljaj postoji kada kod izvršioca dela postoji svest i htjenje da se određenom radnjom muči drugo lice, odnosno da mu se nanese bol ili velika patnja. Eventualni umišljaj postoji kada je izvršilac svestan da radnjama koje preduzima može izvršiti mučenje, i na takvu posledicu pristaje.

No, da bi delo bilo izvršeno, pored umišljaja, neophodno je i postojanje namere da se od lica koje se muči ili nekog trećeg lica, dobije priznanje, iskaz ili neko drugo obaveštenje ili da dođe do zastrašivanja ili nezakonitog kažnjavanja lica. Moguće je da delo bude izvršeno i iz pobude koja je zasnovana na nekom obliku diskriminacije.

U članu 137, st. 3, predviđena je teža kazna, ukoliko osnovno krivično delo opisano u st. 1 i 2 učini službeno lice u vršenju službe. O pojmu službenog lica smo već govorili, a ovde je potrebno napomenuti da se pod vršenjem službe podrazumevaju ne samo one radnje koje je određeno službeno lice ovlašćeno da vrši u okviru svog radnog mesta ili konkretnog zadatka ili naredbe, već i sve one radnje koje nije ovlašćeno da preduzima, ali koje spadaju u ovlašćenja službe kojoj lice pripada.

Policija i zatvorsko osoblje su dužni da poštuju ljudska prava, sigurnost i bezbednost lica lišenih slobode. Njihova je obaveza da uredno vode evidencije o licima lišenim slobode (o njihovom kretanju, boravku, premeštanju, izvođenju iz ustanova u kojima se nalaze, o službenim licima sa kojima su bila u kontaktu, koja moraju da imaju jasne i vidljive oznake identiteta). Na taj način se deluje preventivno i omogućava jasno utvrđivanje odgovornosti za postupanje prema licima lišenim slobode, što je, u slučaju da dođe do zlostavljanja, vrlo značajno za sprovođenje delotvorne istrage.

U poglavljima 5 i 6 smo već detaljno govorili o tome kakve radnje predstavljaju akte mučenja, a kakve druge oblike svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. Ovde ćemo samo naglasiti da se u sudskej praksi, da bi se neki akt okarakterisao kao zlostavljanje u smislu st. 1, člana 137 KZ, zahteva da je učinilac pokazao određeni nivo svireposti, ali da nije uzrokovaо patnju i bol posebno jakog intenziteta, jer bi onda postojali elementi mučenja, definisanog u stavu 2, člana 137. Radnje zlostavljanja ili drugog ponašanja kojim se vreda ljudsko dostoјanstvo jesu različiti oblici svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja koji kod žrtve stvaraju osećanje straha, snažnog nemira ili inferiornosti, koje je u stanju da ponizi ili degradira žrtvu, koje slama fizički ili moralni otpor žrtve.¹⁰⁴ Pri tome, da bi se odredilo da li je konkretna radnja izazvala veliki bol ili patnju (što znači da se radi o mučenju) ili drugačije posledice (što znači da postoji drugi oblik svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja), u svakom pojedinačnom slučaju se uzimaju u obzir starosna dob, pol, rasna ili verska pripadnost žrtve, njeni osobeni nedostaci ili hendikep, socijalna i porodična situacija itd. Na primer, neki oblik fizičkog zlostavljanja neće proizvesti jednak intenzitet bola i posledice kod dvadesetpetogodišnjeg muškarca odličnog zdravstvenog stanja i petnaestogodiš-

---

104 Vidi odluku Evropskog suda za ljudska prava u slučaju *Denmark, Norway, Sweden and the Netherlands v. Greece*, App. No. 3321–23/67; 3344/67 (1969); 4448/70 (1976).

nje devojčice ili sedamdesetogodišnje žene, pa je moguće da će u jednom slučaju biti kvalifikovan kao nečovečno ili ponižavajuće postupanje (odnosno zlostavljanje iz st. 1), a u drugom kao mučenje (st. 2). Takođe, moguće je da isto postupanje prema jednom licu ne predstavlja zlostavljanje, dok prema drugom jeste oblik zlostavljanja (npr. prevoženje lica koje nema smetnje u kretanju na klupi u policijskom vozilu – „marici“ je potpuno zakonito, dok bi stavljanje nepokretne osobe, koja se inače kreće samo u kolicima, na klupu u „marici“ sigurno predstavljalo zlostavljanje).

U predmetu *Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva*,¹⁰⁵ o kome smo detaljnije govorili u poglavlju 5, Evropski sud za ljudska prava je ocenio nekoliko tehnika isleđivanja (stajanje uz zid po nekoliko sati, navlačenje crnih kapuljača na glave žrtava, izlaganje buci tokom ispitivanja, uskraćivanje sna, vode i hrane), primenjivanih naizmenično u trajanju od više sati, kao nečovečno ili ponižavajuće postupanje (što znači da bi prema našem zakonodavstvu predstavljale zlostavljanje iz st. 1, čl. 137 KZ), ali je rekao da te iste tehnike ispitivanja u drugačijim okolnostima mogu predstavljati mučenje. To znači da se u svakom konkretnom slučaju mora utvrditi kakve je posledice zlostavljanje proizvelo. Da bi se to utvrdilo, moraju se uzeti u obzir lične karakteristike žrtve.

Zlostavljanjem u smislu odredbi KZ se može smatrati šamaranje, vučenje za uši, nos ili kosu, šutiranje, vezivanje za razne predmete u prostoriji (najčešće je to radijator), polivanje manjim količinama vode, vređanje na različite načine, psovanje, ismevanje, omalovažavanje, neopravdano ostavljanje privedene osobe da čeka ispitivanje, iscrpljujuće ispitivanje bez pauza, uz uskraćivanje hrane i vode, nepotrebno skidanje, neadekvatan pregled telesnih otvora, izlaganje velikoj hladnoći ili vrućini, namerno smeštanje u prostorije u kojim su uslovi boravka nečovečni ili ponižavajući, neadekvatan i ponižavajući tretman osoba sa invaliditetom, bolesnih osoba itd.

Radnje koje predstavljaju oblike mučenja, i u skladu s tim bi mogle biti sankcionisane na osnovu stava 2, člana 137 KZ moraju biti takve da kod žrtve proizvode veliki psihički ili fizički bol ili patnje, moraju biti preduzimane namereno i svesno, s posebnim ciljem – da se od žrtve ili trećeg lica dobije priznanje, iskaz ili drugo obaveštenje ili da se ona ili neko treće lice zastraši ili nezakonito kazni. Kao što smo već rekli – mučenje može biti izvršeno i iz druge pobude, zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije.

Da bi se mučenje razlikovalo od drugih, lakših oblika zlostavljanja (na koje se odnosi st. 1, čl. 137), mora se u svakom pojedinačnom slučaju ceniti ozbiljnost posledica, intenzitet i trajanje zlostavljanja i način i metod izvršenja o čemu je već bilo reči. Ipak, nije na odmet ponoviti da svako premlaćivanje, batnjanje, višestruko i jako udaranje, bolno i dugotrajno vezivanje, tretmani obilnog

---

105 *Ireland v. United Kingdom*, App. No. 5310/71 (1978).

polivanja vrelom ili hladnom vodom, uskraćivanje neophodne pomoći lekara, dugotrajno ispitivanje praćeno pretnjama i svaki oblik seksualnog zlostavljanja predstavljaju mučenje.

7.2.3. Iznuđivanje iskaza

Krivični zakonik je u članu 136 precizirao i sankcionisao krivično delo iznuđivanje iskaza kao:

(1) Službeno lice koje u vršenju službe upotrebi silu ili pretnju ili drugo nedopušteno sredstvo ili nedopušten način u nameri da iznudi iskaz ili neku drugu izjavu od okrivljenog, svedoka, veštaka ili drugog lica, kazniće se zatvorom od tri meseca do pet godina.

(2) Ako je iznuđivanje iskaza ili izjave praćeno teškim nasiljem ili ako su usled iznudenog iskaza nastupile naročito teške posledice za okrivljenog u krivičnom postupku, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina.

Iako se kod krivičnog dela zlostavljanje i mučenje predviđa da ono može biti izvršeno radi iznuđivanja iskaza, zakonodavac takvo postupanje sankcioniše i kao posebno krivično delo – iznuđivanje iskaza. Za razliku od krivičnog dela zlostavljanje i mučenje, ovo krivično delo dugo postoji u našem krivičnom zakonodavstvu. Zabranu iznuđivanja iskaza sadrži, kao što smo već pomenuli, i Ustav, ali i Zakonik o krivičnom postupku.

Međutim, u sudskej praksi su retki primeri, kako optuženja, tako i presuda za ovo krivično delo. Isto se može reći i za krivično delo zlostavljanje i mučenje.

Izvršilac ovog dela može biti samo službeno lice, u vršenju službe. Već smo objasnili ko se može smatrati službenim licem a šta vršenjem službe. Radnja izvršenja je upotreba sile, pretnje ili drugog nedopuštenog sredstva prema okrivljenom ili drugim licima sa namerom da se iznudi iskaz ili druga izjava. Delo se smatra dovršenim i kada nije došlo do ostvarenja cilja – iznuđivanja iskaza, već je samo upotrebljena sila, pretnja ili drugo nedopušteno sredstvo. Dakle, preduzimanje bilo koje nedozvoljene radnje usmerene ka iznuđivanju iskaza smatra se izvršenjem krivičnog dela.

Primenom sile se smatra svaka fizička, mehanička i psihička prinuda, ali i upotreba omamljujućih sredstava ili hipnoze. Naravno, o iznuđivanju iskaza se ne može govoriti ako je sila upotrebljena u skladu sa zakonom, odnosno ako su iz zakonom predviđenih razloga upotrebljena zakonom predviđena sredstva prinude.

Pretnja je stavljanje u izgled nekog zla okrivljenom ili drugim licima. Da bi bila kažnjiva, mora biti određena, izvesna, ostvariva i podobna da utiče na davanje iskaza. Kada ceni da li su ispunjeni ovi uslovi, sud uvek ceni karakteristike lica kome se pretnja upućuje, jer je u svakom pojedinačnom slučaju potrebno

utvrditi da li je pretnja kod žrtve mogla da stvori utisak koji je izvršilac želeo. Svakako su ostvarive i realne pretnje vezane za nanošenje težeg fizičkog ili psihičkog bola i pretnje mučenjem, koje se ne moraju odnositi na lice koje se ispituje. Kažnjive su i pretnja opasnom životinjom, pretnja lišenjem slobode lica kome se preti ili njemu bliskog lica, pretnja premeštanjem u deo zatvora u kome se nalaze izuzetno nasilni zatvorenici, pretnja smeštanjem u pritvorsknu ćeliju sa takvim licima, pretnja da će se optužiti ili izložiti nasilju lica bliska licu kome se preti itd.

Kažnjivo je i iznuđivanje iskaza upotrebom medikamenata kojima se utiče na volju, ali i davanje obećanja (koja pak moraju biti izvodljiva, realna i primamlijiva), a na sudu je da proceni da li su ta obećanja zaista tako važna za lice kome su data i da li su mogla dovesti do davanja onakvog iskaza kakvog želi službeno lice. Nedopuštena obećanja mogu biti i razne pogodnosti vezane za krivični postupak, koje se nude okriviljenom ili drugom učesniku u postupku. Na primer, to može biti obećanje da će lice biti pušteno na slobodu, da prema njemu neće biti određen pritvor, da će biti premešteno u udobniji deo zatvora ili pritvora, da će imati pogodnosti tokom lišenja slobode ili izdržavanja kazne zatvora, da će mu kazna biti umanjena i druga slična obećanja. Mogući način izvršenja je i dovođenje lica u zabludu o činjenicama koje mogu biti odlučujuće za davanje iskaza, kao i neopravданo dugo i iscrpljujuće saslušanje koje za cilj ima iznudu iskaza ili izjave.

Prava okriviljenog lica i svih drugih učesnika u krivičnom postupku su jasno definisana Zakonom o krivičnom postupku i ona se moraju na jasan način predociti licu koje se ispituje, te svako obećanje ili obraćanje usmereno ka iznuđivanju priznanja koje nije u skladu sa zakonom propisanim pravilima postupka predstavlja nedopuštenu radnju, odnosno radnju čije izvršenje predstavlja krivično delo.

Radnja izvršenja ovog krivičnog dela može biti izvršena prema okriviljenom, svedoku, veštaku ili drugom licu koje ima svojstvo učesnika u nekom postupku u kome daje izjavu ili iskaz. S obzirom da je postupak pred policijom i krivičnim sudom najosetljiviji s aspekta ugrožavanja prava građana i mogućnosti primene sile, pretnje i drugih nezakonitih radnji, to je i najveća mogućnost da do iznuđivanja iskaza dođe upravo u postupcima koje vodi policija, i to pre svega u inicijalnom delu krivičnog postupka, u fazi podnošenja krivične prijave, kada se uzimaju izjave osumnjičenih lica, građana, očevidaca događaja, a posebno kada se izjave uzimaju bez prisustva advokata. Mogući krug izvršilaca ovog krivičnog dela obuhvata i tužioca i istražnog sudiju, i to najpre u fazi istrage, jer je na glavnom pretresu, pre svega zbog javnosti suđenja, mogućnost izvršenja ovog krivičnog dela svedena na minimum.

Iskaz ili izjava, u smislu ovog krivičnog dela, mogu biti, pored priznanja okriviljenog, iskaza svedoka i nalaza i mišljenja veštaka i sve druge izjave koje se daju državnim organima ili drugim organima koji vrše javna ovlašćenja. U krug

mogućih žrtava ovog dela svakako spadaju i osuđena lica koja daju izjave ili informacije zatvorskoj upravi, što može biti u disciplinskom ili bilo kom drugom postupku koji podrazumeva angažman zatvorske uprave ili osoblja.

Delo se može izvršiti samo sa direktnim umišljajem, odnosno sa namerom da se iznudi iskaz ili izjava. U stavu 2 je naveden teži, kvalifikovani oblik izvršenja ovog dela, koji nastaje ako je iznuđivanje iskaza praćeno teškim nasiljem ili ako su usled iznuđivanja iskaza nastupile naročito teške posledice za okriviljenog u krivičnom postupku. Za izvršenje dela je dovoljno postojanje samo jedne od ovih okolnosti, a sticaj obe bi predstavljao otežavajuću okolnost pri odmeravanju kazne.

Teškim nasiljem se može smatrati svako nasilje koje izaziva psihičko ili fizičko mučenje većeg intenziteta, ili ono koje se vrši sistematski i uporno. Teško nasilje će postojati i ako je licu nanesena teška telesna povreda ili ukoliko je došlo do očiglednih psihičkih poremećaja lica kome se preti ili njemu bliskog lica. Teške posledice za okriviljenog u krivičnom postupku su pre svega osuđujuća presuda, izdržavanje kazne ili boravak u pritvoru u dužem vremenskom periodu, pretrpljeno teško nasilje od drugih zatvorenika, znatno oduzimanje imovine, gubljenje ugleda, posla, ali i teški poremećaji u porodičnom životu.

Izvršilac dela će biti odgovoran za teži oblik iz stava 2, tj. za upotrebu teškog nasilja ili nastupanje teških posledica i ako je u odnosu na tu posledicu postupao iz nehata, odnosno ako je bio svestan da njegovim činjenjem može nastupiti i teža posledica ali je olako držao da do nje neće doći. Naravno, moguće je i da izvršilac postupa s umišljajem, posebno kada vrši teško nasilje, ali tada će odgovarati za teži oblik krivičnog dela samo ukoliko u njegovim radnjama nema elemenata nekog drugog krivičnog dela.¹⁰⁶

U konkretnom slučaju, ako se utvrdi da je iznuđivanje iskaza praćeno teškim nasiljem učinjeno s umišljajem, sa sigurnošću se može reći da postoje i elementi krivičnog dela zlostavljanje i mučenje. Međutim, kako je za radnje iz stava 2 krivičnog dela iznuđivanje iskaza predviđena teža kazna nego za najteže oblike zlostavljanja i mučenja, to bi optuženje uvek išlo za teže delo, tj. iznuđivanje iskaza. Ovde se postavlja i pitanje adekvatnosti predviđenih kazni za krivično delo zlostavljanje i mučenje, gde je kao najteža predviđena kazna zatvora od jedne do osam godina.

7.2.4. Sticaj sa krivičnim delom teške telesne povrede, ubistva ili teškog ubistva

Kod oba prethodno analizirana krivična dela – zlostavljanja i mučenja i iznuđivanja iskaza, u praksi se može postaviti pitanje načina krivičnog gonjenja kada izvršenjem ovih dela nastupe teške telesne povrede.

---

106 Član 27 KZ – Odgovornost za težu posledicu.

Krivično delo teška telesna povreda je predviđeno članom 121 KZ. Za osnovni oblik ovog dela predviđena je kazna zatvora u trajanju od šest meseća do pet godina, a za teži oblik, kada je došlo do dovođenja u opasnost života, nastupanja teških i trajnih posledica po zdravlje i sposobnosti žrtve ili njene unakaženosti, kazna zatvora od jedne do osam godina. U sudskej praksi i teoriji krivičnog prava jasno je da nastupanje teške telesne povrede prilikom izvršenja jednog od gore navedenih krivičnih dela predstavlja zasebno krivično delo, što znači da radnja iznuđivanja iskaza ili zlostavljanja i mučenja ne obuhvata i nanošenje teških telesnih povreda, te je sticaj tih krivičnih dela i krivičnog dela teške telesne povrede moguć. Tako bi u slučaju nastupanja teške telesne povrede usled izvršenja jednog od dva navedena krivična dela došlo do optuženja i osude i za delo teške telesne povrede i izricanja jedinstvene kazne zatvora.

U slučaju nastupanja smrte posledice radilo bi se samo o jednom krivičnom delu i to delu teškog ubistva iz člana 114 KZ st. 2, kada je ubistvo izvršeno pri bezobzirnom nasilničkom ponašanju. Za ovo delo je predviđena kazna zatvora od najmanje deset godina, a može se izreći i kazna do četrdeset godina zatvora.

7.2.5. Pokušaj krivičnog dela i saizvršilaštvo

Oba krivična dela, i zlostavljanje i mučenje i iznuđivanje iskaza, završena su preduzimanjem bilo koje radnje iz opisa ovih dela, što znači da pokušaj nije moguć. Krivično delo iznuđivanje iskaza je svršeno i kada nije došlo do iznuđivanja iskaza ili izjave, a krivično delo zlostavljanje i mučenje i ako nije ostvaren cilj mučenja. Naravno, izdavanje naredbe da se neko lice zlostavlja ili muči ili da se od njega iznudi iskaz predstavlja izvršenje krivičnog dela.

Ova krivična dela mogu biti izvršena u saizvršilaštvu, podstrekavanjem i pomaganjem – dakle svim oblicima saučesništva predviđenim KZ.

Saizvršilaštvo¹⁰⁷ će postojati kada više lica s umišljajem ili iz nehata učestvuje u radnji izvršenja krivičnog dela, i u tom slučaju će svako od njih će biti kažnjen propisanom kaznom. U praksi ono predstavlja podelu posla ili određene radnje izvršenja preduzete sa zajedničkim ciljem, te u konkretnim slučajevima to može biti držanje lica, zajedničko udaranje, vezivanje, čuvanje straže dok drugi saizvršioci zlostavljaju žrtvu, unakrsno upućivanje pretnji, zastrašivanje, nabavljanje sredstava za mučenje, prenošenje pretnji, stvaranje okolnosti koje pretnju čine izvesnom itd.

Podstrekavanje¹⁰⁸ postoji kada neko lice drugog s umišljajem podstrekava da izvrši krivično delo, i tada će se kazniti kaznom propisanom za to delo,

---

107 Član 33 KZ.

108 Član 34 KZ.

kao da ga je sam izvršio. Radnjom podstrekavanja u praksi se smatra navođenje drugog da izvrši neko delo u fazi kada to, drugo lice, nema nameru da izvrši krivično delo ili njegova namera nije dovoljno čvrsta. Da bi neko krivično odgovarao za podstrekavanje, ono mora biti usmereno na konkretno krivično delo, sa istim umišljajem koji ima i izvršilac. Podstrekavanje može da se učini sa više radnji kojima se utiče na formiranje volje kod izvršioca, kao na primer upornim nagovaranjem, molbama, davanjem saveta, obećanjem poklona, davanjem poklona, obećanjem da će se izvršeno delo prikriti, ruganjem zbog neodlučnosti itd.

Ovde valja ponovo istaći absolutnu zabranu zlostavljanja i mučenja, te time i činjenicu da nikakva naredba prepostavljenog lica ne oslobođa izvršioce krivične odgovornosti. Takve naredbe moraju se odbiti, a lice koje ih izdaje prijaviti nadležnim organima.

Pomagač¹⁰⁹ u izvršenju krivičnog dela kazniće se za krivično delo kao da ga je sam učinio, ali se može blaže kazniti. Pomaganjem se smatra davanje saveta, uputstava za izvršenje krivičnog dela, otklanjanje prepreka, unapred obećano prikrivanje učinjoca krivičnog dela, sredstava, tragova krivičnog dela, i mnogih drugih radnji koje deluju tako da podupiru, podržavaju učinjoca, olakšavaju mu izvršenje dela, ali tek nakon što je on stvorio odluku da delo izvrši, jer bi se u suprotnom radilo o saizvršilaštvu ili podstrekavanju.

7.2.6. Radnje nečinjenja

Radnje navedenih krivičnih dela mogu se izvršiti samo činjenjem, te se postavlja pitanje odgovornosti službenog lica koje svojim očiglednim nesavesnim postupanjem u vršenju nadzora dovede do toga da dođe do teške povrede prava nekog lica. Ukoliko se utvrdi očigledno nesavesno postupanje prepostavljenog u policiji ili zatvoru, usled koga je omogućeno izvršenje krivičnih dela iznuđivanje iskaza ili zlostavljanje i mučenje, to lice može krivično odgovarati za krivično delo nesavestan rad u službi,¹¹⁰ za koje je najteža zaprečena kazna pet godina zatvora, i to u slučaju nastupanja teških povreda prava drugog.

U pojedinim slučajevima mučenja u policijskim stanicama i zatvorima može se postaviti i pitanje odgovornosti lica koja ne pruže pomoći žrtvi. Krivično delo nepružanja pomoći¹¹¹ daje mogućnost kažnjavanja svakoga ko ne pruži pomoći licu koje se nalazi u neposrednoj opasnosti za život, iako je to mogao učiniti bez opasnosti za sebe ili drugog.

---

109 Član 35 KZ.

110 Član 361 KZ.

111 Član 127 KZ.

7.2.7. Adekvatnost kaznene politike

Ako se analiziraju kazne predviđene za navedena krivična dela i uzmu u obzir stavovi međunarodnih tela (pre svega Komiteta protiv mučenja UN), vidi se da su one suviše blage. Najveća propisana kazna za krivično delo zlostavljanje i mučenje je kazna zatvora u trajanju od jedne do osam godina, a za krivično delo iznuđivanje iskaza od dve do deset godina zatvora.

Član 4 Konvencije protiv mučenja predviđa da su sve države dužne da mučenje definišu kao krivično delo i za njega propisu odgovarajuće kazne. Kao što smo već naveli u poglavlju 5, na osnovu prakse Komiteta protiv mučenja UN odgovarajućim se smatraju kazne zatvora u rasponu od šest do dvadeset godina. Imajući ovo u vidu, činjenica da je za oblike zlostavljanja koje vrši službeno lice, a koje se ne može okarakterisati kao mučenje, predviđena kazna zatvora od tri meseca do tri godine, a za mučenje od jedne do osam godina, što znači da je u oba slučaja ostavljena mogućnost izricanja uslovne osude, navodi nas na zaključak da naša kaznena politika nije adekvatna.

7.2.8. Pravo žrtve na obeštećenje

Jedan od osnovnih nedostataka našeg krivičnog zakonodavstva je nedostatak mehanizama za obaveznu, adekvatnu i brzu odštetu žrtvama za pretrpljeno zlo. U skladu sa međunarodnim pravnim instrumentima koji obavezuju našu zemlju, žrtvama zlostavljanja i mučenja mora biti nadoknadena šteta za bol i patnju koji su pretrpele. Međutim, postupci za naknadu štete se u našoj sudskej praksi po pravilu ne rešavaju u krivičnom postupku, već se žrtve upućuju na parnični postupak, koji može da traje neopravданo dugo i dovede do novog iscrpljivanja žrtve. Radi ispunjavanja obaveza preuzetih ratifikacijom Konvencije protiv mučenja i usklađivanja našeg zakonodavstva i prakse sa međunarodnim standardima neophodno je promeniti postojeću praksu i zahteve za naknadu štete rešavati u krivičnom postupku. Najbolje rešenje bi bila izmena krivičnog zakonodavstva, koja bi uvela jednostavnije i brže mehanizme za postupak naknade štete i postupak izvršenja.

7.3. Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije

7.3.1. Uvod

Svrha pravila utvrđenih Zakonom o krivičnom postupku (ZKP) je da omoguće da nikо nevin ne bude osuđen, da se učiniocu krivičnog dela izrekne krivična sankcija pod uslovima koje predviđa Krivični zakon, na osnovu zakonito sprovedenog postupka.¹¹² Odredbe ZKP koje u njegovoj glavi 1 regulišu

---

¹¹² Član 1 Zakonika o krivičnom postupku.

osnovna načela postupka, te odredbe koje regulišu posebne faze krivičnog postupka, u sebi sadrže i osnovna prava okrivljenog i drugih učesnika krivičnog postupka i garancije za poštovanje tih prava. Pre svega, to su pravo na pravično suđenje i pravo na slobodu i bezbednost, u okviru kojih je propisana i zabrana svakog zlostavljanja i iznuđivanja iskaza.

Za potrebe ovog priručnika važno je istaći one odredbe koje određuju zabranu svakog oblika zlostavljanja i iznuđivanja iskaza, koje garantuju da do takvog postupanja neće doći i da će se svi dokazi prikupljeni zlostavljanjem ili iznuđivanjem iskaza smatrati nedopuštenim i nezakonitim, te da na njima ne može biti zasnovana sudska odluka.

7.3.2. Prava okrivljenih i osumnjičenih

Član 4 ZKP garantuje okrivljenima i osumnjičenima pravo da u najkratčem roku, a najkasnije na prvom saslušanju (koje može biti i u policiji, ako se radi o osumnjičenom licu), budu obavešteni o delu koje im se stavlja na teret, o razlozima i prirodi optužbe i prikupljenim dokazima protiv njega, o mogućnosti da se brane sami ili uz stručnu pomoć branioca koga mogu sami da izaberu, pravo da u najkraćem mogućem roku budu izvedeni pred sudiju, da im se osigura dovoljno vremena i mogućnosti za pripremanje odbrane. Sud i policija su dužni da o svim ovim i drugim pravima koja se tiču prava na pravično suđenje pre prvog saslušanja upoznaju okrivljenog ili osumnjičenog. Pre svega, oni su dužni da okrivljenog ili osumnjičenog upozore da se sve što izjavlji može upotrebiti kao dokaz protiv njega, a zatim su dužni da ga obaveste o tome da može uzeti branioca koji može prisustovati saslušanju. Prema članu 89 koji reguliše saslušanje okrivljenog obavezno je upozoriti okrivljenog da nije dužan da iznese svoju odbranu, niti da odgovara na postavljena pitanja (pravo da se brani čutanjem). Ova obaveštenja odnose se kako na postupak pred sudom, tako i na postupak u policiji.

Vrlo je bitno pravo na prisustvo branioca u svim fazama krivičnog i pretkrivičnog postupka, o kome okrivljeni ili osumnjičeni mora biti jasno i vidljivo obavešten. U novijoj sudskoj praksi se kod ocene zakonitosti uzimanja iskaza okrivljenog ili osumnjičenog insistira da sva upozorenja ili obaveštenja budu jasno uneta u zapisnik o saslušanju, da bude konstatovano da su pročitana i da ih je lice razumelo, te nije mali broj slučajeva u kojim se zapisnici o saslušanju izdvajaju kao nedozvoljen ili nezakonit dokaz, ukoliko ova upozorenja u njima nisu jasno navedena.

Pravo na branioca, koje je garant poštovanja prava okrivljenog i pravnosti postupka, je u ZKP definisano u skladu sa međunarodnim standardima. U praksi se kao problematično javlja pitanje adekvatne i stručne odbrane u postupcima u kojim sud ili organ policije određuje branioca po službenoj dužnosti. Na-

ročito je osetljivo pitanje određivanja branioca licima koja su u svojstvu osumnjičenog zadržana od strane policije, kada je po članu 229, st. 6 ZKP obavezno prisustvo branioca. O ovome će biti više reči u nastavku ovog teksta.

7.3.3. Prava lica lišenih slobode

Licima lišenim slobode ZKP garantuje prava čije poštovanje bi trebalo da deluje preventivno i onemogući zlostavljanje. U članu 5, pored gore navedenih prava garantuje se i pravo lica lišenog slobode da se na njegov zahtev bez odlaganja o lišenju slobode obavesti član porodice ili drugo blisko lice, kao i diplomatsko-konzularni predstavnik države čiji je državljanin, ukoliko se radi o stranom državljaninu, ili predstavnik međunarodne organizacije, ako je u pitanju izbeglica ili lice bez državljanstva. Licu lišenom slobode se garantuje i pravo da s ovim osobama i braniocem neometano komunicira. Odnedavno je uvedeno i pravo neometanog komuniciranja sa Zaštitnikom građana.

ZKP licima lišenim slobode garantuje i pravo da ih na njihov zahtev bez odlaganja pregleda lekar koga slobodno izaberu, a u slučaju odsutnosti, lekar koga odredi policija ili istražni sudija. Garantovano je i pravo lica lišenog slobode da pred sudom pokrene postupak u kome će se ispitati zakonitost lišenja slobode. Ovde je važno istaći da je prema članu 226, st. 8 i članu 227, st. 2, dužnost policije da, ako uzima iskaz od osumnjičenog koji je lišen slobode, njega upozori o svim navedenim pravima iz člana 5. Radi zaštite od zlostavljanja posebno je važno da se lica lišena slobode upoznaju s pravima da obaveste porodicu i da ih pregleda lekar, ali se u praksi ta upozorenja retko unose u zapisnik o saslušanju u policiji, pa se postavlja pitanje da li se uopšte i daju.

U članu 5, st. 4 propisano je da je zabranjeno i kažnjivo svako nasilje nad licima lišenim slobode, te da se prema njima mora postupati čovečno, uvažavajući dostojanstvo ličnosti.

Osnovno pravo lica lišenih slobode, koje pruža garanciju brzog izvođenja pred sud i što kraćeg zadržavanja u policiji je predviđeno članom 5, st. 2, prema kome lice lišeno slobode bez odluke suda mora bez odlaganja, a najkasnije u roku od 48 časova biti predato nadležnom istražnom sudiji, a u protivnom se pušta na slobodu. Kako i zadržavanje od 48 časova u policiji može biti rizično, u zemljama koje obavezuje Evropska konvencija o ljudskim pravima tendencija je da vreme zadržavanja u policiji bude još kraće. Zbog toga zadržavanje u policiji treba da traje 48 sati samo kada je to zaista nužno. ZKP u odredbama o postupku u policiji određuje dodatne rokove i obaveze u cilju što hitnijeg izvođenja lica pred sud. To su odredbe člana 227 i 229 koje regulišu postupanje policije u tih 48 časova, o obavezi da se licu u roku od 2 sata uruči rešenje o zadržavanju, na koje ima pravo žalbe istražnom sudiji, koji je dužan da o žalbi odluči u roku od četiri sata od prijema žalbe. Policija je obavezna da istražnom sudiji dâ poseb-

no obrazloženje ako je sprovođenje lica trajalo duže od osam časova, o čemu se sačinjava zapisnik i uzima izjava lica lišenog slobode. Obaveza policije je i da o zadržavanju lica odmah obavesti istražnog sudiju, koji može zahtevati da mu se lice odmah sproveđe.

Uloga istražnog sudije u kontroli zakonitosti postupanja policije i dužine zadržavanja, te kontroli zdravstvenog stanja dovedenog lica, značajna je i u praksi bi mogla biti delotvornija. Činjenica je da se u našoj praksi svi rokovi koriste ekstenzivno, te je retko da policija dovede neko lice pred sudiju u prvim satima lišenja slobode. Često se može postaviti pitanje opravdanosti razloga da lice ne bude odmah privедено sudiji, što može biti predmet budućih sporova pred Ustavnim sudom ili Evropskim sudom za ljudska prava.

Prema članu 229, st. 6 osumnjičeni mora imati branioca čim policija doneće rešenje o zadržavanju, a u slučaju da ga sam ne obezbedi, policija će mu ga odrediti po službenoj dužnosti, redom sa spiska advokata koji po azbučnom redu sačinjava advokatska komora, a koji je policija dužna da poštuje. U sudskej praksi se daje veliki značaj upravo prvom iskazu, koji osumnjičeni u prisustvu branioca dâ pred policijom i koji kasnije ima snagu dokaza na glavnem pretresu. Ovaj iskaz se na glavnom pretresu često osporava, naročito ukoliko je njegovom davanju prisustvovao branilac po službenoj dužnosti, jer se dešava da ovi branioci postupaju neprofesionalno, zanemarujući interes osumnjičenog, što se po pravilu može videti iz samih zapisnika o saslušanju. Zbog toga se postavlja pitanje celishodnosti pravila koje nalaže da se spisak advokata sačinjava po azbučnom redu, bez obzira na profesionalno iskustvo i znanje advokata. Uz to, kršenje ovog pravila nije sankcionisano, pa se ono retko i poštije, zbog čega se javlja opravdana sumnja da policija ima „svoje advokate“. Može se reći da bi same advokatske komore trebale da preuzmu veću odgovornost u kontroli primene ove odredbe i preispitaju način na koji se sačinjava spisak advokata.

7.3.4. ZKP i zabrana zlostavljanja i mučenja

U ZKP nema odredbi u kojim se izričito koriste termini „zlostavljanje“ i „mučenje“, već se koriste drugi pojmovi kao što su nasilje, sila, pretnja, iznurivanje, itd. Ipak, imajući u vidu i krivična dela predviđena Krivičnim zakonom, posredno se može zaključiti da ZKP zabranjuje svako zlostavljanje i mučenje. Naravno, bilo bi mnogo bolje da ZKP, kao uostalom i KZ, sadrži pojmove i definicije u potpunosti uskladene sa Konvencijom protiv mučenja.

Pored već navedene zabrane iz člana 5, st. 4 ZKP, u članu 12 se navodi da je zabranjeno i kažnjivo svako nasilje, kao i svako iznuđivanje priznanja ili druge izjave od okrivljenog ili drugog lica koje učestvuje u postupku.

Član 89, koji govori o saslušanju okrivljenog, u stavu 8 određuje da se prema okrivljenom ne smeju upotrebiti sila, pretnja, obmana, nedozvoljeno obeća-

nje, iznuda, iznurivanje ili druga slična sredstva da bi se došlo do njegove izjave ili priznanja ili činjenja koje bi se moglo upotrebiti kao dokaz protiv njega.

U članu 131, st. 4 određuje se koja su to nedozvoljena sredstva, pa se kao takva ističu medicinske intervencije ili davanje sredstava kojima bi se uticalo na svest ili volju pri davanju iskaza okrivljenih i osumnjičenih, ali i svedoka. Ovde se misli i na takozvani serum istine ili davanje određenih psihoaktivnih medikamenata, pa u širem smislu i primenu hipnoze. U ostalim odredbama ovog člana regulisano je vršenje telesnog pregleda osumnjičenog ili okrivljenog i uzimanje bioloških uzoraka bez pristanka lica, te se nalaže postupanje po pravilima medicinske nauke i isključuje mogućnost uzimanja uzorka ako bi zbog toga nastupila kakva šteta po zdravlje lica. Ovde se podrazumeva pribavljanje stručnog mišljenja o eventualnoj šteti po zdravlje lica koje je saslušavano.

Ako se analiziraju ove odredbe, može se postaviti pitanje zašto zakonodavac nije na jednom mestu jasno propisao zabranu zlostavljanja i mučenja i iznuđivanja iskaza, za sve učesnike u postupku, bilo da se radi o licima lišenim slobode ili ne, te zašto nije koristio definiciju mučenja iz Konvencije protiv mučenja. Ipak, nije sporno da bi, uzimajući u obzir sve već navedeno u ovom priručniku, uključujući odredbe KZ i ratifikovane međunarodne konvencije, svako lice koje bi u odnosu na osumnjičenog, okrivljenog, svedoka, veštaka ili bilo kog učesnika u krivičnom postupku, u bilo kojoj fazi postupka primenilo bilo kakvo nasilje, silu, pretnju, ili druge radnje nabrojane u članu 89, st. 8 ZKP, bilo učinilac krivičnog dela zlostavljanje i mučenje ili iznuđivanje iskaza.

7.3.5. Zabrana korišćenja dokaza pribavljenih mučenjem ili iznuđivanjem

U članu 18, st. 2 navodi se da se sudske odluke ne mogu zasnivati na dokazima koji su sami po sebi ili prema načinu pribavljanja u suprotnosti sa Ustavom ili potvrđenim međunarodnim ugovorom, ili su Zakonikom o krivičnom postupku ili drugim zakonom izričito zabranjeni. Članom 178 ZKP određeno je da će se svi takvi dokazi odlukom suda izdvojiti iz spisa predmeta, po službenoj dužnosti ili na predlog stranaka. Ovim je jasno definisano da se u krivičnom postupku ne mogu koristiti dokazi pribavljeni zlostavljanjem, mučenjem ili iznuđivanjem iskaza. Nažalost, u našoj sudskoj praksi se retko vode postupci u kojima se ispituje da li je iskaz iznuđen.

7.3.6. Pritvorena lica

Odredbe kojim se definišu prava pritvorenih lica sadržane su u članovima 148 do 153. Prvo je propisano da se u toku pritvora ne sme vredati ličnost i dostojanstvo pritvorenika, te da se mogu primenjivati samo ona ograničenja

prava potrebna da spreče bekstvo i podstrekavanje trećih lica da unište tragove i dokaze krivičnog dela. ZKP sadrži i odredbe koje regulišu pravo na dvočasovni boravak na otvorenom, noćni odmor od najmanje osam časova i druga prava vezana za režim pritvora, koji se razlikuje od izdržavanja kazne. Bitne su odredbe koje daju mogućnost diplomatsko-konzularnim predstavnicima, međunarodnim organizacijama i Zaštitniku građana da bez prisustva drugih lica razgovaraju s pritvorenicima, jednakao kao i odredbe koje omogućavaju slobodnu prepisku pritvorenika sa svim gorenavedenim licima.

Prema članu 152 kontrolu uslova u pritvoru i obilazak pritvorenih lica vrši predsednik suda ili ovlašćeni sudija, najmanje jedanput nedeljno. On tada može bez prisustva drugih lica razgovarati s pritvorenicima. O svim uočenim nedostacima sudija je dužan da obavesti nadležno ministarstvo, koje je pak dužno da u roku od 15 dana obavesti sud o merama preduzetim u cilju otklanjanja nedostataka. Bilo bi dobro da ova kontrola u praksi bude delotvornija, manje formalna i da uključuje više razgovora s pritvorenicima bez prisustva zatvorskog obezbeđenja.

Prema članu 151 istražni sudija ili predsednik veća može pritvoreniku za učinjene disciplinske prestupe izreći disciplinsku meru ograničenja poseta, koja se ne odnosi na posete branioca. Ovakvo zakonsko rešenje je u suprotnosti s Evropskim zatvorskim pravilima i standardima CPT, kojima je određeno da se lica lišena slobode ne mogu disciplinski kažnjavati uskraćivanjem poseta.

7.4. Zakon o policiji¹¹³

Zakon o policiji, kao i KZ i ZKP, sadrži odredbe kojima se direktno ili posredno zabranjuju mučenje i drugi oblici zlostavljanja. Ovim odredbama potvrđen je apsolutni karakter zabrane mučenja, što znači da ne postoje okolnosti, uključujući i naređenje pretpostavljenih ili ratno stanje, koje mogu opravdati mučenje ili zlostavljanje. I Evropska deklaracija o policiji, usvojena 1979. godine pod okriljem Saveta Evrope,¹¹⁴ sadrži apsolutnu zabranu mučenja i drugih oblika nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja i policajcima nalaže da odbiju i zanemare svako naređenje ili instrukciju koji podrazumevaju mučenje ili neki drugi oblik zlostavljanja. Deklaracijom je propisana dužnost pripadnika policije da odbiju svako nezakonito naređenje i ustanovljen princip da se oni ne mogu disciplinski ili krivično kažnjavati zbog odbijanja nezakonitog naređenja.

---

113 Službeni glasnik RS, br. 101/05, 63/09.

114 Rezolucija 690 Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, usvojena 1979. godine.

7.4.1. Osnovna načela

Zakonom je određena obaveza Ministarstva unutrašnjih poslova da, radi stvaranja uslova za rad policije, „obezbeđuje uslove za prevenciju mučenja, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kontrolu odnosa prema licima lišenim slobode“ (čl. 7, st. 1, tač. 14).

Izričito je propisana obaveza policije da se u obavljanju svojih poslova pridržava ne samo nacionalnih standarda i domaćih propisa, već i međunarodnih ugovora i konvencija koje je Srbija usvojila. Pored toga, propisano je i da će se policija, pri obavljanju policijskih poslova, pridržavati i međunarodnih standarda policijskog postupanja, uključujući i one koji se odnose na ostvarivanje ljudskih prava, nediskriminaciju, ograničenost i uzdržanost u upotrebi sredstava prinude, zabranu mučenja i primene nečovečnih i ponižavajućih postupaka i obavezu odbijanja nezakonitih naređenja (čl. 12). Uz to, policijski službenici su dužni da uvek postupaju profesionalno, odgovorno i humano i da poštuju ljudsko dostojanstvo, ugled i čast svakog lica i druga njegova prava i slobode (čl. 13, st. 2).

Dakle, Zakon o policiji ne sadrži posebnu odredbu o zabrani mučenja i drugih oblika zlostavljanja, niti posebno ističe neprikosnovenost ljudskog života, ali se iz njegovih normi jasno može zaključiti da je svako zlostavljanje zabranjeno. Ipak, imajući u vidu ulogu i značaj policije, prirodu policijskih poslova, rizik koji njihovo obavljanje nosi i povećanu mogućnost kršenja ljudskih prava, nedostatak izričitih i određenijih normi o zabrani mučenja i drugih oblika zlostavljanja može se smatrati nedostatkom ovog zakona. Nedostaci postoje i u delovima u kojima se propisuje obaveza poštovanja naređenja i reguliše disciplinska odgovornost pripadnika policije, o čemu će biti reči u nastavku.

Jasne odredbe o zabrani mučenja i dužnostima policijskih službenika u vezi sa njom sadrži Kodeks policijske etike (koji je 2006. usvojila Vlada Republike Srbije). Njime je izričito propisano da nikome u Ministarstvu nije dozvoljeno da naredi, izvrši, izaziva ili toleriše mučenje ili kakvo drugo svirepo i nehumano postupanje kojim se ponižava ličnost čoveka, kao ni drugu radnju kojom se ugrožava pravo na život, slobodu, ličnu bezbednost, poštovanje privatnog i porodičnog života, okupljanje i udruživanje ili koje drugo pravo ili sloboda zahamčeni odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima (čl. 34). Takođe, ovim kodeksom je propisano da upotrebi sredstava prinude, a naročito upotrebi oružja, policijski službenici pribegavaju samo u slučajevima i pod uslovima predviđenim zakonom i drugim propisima, ne primenjujući veću prinudu od neophodne, i to samo kada je apsolutno nužno i u meri koju diktira realizacija legitimno postavljenog cilja (čl. 35, st. 1). Policijski službenik koji prisustvuje nekoj zabranjenoj radnji, dužan je da na nju ukaže svom prepostavljenom, Sektoru unutrašnje kontrole policije i organima spoljnog civilnog nadzora nad radom Ministarstva unutrašnjih poslova (čl. 35, st. 2). Ove odredbe Kodeksa policijske

etike su vrlo dobre, i mogle bi biti pretočene u zakonski tekst, čime bi u izvesnoj meri bili otklonjeni nedostaci Zakona o policiji.

7.4.2. Policijska ovlašćenja

Policijska ovlašćenja, određena Zakonom o policiji su brojna, a ovde ćemo govoriti samo o onim koja su najznačajnija s aspekta prevencije zlostavljanja, a to su dovođenje, zadržavanje lica i privremeno ograničenje slobode kretanja, pregledanje lica i upotreba sredstava prinude.

U primeni policijskih ovlašćenja, policijski službenici su dužni da postupaju humano, poštujući dostojanstvo, ugled i čast svakog lica i druga osnovna prava i slobode čoveka, dajući prednost pravima ugroženog u odnosu na ista prava lica koje ta prava ugrožava i vodeći računa o pravima trećih lica (čl. 35, st. 2). Policijski službenici su dužni da omoguće pružanje medicinske pomoći licu prema kome se ovlašćenje primenjuje (čl. 35, st. 3).

Važno je istaći da u primeni policijskih ovlašćenja važi princip srazmernosti, što znači da se ona moraju primeniti srazmerno potrebi zbog kojih se preduzimaju (čl. 36, st. 1), i da primena ovlašćenja ne sme izazvati „veće štetne posledice od onih koje bi nastupile da policijsko ovlašćenje nije primenjeno“ (čl. 36, st. 2). Zakonom je propisano i da će se, između više policijskih ovlašćenja, primeniti ono kojim se zadatak može izvršiti sa „najmanje štetnih posledica i gubljenja vremena“ (čl. 36, st. 3). Možemo dodati da bi ovu odredbu trebalo tumačiti tako da se pod štetnim posledicama podrazumeva i ograničavanje ljudskih prava. Na kraju, propisano je da će se prilikom primene sredstava prinude nastojati da njihova upotreba bude postupna, odnosno od najlakšeg prema težem sredstvu prinude i, u svakom slučaju, uz minimum neophodne sile (čl. 36, st. 4).

Posebno je propisano da policijska ovlašćenja prema maloletnim licima, mlađim punoletnim licima i u predmetima krivičnopravne zaštite dece i maloletnika primenjuju ovlašćena službena lica posebno osposobljena za rad sa maloletnicima, a samo izuzetno, ako to okolnosti slučaja zahtevaju, i druga službena lica (čl. 38).

7.4.2.1. Zadržavanje lica i privremeno ograničenje slobode kretanja. – U delu o odredbama Zakonika o krivičnom postupku već smo pomenuli da policija može zadržati osumnjičenog najviše 48 časova pre njegovog dovođenja pred istražnog sudiju (čl. 229 ZKP).

Zakon o policiji predviđa zadržavanje lica koje remeti ili ugrožava javni red, koje može trajati najduže 24 časa, te zadržavanje lica koje su izručili strani organi bezbednosti i koje može trajati najduže 48 časova do predaje nadležnom organu (čl. 53, st. 1 i 2). Zadržavanje se određuje rešenjem koje mora biti doneto i uručeno licu u roku od šest časova od privođenja u službene prostorije. Na ovo

rešenje zadržano lice ima pravo žalbe, o kome nadležni okružni sud mora da odluči u roku od 48 časova. Zadržavanje se prekida kad prestanu razlozi zbog kojih je određeno, odnosno odlukom nadležnog suda (čl. 53, st. 5).

Svako zadržano lice mora biti na svom maternjem jeziku ili jeziku koji razume obavešteno o razlozima zadržavanja, poučeno da nije dužno ništa da izjavи, da ima pravo na pravnu pomoć preko advokata koga samo odabere, koga je policija dužna da sačeka (najduže dva časa od kako je licu pružena mogućnost da obavesti advokata) i za to vreme obustavi sva dalja postupanja. Na zahtev zadržanog lica moraju se o zadržavanju obavestiti lica koja on želi da obavesti. Strani državljanin mora biti poučen da će se na njegov zahtev o zadržavanju obavestiti diplomatsko-konzularno predstavništvo (čl. 54).

Odredbe Zakona o policiji imaju nedostatke, od kojih neki mogu dovesti i do pogrešne primene osnovne odredbe o dužini zadržavanja. Potpuno je nelogična odredba prema kojoj sud o žalbi na određivanje zadržavanja odlučuje u roku od 48 časova. Kod zadržavanja koje traje najviše 24 časa ona može biti potpuno neprimenjiva, tim pre što se rešenje o zadržavanju uručuje 6 časova po dovođenju u službene prostorije, a ne u trenutku lišenja slobode, što bi bilo ispravnije. Uz to, ovim odredbama nije određeno šta treba da sadrži rešenje o zadržavanju, koje je važno za naredne odluke suda i utvrđivanje trajanja zadržavanja. Ovakve odredbe daju prostora proizvoljnom tumačenju i postupanju i kao takve su u suprotnosti s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. Nedostaje odredba kojom bi bilo izričito propisano da se zadržavanje prekida istekom vremena od 24 ili 48 časova, mada bi to trebalo da se podrazumeva, a što se može zaključiti tumačenjem postojećih normi. Garantije za poštovanje prava zadržanih lica bolje su određene ZKP, kojim je propisano da se o žalbi na rešenje o zadržavanju mora odlučiti u roku od četiri sata (čl. 229). Zbog toga bi bilo bolje da se na postupak u policiji uvek direktno primenjuju odredbe ZKP.

Na kraju, odredbe o obaveštavanju bliskih lica ili diplomatskog predstavništva nisu dovoljno precizne, jer ne određuju detaljno postupak pozivanja i dužnost policije da postupi na određeni način i omogući kontakt, te ovako deluju kao odredbe koje imaju samo deklarativni karakter. Sve pouke o pravima moraju biti izričite i obavezno unete u zapisnik, koji treba da sadrži i potpis lica kome su date, kojim ono treba da potvrди da je upozorenja i pouke razumelo. Može se reći da Zakon o policiji ne pruža dovoljne garantije da će svaki vid zlostavljanja biti sprečen ili otkriven i kažnjen. Ovo se posebno odnosi na situacije u kojim zadržano lice i ne bude izvedeno pred sudiju, jer je tada vrlo teško dokazati eventualno zlostavljanje.

Za razliku od ZKP, koji određuje da građani pozvani radi prikupljanja obaveštenja ne mogu prinudno boraviti u policijskim službenim prostorijama

duže od četiri sata, Zakon o policiji ne sadrži sličnu odredbu, što je još jedan njegov nedostatak.

7.4.2.2. Pregled lica. – Pregledom lica smatra se uvid u „sadržaj odeće i obuće“ (čl. 64, st. 3). Ovaj pregled mora vršiti lice istog pola, izuzev kada je potreban hitan pregled radi oduzimanja oružja ili sredstava za napad ili samopovređivanje. Detaljniji telesni pregled lica radi utvrđivanja činjenica važnih za krivični postupak je regulisan u ZKP (čl. 131) i može se obaviti samo po naredbi suda. Izuzetno, policija može i sama da odredi telesni pregled (na osnovu čl. 238, st. 3 ZKP), kada postupa u otkrivanju krivičnih dela za koje je propisana kazna zatvora do 10 godina.

7.4.2.3. Sredstva prinude. – Zakonom o policiji određene su vrste sredstava prinude i uslovi za njihovu upotrebu (čl. 84–109). Ovde se nećemo baviti svim sredstvima prinude, posebno ne onim koja se primenjuju prema grupi ljudi, već ćemo pažnju posvetiti samo onim sredstvima prinude čija nezakonita upotreba može dovesti do zlostavljanja. Uslovi za primenu i ograničenja prilikom primene sredstava prinude su uglavnom jasno određeni, uz isticanje načela srazmernosti i postupnosti u primeni. Zakonom je propisano da se sredstva prinude upotrebljavaju srazmerno težini dela koje se sprečava ili suzbija.

Fizička snaga je najblaže sredstvo prinude predviđeno zakonom i podrazumeva upotrebu različitih zahvata, borilačkih veština ili sličnih postupaka i koristi se u odbijanju napada ili savlađivanja pasivnog i aktivnog otpora. Upotrebljava se u skladu s pravilima veština samoodbrane i sa njenom upotreborom se prestaje odmah po prestanku napada ili pružanja otpora (čl. 88). Podrazumeva se da se zakonitom upotreborom fizičke snage ne mogu smatrati šamaranje, šutiranje i slične radnje.

Upotreba službene palice je dozvoljena samo ukoliko upotreba fizičke snage nije bila uspešna ili ne jamči uspeh. Udarci palicom se ne smeju nanositi u predelu glave, vrata, kičme, grudnog koša, trbušnog zida, genitalija i zglobova, osim kao krajnja mera (čl. 89). Međutim, ni Zakonom o policiji, ni Pravilnikom o tehničkim obeležjima i načinu upotrebe sredstava prinude¹¹⁵ nije određeno šta se podrazumeva pod pojmom „krajnja mera“.

Sredstva za vezivanje se mogu koristiti radi sprečavanja otpora i odbijanja napada, sprečavanja bekstva i onemogućavanja samopovređivanja ili povređivanja drugog, i to na način da sredstvo za vezivanje ne nanosi nepotrebne telesne povrede vezanom licu. Pravilnikom o tehničkim obeležjima i načinu upotrebe sredstava prinude propisano je da se vezivanje upotrebljava radi ograničavanja pokretljivosti tela, naročito ruku i nogu, ali i da je zabranjeno jednim sredstvom

---

115 Službeni glasnik RS, br. 19/07, 112/08.

za vezivanje istovremeno vezivati dva lica različitog pola (čl. 8). I Zakon o policiji i Pravilnik o tehničkim obeležjima i načinu upotrebe mera prinude propisuju da se sredstvima za vezivanje smatraju službene lisice, plastične zatege i druga za to namenjena sredstva, čiji je izgled precizno određen Pravilnikom. Dakle, za vezivanje nije dozvoljeno koristiti žicu, lance i slična sredstva.

Službena palica i sredstva za vezivanje se ne mogu upotrebiti prema deci mlađoj od 14 godina, teškim invalidima i ženama čija je trudnoća vidljiva, izuzev ako neko od tih lica vatremin oružjem, oruđem ili drugim opasnim predmetom ugrožava život lica (čl. 89, st. 3 Zakona o policiji).

Službeni pas se može upotrebiti kao sredstvo prinude kada su ispunjeni uslovi za upotrebu fizičke snage ili službene palice, kada su ispunjeni uslovi za upotrebu vatrengog oružja (tada se službeni pas može upotrebiti i bez zaštitne korpe) ili kada se uspostavlja narušeni javni red. Upotrebotom službenog psa se smatra puštanje psa prema licu i zaprečavanje psima prolaska lica.

O svakoj upotrebi sredstva prinude policijski službenik mora odmah preko dežurne službe obavestiti neposrednog starešinu, a zatim mu u roku od 24 sata podneti i pismeni izveštaj. Izveštaj mora da sadrži podatke o vremenu upotrebe sredstva prinude, vrsti sredstva prinude, osobi prema kojoj je sredstvo upotrebljeno, razlozima upotrebe sredstva prinude, posledicama upotrebe, osnovu i načinu upotrebe i druge činjenice i okolnosti koje su neophodne za ocenu opravdanosti i pravilnosti upotrebe sredstava prinude (čl. 24, st. 2 Pravilnika o tehničkim obeležjima i načinu upotrebe sredstava prinude). Neposredni starešina je dužan da proveri svaku upotrebu sredstva prinude i oceni da li je ono upotrebljeno opravданo i pravilno. Ova dužnost se prenosi na komisiju (koja ima najmanje tri člana) ukoliko je upotrebljeno vatreno oružje ili ako su sredstvom prinude nekome nanete teške telesne povrede ili izazvana smrt ili kad je sredstvo prinude upotrebljeno protiv više od tri lica.

7.4.2.4. Disciplinska odgovornost. – Zakon o policiji u članu 157 određuje teške povrede službene dužnosti, među kojim nema onih koje bi se odnosile na kršenje ljudskih prava, pa ni zlostavljanje. Doduše, kao teške povrede službene dužnosti određuju se radnje koje predstavljaju krivično delo izvršeno na radu ili u vezi sa radom, što znači da se disciplinskim merama mogu kazniti službenici koji izvrše krivična dela zlostavljanje i mučenje i iznuđivanje iskaza, ali nije izričito propisano da će se kazniti postupanje koje je u suprotnosti s pravilima o upotrebi sredstava prinude i postupku ispitivanja pravilnosti i opravdanosti njihove upotrebe.

Ovde treba podsetiti na to da se ne može kazniti odbijanje naređenja da se izvrši zlostavljanje ili iznuđivanje iskaza.

7.5. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija¹¹⁶

U poglavljima 10 i 11 detaljno ćemo govoriti o svim vidovima zlostavljanja u zatvorima, dok će ovde biti reči samo o najznačajnijim odredbama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija (u daljem tekstu ZIKS) kojim se direktno ili posredno zabranjuje mučenje i određuju mere koje treba da spreče pojavu zlostavljanja.

7.5.1. Osnovne odredbe

ZIKS izričito propisuje da su zabranjeni i kažnjivi postupci kojima se lice prema kome se izvršava sankcija podvrgava bilo kakvom obliku mučenja, zlostavljanja, ponižavanja ili eksperimentisanja, a kažnjiva je i prinuda ako je ne-srazmerna potrebama njenog izvršenja (čl. 6). Propisana je i zabrana diskriminacije (čl. 7) i garantovano pravo lica prema kojima se izvršava sankcija na zaštitu osnovnih prava propisanih Ustavom, potvrđenim međunarodnim ugovorima, opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i ZIKS. Zakonom je proglašeno i načelo srazmernosti u ograničavanju osnovnih prava (čl. 8).

7.5.2. Položaj osuđenog

U glavi 6 ZIKS detaljno su propisana osnovna i posebna prava osuđenog, premeštaj i prekid izvršenja kazne, te postupanje u slučaju smrti.

Odredbe o smeštaju i izgledu prostorija u kojima osuđeni žive, higijeni, ishrani i odevanju su u najvećoj meri u skladu s Evropskim zatvorskim pravilima.

7.5.2.1. Kontakt sa spoljnim svetom. – Za sva lica lišena slobode vrlo je značajno da im bude omogućen kontakt sa spoljnim svetom – porodicom i blijskim osobama, ali i različitim državnim organima pred kojim mogu učestvovati u postupcima radi ostvarivanja nekog prava. Pod kontaktom sa spoljnim svetom podrazumeva se i mogućnost dobijanja informacija putem novina, radija i televizije.

Osuđenim i prekršajno kažnjenim licima ZIKS garantuje pravo na dopisivanje. U zavodu zatvorenog tipa s posebnim obezbeđenjem, zavodu zatvorenog tipa i zatvorenom odeljenju zavoda, na predlog upravnika zavoda ili direktora uprave, prvostepeni sud u sedištu zavoda može, ako to nalaže zahtevi održavanja reda, sigurnosti i bezbednosti, sprečavanja krivičnih dela i zaštita oštećenih, doneti odluku da se, na određeno vreme, tekst pisama nadzire. Iz istih razloga sud može uskratiti dopisivanje (čl. 75, st. 2). Pravila o ograničenju prava na dopisivanje važe i za telefoniranje.

---

116 Službeni glasnik RS, br. 85/05 i 72/09.

Dopisivanje i telefonski razgovori sa braniocem, Zaštitnikom građana ili drugim državnim organima i međunarodnim organizacijama za zaštitu ljudskih prava se ne mogu nadzirati.

Odredbe ZIKS o kontroli prepiske i telefonskog razgovora nisu u suprotnosti sa međunarodnim standardima. Ipak, može im se zameriti da ne predviđaju koliko dugo može trajati nadzor i nakon koliko vremena treba vršiti ocenu opravdanosti ove mere. Pored toga, rešenje o ograničenju kontakata sa spoljnim svetom trebalo bi da se donosi u pisanom obliku, da bude obrazloženo i da se na njega lice lišeno slobode može žaliti.

I ZIKS strancima garantuje pravo da stupe u kontakt sa diplomatskim predstavnikom svoje zemlje.

ZIKS osuđenim licima garantuje pravo da jednom u tri meseca tri sata borave u posebnoj prostoriji zavoda zajedno sa bračnim drugom, decom ili drugim bliskim licem. Ova prostorija treba da bude tako uređena da kod osuđenog, njegove porodice ili bliskog lica ne stvara osećanje nedostojnosti, srama i poniranja.

7.5.2.2. Zdravstvena zaštita. – Kao što ćemo videti u poglavlju 10, adekvatna zdravstvena zaštita je za lica lišena slobode od izuzetnog značaja. Brojne su presude Evropskog suda za ljudska prava kojim je utvrđeno da uskraćivanje ili pružanje neadekvatne zdravstvene nege licima lišenim slobode predstavlja zlostavljanje.¹¹⁷ Uloga lekara u zatvorima značajna je i za otkrivanje slučajeva zlostavljanja koje vrši zatvorsko osoblje ili zlostavljanja koje je rezultat nasilja među zatvorenicima, pa i zdravstvenih tegoba koji su posledica boravka u lošim uslovima, koji opet, kao što smo već ranije napomenuli, mogu dovesti do zlostavljanja.

ZIKS propisuje da osuđeni ima pravo na zdravstvenu zaštitu prema opštim propisima o zdravstvenoj zaštiti (odredba se odnosi i na prekršajno kažnjena lica) i određuje osnovne principe u vezi sa zdravstvenom zaštitom: lečenje osuđenog se sprovodi uz njegov pristanak, a prisilno hranjenje nije dozvoljeno (izuzetno, ako osuđeni odbijanjem lečenja ili hrane ozbiljno ugrozi svoje zdravlje ili život primenjuju se medicinske mere koje odredi lekar, čak i ako im se pacijent protivi); zdravstveni pregled se vrši samo u prisustvu zdravstvenog radnika, osim ako on drukčije ne zatraži; pacijent ima pravo da bude upoznat sa nalazima o svom zdravstvenom stanju i sadržinom zdravstvenog kartona (osim u slučajevima predviđenim opštim medicinskim propisima).

Dakle, ZIKS dozvoljava lečenje i hranjenje protiv volje pacijenta samo izuzetno, ukoliko on odbijanjem lečenja ili hrane ozbiljno ugrozi svoje zdravlje.

---

117 Vidi npr. *McGlinchey and others v. United Kingdom*, App. No. 50390/99 (2003) ili *Paladi v. Moldova*, App. No. 39806/05 (2009).

U takvoj situaciji samo lekar može odlučiti da se pacijent hrani ili leči protiv svoje volje. Takvu odluku ne bi smelo donositi nemedicinsko zatvorsko osoblje, ali ni medicinski tehničari. Ukoliko zatvor nema lekara, ili on nije svakodnevno prisutan, medicinski tehničar ili drugo zatvorsko osoblje bi trebalo da vodi što detaljnije evidencije o stanju i ponašanju pacijenta, kako bi lekar imao što više informacija koje bi mu pomogle da doneše pravilnu odluku o tome kakve je mere potrebno preduzeti.

ZIKS određuje i dužnosti lekara u zatvoru. Gotovo sve su vrlo važne za sprečavanje i otkrivanje slučajeva zlostavljanja.

Prva, obaveza pregleda lica liшенog slobode po prijemu može biti i prva prilika da bude otkriveno zlostavljanje, ukoliko se desilo u policiji. U slučajevima policijskog zlostavljanja, žrtva najčešće nema priliku da bude pregledana pre nego što bude izvedena pred sudiju. Ukoliko on odredi pritvor, pregled po prijemu može odlučujuće delovati na otkrivanje zlostavljanja. Zbog toga je vrlo važno da bude izvršen tako da se pritvoreniku omogući da se slobodno požali na zdravstvene tegobe, ako ih ima, ili da ukaže na eventualne tragove zlostavljanja. Da bi to uradio, pregledu nikako ne smeju prisustvovati policajci koji su pritvorenika doveli u zatvor. Ukoliko postoji rizik da se pritvorenik ponaša nasilno i ugrozi bezbednost medicinskog osoblja ili pokuša samopovređivanje, lekar bi trebao da zatraži da pregledu prisustvuje zatvorsko obezbeđenje, a ne policija. Ako policija dovede lice kome je određen pritvor u trenutku kada u zatvoru nema medicinskog osoblja, zatvorsko obezbeđenje bi trebalo da ga odmah, pri prijemu, bez prisustva policajaca pita da li ima zdravstvene tegobe i da li mu je potreban lekarski pregled. Ukoliko lice ima povrede ili tvrdi da je bilo zlostavljano, nikako ne bi trebalo odlagati prijem i prepuštati policiji da ga odvede lekaru, pa tek onda vršiti prijem, već lice treba primiti i odmah pozvati lekaru, bilo onog koji radi u zatvoru ili lekara službe hitne pomoći. Na ovaj način bila bi izbegnuta mogućnost da prisustvo policajaca spreči žrtvu da lekaru prijavi povrede i objasniti način na koji ih je zadobilo.

Prisustvo lekara u zatvoru treba da onemogući zlostavljanje ili bar dopriene njegovom otkrivanju. Na osnovu ZIKS, lekar ima obavezu vođenja posebne evidencije o povredama lica lišenih slobode i dužan je da obavesti upravnika zavoda o bilo kom znaku ili indikaciji da se sa osuđenim postupa nasilno (čl. 103, st. 1, tač. 6).

Lekar je dužan i da vodi računa o tome da li je osuđeni fizički ili duševno oboleo i da li je sposoban za rad. Vršenje ove obaveze treba da spreči da se prema licima lišenim slobode postupa neadekvatno njihovom zdravstvenom stanju, što može predstavljati zlostavljanje. Dužnost je lekara da odmah pregleda osuđenog koji se žali da je bolestan ili kod koga postaje znaci da je bolestan. Uskraćivanje ili neblagovremeno pružanje zdravstvene nege može se definisati kao zlostavljanje.

ZIKS propisuje obavezno vršenje redovnih (sistemske) pregleda, u intervalima ne dužim od tri meseca. Ova mera, koja se u zatvorima u Srbiji nažalost vrlo retko izvršava, treba da omogući otkrivanje zlostavljanja u situacijama u kojima se žrtva plaši da prijavi zlostavljanje ili joj je to onemogućeno.

Na kraju, spomenućemo obavezu lekara da kontroliše smeštaj, ishranu, higijenu, sanitарne i druge uslove od kojih zavisi zdravlje osuđenih. Kao što smo videli u poglavlju 5, a videćemo i u poglavlju 11, boravak u lošim uslovima može predstavljati zlostavljanje. Evropski sud za ljudska prava je u nekoliko presuda odredio kakvi se uslovi imaju smatrati nedopustivim.¹¹⁸

7.5.2.3. Podnesci, pritužbe i žalbe. – ZIKS u članovima 114 do 114b propisuje široka prava osuđenih na pritužbe koje se dostavljaju načelnicima zavodskih službi, upravnicima zavoda i u drugom stepenu direktoru Uprave za izvršenje krivičnih sankcija. Pritvorena lica pritužbe mogu dostavljati i predsedniku nadležnog suda.¹¹⁹ Prema članu 114a, st. 1 osuđeni koji smatra da je njegovo pravo povređeno postupanjem upravnika, može podneti pritužbu direktno direktoru uprave, koji nakon izvršenog nadzora može da naloži otklanjanje povreda prava osuđenog. Prema članu 114b osuđeni ima pravo da se bez prisustva zaposlenih lica u zavodu prituži ovlašćenom licu koje nadzire zavod. Sadržina pritužbe je tajna.

Važno je istaći i pravo na pritužbu Zaštitniku građana, koja se podnosi u zapečaćenoj koverti, koju je zavod dužan da obezbedi.¹²⁰

7.5.2.4. Mere za održavanje reda i bezbednosti. – U ove mere spadaju mere prinude i posebne mere koje su predviđene ZIKS i Pravilnikom o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija.

Mere prinude. – Prema ZIKS, mere prinude mogu se primeniti samo kada je neophodno da se spreči bekstvo, fizički napad na drugo lice, nanošenje povrede drugom licu, samopovređivanje, prouzrokovanje materijalne štete i aktivan ili pasivan otpor (čl. 128, st. 1). ZIKS određuje šta se smatra aktivnim i pasivnim otporom (čl. 128).

Mere prinude dozvoljene ZIKS su upotreba fizičke snage, vezivanje, izdvajanje, upotreba gumene palice, upotreba šmrkova sa vodom, upotreba hemijskih sredstava i upotreba vatrenog oružja. Slično propisima koji regulišu upotrebu sredstava prinude od strane policije, ZIKS proklamuje načelo srazmernosti, propisujući da se prilikom primene mera prinude koristi ona mera koja najmanje

---

118 Vidi npr. presude u predmetima *Kalashnikov v. Russia*, App. No. 47095/99 (2002) ili *Peers v. Greece*, App. No. 28524/95 (2001).

119 Član 40 Pravilnika o kućnom redu za primenu mera pritvora.

120 Član 27 Zakona o zaštitniku građana.

ugrožava život i zdravlje lica prema kome se primenjuje i kojom se uspešno s-vladaju otpor i srazmerna je opasnosti koja preti (čl. 129, st. 2).

Pravilnikom o primeni mera za održavanje reda i bezbednosti propisano je da se vezivanje može vršiti lisicama, plastičnim lisicama za jednokratnu upotrebu, kožnim kaiševima posebno namenjenim za vezivanje, dok su ostala sredstva za vezivanje i sputavanje zabranjena.

Zakonom predviđene mere prinude su: upotreba fizičke snage, vezivanje, izdvajanje, upotreba gumene palice, šmrkova sa vodom, hemijskih sredstava i vatreng oružja. Pravilnik o primeni mera za održavanje reda i bezbednosti propisuje da se vezivanje mora vršiti tako da se ne nanose telesne povrede licu koje se vezuje. Vezivanje se prema članu 18 Pravilnika može vršiti lisicama, plastičnim lisicama za jednokratnu upotrebu, kožnim kaiševima posebno namenjenim za vezivanje, dok su ostala sredstva za vezivanje i sputavanje zabranjena.

Važno je istaći da je neposredno nakon primene mere prinude (izuzev mere vezivanja) obavezan lekarski pregled osuđenog, koji se ponavlja između dvanaestog i dvadesetčetvrтog sata od primene mere. Izveštaj lekara se dostavlja upravniku bez odlaganja i mora sadržati i mišljenje lekara o povezanosti primenjene mere i nastalih povreda. Upravnik zavoda izveštaj lekara prosleđuje direkтору uprave u roku od 24 sata od vremena primene mere prinude.

Posebne mere. – Izuzetno, prema osuđenom za koga postoji opasnost od bekstva, nasilničkog ponašanja, samopovređivanja ili ugrožavanja reda i bezbednosti druge vrste, koji se na drugi način ne mogu otkloniti, mogu se narediti posebne mere. Te mere su: oduzimanje i privremeno zadržavanje stvari čije je držanje inače dozvoljeno; smeštaj u posebno osiguranu prostoriju bez opasnih stvari; smeštaj pod pojačan nadzor; usamljenje; testiranje na zarazne bolesti ili psihoaktivne supstance. Sve one mogu da doprinesu sprečavanju zlostavljanja (pre svega međusobnog maltretiranja zatvorenika), ali neke od njih, ukoliko se ne sprovode u skladu sa zakonom, mogu predstavljati oblike zlostavljanja. Ovo se posebno odnosi na mere smeštaja u posebno osiguranu prostoriju bez opasnih stvari i usamljenje. Lice prema kome se primenjuju ove mere ne sme biti zaboravljeno u prostoriji u kojoj se nalazi, već mu je neophodno posvetiti posebnu pažnju i lekarsku negu. To znači da ga zatvorsko osoblje mora često obilaziti, a lekar kontrolisati zdravstveno stanje i blagovremeno upozoriti na promene zdravstvenog stanja koje zahtevaju prekid izvršenja mere.

Mera usamljenja može trajati najduže tri meseca, a tokom kalendarske godine može se primeniti najviše dva puta, dakle najduže šest meseci u toku jedne godine. ZIKS ne propisuje koliko vremena mora proći između dva sprovođenja ove mere, što znači da se po isteku tri meseca može produžiti na još tri meseca, tako da traje ukupno 6 meseci. Kako ZIKS govori o tome da se mera može

primeniti najviše dva puta u toku jedne kalendarske godine, moguće je da bez prestanka traje čak godinu dana.

Usamljenje se sprovodi u prostoriji koja treba da ispunjava uslove propisane za prostoriju u kojoj se izvršava mera upućivanja u samicu (o ovoj meri ćemo govoriti u nastavku) i podrazumeva odvajanje od drugih osuđenika, što znači da predstavlja izdvajanje iz zajedničkog načina izvršenja kazne i zajedničkih aktivnosti. ZIKS propisuje da se tokom usamljenja osuđenom omogućava rad u prostorijama u kojim se mera primenjuje, a može koristiti lične stvari, čitati štampu i knjige, dopisivati se, slušati radio i televizijski program.

Prilikom sprovođenja ove mere treba biti obazriv i stalno preispitivati postojanje razloga za usamljenje, jer bi njegovim sprovođenjem, ukoliko je dugo (a videli smo da bez prestanka može trajati i godinu dana), i posebno ukoliko se sprovodi u lošim uslovima, u kojim osuđenik nema mogućnosti da čita, sluša radio i gleda televiziju, niti ima mogućnost da na otvorenom provodi dovoljno vremena (prema Evropskim zatvorskim pravilima i standardima CPT, boračak na otvorenom treba da traje bar sat vremena dnevno, a prema ZIKS dva sata dnevno), a naročito ako usled toga nastupe negativne posledice po njegovo zdravlje, moglo doći do zlostavljanja.

Prema ZIKS, mera usamljenja se određuje uz prethodno mišljenje lekara, što je dobro jer se na taj način sprečava da mera bude izvršena prema licu čije bi zdravlje ugrozila, ali može biti loše za odnos lekara i pacijenta, ukoliko mišljenje treba da dâ lekar koji inače (redovno) brine o zdravlju tog osuđenika. O ovome ćemo više govoriti u nastavku teksta, kada budemo govorili o sprovođenju disciplinske mere upućivanja u samicu.

Mera usamljenja se obustavlja kada stručne službe ocene da više nije neophodna. Kao što smo već pomenuli, zbog posledica koje sprovođenje ove mere može izazvati, stručne službe bi trebale kontinuirano pratiti da li postoje razlozi za usamljenje i prekinuti ga čim ti razlozi prestanu.

Testiraje na zarazne bolesti ili psihoaktivne supstance, prema odredbama ZIKS, vrši se uzimanjem uzoraka krvi i mokraće, shodno pravilima medicinske struke. ZIKS propisuje da se testiranja na virus HIV i virus hepatitisa C vrše uz pristanak osuđenog, što bi značilo da se druga testiranja mogu sprovesti i protiv njegove volje, tim pre što otpor zdravstvenom pregledu ili merama za sprečavanje opasnosti od zaraze prema ZIKS predstavlja teži disciplinski prestup. Ni Pravilnik o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija ne zabranjuje prinudno testiranje. Ipak, u zavodima u Srbiji nije praksa da se testiranja na psihoaktivne supstance vrše protiv volje osuđenika, već se prema osuđeniku koji je odbio testiranje primenjuju mere koje bi se primenile da je uzorak bio pozitivan.

7.5.2.5. Disciplinski prestupi. – ZIKS definiše teže disciplinske prestupe, dok su lakši određeni Pravilnikom o kućnom redu u kazneno popravnim zavodima i okružnim zatvorima. Sankcionisanje nekih od ovih prestupa (npr. nasilja prema drugom licu i izrade ili unošenja u zavod sredstva podobnog za napad, bekstvo ili vršenje krivičnog dela) trebalo bi da doprinese sprečavanju nasilja među osuđenicima, koje, kao što smo već nekoliko puta napomenuli, može predstavljati zlostavljanje.

Najteža mera koja se može izreći za disciplinski prestup je upućivanje u samicu. Izvršenje mere upućivanja u samicu (čl. 150–155) može se sprovести tek nakon pregleda lekara, a tokom njenog sprovođenja lekarska kontrola je obavezna najmanje jednom dnevno. Upravnik i vaspitač moraju osuđenika koji se nalazi u samici obići najmanje jednom u sedam dana.

Izvršenje ove mere može trajati najduže 30 dana (za sticaj disciplinskih prestupa), a 15 dana za jedan prestup. Ukupan boravak osuđenog u samici tokom jedne kalendarske godine ne može trajati duže od 6 meseci. Upravnik zavoda obavezno prekida ovu meru ukoliko lekar proceni da boravak u samici ugrožava zdravlje osuđenog.

Zakonsko rešenje kojim je određena obaveza lekara da pregleda osuđenika pre upućivanja u samicu je u suprotnosti sa Standardima CPT, koji često naglašava da zatvorski lekar treba da deluje kao lični pacijentov lekar, i da se shodno tome od njega ne sme tražiti da izda potvrdu da je pacijent u stanju da podnese kaznu (disciplinsku meru).¹²¹ Obavezu zatvorskog lekara da izda odobrenje za izvršenje mere upućivanja u samicu ranije su, kao sada ZIKS, sadržala Evropska zatvorska pravila, ali je njihovom poslednjom revizijom 2006. godine ova obaveza ukinuta, upravo iz razloga na koji ukazuje CPT, a to je potreba da se između lica liшенog slobode i zatvorskog lekara uspostavi dobar, poverljiv odnos, jednak onom koji postoji između lekara i pacijenta van zatvora. Zbog toga bi odredbu ZIKS o vršenju lekarskog pregleda pre upućivanja u samicu trebalo menjati, a do tada, u zavodima u kojim radi više lekara, nastojati da izvršenje mere upućivanja u samicu ne odobrava lekar koji inače brine o zdravlju osuđenika kome je izrečena ova mera.

Nije dobro ni to što ZIKS propisuje kao disciplinski prestup „namerno ugrožavanje sopstvenog zdravlja radi onesposobljavanja za izvršenje obaveze“. Pri tome, u praksi se po pravilu (inače krajnje nejasno formulisan) zahtev da je samopovređivanje izvršeno „radi onesposobljavanja za izvršenje obaveze“ potpuno zanemaruje, pa se kažnjava svako samopovređivanje, i kada nema veze sa bilo kakvom obavezom osuđenika. Ovo je pogrešna praksa, koja može dovesti do tragičnih posledica, posebno ukoliko se osuđenik koji je izvršio samopovre-

---

121 Opšti izveštaj CPT, 1993, 73.

đivanje kazni upućivanjem u samicu, što se često i dešava. Prema mišljenju CPT, disciplinsko kažnjavanje samopovređivanja nije odgovarajući pristup ovom problemu. CPT smatra da akti samopovredovanja mogu često biti izraz problema psihološke ili psihijatrijske prirode, i da na ove probleme treba delovati terapeutski, a ne kažnjavanjem.¹²²

7.5.3. Pritvorena lica

Prema pritvorenim licima primenjuju se i dodatne zakonske odredbe (čl. 235–250). Ovde ćemo samo istaći odredbu iz člana 241 prema kojoj se pritvorenik može izvesti iz zavoda ili sprovesti drugim organima, odnosno u zdravstvenu ustanovu samo po nalogu suda koji je odredio pritvor ili kada to zahteva hitna medicinska pomoć. I ZKP nalaže strogu kontrolu izvođenja pritvorenih lica i njihovih eventualnih saslušanja van predmetnog postupka, koja se moraju obaviti u prisustvu sudije nadležnog suda. Ove mere su korisne za sprečavanje zlostavljanja ili iznuđivanja iskaza od pritvorenih lica.

---

122 Vidi CPT, Jermenija, 2007, 95.

8. Međunarodnopravni i nacionalni mehanizmi za sprečavanje i kažnjavanje mučenja

8.1. Uvod

I pored velikog značaja koji međunarodni ugovori imaju u međunarodnopravnom poretku, oni mogu ostati samo puka norma koja ne pruža zaštitu potencijalnim žrtvama ako ne bi predviđeli mehanizme kojima se kontroliše primena međunarodnog ugovora na nacionalnom planu. Zato se posle stvaranja normativnih okvira za zaštitu ljudskih prava na međunarodnom planu i usvajanja najvažnijih konvencija, pred međunarodnu zajednicu postavilo važno pitanje – da li međunarodne norme o ljudskim pravima koje obavezuju države na određeno ponašanje mogu uspešno da se realizuju i da li je ovo moguće kontrolisati.

Priroda međunarodnih ugovora o ljudskim pravima je posebna zato što se njima uspostavlja osoben pravni režim kojim se države obavezuju da se na određeni način ophode prema svim pojedincima koji se nalaze u njihovoј nadležnosti. Pristupajući nekom međunarodnom ugovoru o ljudskim pravima država stupa u ugovorni odnos s drugim potpisnicama ugovora ali, za razliku od većine međunarodnih ugovora, korisnici prava koja se garantuju ugovorima o ljudskim pravima su pojedinci. Ako bi se primenila uobičajena pravila ugovornog prava, to bi značilo da države treba da pokreću postupke protiv onih ugovornih strana (država) koje krše ugovor. Međutim, pokretanje postupka protiv druge države uglavnom se doživljava kao „neprijateljski“ čin za koji se vlade opredeljuju u izuzetnim okolnostima. Zato države radije rešavaju sporove diplomatskim putem i tako izbegavaju postupke pred sudskim ili nekim drugim sličnim telima.

Države su najviše otpora pružale upravo uspostavljanju nadzornih mehanizama kojima se kontroliše poštovanje ratifikovanih međunarodnih ugovora o ljudskim pravima jer se ideja o potrebi međunarodne zaštite pojedinca i njegovih ljudskih prava kosila s klasičnim položajem države u međunarodnom pravu. Država je, naime, tradicionalno bila neprikosnoveni vladalac i suvereno upravljala svojom teritorijom i pojedincima koji na njoj borave, dok je zaštita ljudskih prava u međunarodnom pravu kroz međunarodnu akciju bila koncept koji tradicionalno međunarodno pravo nije priznavalo. Opšteprihvaćena doktrina bila je da odnosi između pojedinaca i države na čijoj teritoriji oni žive spadaju u isključivu unutrašnju nadležnost.

Odricanje od ovog stava i prihvatanje ideje da su pojedina osnovna prava pojedinaca predmet međunarodnog prava i da im kroz međunarodne norme treba obezbediti zaštitu, bio je revolucionarni korak koji je izmenio položaj država. Uspostavljanjem nadzornih mehanizama stvarao se poseban režim zaštite pojedinca koji je odražavao specifičnosti međunarodnih ugovora o ljudskim pravima i suženo suvereno pravo države da neprikosnovenno vlada nad svojim građanima. U tu svrhu osnovani su organi kojima se pojedinac može obratiti i uspostavljeni postupci s ciljem da se obezbedi bolji nadzor i da ih koriste oni kojima su prava povređena ili uskraćena.

Odluka da se odstupi od uobičajenog modela rešavanja međunarodnih sporova i dâ prilika pojedincu da pokreće postupak pred nekim međunarodnim organom protiv svoje države bila je presudna, jer država nije više apsolutni gospodar života pojedinaca koji se nalaze na njenoj teritoriji i nema neograničenu vlast nad njima. Naprotiv, pojedinac se pojavljuje pred međunarodnim telima kao ravnopravni učesnik u postupku i država snosi posledice kada se ustanovi povreda međunarodne norme ljudskih prava.

8.2. Paralelni sistemi zaštite ljudskih prava u Ujedinjenim nacijama – organi uspostavljeni Poveljom i ugovorna tela

Mehanizmi zaštite ljudskih prava u Ujedinjenim nacijama razvijali su se paralelno: jedan se uspostavlja međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima putem nadležnosti ugovornih tela, dok se drugi stvarao postepeno u političkim telima UN.

Organji UN koji su prema Povelji nadležni za ludska prava su Generalna skupština (u daljem tekstu GS) Ekonomski i socijalni savet (u daljem tekstu EKOSOK), nekadašnja Komisija za ljudska prava, koju je juna 2006. godine zamjenio Savet za ljudska prava. U novije vreme u tom pogledu postao je aktivniji i Savet bezbednosti. Sve ove organe sačinjavaju predstavnici vlada koji se strogo pridržavaju instrukcija koje od njih dobijaju i zato ih nazivamo *političkim telima*. Mandat političkih mnogo je širi od mandata ugovornih tela, pošto ona zasnivaju legitimitet na Povelji UN i rezolucijama i odlukama Generalne skupštine i Ekonomskog i socijalnog saveta. Njihov je zadatak da unapređuju ideju ljudskih prava i jačaju svest o njihovom značaju, obezbede poštovanje ljudskih prava i odgovore na adekvatan način na njihovo kršenje. Mehanizmi nadzora pokreću se samo onda kada se dešavaju masovna, sistematska i gruba kršenja ljudskih prava, preko specijalnih procedura koje se odnose na pojedine države ili na neke

konkretnе teme (tematski mehanizmi). Individualne predstavke pojedinaca ili grupa koje sadrže navode o kršenjima ljudskih prava razmatraju se samo ako se ustanovi da ona predstavljaju masovnu pojavu.

Pred političkim organima može se naći svaka država, bez obzira na specifične obaveze po ugovorima koje je ratifikovala. Politička tela raspravljaju o konkretnim situacijama kršenja ljudskih prava po potrebi i ne moraju da se pridržavaju strogo utvrđene procedure. Njihova je prednost i ta što mogu da reaguju na svaku situaciju koja ugrožava ljudska prava, da vrše politički pritisak na vlade i da prilagode načine delovanja situaciji na koju reaguju.

U drugoj grupi su organi koji temelje svoje postojanje na međunarodnim ugovorima. To su ugovorna tela – komiteti uspostavljeni međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima koji su usvojeni u UN. Njihova glavna uloga je da nadziru primenu međunarodnih ugovora kojima su osnovani i kojim se uređuje njihova nadležnost, sastav i način izbora članova komiteta. Članovi ugovornih tela biraju se u ličnom svojstvu, u njihov sastav po pravilu ulaze stručnjaci iz oblasti ljudskih prava, nezavisni eksperti koji ne dobijaju instrukcije od svojih vlasti. Članove ugovornih tela ne biraju organi Ujedinjenih nacija, već to pravo imaju samo države koje su potpisnice odgovarajućeg međunarodnog ugovora pošto ugovorna tela nisu organi UN, već zemalja potpisnica nekog ugovora.

Po svemu što ih karakteriše ugovorna tela su nezavisni organi, nisu u hijerarhiji organa Ujedinjenih nacija, ali je njihov rad organski povezan s ovom organizacijom. Ujedinjene nacije snose troškove njihovog rada, Sekretarijat UN obavlja sve pripremne radove, pruža administrativne usluge, prima predstavke i podneske, obrađuje ih kao materijale za sednice i organizuje zasedanja ugovornih tela. Druga, veoma jaka veza, između ugovornih tela i UN sastoji se u obavezi ugovornih tela da podnose izveštaje o svom radu Generalnoj skupštini UN a u diskusiji i raspravi ne učestvuju samo zemlje potpisnice konvencija već predstavnici svih zemalja članica Ujedinjenih nacija, pa je tako mnogo više zemalja posredno obavešteno o stanju ljudskih prava u velikom broju zemalja.

Nadležnost ugovornih tela je u prvom redu da ispituju i ocenuju izveštaje država koje su ratifikovale odgovarajući međunarodni ugovor, rešavaju sporove između država ugovornica ili razmatraju pojave sistematskog kršenja ljudskih prava. Neki od ovih komiteta su ovlašćeni da razmatraju pojedinačne predstavke (komunikacije) u kojima se pojedinac žali da je žrtva povrede nekog prava koje je predviđeno u odgovarajućem međunarodnom ugovoru. U sistemu Ujedinjenih nacija trenutno postoji osam komiteta i jedan potkomitet. Mi ćemo se u ovom odeljku baviti samo onim ugovornim telima koja nadziru primenu odredaba koje se tiču zabrane mučenja.

8.2.1. Komitet za ljudska prava

Od svih ugovornih tela UN Komitet za ljudska prava ima najširu nadležnost jer se Paktom o građanskim i političkim pravima, čiji je on organ, obuhvata i garantuje najveći broj građanskih i poltičkih prava. Kako smo već rekli, uz Pakt je usvojen i Fakultativni protokol kojim je omogućeno da se pojedinac obraća Komitetu za ljudska prava kada je prekršeno neko pravo u nekoj od zemalja potpisnica Pakta i Protokola.

Član 28 Pakta predviđa uspostavljanje Komiteta za ljudska prava, kao organa koji se stara o implementaciji njegovih odredaba u zemljama potpisnicama. Struktura, nadležnost i postupak pred Komitetom za ljudska prava predviđeni su odredbama Pakta¹²³ i Fakultativnog protokola kojim se uređuje procedura podnošenja pojedinačnih predstavki Komitetu. Komitet za ljudska prava je usvojio i Poslovnik kojim se detaljnije uređuju proceduralna pitanja.¹²⁴ Sastoji se od 18 nezavisnih stručnjaka, izabranih na period od četiri godine. Zasedanja se održavaju tri puta godišnje i traju tri nedelje. Rad Komiteta za ljudska prava, kao i drugih komiteta finansira se kroz budžet Ujedinjenih nacija. Kancelarija Visokog komesara za ljudska prava obavlja tehničke poslove i priprema sednice.

Prema odredbama Pakta Komitet za ljudska prava vrši administrativnu kontrolu, odnosno razmatra periodične izveštaje država potpisnica Pakta o saopštosti njihovog zakonodavstva i prakse s obavezama koje su predviđene Paktom. Sednici na kojoj se razmatra izveštaj prisustvuju predstavnici države i tada mogu da ukažu na teškoće koje država ima u primeni Pakta kako bi članovi Komiteta, budući da imaju iskustva i stručnost u oblasti ljudskih prava, pomogli da se teškoće savladaju. Pošto članovi Komiteta i Kancelarija Visokog komesara za ljudska prava, koja priprema sednice, dobijaju informacije o stanju ljudskih prava i od drugih nezavisnih izvora (novinara, nevladinih organizacija, žrtava i sl.) razmatranje izveštaja je dobra prilika da se na pojave kršenja ukaže predstavnicima države.

Budući da zabrana mučenja ili svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja predstavlja prema Paktu apsolutno ljudsko pravo (čl. 7) i da nije dozvoljena derogacija tog prava čak i kada državi preti najveća moguća opasnost (čl. 4, st. 2) jasno je da države moraju u svojim izveštajima da obaveste Komitet o zakonskim rešenjima kojima je princip apsolutne zabrane mučenja dosledno sproveden na nivou nacionalnog zakonodavstva i da pokažu da, ako se u praksi i dogodi da se ova norma prekrši, državni organi preduzimaju sve neophodne mere da se slučajevi istraže, počinoci kazne a žrtve budu adekvatno zadovoljene.

---

123 Deo IV, odnosno članovi 28–45.

124 Poslovnik Komiteta za ljudska prava, *Rules of Procedure of the Human Rights Committee*, UN Doc CCPR/C/3/Rev 8, (Rules of Procedure).

Posle završene sednice Komitet usvaja izveštaj u kome se nalaze i preporuke državi koje ona treba da ispunji u narednom periodu. Tako je Komitet razmatrao izveštaj Srbije i Crne Gore i usvojio zaključke i preporuke od kojih se jedna ticala i pojave mučenja. U svojim zaključnim zapažanjima Komitet je naložio Srbiji i Crnoj Gori da preduzme mere kako bi se iskorenili svi oblici zlostavljanja, kao i da obezbedi brzu, temeljnu i nezavisnu istragu u svim slučajevima gde postoje navodi o mučenju ili zlostavljanju, krivično goni i kazni počinioce i obezbedi efikasne pravne lekove za žrtve.

Drugi periodični izveštaj Republike Srbije razmatran je na sednici od 22. marta 2010. godine. U tom izveštaju navedeno je da je policija u periodu od januara 2004. do decembra 2007. godine intervenisala u više od 7.792 slučaja i da je samo u 38 (što čini 0,48%) delovala nezakonito. Takođe je navedeno da je pokrenut disciplinski postupak protiv 26 pripadnika policije, podneto 13 krivičnih prijava i šest policijaca suspendovano. Priložen je i tabelarni pregled žalbi koje se odnose na krivična dela iznuđivanja priznanja i zloupotrebe službenog položaja. Prema toj tabeli u periodu od 2004. do 2006. godine bilo je 56 izveštaja o iznuđivanju priznanja i 490 o zloupotrebi službenog položaja, podignuta je optužnica za 40 slučaja iznuđivanja priznanja i 191 slučaj zloupotrebe službenog položaja a doneta je osuđujuća presuda za iznuđivanje priznanja u 14 slučajeva i za zloupotrebu službenog položaja u 100 slučajeva.

Komitet usvaja „opšte komentare“ koji se odnose na pojedine odredbe i pitanja na koja u njihovoj primeni i tumačenju nailazi. Opšti komentari su dopuna prakse Komiteta i sadrže važna tumačenja sadržaja i domaćaja normi predviđenih Paktom. Do danas je Komitet za ljudska prava usvojio 32 opšta komentara. Opšti komentar broj 7 se odnosi na zabranu mučenja ili svirepog, nečovečnog ili ponizavajućeg postupanja ili kažnjavanja a broj 9 na čovečno postupanje s licima lišenim slobode predviđeno u članu 10 Pakta o građanskim i političkim pravima.¹²⁵

On takođe može da prima predstavke država članica koje smatraju da neka druga država ne ispunjava obaveze iz ugovora, ako su obe države prihvatile nadležnost po članu 41 Pakta, mada do sada nije pokrenut nijedan takav postupak.

Fakultativnim protokolom uz Pakt o građanskim i političkim pravima ustanovljena je još jedna važna funkcija nadzora po kome je Komitet za ljudska prava nadležan da:

....prima i razmatra predstavke koje potiču od pojedinaca koji spadaju pod nadležnost države ugovornice a koji tvrde da su žrtve kršenja bilo kog prava navedenog u Paktu. Komitet neće primati nikakva saopštenja koja se tiču države ugovornice Pakta koja nije stranka ovog Protokola.¹²⁶

---

125 Prevodi opštih komentara svih ugovornih tela mogu se naći na www.bgcentar.org.rs.

126 Član 1 Fakultativnog protokola.

U cilju efikasnosti i ubrzanja postupka po individualnim predstavkama Komitet osniva radne grupe ili imenuje specijalnog izvestioca. Oni razmatraju predstavku zajedno s materijalom i obaveštenjima koje im dostavi Sekretariat i imaju zadatku da izrade predlog rešenja za sednicu Komiteta. U prvoj fazi postupka razmatra se da li je predstavka ispunila uslove za prihvatljivost. Predstavka ne sme da bude anonimna i mora da sadrži ime, adresu, godinu rođenja i profesiju podnosioca predstavke i objašnjenje da li je podnosi kao žrtva ili u ime žrtve; potvrdu identiteta podnosioca; osnovne podatke o žrtvi, ukoliko sam podnositelj nije žrtva; ime države protiv koje se podnosi predstavka; činjenice koje se odnose na situaciju zbog koje se podnositelj obraća Komitetu i odredbe Pakta koje su po mišljenju podnosioca prekršena; mere koje su preduzete da bi se iscrpli raspoloživi pravni lekovi i obaveštenja o tome dokle je stigla neka druga međunarodna procedura koja se odnosi na isti slučaj. Sekretariat može da se obrati podnosiocu i da traži dodatne informacije ili pojašnjenja. Postupak može da se vodi samo protiv država koje su ratifikovale Fakultativni protokol i ako kršenje prava predstavlja akt državnog organa.

Pojedinac može da pokrene postupak samo ako se kršenje nekog prava dogodilo posle stupanja na snagu Fakultativnog protokola za konkretnu zemlju (*ratione temporis*), ako je povređeno pravo zajemčeno Paktom (*ratione materiae*) i ako je podnositelj predstavke u nadležnosti zemlje protiv koje se pokreće postupak (*ratione personae*). Predstavka ne sme da bude u nesaglasnosti s odredbama pakta ili da predstavlja zloupotrebu prava na podnošenje komunikacija a može se proglašiti neprihvatljivom i ako je ista stvar razmatrana u nekom drugom međunarodnom postupku. Bitan uslov za prihvatljivost je iscrpenost unutrašnjih pravnih lekova, što znači da podnositelj predstavke može da pokrene postupak pred Komitetom tek posle donošenja konačne, pravosnažne odluke pred nacionalnim organima i sudovima.

U poslednjem izveštaju Komiteta za ljudska prava podnetom Generalnoj skupštini UN 2009. godine navedeno je da je Komitet od 1977. godine, od kada je počeo da razmatra individualne predstavke, primio 1.888 individualnih predstavki protiv 88 država od kojih je 264 povučeno ili je postupak po njima obustavljen, 681 je razmatrana (od čega je u 543 slučajeva nađeno da ima kršenja nekog prava iz Pakta) a 410 predstavki još uvek čeka na postupak pred Komitetom.

8.2.2. Komitet protiv mučenja

Komitet protiv mučenja uspostavljen je članom 17 Konvencije protiv mučenja, a njegov sastav i organizacija regulisani su odredbama Konvencije.¹²⁷ Sednice se održavaju u zgradi Ujedinjenih nacija, a od 1997. godine administracija i odgovornost za rad i funkcionisanje ovog Komiteta poverena je Kancelariji Viso-

---

127 Drugi deo, odnosno članovi 17–24.

kog komesara za ljudska prava. Kada se raspravlja o informacijama koje se odnose na sistematsko mučenje, sednice Komiteta su po pravilu zatvorene za javnost.

Komitet se sastoji od deset eksperata, izabranih na period od četiri godine, koji su nezavisni od države koja ih je predložila i u radu Komiteta učestvuju u ličnom svojstvu. Članove biraju države potpisnice Konvencije tajnim glasanjem s liste kandidata koju sastavlja generalni sekretar UN. Svaka država potpisnica može da predloži jedog kandidata – svog državljanina. Oni treba da imaju visok moralni ugled, da budu priznati stručnjaci iz oblasti ljudskih prava i da poseduju specifično pravno iskustvo u oblasti primene odredaba o zabrani mučenja. Komitet se sastaje dva puta godišnje na tri nedelje (april-maj i novembar).

Osnovni zadatak Komiteta protiv mučenja je da razmatra izveštaje država potpisnica o merama koje one preuzimaju da bi ispunile obaveze preuzeute Konvencijom. Izveštaj sadrži odgovore na listu pitanja koje Komitet unapred dostavlja državi. Posle razmatranja izveštaja Komitet usvaja zaključna zapažanja i traži od države da u određenom roku obavesti Komitet šta preuzima da bi se preporuke ispunile. Uvođenjem specijalnog izvestioca koji prati ispunjavanje zaključnih komentara u velikoj meri je povećana efikasnost nadzora. Tako je npr. od maja 2003. do maja 2009. godine od 67 država 44 dostavilo izveštaj o merama koje su preuzete, dok je u 23 države poslat podsetnik kojim se upozoravaju da nisu ispunile obaveze.

Izveštaj Republike Srbije razmatran je u Komitetu novembra 2008. godine a 2009. godine usvojeni su zaključni komentari i dostavljeni vladji Srbije. Komitet je pozitivno ocenio ustavnu odredbu o zabrani mučenja, usvajanje novog kričnog zakona i zakonika o kričnom postupku i uspostavljanje Veća za ratne zločine, institucije Ombudsmana (Zaštitnika građana) i usvajanje Zakona o azilu kojim je prihvaćen princip *non refoulement*. Takođe je izrazio zadovoljstvo što je Srbija ratifikovala Fakultativni protokol uz Konvenciju protiv mučenja, dva protokola uz Konvenciju o pravima deteta i Protokol uz Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. Međutim, Komitet je u istom komentarju izrazio zabrinutost zbog nekih nedostataka u zakonodavstvu i praksi. Navećemo samo neke od njih. Između ostalog to je propust da se u Krivični zakon unese definicija mučenja saglasno članu 1 Konvencije protiv mučenja, podatak da nije uspostavljen nezavisni organ za kontrolu policije da nije obavezan lekarski pregled lica lišenih slobode na period od 24 sata, kao i da zameniku Zaštitnika građana za zaštitu prava lica lišenih slobode nije omogućeno da sprovodi istrage. Preporučeno je da se u programe obuke zatvorskog osoblja obavezno uvede redovan program za medicinsko osoblje da bi mogli da se dokumentuju slučajevi torture i nehumanog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja. Naloženo je da se uslovi u zatvorima poboljšaju, da Ministarstvo zdravlja redovno i sistematski nadzire rad medicinskog osoblja u zatvorima i da se uspostavi sistem inspekcijskog nadzora.

Članom 22 omogućeno je da države koje ratifikuju Konvenciju priznaju nadležnost Komiteta protiv mučenja da prima i ispituje predstavke koje su podnete od strane ili u ime pojedinaca koji se nalaze u njihovoj nadležnosti.¹²⁸ Pored same žrtve, postupak mogu pokrenuti rođaci oštećenog ili njegov ovlašćeni za-stupnik. Rasprava se po pravilu odvija na zatvorenim sednicama. Kada se pred-stavka proglaši prihvatljivom Komitet odlučuje o meritumu tumačeći odredbe Konvencije i stvarajući tako praksu koja može da posluži i domaćim sudovima i upravnim organima u postupcima na nacionalnom nivou. Uslovi za prihvatljivost predstavke isti su kao i u postupku pred Komitetom za ljudska prava, o čemu smo već opširnije pisali.

Komitet protiv mučenja je u poslednjem izveštaju, podnetom Generalnoj skupštini 2009. godine, dao podatke o broju individualnih predstavki navodeći da je od 1989. godine kada je počeo s radom primio 384 predstavke protiv 29 država. U 95 slučajeva predstavke su povučene ili je postupak prekinut a 59 proglašeno neprihvatljivim. Komitet je usvojio konstatacije u 158 slučajeva, našavši da ima kršenja Konvencija u 48. Pred Komitetom se nalazi još 72 individualne predstavke koje treba da budu razmatrane na narednim sednicama.

Mada Komitet protiv mučenja nije razmatrao veliki broj slučajeva ipak su u odlukama koje je doneo uspostavljeni standardi i data tumačenja članova Konvencije koji utvrđuju čitav niz obaveza za državu, o čemu je već bilo reči u prethodnim poglavljima.

U praksi Komiteta manje je slučajeva kada se žrtva mučenja ili nehumano-nog i ponižavajućeg postupanja pojavi u sporu protiv države pozivajući se na po-vredu prava predviđenih članovima 11–16 Konvencije ali je u mnogo slučajeva Komitet rešavao predstavke koje su se odnosile na član 3 Konvencije, koji govori o tome da nijedna država neće prognati, vratiti ili izručiti neko lice drugoj državi ako ima ozbiljne razloge da veruje da će u toj državi lice biti izloženo mučenju (*non-refoulment*). Komitet povremeno (i pre nego što donese odluku o slučaju koji razmatra) donosi privremenu meru kojom traži da se uzdrži od reagovanja u konkretnom slučaju. Zahtev za privremenom merom ne prejudicira odluku Komiteta već služi samo kao osiguranje žrtve jer je na taj način even-tualna žrtva zlostavljanja zaštićena tokom postupka pred Komitetom.

Kada završi razmatranje predstavke u svetu činjenica koje su utvrđene, Komitet usvaja konstatacije (*views*). Konstatacije imaju oblik presude i sadrže stav Komiteta o meritumu, detaljne informacije o predstavci, činjenicama koje su dokazane, odluku o privremenoj meri, ako je doneta, i zaključke da li je neka od odredaba Pakta povređena. Odluke Komiteta po individualnim predstavkama

---

128 Konvenciju je do sada ratificovalo 146 država ali su samo 64 države pristale da pojedinci mogu da pokrenu postupak na osnovu nadležnosti iz člana 22.

nisu pravno obavezujuće, ne postoji organ koji ih sprovodi, ali je u cilju efikasnosti Komitet ustanovio postupak za praćenje ispunjavanja preporuka i o tome izveštava Generalnu skupštinu UN.

Još jedna važna nadležnost ovog Komiteta zasnovana je na članu 20 Konvencije. On predviđa da Komitet protiv mučenja pokreće postupak u slučaju sistematskih pojava mučenja u nekoj državi, što znači da on može, kada dobije potvrđena obaveštenja koja po njegovom mišljenju upućuju na to da se na teritoriji neke države potpisnice sistematski primeni mučenje, da sprovede istragu bez formalne predstavke. Informacija o sistematskom mučenju koje sprovode organi neke države može da potekne iz bilo kog izvora. Komitet ima obavezu da pozove državu u pitanju, da u saradnji s njom ispituje dobijena obaveštenja a može da ovlasti jednog ili više svojih članova da sprovedu poverljivu istragu, pa čak i da posete državu u pitanju. Istraga se sprovodi samo ako se dobije saglasnost države jer je ova nadležnost fakultativnog karaktera pošto država može da stavi rezervu na primenu ovog člana prilikom ratifikacije Konvencije.

Pošto se završi istraga, Komitet donosi zaključke koji sadrže komentare i preporuke i upućuje ih državi. Ovaj postupak je u svim etapama poverljiv i samo ako se postigne dogovor s dotičnom državom Komitet može da unese kratak izveštaj o svom radu u ispitivanom slučaju u svoj redovni godišnji izveštaj Generalnoj skupštini UN.

Do sada je Komitet protiv mučenja samo u sedam slučajeva pokrenuo postupak u skladu s članom 20 Konvencije i to u slučaju Turske, Egipta, Perua, Šri Lanke, Meksika, Jugoslavije i Brazila. U izveštaju za 2008. godinu Komitet je uključio izveštaj koji je sačinila radna grupa od tri člana Komiteta koja je posetila Brazil u julu 2005. godine i istražila navode iz informacija dobijenih od dve međunarodne nevladine organizacije. One su, naime, tvrdile da se u državi São Paulo sistematski praktikovalo mučenje u periodu od 2000. do 2002. godine. Radna grupa je ustanovila da su navodi tačni i naložila mere koje Brazil mora da preduzme kako se ovakve situacije ne bi ubuduće ponovile. Uz saglasnost vlade Brazila izveštaj, kao i odgovor vlade su objavljeni.

8.2.3. Specijalni izvestilac UN za mučenje

Masovna i sistematska kršenja ljudskih prava ispituju se i u političkim telima Ujedinjenih nacija. Komisija za ljudska prava je sedamdesetih godina prošlog veka usvojila dve procedure i počela sa imenovanjem radnih grupa ili specijalnih izvestilaca čije su se aktivnosti uglavnom sastojale u istraživanju određenih pojava i izveštavanju međunarodne javnosti o nalazima i zaključcima do kojih se došlo, s ciljem da se ponude odgovarajuća rešenja i tako doprinese da se teška kršenja ljudskih prava spreče ili potpuno iskorene. Specijalne procedure pokrenute su da bi se ispitalo stanje ljudskih prava u nekoj državi ali takođe su imeno-

vani i specijalni izvestioci za tematske procedure sa zadatkom da prate određene pojave (nezakonita, proizvoljna i samovoljna pogubljenja; versku netoleranciju; slobodu izražavanja; rasizam, rasnu diskriminaciju i ksenofobiju; položaj izbeglica i raseljenih lica i sl.).

Komisija je 1985. godine usvojila rezoluciju kojom je imenovan specijalni izvestilac da ispita pojave mučenja. Od tada je neprekidno produžavana ova tematska procedura a kada je Komisiju za ljudska prava juna 2006. godine, zamjenio novi organ, Savet za ljudska prava, on je nasledio svih 26 tematskih procedura koje su u tom trenutku postojale, uključujući i specijalnog izvestioca za mučenje.

Mandat specijalnog izvestioca za mučenje sastoji se od nekoliko glavnih aktivnosti. Pošto ova tematska procedura ima preventivni karakter izvestilac može da traži i prima informacije od vlada, specijalizovanih agencija, međuvladinih i nevladinih organizacija, šalje urgentne zahteve državama u pogledu izveštaja o slučajevima mučenja da bi ih predupredio, organizuje posete državama radi utvrđivanja činjenica o pojavama mučenja i o svom radu obaveštava Savet za ljudska prava i Generalnu skupštinu UN.

Prednost ove procedure je u tome što specijalni izvestilac ne mora da čeka da žrtva iscrpi sve unutrašnje pravne lekove, što je uslov za prihvatljivost u razmatranju individualnih predstavki pred komitetima UN. Ako činjenice nekog konkretnog slučaja ukazuju na kršenje ljudskih prava koja spadaju u nadležnost neke druge specijalne procedure dozvoljeno je, čak i preporučljivo, da se specijalni izvestilac obrati drugim tematskim izvestiocima ili izvestiocima koji su imenovani za praćenje stanja ljudskih prava u konkrenoj državi i da zajedno deluju i koordiniraju akcije, šalju zajedničke zahteve ili organizuju zajedničke posete.

Po pravilu, specijalni izvestilac zahteva od države da preduzme hitne mere da se osigura mentalni i fizički integritet potencijalne žrtve i zato se često zbog hitnosti urgentni zahtevi šalju direktno ministarstvima spoljnih poslova i u njima se navode pojedinačni slučajevi mučenja i traži od vlade da obezbedi informacije o njima, istraži, kazni počinioce, preduzme efikasne mere da se slične situacije ne ponove i da u skladu s međunarodnim standardima obezbedi kompenzaciju za žrtve.

Rekli smo već da specijalni izvestilac za mučenje može da organizuje i posete državama. I kada to čini on se rukovodi određenim pravilima i to: po pravilu ne ide u posete zemljama za koje je imenovan specijalni izvestilac ili kada je Komitet protiv mučenja razmatrao stanje u nekoj zemlji na osnovu člana 20 Konvencije. On posećuje države po pozivu ali često se posete organizuju na inicijativu specijalnog izvestioca, uglavnom u one države za koje postoje osnovane i pouzdane informacije da se sistematski sprovodi mučenje. Posete su prilika da se pokrene dijalog vlade države u pitanju i specijalnog izvestioca i da se on susretne

sa žrtvama, članovima njihovih porodica, nezavisnim stručnjacima i aktivistima koji se bave zaštitom ljudskih prava. Do danas su četiri specijalna izvestioca, koliko ih je od uspostavljanja ove procedure imenovano obavili preko 30 poseta. Pošto se često suočava s finansijskim ograničenjima i ne može uvek da obavi sve planirane posete, specijalni izvestilac za mučenje razvio je posebne tehnike prikupljanja informacija putem upitnika i preuzeo niz „hitnih akcija“ da bi se zaštitile informacije ili obezbedili svedoci.

Države nisu uvek spremne da sarađuju sa specijalnim izvestiocem za mučenje i često pokušavaju da uskrate neophodne informacije ili da izbegnu njegovu posetu.¹²⁹ Da bi se obezbedio nesmetani rad, specijalni izvestilac za mučenje (kao i drugi izvestioci, članovi radnih grupa i stručnjaci koje UN šalje u misije) uživa privilegije i imunitete u skladu s Konvencijom o privilegijama i imunitetima od 1946. godine. On uživa imunitet od hapšenja ili zadržavanja i zaplene ličnog prtljaga, sudski imunitet za dela koja vrši u obavljanju svoje misije (čak i kad prestane da je vrši), nepriskosovenost svih pismena i dokumenata, pravo upotrebe šifre, primanja pošte kurirom ili zapečaćenim valizama, olakšice u pogledu deviznih i monetarnih propisa i ličnog prtljaga. Na taj način se osiguravaju nezavisnost i bezbednost specijalnog izvestioca.

Kancelarija Visokog komesara za ljudska prava ima važnu ulogu u aktivnostima specijalnih izvestilaca. Saradnja s njom obezbeđuje izvestiocima pouzdanije i tačnije informacije, a često i logističku podršku. Ona organizuje posetu državi, posebno ako ima kancelariju u državi na koju se procedura odnosi. Na taj način se povećava efikasnost specijalnih procedura, a da bi odgovorila na bezbroj zahteva Kancelarija je osnovala posebna odeljenja za specijalne procedure i za brze odgovore (*Quick Response Desk*), koja objavljaju nalaze izvestilaca po specijalnim procedurama i dostavljaju im informacije važne za njihov rad. Ona takođe ima sposobnost da povezuje izvestioce po tematskim procedurama s izvestiocima o konkretnoj zemlji, misijama koje postoje u državi u pitanju ili svojim kancelarijama na terenu.¹³⁰

Učinak ovog preventivnog mehanizma je različit i ponekad isuviše zavisi od ponašanja vlade države koju izvestilac poseće ili od koje zahteva hitnu akciju radi sprečavanja pojave sistematskog mučenja. Zato se komunikacija s vladom prilagođavala zavisno od okolnosti i konkretnog slučaja a sve u cilju što efikasnije prevencije. Da bi se država ohrabrla da sarađuje sa specijalnim izvestiocem pravi-

---

129 To se Specijalnom izvestiocu poslednji put dogodilo kad je pokušao da poseti Kubu juna 2010. godine. Tadašnji specijalni izvestilac Manfred Novak je u toku svog mandata inicirao posete za 27 zemalja (među kojim su SAD i Rusija) ali, pošto nije dobio poziv tih država ili je (u slučaju SAD), uskraćen neograničen pristup zatvorenicima u Gvantanamu zbog čega je poziv odbijen, posete nisu obavljene.

130 U 2002. usvojen je i dokument „Načela saradnje između nosilaca specijalnih procedura i osoblja Kancelarije Visokog komesara za ljudska prava“.

lo je da sve informacije do kojih on dolazi ostaju poverljive dok se ne objave u njegovom izveštaju. Iako mandat specijalnog izvestioca za mučenje dozvoljava istrage i predstavlja važan preventivni mehanizam u sistemu UN ipak on ne može da bude adekvatna zamena za sudski ili neki drugi postupak na nacionalnom nivou.

8.3. Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

Ovaj organ Saveta Evrope, čiji je skraćeni naziv Komitet za sprečavanje mučenja, nastao je na osnovu Evropske konvencije o sprečavanju mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (u daljem tekstu Evropska konvencija), koja je usvojena 26. novembra 1987, a stupila na snagu 1. februara 1989, posle prvih sedam ratifikacija. Ova konvencija je inspirisana članom 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima i njen jedini cilj je da zaštitи pravo na telesni integritet i ljudsko dostojanstvo. Ona danas obavezuje svih 47 članica Svetova Evrope (Srbiju od 1. jula 2004).

Zgrada u Strazburu u kojoj je sedište Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

Mandat Komiteta je da „putem poseta ispita postupanje prema licima lišenim slobode s ciljem da se, ako je to potrebno, pojača zaštita tih lica od mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja“ (čl. 1 Konvencije). Njegova funkcija je preventivna i nije sudska.

Komitet ima onoliko članova koliko ima država članica Konvencije. Članovi se biraju iz redova osoba visokih moralnih kvaliteta koje su priznati stručnjaci za oblast ljudskih prava ili imaju profesionalno iskustvo u oblastima koje Konvencija pokriva. Oni se biraju u ličnom svojstvu, nezavisni su i nepristrasni. Bira ih Komitet ministara Saveta Evrope sa liste od tri kandidata koju priprema Biro Parlamentarne skupštine (ranije Savetodavne skupštine) Saveta Evrope prema predlogu nacionalne delegacije države čiji član se bira. Članovi se biraju na period od četiri godine i mogu biti ponovo birani još dva puta. Među njima obično bude najviše pravnika i lekara (posebno psihijatara).

Delovanje Komiteta počiva na sistemu poseta. Posećuju se sva mesta u kojima se nalaze lica lišena slobode. Pored ustanova za izvršenje kazni lišenja slobode, tu spadaju policijske stanice, centri za azilante, psihijatrijske ustanove i ustanove za lica s posebnim potrebama, a mogu spadati i neke druge ustanove, ukoliko lica koja se nalaze u njima ne mogu da napuste ustanovu svojom voljom ili bez tuđe pomoći (npr. neki domovi za stare).

Posete obavlja *delegacija* Komiteta, koju obično čine najmanje dva člana Komiteta u pratnji jednog ili više članova Sekretarijata i, po potrebi, eksperata za pojedine oblasti. Član ne može biti u delegaciji koja poseće državu čiji je on državljanin. Posete mogu biti redovne („periodične“) ili, kada za to postoji neki povod, vanredne („*ad hoc*“) i obično traju od dva-tri dana do dve nedelje, pa i više. Komitet posećuje sve države članice i sve njihove teritorije, uključujući i one van Evrope (na primer, Holandske Antile i Arubu), ali i međunarodno nepriznate entitete na teritoriji država-članica, nad kojima ove nemaju punu kontrolu (na primer, Abhaziju).

Prema Konvenciji, Komitet ima *neograničen* pristup mestima na kojima se nalaze lice lišena slobode, kao i pravo da se po tim mestima kreće bez ikakvih ograničenja i da razgovara s licima lišenim slobode u potpunoj privatnosti, ali i da slobodno komunicira sa svakim licem na teritoriji države članice za koje smatra da mu može pružiti potrebne informacije. Na osnovu činjenica koje delegacija prikupi tokom posete, Komitet sačinjava izveštaj koji upućuje dotičnoj državi i koji je osnov za dalji dijalog između Komiteta i države. Kada prouči izveštaj, država upućuje Komitetu svoj pisani odgovor u kome iznosi svoje stavove i obaveštava Komitet šta je preduzela ili namerava da preduzme da bi se otklonili uočeni nedostaci.

Dva ključna načela na kojima počiva rad Komiteta su: saradnja i poverljivost. Saradnja sa državom je ključna zato što cilj Komiteta nije da osudi državu

zbog eventualnih povreda Konvencije nego da zaštitи lica lišena slobode na teritoriji te države. Iz toga sledi da su kontakti između Komiteta i državnih vlasti, kao i sastanci samog Komiteta, potpuno poverljivi i skriveni od javnosti. Komitet nema pravo da objavi izveštaj o poseti ukoliko to sâma država ne zahteva. Samo u krajnjem slučaju, ukoliko država ne želi da sarađuje ili odbije da otkloni nedostatke na koje joj je Komitet ukazao, Komitet može odlučiti da o tome objavi saopštenje i tako izloži državu svetu javnosti. U praksi, međutim, države same zahtevaju da se izveštaji objave, čak i kada sadrže činjenice i ocene koje nisu povoljne po njih. Sve države isto tako traže da Komitet objavi i njihove odgovore na izveštaje. Ova praksa svedoči o doslednom pridržavanju načela saradnje, na koju su države obavezane Konvencijom. Jedini izuzetak u ovom pogledu je Ruska Federacija, koja ne pristaje na objavljivanje izveštaja.

Pored izveštaja o posetama, Komitet svake godine podnosi Komitetu ministara svoj opšti izveštaj, koji se objavljuje. Prvi je objavljen 1990, a najnoviji, devetnaesti, 2009. godine.

Tokom proteklih dvadeset godina, izveštaji Komiteta stekli su veliko povjerenje država, kao i međunarodnih i drugih organizacija i foruma za ljudska prava i postali su izvor standarda za postupanje prema licima lišenim slobode. Evropski sud za ljudska prava se u svojim presudama rutinski poziva na izveštaje Komiteta, kako da bi ustanovio minimalne standarde postupanja, tako i da bi se obavestio o činjeničnom stanju u pojedinim državama i kaznenim i drugim ustanovama.

Protokolom 1 (stupio na snagu 2002), Konvencija je otvorena za pristupanje i državama koje nisu članice Saveta Evrope, ali još nijedna država nije iskoristila tu mogućnost.

Za dvadeset godina postojanja, CPT je obavio 291 posetu i objavio 241 izveštaj (do 1. septembra 2010).

U 2009. godini posetio je 17 država:

Austrija	Mađarska
Belgija	Moldavija
Bosna i Hercegovina	Poljska
Grčka	Rumunija
Gruzija (Abhazija)	Ruska Federacija (Severni Kavkaz)
Italija	Slovačka Republika
Letonija	Švedska
Luksemburg	Turska
	Ukrajina

CPT je boravio u Srbiji dva puta (od 16. do 28. septembra 2004. i od 19. do 29. novembra 2007. godine). Posetio je ove ustanove:	
Vojne ustanove:	Policijske stanice:
Vojni zatvor Niš	Ulica 29. novembra, Beograd (2 puta)
Kasarna „Bubanjski heroji“, Niš	Palilula, Beograd
Kasarna „Pantelej“, Niš	Voždovac, Beograd
Kazneni zavodi:	Vračar, Beograd (2 puta)
Okružni zatvor u Beogradu (2 puta)	Zvezdara, Beograd
Specijalna zatvorska bolnica, Beograd (2 puta)	Bor
KPZ Požarevac – Zabela	Bujanovac
KPZ Sremska Mitrovica (2 puta)	Niš, Centralna stanica
Psihijatrijske ustanove:	Petrovac na Mlavi
Psihijatrijska bolnica „Laza Lazarević“, Beograd	Preševo
Psihijatrijska bolnica Kovin	Ruma
Druge ustanove:	Smederevo
Prihvatilište za strance, Padinska Skela	Sremska Mitrovica
Specijalni zavod za decu i omladinu, Stamnica	Zaječar

8.4. Preventivni mehanizmi predviđeni Opcionim protokolom uz UN Konvenciju protiv mučenja

Opcioni protokol uz UN Konvenciju protiv mučenja (OPCAT)¹³¹ uspostavlja sistem redovnih poseta nezavisnih stručnih tela mestima na kojim se nalaze ili se mogu nalaziti lica lišena slobode, radi sprečavanja mučenja i drugih oblika zlostavljanja. Za vršenje ovih poseta osnovano je posebno međunarodno telo – Potkomitet za sprečavanje mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, a Protokolom je predviđeno i da svaka država pot-

131 Opcioni protokol uz UN Konvenciju protiv mučenja i drugog svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, usvojen od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 18. decembra 2002. godine (UN Doc. A/RES/57/199), stupio je na snagu 22. juna 2006. Srbiju Opcioni protokol obavezuje od trenutka ratifikacije, septembra 2006. godine. Do oktobra 2010. godine Protokol je ratifikovalo (što znači da ih pravno obavezuje) 57 zemalja, a još 21 država je potpisala, ali još uvek nije ratifikovala Protokol.

pisnica Protokola na nacionalnom nivou osnuje ili imenuje telo koje će redovno posećivati mesta na kojim se nalaze lica lišena slobode.

8.4.1. Potkomitet za sprečavanje mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka

Potkomitet za sprečavanje mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka uspostavljen je Protokolom uz UN Konvenciju protiv mučenja. Počeo je sa radom februara 2007. godine. Sastoji se od deset članova nezavisnih od vlada čiji su državljanini, izabranih na osnovu ličnih kvaliteta.¹³² Članovi su po pravilu pravnici, lekari, inspektorji ili osobe koje imaju iskustva u ovoj oblasti i aktivni su borci za ljudska prava. Potkomitet se sastaje tri puta godišnje na sednicama koje traju nedelju dana u zgradici Ujedinjenih nacija u Ženevi.

Kako je već rečeno Potkomitet je nadležan za sprečavanje pojava mučenja u državama koje su ratifikovale Protokol. U tu svrhu članovi Potkomiteta mogu da organizuju redovne posete svim mestima u kojima se nalaze lica lišena slobode (policijske stanice, istražni, vojni i civilni zatvori, ustanove u kojima su smeštena lica s psihičkim teškoćama, imigracioni zatvori, ustanove u kojima su smešteni maloletnici bilo zbog izdržavanja kazne ili zbog mere obavezognog socijalnog staranja, odnosno sva mesta u kojima se mogu naći lica lišena slobode po bilo kom osnovu). Države su obavezne da sarađuju s članovima Potkomiteta na primeni odredaba Protokola.¹³³ Pored ovog mehanizma kontrole države su obavezne da uspostave nacionalne preventivne mehanizme o čemu će više biti reči u narednim redovima.

Potkomitet unapred obaveštava državu o tome da planira posetu, kada će to učiniti i ko će biti članovi delegacije. Delegacija se sreće sa svim relevantnim zvaničnicima (uglavnom s predstavnicima ministarstava zaduženih za rad policije, izvršenje zatvorskih sankcija, nadzor nad pritvorskim predmetima, organizaciju i rad vojnih i civilnih zatvora, psihijatrijskih bolnica, ustanova za socijalno staranje i sl.). Ako je država ispunila obavezu i ustanovala telo koje ima funkciju nacionalnog preventivnog mehanizma, članovi Potkomiteta se sreću i sa predstavnicima ovog tela, ali takođe i sa nacionalnim institucijama za ljudska prava, predstavnicima nevladinih organizacija ili pojedincima koji su profesionalno vezani za mesta na kojima se nalaze lica lišena slobode.

---

132 Članom 5 Protokola predviđeno je da će se, nakon što Protokol ratifikuje 50 zemalja, broj članova Potkomiteta povećati na 25, kako bi ovaj organ mogao efikasno da radi. Kako je početkom 2010. došlo do 50. ratifikacije, krajem ove godine (28. oktobra) biće izabrani novi članovi Potkomiteta.

133 Član 2, st. 4 Protokola.

Tokom posete upoznaju se sa uslovima u ustanovama u kojima se nalaze lica lišena slobode, imaju pravo na neograničen pristup svim ustanovama, kao i da razgovaraju s licima koja se u tim ustanovama nalaze bez prisustva svedoka odnosno zatvorskih čuvara ili predstavnika vlasti. Rad Potkomiteta i sve informacije do kojih su njegovi članovi došli moraju da budu poverljivi, ali isto tako lica koja su dala informacije ne smeju biti izložena bilo kakvim sankcijama ili represiji.

Na kraju posete organizuje se završni sastanak s predstavnicima vlade kada članovi Potkomiteta iznose utiske i zapažanja, ukazuju na propuste za koje je neophodna hitna akcija ili predlažu mere za sistemski poboljšanja u pravnoj regulativi i praksi postupanja s licima lišenim slobode.

Potkomitet može da predlaže mere i savetuje države u cilju unapređenja stanja u ustanovama u kojima su smeštена lica lišena slobode, ali ne pruža nikakvu materijlanu (finansijsku) pomoć državi, niti pravnu pomoć žrtvama u konkretnim slučajevima mučenja. On može da oceni rad nacionalnog preventivnog mehanizma, ukaže na slabosti u njegovom radu ali takođe i da savetuje i pomaže rad nacionalnih preventivnih tela.

Od kada je počeo s radom, Potkomitet je obavio deset poseta (Mauricijus, Maldivi, Švedska, Benin, Meksiko, Paragvaj, Honduras, Kambodža, Liban i Bolivija). Samo je nekoliko izveštaja javno objavljeno dok je većina još uvek u poverljivoj fazi, odnosno čeka se saglasnost države za njihovo javno objavljanje.

8.4.2. Nacionalni preventivni mehanizmi

Iako su međunarodni mehanizmi za sprečavanje mučenja i drugih oblika zlostavljanja višestruko korisni, oni ne mogu obezbediti stalnu i sveobuhvatnu nezavisnu kontrolu nad postupanjem država u pogledu sprečavanja i kažnjavanja mučenja. Posete međunarodnih tela, kao što su SPT i CPT, sprovode se periodično, tako da se svaka država posećuje jednom u nekoliko godina, i ne mogu obuhvatiti sva mesta na kojim se nalaze ili mogu nalaziti lica lišena slobode. Uz to, ni kapacitet ovih tela, ni sredstva kojim raspolažu nisu takvi da im omogućavaju detaljan uvid u probleme koji postoje u svakoj državi, a ne omogućavaju ni dovoljno intenzivnu komunikaciju sa državnim vlastima. Drugim rečima, nijedno međunarodno telo ne može znati kako izgleda svako mesto na kome se nalaze ili mogu nalaziti lica lišena slobode, niti može imati detaljne i potpuno pouzdane informacije o tome kako se prema ovim licima postupa. Stalnu, sveobuhvatnu kontrolu i efikasne mehanizme prevencije daleko je lakše uspostaviti na nacionalnom nivou. Zbog toga je Opcionim protokolom uz UN Konvenciju protiv mučenja predviđeno da će svaka država potpisnica imenovati ili osnovati jedan ili više nezavisnih preventivnih mehanizama za sprečavanje mučenja na nacionalnom nivou – nacionalnih preventivnih mehanizama. Dakle, NPM treba

da rade ono što međunarodna tela ne mogu. Oni bi svojim stalnim prisustvom trebalo da odvraćaju sve državne organe i službena lica od bilo kakvog oblika zlostavljanja, i istovremeno im pomažu davanjem konkretnih preporuka u cilju sprečavanja zlostavljanja.

Protokolom su državama date osnovne smernice na osnovu kojih treba da imenuju ili ustanove svoje NPM. Pre svega, članovi NPM treba da budu stručnjaci koji imaju znanja i veštine neophodne za vršenje mandata NPM, a država je dužna da obezbedi funkcionalnu nezavisnost NPM i njegovih članova, ali i sredstva za rad.

U pogledu ovlašćenja NPM, Protokolom je predviđeno da bi ona trebala da sadrže najmanje:

1. pravo da redovno preispituje postupanje prema licima lišenim slobode na mestima na kojim se ona nalaze, i deluje, ukoliko je to potrebno, u cilju poboljšanja zaštite od mučenja i drugih oblika zlostavljanja;
2. mogućnost da daje preporuke nadležnim državnim organima u cilju poboljšanja načina postupanja prema licima lišenim slobode i unapređenja uslova u kojim ona borave, i mogućnost da deluje preventivno radi sprečavanja mučenja i drugih oblika zlostavljanja, uzimajući u obzir relevantna pravila UN;
3. pravo da podnosi predloge i daje mišljenja u vezi s postojećim ili predloženim pravnim aktima.

Država mora omogućiti da NPM ima neograničen pristup svim mestima na kojim se nalaze ili mogu nalaziti lica lišena slobode,¹³⁴ pri čemu članovima NPM mora biti omogućeno da nasamo razgovaraju sa licima lišenim slobode i svim drugim licima za koja NPM smatra da mogu imati informacije značajne za postupanje prema licima lišenim slobode. Uopšte, država je dužna da NPM omogući pristup svim informacijama u vezi s postupanjem prema licima lišenim slobode i uslovima u kojim ona borave. To znači da NPM može u svako doba, bez prethodne najave, posetiti bilo koje mesto na kome se nalaze ili mogu nalaziti lica lišena slobode, i zatražiti informacije u vezi s postupanjem prema ovim licima.

NPM je dužan da čuva kao poverljive podatke do kojih dolazi tokom svog rada, ukoliko im je neki državni organ odredio oznaku tajnosti. Pored toga, NPM ne sme da objavljuje lične podatke lica lišenih slobode bez njihovog pristanka.

---

134 To mogu biti npr. policijske stanice, istražni zatvori, zatvori za osuđena lica, pritvorski centri za maloletnike, granične policijske prostorije i tranzitne zone na graničnim prelazima, međunarodnim lukama i aerodromima, pritvorska mesta za imigrante i azilante, psihiatrijske ustanove, prostorije službi bezbednosti ili obaveštajnih službi (ukoliko su one ovlašćene da vrše pritvor), pritvorske prostorije u nadležnosti vojske, vozila za prevoz lica lišenih slobode („marice“), ali i bilo koje drugo mesto na kome se lice može držati protiv njegove volje, a koje je u u vezi, čak i indirektnoj, sa javnom vlašću.

Naravno, dužnost je NPM da izrađuje izveštaje o svom radu i daje preporuke državnim organima, a država je dužna da objavljuje i distribuira godišnje izveštaje NPM.

Do trenutka objavljivanja ovog priručnika, NPM su imenovale ili osnovale sledeće zemlje: Albanija, Azerbejdžan, Češka, Čile, Danska, Estonija, Francuska, Gruzija, Honduras, Jermenija, Kipar, Kostarika, Lihtenštajn, Luksemburg, Makedonija, Maldivi, Mali, Malta, Mauricijus, Meksiko, Moldavija, Nemačka, Nigerija, Novi Zeland, Poljska, Senegal, Slovenija, Španija, Švajcarska, Švedska, Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske i Urugvaj.

Većina ovih zemalja nije osnivala novo telo koje bi vršilo funkcije NPM, već je postojećim organima poverila ulogu NPM. Ovo se posebno odnosi ne evropske zemlje, koje su mahom ulogu NPM prepustile svojim ombudsmanima – institucijama zaduženim za zaštitu ljudskih prava, koje postoje u gotovo svim zemljama u Evropi. I u Srbiji postoji ovakva institucija, doduše pod drugaćijim nazivom – Zaštitnik građana. On posećuje mesta na kojim se nalaze lica lišena slobode i ima slična, ali ne sva ovlašćenja koja treba da ima NPM. U nekim zemljama, kao što su Danska, Slovenija, Makedonija ili Moldavija, ulogu NPM, uz ombudsmana, vrše i nevladine organizacije. Ovo može biti dobro rešenje, jer postoje nevladine organizacije koje imaju ogromno iskustvo u vezi sa zaštitom prava lica lišenih slobode.

Vrlo interesantni mehanizmi prevencije postoje u Ujedinjenom Kraljevstvu (Velikoj Britaniji). Tamo ulogu NPM vrši čak 18 tela, čiji rad koordinira Kraljičin inspektorat za zatvore. Sva ova tela su postojala i pre nego što je Ujedinjeno Kraljevstvo ratifikovalo Opcioni protokol.

Zanimljiv mehanizam civilne kontrole nad radom ustanova u koje se smetaju lica lišena slobode ustanovljen je još 1952. godine, usvajanjem Zakona o zatvorima. Od tada za svaki zatvor, a od 1999. godine i za svaki imigracioni centar, postoji poseban nezavisni odbor za nadzor (*Independant monitoring board* – IMB). Svaki odbor čini približno 12 do 20 članova, volontera, koje imenuje nadležni ministar, i koji rade bez ikakve naknade. Njima je garantovan neograničen pristup svim ustanovama i svim licima lišenim slobode, i to tako što odbori imaju ključeve od zatvora i imigracionih centara i njihovi članovi ulaze u njih kad god požele. Njihove posete su vrlo česte, i komunikacija sa upravama i osobljem ovih ustanova vrlo intenzivna. Prisustvo odbora u ovim ustanovama je toliko često i uobičajeno, pa su čak upravnici nekih ustanova (ozbiljno) molili članove odbora da sa sobom nose noževe koje koristi i zatvorsko osoblje, kako bi u slučaju da zateknu lice lišeno slobode u pokušaju samoubistva vešanjem mogli da prerežu omču. Odbori mogu učestvovati čak i u istragama koje se vode povodom smrti ili povreda lica lišenih slobode.

Svi odbori sačinjavaju izveštaje o stanju u ustanovama koje posećuju, sa konkretnim preporukama, i upućuju ih upravama i osoblju ustanova i nadležnom ministru.

Od uspostavljanja ovakvog mehanizma kontrole (koji nije jedini), stanje u britanskim zatvorima je značajno poboljšano, ali i dalje nije idealno. I sam mehanizam kontrole ima neke nedostatke. Prvo, činjenica da članovi odbora imaju ključeve zatvora, iako odlično simbolizuje otvorenost zatvora i imigracionih centara, može da izazove bezbednosne probleme. Naime, dešavalo se da članovi odbora zaborave ključeve u prostorijama u kojim borave zatvorenici. Na sreću, ovakve situacije su zaista retke i nisu proizvodile ozbiljnije posledice. Drugo, kako rad u odborima nije plaćen, nije lako privući ljude da im pristupe (ovo se posebno odnosi na mlade). I na kraju, kako su posete odbora vrlo česte i komunikacija sa zatvorskim osobljem vrlo intenzivna, uvek postoji mogućnost da se između članova odbora i zatvorskog osoblja razviju previše prijateljski, prisni odnosi, i da kontrolori ne budu dovoljno objektivni. Zbog toga mandat članova odbora traje samo tri godine, ali se može ponavljati, što se često i dešava, jer interesovanje za rad u odborima nije toliko veliko da bi se njihov sastav mogao često menjati.

Uprkos navedenim nedostacima, može se reći da ovaj vid kontrole u potpunosti i na odličan način ostvaruje svrhu koju treba da imaju NPM predviđeni Opcionim protokolom, a to je da stalnim prisustvom nezavisnih kontrolora odvraćaju zatvorsko osoblje od bilo kakvog oblika zlostavljanja i istovremeno mu davanjem konkretnih preporuka pomažu u vršenju dužnosti.

8.4.5. Nevladine organizacije

Nevladine organizacije (NVO) igraju važnu ulogu u prevenciji pojавa mučenja, ali takođe i u zaštiti žrtava jer neke od njih redovno prate stanje ljudskih prava i o tome obaveštavaju međunarodna tela za nadzor i tela koja su na nacionalnom nivou zadužena za kontrolu i prevenciju pojave mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg ponašanja ili kažnjavanja. Neke nevladine organizacije angažuju advokate koji zastupaju žrtve pred nacionalnim i međunarodnim sudovima ili međunarodnim organima za nadzor.

Članovi ovih organizacija su pojedinci ili grupe pojedinaca, često okupljeni u nacionalnim nevladim organizacijama (koje deluju u okviru jedne države ili regionala) i međunarodnim nevladim organizacijama (čije se aktivnosti odigravaju na međunarodnom planu). I jedne i druge predstavljaju korisnu demokratsku dopunu državnim organima jer, koristeći svoja iskustva, formulišu predloge za poboljšanje stanja u oblasti ljudskih prava i to često čine na neformalan način ili tako što su formalno uključene u postupke u međudržavnim organizacijama. One takođe utiču i na poboljšanje nacrta tekstova međunarodnih ugovora kao i na nacionalno zakonodavstvo.

Od osnivanja Ujedinjenih nacija nevladine organizacije su igrale važnu ulogu u radu ove organizacije ali je saradnja s nevladim sektorom institucionalizovana kada je Ekonomski i socijalni savet 1996. godine usvojio rezoluciju kojom se međunarodnim nevladim organizacijama može priznati savetodavni

(konsultativni) status pred Ekonomskim i socijalnim savetom UN. Slično je i u Savetu Evrope koji je mnogo ranije, još 1952. godine, omogućio da NVO steknu konsultativni status. Danas preko 3.000 organizacija ima ovaj status u UN i blizu 400 u Savetu Evrope.

Nevladine organizacije koje se bave promocijom i zaštitom ljudskih prava veoma su brojne. Mnoge od njih stekle su veliki ugled zbog svog doslednog i upornog delovanja u ovoj oblasti, ukazivanja na kršenja ljudskih prava, pomoći koju pružaju žrtvama, visoke stručnosti i znanja, što je omogućilo da aktivno učestvuju u izgradnji međunarodnih standarda. Baš zbog ovoga su neke od njih često izložene kritici, naročito od vlada čiju su praksu u oblasti ljudskih prava osuđivale. To je naročito slučaj s onim nevladinim organizacijama koje ukazuju na slučajeve mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja, pošto izveštaji nevladinih organizacija u kojima se ukazuje na pojave mučenja u velikoj meri kompromituju ugled države o kojoj je reč. Najaktivnije međunarodne nevladine organizacije koje imaju za cilj sprečavanje pojave mučenja su Međunarodna amnestija (*Amnesty International – AI*), Svetska organizacija protiv mučenja (*World Organisation Against Torture – OMCT*), Asocijacija za prevenciju mučenja (*Association for the Prevention of Torture – ATP*), Međunarodni savet za rehabilitaciju žrtava mučenja (*International Rehabilitation Council for Torture Victims – IRCT*), Međunarodna komisija pravnika (*International Commission of Jurists*), Međunarodni servis za ljudska prava (*International Service for Human Rights*), Osmatračnica ljudskih prava (*Human Rights Watch*), Međunarodna federacija udruženja za ljudska prava (*Fédération internationale des ligues des droits de l'homme*), ali i mnoge druge.

Pored međunarodnih nevladinih organizacija deluje i veliki broj nacionalnih organizacija koje takođe daju doprinos poboljšanju stanja u ovoj oblasti. U Srbiji se posmatranjem stanja ljudskih prava, uključujući i slučajeve mučenja i nečovečnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, bave mnoge organizacije. Među njima se posebno ističu Fond za humanitarno pravo i Komitet pravnika za ljudska prava koji su pokretali postupke pred međunarodnim telima i zastupali žrtve. Pojedine organizacije, kao što su Niški centar za ljudska prava, Međunarodna mreža pomoći, Helsinški odbor za ljudska prava, Beogradski centar za ljudska prava i još neke, bave se istraživanjem zakonodavstva koje se tiče postupanja s licima lišenim slobode i prate praksu državnih organa. Neke organizacije posećuju mesta na kojima se nalaze lica lišena slobode, prateći kako se prema njima postupa i kakvi su uslovi u ustanovama u kojima se ona nalaze i o tome izveštavaju domaću i međunarodnu javnost ukazujući na propuste države i tako utiću da se stanje u tim ustanovama poboljša. Pored preventivne uloge, nevladine organizacije često pružaju pomoći žrtvama mučenja ili članovima njihovih porodica i zastupaju ih pred domaćim i međunarodnim sudovima.

Međunarodne i nacionalne nevladine organizacije igraju važnu ulogu u ispunjavanju administrativne funkcije komiteta UN jer se neke od njih bave sistematskim proučavanjem ljudskih prava u pojedinim zemljama i podnose izveštaje o tome. Kako smo već rekli, države imaju obavezu da redovno izveštavaju o primeni međunarodnih ugovora, međutim, podaci u državnim izveštajima nisu uvek tačni i mogu se proveriti samo ako se uporede s podacima dobijenim od nezavisnih izvora pa su stoga izveštaji nevladinih organizacija velika pomoć u sagledavanju realnog stanja u nekoj državi. Prisustvo nevladinih organizacija na sednicama ugovornih tela i pitanja članova komiteta zasnovana na informacijama koje dobijaju iz drugih izvora, posebno nevladinih organizacija, pokazuju vladama koliki je njihov značaj i ugled u međunarodnoj zajednici. To posredno utiče da se poboljša saradnja vlade s nevladnim organizacijama. Konačno, to je idealna prilika da se nedemokratske države izlože javnoj kritici i da se suoče s jasnim pitanjima koja se odnose na stanje ljudskih prava.

Iako bi se moglo konstatovati da se rad nevladinih organizacija u novije vreme sve više uvažava, one se i dalje susreću s brojim problemima. Ima država u kojima su uslovi za rad nevladinih organizacija veoma teški a to su upravo one u kojima je postojanje nevladinih organizacija neophodno. Vlade ih najčešće optužuju da su antivladine i antidržavne, čak zabranjuju njihov rad ili to čine na mnogo suptilniji način, tako što se trude da umanjuju njihov značaj i ulogu. Neke vlade čak same osnivaju nevladine organizacije bliže vladnim pozicijama koje ne mogu da se ponašaju nezavisno i nepristrasno, ali uspevaju da zbune domaću i međunarodnu javnost.

9. Zlostavljanje u policiji

9.1. Uvod

Iskustvo pokazuje da najveća opasnost od zlostavljanja postoji u prvim satima i danima posle hapšenja, dok se uhapšeni nalazi pod kontrolom policije. To je period u kome policijski službenici dolaze u iskušenje da silom i pretnjama iznude priznanje ili drugu informaciju od privedenog lica, pa su tada mogući slučajevi mučenja. I mimo primene sile, uslovi pod kojima privедена i zadržana lica borave u policijskoj stanici, kao i način na koji se prema njima postupa, umeju da budu nečovečni i ponižavajući. Cilj ovog priručnika je da pomogne policijskim službenicima da izbegnu i spreče svaki oblik zlostavljanja ljudi koji se nalaze pod njihovom kontrolom. Ovo nije potrebno samo radi zaštite građana nego i radi zaštite policije. Kada je neko lice pod kontrolom policajca (u „marići“, policijskoj stanici ili drugde), ta situacija ima i svoju drugu stranu: policajac je *odgovoran* za to lice. Pre svega, policajac mora da se uzdrži od zlostavljanja, bez obzira na „provokacije“ i, uopšte, ponašanje lica koje je pod njegovom kontrolom. Pored toga, policajac mora da privedenom licu obezbedi sva jemstva i punu zaštitu koju propisuje zakon, kako bi sebe sačuvao od eventualnih lažnih optužbi za zlostavljanje.

Opšte je pravilo, više puta potvrđeno od strane Evropskog suda za ludska prava, da – pošto su lica lišena slobode posebno ranjiva – na državnim vlastima leži odgovornost za njihovu sudbinu. Tako je ovaj Sud, rešavajući u slučaju *Karabulea protiv Rumunije*¹³⁵ odlučio da, „ako neko lice, koje je u trenutku lišenja slobode u dobrom zdravstvenom stanju, kasnije umre, na Državi je obaveza da ponudi uverljivo objašnjenje okolnosti koje su dovele do njegove smrti“.¹³⁶ Drugim rečima, na državi je teret dokazivanja da nije odgovorna za smrt lica liшенog slobode u policijskoj stanici.

U Srbiji, policija je dužna da se u svom radu pridržava zakona i drugih propisa i akata Republike Srbije, internih propisa (naredbi, uputstava) i sopstvenog etičkog kodeksa. Uzeti zajedno, svi ovi propisi čine nacionalne standarde policijskog postupanja. Ali, policija je isto tako obavezna da se u svom radu pridržava međunarodnih akata (uključujući sve instrumente o zlostavljanju) tj. me-

135   *Carabulea v. Romania*, App. No. 45661/99 (2010), paragraf 108.

136   *Ibid.*

đunarodnih standarda policijskog postupanja. Svaki policajac je dužan da, kada kao službeno lice primenjuje policijska ovlašćenja, poštuje, između ostalih međunarodnih akata o zabrani zlostavljanja, i Evropski kodeks policijske etike.

U ovom poglavlju ćemo podrobniјe razmotriti konkretnе standarde koji se moraju primenjivati u pojedinim fazama policijskog postupanja prema pozvanim, dovedenim i zadržanim licima. Upoznaćemo se s odgovarajućim odlukama međunarodnih zaštitnih mehanizama, a najveću pažnju ćemo obratiti na standarde i preporuke Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja, i to naročito iz poseta Srbiji, u kojoj je CPT boravio već dva puta. Važniji standardi CPT su sabrani u posebnoj brošuri, koja je prevedena i na srpski jezik.¹³⁷ U daljem tekstu, mi ćemo pojedine standarde navoditi prema objavljenim *Godišnjim generalnim izveštajima* CPT, ali i prema objavljenim pojedinačnim izveštajima o posetama pojedinim državama.

9.2. Lišenje slobode

U pogledu zaštite od zlostavljanja, čin lišenja slobode predstavlja graničnu situaciju. Kao što smo videli, jedan od uslova za zlostavljanje je da žrtva bude pod kontrolom državnog službenika, a lišenje slobode je, po definiciji, proces koji započinje u trenutku kada lice nije pod kontrolom organa, a završava se trenutkom u kome je ta kontrola uspostavljena. Policajac je ovlašćen da primeni silu samo radi uspostavljanja kontrole. Ako tako postupi i ako je primenjena sila proporcionalna otporu ili opasnosti, nema zlostavljanja. Videli smo da je Evropski sud našao da prelom rebara, koji je nastao kada je policajac klekao na lice koje je prilikom hapšenja pružalo otpor, ne predstavlja nečovečno postupanje.¹³⁸ Pri tom uvek treba imati na umu da teret dokazivanja da sila nije bila nesrazmerna i da je primenjena u skladu sa zakonom leži na *državi*.¹³⁹ Dakle, kada lice prilikom hapšenja zadobije povrede, mora se poći od pretpostavke da je službeno lice postupilo protivno zabrani zlostavljanja, pa svaki takav slučaj treba istražiti. To zahteva ozbiljan pristup sprečavanju zlostavljanja. I to je jedan od razloga zbog kojih je službeno lice dužno da podnese pismen izveštaj o svakoj upotrebi sredstava prinude (npr. član 86 Zakona o policiji). Onoga trenutka kada je opasnost otklonjena i/ili otpor savladan, lice je lišeno slobode i nikakva dalja sila se ne sme primeniti. Svakodnevna scena, koju često vidimo u televizijskim vesti-

---

137 Standardi CPT-a, „Najbitniji“ odeljci Opštih izveštaja CPT-a. Ova publikacija se može besplatno preuzeti sa Internet sajta Komiteta: <http://www.cpt.coe.int/lang/srp/srp-standards.pdf>.

138 *Hurtado v. Switzerland*, (37/1993/432/511). Series A No 280-A, 28/01/94, Komisija App. No. 17549/90 (1994), 37/1993/432/511.

139 *Rehbock v. Slovenia*, App. No. 28462/95 (2000), paragraf 77.

ma, naročito kada se radi o razbijanju masovnih demonstracija, u kojoj policajac pendreći demonstranta koji leži na zemlji, uvek je očigledan primer zlostavljanja, i to u obliku nečovečnog i ponižavajućeg postupanja.

Prilikom svoje prve posete Srbiji, 2004. godine, Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja je ustanovio da su „lica osumnjičena za izvršenje krivičnog dela izložena visokom riziku da budu zlostavljanja od strane policije u Srbiji u trenutku lišenja slobode. Broj i ozbiljnost navoda o policijskom zlostavljanju koje je delegacija [Komiteta] primila i dokumentovala zahteva hitno delovanje nacionalnih vlasti“. Štaviše, „visoki policijski službenici nisu poricali da policijsko zlostavljanje lica lišenih slobode u Srbiji predstavlja ozbiljan problem“.¹⁴⁰ Komitet je naglasio da je svestan teškoća na koje policija može naići prilikom hapšenja pojedinih lica: „CPT je u potpunosti svestan da hvatanje osumnjičenog lica često predstavlja opasan zadatak, naročito ako dotično lice pruža otpor i/ili ako policija ima razloga da veruje da bi lice moglo biti naoružano i opasno. Okolnosti hvatanja mogu biti takve da lice pretrpi povrede (a možda i da policajci pretrpe povrede), a da pri tom nije bilo nikakve namere da se lice podvrgne zlostavljanju. Međutim, prilikom lišavanja slobode osumnjičenog lica ne sme se primeniti sila veća od one koja je apsolutno neophodna. Pored toga, kada je lice stavljen pod kontrolu, nikada ne može biti nikakvog opravданja da se ono udara“.¹⁴¹

Vrlo je dobra i hrabri vest da je prilikom svoje druge posete, 2007. godine, Komitet ustanovio izvesno poboljšanje. Te godine je Komitet primio manji broj pritužbi, a intenzitet zlostavljanja je bio slabiji. Ipak, i 2007. godine su ustanovljeni slučajevi primene nesrazmerne sile prilikom lišenja slobode, kada je lice već stavljen pod kontrolu; prekomerna sila se uglavnom sastojala i udaranju, šutiranju i upotrebi službene palice.¹⁴² Ovaj napredak je ostvaren zahvaljujući instrukcijama Ministarstva unutrašnjih poslova, intenziviranju rada unutrašnje kontrole i, naročito, dodatnoj obuci policajaca, kao i poboljšanja nastavnih programa u policijskim obrazovnim ustanovama. To je dobro, ali ne i dovoljno.

Nije dobra praksa, a ona je nažalost u Srbiji sve češća, da službena lica prilikom hapšenja nose maske. CPT je u više navrata osudio takvu praksu, jer ona otežava identifikaciju službenih lica koja je neophodna ako prilikom hapšenja dođe do primene nesrazmerne sile ili do zlostavljanja. Maske treba koristiti sa svim izuzetno, ali i tada treba omogućiti naknadnu identifikaciju službenih lica, na primer tako što će ona na uniformi nositi vidan broj ili drugi simbol. S druge strane, nije dobro ni kada se licu lišenom slobode stavlja povez na oči ili kapulja-

---

140 CPT, *Srbija 2004*, 34.

141 CPT, *Srbija 2004*, 35.

142 CPT, *Srbija 2007*, 13.

ča ili šta drugo na glavu, tako da ne vidi. Ovim postupanjem se takođe otežava ili onemogućava da lice lišeno slobode identificuje službeno lice u slučaju zlostavljanja. Ali, pored toga, pokrivanje očiju i samo po sebi predstavlja „represivan“ postupak – u pitanju je „vrsta okrutnog ponašanja čiji efekat na osobu koja je tome izložena je često isto što i psihološko zlostavljanje“. Zato CPT „preporučuje da se stavljanje poveza preko očiju osobama u policijskom pritvoru izričito zabrani“.¹⁴³

9.3. Transport

Transport uhapšenog lica od mesta lišenja slobode do policijske stanice, obično patrolnim ili specijalnim policijskim vozilom („marica“), predstavlja kritičan period u kome može doći do zlostavljanja lica lišenog slobode. Tome naročito doprinose dve okolnosti. Prvo, policajci su još pod utiskom borbe koju su vodili da savladaju otpor lica, adrenalin im je još uvek povиšen, a ako je u borbi neko od njih bio povređen, u velikom su iskušenju da se „osvete“. Drugo, dokazivanje zlostavljanja izvršenog u policijskom vozilu je veoma teško. Evropski sud za ljudska prava je u više mahova konstatovao da nije u stanju da utvrdi da li su istinite pritužbe uhapšenih lica o zlostavljanju u policijskom vozilu, pa je ocenjivao samo da li su vlasti povodom tih pritužbi vodile ozbiljnu istragu. Ako jesu, i ako su u takvom postupku policajci oslobođeni odgovornosti, to bi bilo dovoljno da otkloni povredu člana 3 Evropske konvencije.¹⁴⁴

U svakom slučaju, i kada nema reči o bilo kakvom zlostavljanju, specijalno policijsko vozilo za prevoz lica lišenih slobode („marica“) mora da zadovolji izvesne minimalne uslove da bi boravak u njemu, ma koliko kratkotrajan, bio bezbedan i da ne bi doveo do fizičkih i/ili duševnih patnji koje bi mogle da se smatraju nečovečnim ili ponižavajućim postupanjem. O fizičkim i tehničkim standardima koje ova vozila treba da zadovolje govorićemo u poglavljju 11 koje se bavi zaštitom pritvorenika i zatvorenika, jer se oni češće transportuju i na duže relacije. Ovde treba primetiti da, ma koliko kratko trajao transport od mesta hapšenja do policijske stanice, on mora biti bezbedan i ne sme da nanosi bol ili patnju licu lišenom slobode. Pre svega, vozač ne sme nepotrebno naglo kočiti, ubrzavati ili skretati, kao što se ponekad, *namerno*, radi, jer to može dovesti do padanja i povredivanja lica u zadnjem delu vozila. Ovo je naročito važno kada uhapšeni nosi lisice ili je na drugi način vezan, jer on tada ne može sam da se zaštitи od gubitka ravnoteže.

---

143 CPT, 12th General Report (2002), 38.

144 Vidi. npr.: *Berlinski v. Poland*, App. Nos. 27715/95 i 30209/96 (2002), paragraf 61; *Staszewska v. Poland*, App. No. 10049/04 (2009), paragraf 55.

Zašto se specijalno policijsko vozilo zove „marica“?

Ova vozila, namenjena prevozu lica lišenih slobode, u raznim zemljama imaju razne nadimke, a jedan od raširenijih je „Crna Marija“. On se koristi u Engleskoj, Americi, Australiji i mnogim drugim zemljama u kojima se govori engleski, ali i, na primer, u Norveškoj i Finskoj. Nastao je u Americi 1830-ih godina, kada su policijska kola išla na konjski pogon i uvek bila crne ili tamnoplave boje. Jedni misle da je prvobitna „Crna Marija“ bila u to vreme slavna trkačka kobila koja je pobedivala na svim trkama – dakle, „marica“ je ime dobila po brzini. Drugi, opet, kažu da je naziv nastao po jednoj velikoj Crnkinji, koja se zvala Marija a u Bostonu je držala jeftino prenoćište za skitnice i kriminalce, koje je povremeno prijavljivala policiji – dakle, po doušnici. Bilo kako bilo, naziv se održao evo već skoro 200 godina i uvukao u razne jezike, pa i u srpski.

Kola za prenos apsenika u nemačkoj policiji

U Srbiji (Beogradu), prve „marice“ su se pojavile početkom 1920-ih godina i tada još nisu imale neko naročito ime. To znamo zato što je novinar koji je izveštavao o presudi izrečenoj optuženima za atentat na prestolonaslednika Aleksandra 1922. godine, napisao da je policija po osuđene poslala „veliki zatvoreni automobil koji kod nas, kao novina, još nije dobio svoje ime“. Ali, već u sledećoj deceniji, naziv „crna marica“ bio je u širokoj upotrebi, u kojoj je ostao do danas, samo što se pridev „crna“ brzo izgubio. Nema sumnje da je on preuzet iz engleskog jezika, iz zemalja u kojima je bio odavno ukorenjen. Bilo je i drugih predloga, na primer da se preuzme francuski naziv, „cediljka“, ali se oni nisu primili. A u Kraljevini Jugoslaviji, naročito u Hrvatskoj, koristio se i naziv „zeleni tomaš“.

9.4. Boravak u policijskoj stanici

9.4.1. Uvod

Držanje lica lišenih slobode na bilo kom mestu koje nije zakonom određeno za tu svrhu predstavlja težak prekršaj, pa je na vlastima obaveza da ispitaju svaku optužbu da se neko nalazi na takvom mestu.¹⁴⁵ Lice lišeno slobode može se držati u policijskoj stanici, zatvoru ili kaznenom zavodu i ni na jednom drugom mestu. U ovom odeljku govorićemo o policijskoj stanici.

„Čovek zatvoren, to ti je isto što i dete u svom jastukluku“, tako mi je govorkao jedan moj dobar poznanik, po zanimanju skitnica, „na bebu valja dobro paziti da ne nazebe, da se ne uzruja, da bude zadovoljna svojom sudbinom i ne smete jadničetu nipošto ništa nažao učiniti.“

Ovako je odgovornost policije tumačio dobar vojnik Švejk, kada su njega i njegovog drugara, jednogodišnjeg dobrovoljca Mareka, vojni policijski sprovodili kao uhapšenike.

Kao što znamo, po srpskim propisima, ljudi mogu prinudno boraviti u policijskoj stanici po različitim osnovima i u različitim svojstvima, a njihov boravak može trajati najduže do 4, 12, 24 ili 48 sati. U pitanju su sledeće situacije:

(1) Na osnovu Zakonika o krivičnom postupku, građani pozvani radi prikupljanja obaveštenja mogu prinudno boraviti u policijskoj stanici najduže 4 sata (čl. 226). (2) Na osnovu Zakona o bezbednosti saobraćaja na putevima (čl. 283), vozač pod uticajem alkohola ili droga biće zadržan u policijskoj stanici dok se ne otrezni, a najduže 12 sati. (4) Na osnovu istog Zakona (čl. 284), vozač koji name-

---

145 CPT, Makedonija 2006, 36.

rava da nastavi činjenje prekršaja, može, pre dovođenja organu za prekršaje, biti zadržan do 24 sata. (5) Na osnovu Zakona o policiji (čl. 53), lice koje remeti ili ugrožava javni red može se zadržati najduže 24 sata. (6) Na osnovu iste odredbe, lice koje Srbiji izruči strana država može biti zadržano najduže 48 sati. (7) Na osnovu ZKP (čl. 229), policija može zadržati osumnjičenog najduže 48 sati pre nego što ga dovede istražnom sudiji.

Iako među pobrojanim kategorijama postoje određene razlike, kako u pogledu njihovih pravâ dok se nalaze u policijskoj stanici tako i u pogledu zakonskih jemstava za poštovanje tih prava, naredna izlaganja se podjednako odnose na sve njih, osim kada je drukčije napomenuto ili kada se ono što je rečeno očigledno ne može primeniti na neku od kategorija. Pritom uvek treba imati na umu: policija je odgovorna za sva lica koja prinudno borave u policijskoj stanici tokom celog njihovog boravka i dužna je da se prema njima odnosi uljudno i čovečno, uz dužno poštovanje njihovog ljudskog dostojanstva. U policijskoj stanici nikao nikada ne sme biti zlostavljan ni na koji način. Pored toga, uslovi boravka moraju biti takvi da ni na koji način ne vredaju ljudsko dostojanstvo lica lišenih slobode, jer inače predstavljaju oblik ponižavajućeg ili čak nečovečnog postupanja. U istom prostoru mogu se zadržavati samo lica istog pola.¹⁴⁶

9.4.2. Materijalni uslovi

Policijska stanica je prometno i nadasve javno mesto, na kome građani obavljaju najrazličitije svakodnevne administrativne poslove, od prijave boravka do dobijanja ličnih isprava. Zbog toga je neophodno da se lica lišena slobode i zadržana (po bilo kom osnovu) smeste u posebne prostorije, u koje stranke nemaju pristupa. Po mogućству, privredna lica treba i sprovoditi kroz poseban ulaz, radi očuvanja njihove privatnosti. Drugi razlog zbog koga u policijskoj stanici treba obezbediti izdvojen prostor za lica lišena slobode je da bi im se tako lakše obezbedili uslovi boravka koji odgovaraju njihovim potrebama i očuvanju njihovog dostojanstva. Najzad, izdvojen prostor za lica lišena slobode je poželjan i sa stanovašta bezbednosti. Nažalost, vrlo mali broj policijskih stanica u Srbiji zadovoljava ovaj uslov, pa se privredna i zadržana lica često drže po 24 sata, pa i duže, u hodnicima, na stepeništu, u improvizovanim ćelijama i na drugim nepodobnim mestima, pod uslovima koji ne obezbeđuju podmirenje njihovih osnovnih higijenskih i drugih potreba. CPT je oštrosudio ovaku praksu i zatražio od srpskih vlasti „da obezbede da se hodnici i kancelarije ne koriste kao *ad hoc* prostori za zadržavanje lica i da se zadržana lica ne vezuju lisicama za radijatore i delove nameštaja. Zadržana lica se moraju smestiti u sobe/ćelije koje su posebno namenjene za tu svrhu i koje zadovoljavaju odgovarajuće bezbednosne uslove“¹⁴⁷.

---

146 Tako i srpski Pravilnik o policijskim ovlašćenjima, član 33.

147 CPT, Srbija 2004, 44.

Prema Pravilniku o policijskim ovlašćenjima¹⁴⁸, koji je donet posle prve posete CPT, policija zadržava lica „u službenim policijama za zadržavanje“, a izuzetno „i u drugim službenim prostorijama policije“ (čl. 28). Pored toga, zadržana lica se mogu smestiti u „prostorije organa pravosuđa“ (tj. okružne zatvore ili druge ustanove za izdržavanje pritvora), s tim da tada moraju biti fizički odvojena od pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne. Ovo drugo rešenje se u novije vreme sve češće primenjuje u Srbiji, ali treba imati na umu da je ono samo palijativno i ne sasvim praktično.

U svojim izveštajima o Srbiji, CPT je naglasio da su materijalni uslovi u policijskim stanicama „vrlo lošeg kvaliteta“,¹⁴⁹ kao i da „nisu podobni da se pod njima lica drže duže od nekoliko sati, a ni u kom slučaju celu noć“.¹⁵⁰ Naravno, boravak u policiji je uvek bitno kraći nego boravak u pritvoru ili u kaznenom zavodu. Zato i ne treba očekivati da uslovi policijskog zadržavanja budu isto onako kvalitetni kao u zatvorima. Ipak, oni moraju da zadovolje određene minimalne standarde. Sada ćemo podrobnije razmotriti te standarde, koji jamče da boravak u policijskoj stanici ne bude sam po sebi ponižavajući.

9.4.2.1. Ćelija. – Najopštiji standard je sledeći: „Sve policijske ćelije treba da budu čiste i dovoljno prostrane da prime predviđeni broj lica, kao i da imaju adekvatno veštačko osvetljenje (tj. dovoljno da se pri njemu može čitati) i ventilaciju; po mogućству, ćelije treba da imaju i prirodno (dnevno) osvetljenje. Dalje, ćelije treba da budu opremljene nameštajem koji omogućava odmor (npr. fiksirana stolica ili klupa), a lica koja se zadržavaju preko noći treba da budu snabdevena čistim dušekom i čistim čebetom (odnosno čaršafom, ako je toplo)“.¹⁵¹ Isto tako, ćelija mora imati odgovarajuće grejanje.

Poželjan standard veličine policijske ćelije, koji je CPT usvojio još 1991. godine, je sledeći: 7 kvadratnih metara, s tim da razmak između zidova mora biti najmanje 2 metra, a visina od poda do plafona najmanje 2,5 metra. Ćelije manjih dimenzija se mogu koristiti samo ako boravak u njima ne traje duže od „nekoliko sati“.¹⁵² Evropski sud za ljudska prava je takođe usvojio ovaj standard CPT kao merodavan.¹⁵³

---

148 Službeni glasnik RS, br. 54/06

149 CPT, Srbija 2004, 42.

150 CPT, Srbija 2007, 35.

151 CPT, Holandija (Aruba) 2007, 17.

152 CPT, Second General Report (1991), 43.

153 Npr.: Schebet v. Russia, App. No. 16074/07 (2008), paragrafi 84–96. Sud je našao da je učinjena povreda člana 3 Evropske konvencije kada je jedna žena zadržana 34 dana na moskovskom aerodromu Domodedovo u ćeliji veličine 4 m², bez prirodnog osvetljenja i provetravanja, koja je od nameštaja imala samo jednu klupu. Takvi uslovi su, po nalaženju Suda, „nečovečni i ponižavajući“.

Zašto se koristi izraz „ćorka“?

Nekada davno, zatvorenici su uglavnom držani u mračnim, podrumskim prostorijama. Stara reč za zatvor u našem jeziku je tamnica, jer su zatvori bili tamni, bez svetla. Danas se za zatvor često koristi reč ćorka, od koje je nastao i glagol ćorkirati, tj. zatvoriti nekoga. Persijska reč „ćor“ znači slep na jedno ili oba oka, i u tom prvom značenju je ušla u srpski jezik – ćorav je onaj ko ne vidi na jedno oko ili, uopšte, slabo vidi.

Kada i kako je nastala reč „ćorka“? U Beogradu je policijski i istražni zavor još od sredine 19. veka bio u zgradbi policije, tj. Uprave varoši (kasnije: grada), koja se nalazila s donje strane današnjeg Studentskog parka (tada je to bila Velika pijaca), na mestu gde je sada Prirodno-matematički fakultet. U podrumu te zgrade bile su tri ćelije nejednake veličine. Najveću su kriminalci zvali „šatrondža“, a policaciji „glavnjača“, jer je ona bila glavna ćelija. (Vremenom je naziv Glavnjača počeo da se koristi za celu policijsku zgradu, pa i za sva druga mesta gde su ljudi zatvarani i zlostavljeni.) Ona nije imala prozora, a svetlost i vazduh je dobijala iz hodnika, kroz tri „rupe“. Prema jednom opisu iz 1911. godine: „U zidu duž hodnika, pod samom niskom tavanicom su tri pravougaone rupe, dugačke uske, crne, kao dečji grobovi. Kad se pride bliže, vidi se da su te odvratne rupe isprekrštane zardalim gvozdenim šipkama i još prevučene sitnom mrežom od žica“. Druga ćelija se zvala „gospodska“, jer je na bočnom zidu pod krovom imala „prozorče“ s pogledom na dvorište Uprave.

*Nekadašnji beogradski zatvor Glavnjača
nalazio se uz današnji Studentski trg*

A treća ćelija, po veličini i obliku nalik na „seljačku furunu“, nije imala ni prozor ni rupu za vazduh i svetlost, „pa joj zato i tepaju ‘Ćorka’ – ćo-

rava, i to na oba oka čorava“. I tako je postepeno ovaj naziv počeо da se prenosi na sve zatvorske ćelije, bez obzira da li imaju svetlost ili ne, pa i mi danas, posle sto godina, kažemo da su, eto, nekoga „čorkirali“.

Prilikom svojih poseta Srbiji, CPT je naišao na mnoge ćelije koje su daleko ispod pomenutih standarda. Na primer, u policijskoj stanicici u Bujanovcu su dva lica zadržana 26 sati u ćeliji od $2,8 \text{ m}^2$, bez prirodnog osvetljenja, grejanja i ventilacije;¹⁵⁴ ćelije manje od 5 m^2 su korišćene u Boru i Negotinu, a nađene su i sa svim minijaturne ćelije, manje od 3 (Indiјa), pa i 2 kvadratna metra (Zajecar).¹⁵⁵

Kada je neko zaključan u ćeliju, on ne sme tu biti zaboravljen. Pre svega, zadržano lice mora biti u mogućnosti da u slučaju potrebe (korišćenje toaleta, loše zdravstveno stanje itd.) na prigodan način pozove policajca. Najbolje je ako je svaka ćelija snabdevena električnim zvonom koje se oglašava u prostoriji u kojoj je uvek na dužnosti službeno lice. CPT preporučuje da sve ćelije imaju takvo zvono i da se ono uvek održava u ispravnom stanju.¹⁵⁶

Drugi način da se obezbedi nadzor nad stanjem u ćeliji, koji je sve više u upotrebi u mnogim zemljama, je da se ćelija snabde video kamerom. U načelu, CPT dopušta ovakav video nadzor, ali naglašava da on nikada ne sme da u potpunosti zameni lični kontakt lica lišenog slobode sa službenim licem. Ako u ćelijama postoje video kamere, njihovu upotrebu treba regulisati opštim aktom u cilju zaštite privatnosti lica lišenih slobode. Ekrani na kojima se prikazuju snimci iz ćelija moraju biti smešteni u posebnoj prostoriji što bliže ćelijama, a službenici koji ih kontrolišu moraju voditi uredan dnevnik o svim opserviranim događajima. Prema srpskim propisima, ako se u prostorijama za zadržavanje koriste naprave za prenos optičkih i zvučnih snimaka, upotreba tih naprava mora biti vidno označena.¹⁵⁷ Bez obzira na postojanje video kamera, službeno lice mora povremeno vršiti lični nadzor i u ćelijama koje su pod video nadzorom.¹⁵⁸ Ako ćelija nema ni zvono ni video kameru ni neki drugi podoban način signalizacije, jedan policajac se mora uvek nalaziti u neposrednoj blizini ćelija u kojima ima ljudi i biti spremna da odgovori na poziv (glasom ili lupanjem u vrata), a mora i sâm povremeno da pogleda u ćeliju kako bi se uverio da je sve u redu. Samo po sebi se razume da bar jedan policijski službenik mora biti fizički prisutan u policijskoj stanicici uvek kada se u njoj nalazi neko zadržano lice¹⁵⁹ (ne sme se dopustiti, kao što ponekad biva u malim i udaljenim stanicama, da policajci uveče odu kući i ostave neko zadržano lice u ćeliji).

---

154 CPT, *Srbija* 2004, 43.

155 CPT, *Srbija* 2007, 35.

156 Npr.: CPT, *Estonija* 2003, 20.

157 Pravilnik o policijskim ovlašćenjima, član 34, st. 2.

158 CPT, *Andora* 2004, 22.

159 CPT, *Holandija (Antili)* 2007, 17.

U ćelijama namenjenim zadržavanju alkoholisanih lica nadzor mora da bude naročito pažljiv, s obzirom na posebne potrebe takvih lica i opasnost od ugušenja u snu ili drugog povređivanja ili samopovređivanja. CPT preporučuje da stanice u kojima se zadržavaju alkoholisana lica budu opremljene aparatima za merenje stepena intoksikacije,¹⁶⁰ a da se u njihovim ćelijama koriste nezapaljivi dušeci sa presvlakama koje se lako Peru.¹⁶¹ Ako se alkoholisana lica vezuju za ležaj radi njihove bezbednosti, tu meru treba preduzimati u najkraćem mogućem trajanju i samo po lekarskim uputstvima.¹⁶²

9.4.2.2. Higijena. – Lica koja se nalaze u policijskoj stanci moraju imati mogućnost da svoje fiziološke potrebe podmiruju pod higijenskim i pristojnim uslovima, što podrazumeva i pranje ruku.¹⁶³ Ako se klozet (WC) nalazi u ćeliji u kojoj boravi više od jedne osobe, on mora biti ograđen vizuelnom barijerom koja obezbeđuje privatnost prilikom upotrebe.

CPT ne odobrava upotrebu posude za vršenje nužde u ćelijama („kible“). Ako se u ćeliji ne nalazi WC, licima lišenim slobode se uvek (pa i noću) mora omogućiti da u slučaju potrebe, bez odlaganja, koriste WC izvan ćelije.¹⁶⁴

Policija je dužna da svakom licu lišenom slobode, na njegov zahtev i bez odlaganja, obezbedi dovoljne količine vode za piće (ako u ćeliji nema tekuće vode).¹⁶⁵ Prema standardu CPT, „lica lišena slobode moraju biti u mogućnosti da se operu i, ako je to potrebno, presvuku i istuširaju se“.¹⁶⁶ Prema srpskom Pravilniku o policijskim ovlašćenjima, „ako je lice dovedeno u prostor za zadržavanje u mokroj ili na drugi način za njegovo zdravlje nepodesnoj odeći mora za vreme zadržavanja da mu se obezbedi odgovarajuća odeća“.¹⁶⁷ Pod odećom „nepodesnom za zdravlje“ treba podrazumevati i veoma prljavu odeću, naročito u slučaju uriniranja ili defekacije. Kao što smo već pomenuli, Evropski sud za ljudska prava je ustanovio povredu člana 3 Evropske konvencije („ponižavajuće postupanje“) kada licu koje se prilikom hapšenja uneredilo nije omogućeno da se presvuče.¹⁶⁸

Licu koje se zadržava duže od 24 sata moraju se obezbediti sredstva za održavanje higijene, što, u najmanju ruku, podrazumeva sapun i peškir, kao i četkicu i pastu za zube,¹⁶⁹ čemu treba dodati, u slučaju potrebe, i higijenske uloške.

---

160 CPT, *Letonija* 1999, 88.

161 CPT, *Finska* 1998, 20.

162 CPT, *Češka* 2006, 27.

163 CPT, *Holandija (Aruba)* 2007, 17.

164 CPT, *Norveška* 2005, 59.

165 CPT, *Holandija (Aruba)* 2007, 17.

166 CPT, *Grčka* 2007, 25.

167 Član 36, st. 3.

168 *Valašinas v. Lithuania*, App. No. 44558/98 (2001), paragraf 117.

169 CPT, *Grčka* 2007, 25.

9.4.2.3. Režim. – Prema standardu CPT, zadržanom licu se moraju obezbediti redovni obroci, što podrazumeva najmanje jedan „potpun obrok“ dnevno. Pod „potpunim“ obrokom se podrazumeva „nešto što je hranljivije od sendviča“, tj. kuvani obrok.¹⁷⁰ Srbija je usvojila standard koji je viši nego CPT jer predviđa da se licu zadržanom duže od 12 sati moraju obezbediti „tri obroka dnevno (doručak, ručak, večera)“.¹⁷¹

Propuštanje da se zadržanim licima obezbede obroci može da predstavlja povredu člana 3 Evropske konvencije, i to u vidu nečovečnog ponašanja. Evropski sud za ljudska prava je ustanovio takvu povredu u jednom slučaju, u kome je, doduše, tužilac bio i fizički zlostavljan. Tokom 22-časovnog zadržavanja u policijskoj stanici, zadržano lice nije dobilo nikakvu hranu ni piće i nije mu omogućeno da koristi toalet. Pored toga, policijski oficiri su ga verbalno i fizički napadali. Dodatnu povedu člana 3 država je izvršila time što nije sprovedla ozbiljnu istragu i identifikovala lica odgovorna za to nečovečno postupanje.¹⁷²

CPT preporučuje da se licima zadržanim duže od 24 časa svakoga dana omogući boravak na svežem vazduhu, kao i da se u to određenom prostoru obezbedi nastrešnica kao zaštita od nepovoljnih vremenskih uslova.¹⁷³ Srpski propis nalaže samo da se zadržanom licu „obezbedi kretanje, izuzev ako bezbednosni razlozi to ne dozvoljavaju“,¹⁷⁴ što nije dovoljno, jer čovek može da se „kreće“ i u celiji, ali mu je potrebno obezbediti kretanje na svežem vazduhu.

CPT traži da se zadržanom licu omogući neprekidan odmor od najmanje 8 časova unutar svakog perioda od 24 sata i da se za vreme tog odmora ne vrše saslušavanja ili druge aktivnosti vezane za istragu. Srpski propisi sadrže odgovarajuću odredbu.¹⁷⁵

Vlasti su dužne da odgovarajućim propisima izričito zabrane da se zadržanom licu, dok se nalazi pod kontrolom policije, stavlja povez na oči ili kapuljača na glavu. Isto tako se policajcima mora izričito zabraniti da primoravaju zadržana lica da rade fizičke vežbe ili da duže vreme budu u stojećem položaju.¹⁷⁶ Nažalost, u Srbiji nije donet odgovarajući propis.

9.4.3. Jemstva protiv zlostavljanja

9.4.3.1. Uvod. – Postoji čitav niz posebnih procedura koje sve imaju zajednički cilj: da spreče zlostavljanje lica koja se po bilo kom osnovu nađu u poli-

---

170 CPT, *Holandija (Aruba)* 2007, 17.

171 Pravilnik o policijskim ovlašćenjima, član 36, st. 1.

172 *Fedotov v. Russia*, App. No. 5140/02 (2006), paragrafi 66–70.

173 CPT, *Švedska* 2009, 29.

174 Pravilnik o policijskim ovlašćenjima, član 36, st. 1.

175 *Ibid.*, član 36, st. 2.

176 CPT, *Španija* 2007, 40.

cijskoj stanici. Mi ćemo ovde razmotriti deset takvih mera i procedura, ali time njihov spisak nije iscrpljen, jer su vlasti dužne da učine i sve drugo što je u njihovoj moći da spreče i kazne svaki vid zlostavljanja. Ipak, CPT i Evropski sud za ljudska prava izdvajaju tri jemstva kao osnovna i apsolutno neophodna. To su: (1) obaveštavanje bliskog lica; (2) kontakt s braniocem; i (3) lekarski pregled. Ova prava su fundamentalna i njih predviđa član 5 sprskog ZKP. Po rečima Evropskog suda, koji se poziva i na Drugi generalni izveštaj CPT: „Lekarski pregled, kao i pravo na branioca i pravo da treće lice bude obavešteno o lišenju slobode, sačinjavaju fundamentalna jemstva protiv zlostavljanja lica lišenih slobode i moraju se poštovati od samog početka lišenja slobode, bez obzira kako se ono zove u pojedinom pravnom sistemu (hvatanje, hapšenje, itd.)“.¹⁷⁷ Povreda prava na obaveštavanje, advokata i lekara, sama po sebi, ne predstavlja zlostavljanje, ali može da utre put zlostavljanju. Povredom ovih prava ne vreda se član 3 Evropske konvencije, ali se može povrediti član 6 (pravo na pravično suđenje).

Pomenimo na kraju i jednu opštu preventivnu meru, koja može doprineti sprečavanju zlostavljanja. To je postavljanje video kamere na kritičnim mestima u policijskoj stanici, kao što su prostorije za saslušavanje osumnjičenih, vrata ćelije (da bi se uvek moglo dokazati ko je ulazio i ćeliju), itd. Ukoliko se kamere koriste, mora postojati skup jasnih i podrobnih pravila o tome kako se snimci čuvaju, pregledaju i koriste, gde se kamere ne smeju postavljati, gde se postavljaju monitori i ko ima pristup monitorima, itd.

9.4.3.2. Pravo na obaveštavanje. – Ako ste uhapšeni a niko vama blizak ne zna za to, mogla bi da vas pojede pomrčina. Zbog toga je policija dužna da, na zahtev lica lišenog slobode, obezbedi da se član porodice ili drugo blisko lice bez odlaganja obavesti o vremenu, mestu i svakoj promeni mesta boravka (up. čl. 5, st. 3, tač. 1 ZKP). Ako se radi o stranom državljaninu koji to zahteva, o lišenju slobode se, pored bliskog lica, mora obavestiti diplomatsko-konzularni predstavnik države čiji je on državljanin (a ako se radi o izbeglici ili apatridu – predstavnik međunarodne organizacije).

Obaveštavanje se može vršiti jedino na zahtev, tj. uz saglasnost lica lišenog slobode. Lice lišeno slobode ponekad može imati razloga (stid, strah, posebne okolnosti, itd.) da krije činjenicu da je privredno i da se nalazi u policijskoj stanici. Ta njegova odluka se mora poštovati. Međutim, to nikako ne znači da, ako sâmo zadržano lice to ne zahteva, nikoga ne treba obaveštavati. Mnogi ljudi i ne znaju da imaju takvo pravo. Zato je službeno lice uvek dužno da svakoga ko bude doveden u stanicu i zadržan izričito pita da li i koga hoće o tome da obavesti.

Da bi se izbegla svaka sumnja da li je licu omogućeno da iskoristi ovo svoje pravo, treba od njega tražiti da svojim potpisom potvrdi da mu je ono saopšte-

---

177 *Türkan v. Turkey*, App. No. 22086/04 (2008), paragraf 42.

no.¹⁷⁸ Još je bolje ako se pored toga licu dâ u ruke brošura ili letak sa spiskom i objašnjenjem njegovih prava tokom lišenja slobode, na jeziku koje ono razume. Tu brošuru ili letak lice može da zadrži dogod se nalazi u policijskoj stanici (a ako stanica raspolaže dovoljnim brojem primeraka, može je i poneti kada izađe). Najzad, poželjno je da spisak prava bude vidno istaknut u čelijama i na drugim mestima u policijskoj stanici (na primer, u vidu „kućnog reda“ ili „prava i dužnosti“). Sve navedene mere nisu usmerene samo na obezbeđivanje prava lica lišenog slobode nego u istoj meri služe i da zaštite policijske službenike od lažnih optužbi i da olakšaju dokazivanje da policija nije kršila ničija prava (s obzirom da je u ovoj situaciji teret dokazivanja na državi a ne na licu koje ističe povredu).

Ako lice ne želi da se bilo ko obaveštava, to se ne sme činiti. Izvesnu zabunu u ovom pogledu mogla bi da stvori odredba člana 29, st. 3 Pravilnika o policijskim ovlašćenjima, koji glasi: „Ako je zadržano lice stranac o tome treba obavestiti ministarstvo nadležno za spoljne poslove“. Uz obaveštavanje o lišenju slobode, ministarstvu bi trebalo saopštiti i da li zadržani stranac želi da se o njegovom hapšenju obavesti diplomatsko-konzularno predstavništvo. U protivnom, moglo bi se dogoditi da ministarstvo spoljnih poslova obavesti konzula mimo volje stranca koji je lišen slobode. Da se to ne bi smelo činiti, jasno je iz odredbe člana 5, st. 3, tač. 1 ZKP.¹⁷⁹

Koliko god da je fundamentalno, pravo na obaveštavanje može, ali samo izuzetno, biti ograničeno ili suspendovano u interesu istrage. Međutim, te izuzetke bi trebalo unapred regulisati opštim aktom i maksimalno ih ograničiti – na primer, CPT predlaže da se u svakom takvom slučaju o odlaganju sačini pismena beleška uz navođenje razloga, a da odlaganje mora odobriti viši policijski službenik koji nije povezan s konkretnom istragom ili javni tužilac.¹⁸⁰ Ni u kom slučaju odlaganje ne sme da traje duže od 48 sati¹⁸¹ (što se, u slučaju Srbije, poklapa sa zakonskim maksimumom zadržavanja, pa bi tu granicu trebalo još sniziti, jer inače ne bi imala nikakvog smisla).

Ako zadržano lice traži da neko bude obavešten o njegovoj situaciji, postoje dve mogućnosti: ili će mu se omogućiti da sâmo telefonira trećem licu ili će to umesto njega učiniti policijski službenik. Odluku o tome kako će se postupiti donosi policijski službenik, imajući u vidu odgovarajuća uputstva i praksu, ali i okolnosti konkretnog slučaja. Ako obaveštavanje vrši policija, o rezultatu treba

---

178 „Korišćenje ovog prava treba pismeno zabeležiti u posebnom registru ili na posebnom formularu“ – CPT, *Jermenija* 2008, 23.

179 To nalaže i standard CPT-a: „Korišćenje prava, koje je formalno obezbeđeno stranom državljaninu lišenom slobode, da o tome bude obaveštena ambasada ili konzulat mora se ostaviti na volju licu kome pripada“ – CPT, *Moldavija* 2004, 26

180 CPT, *Nemačka* 2005, 22.

181 CPT, *Švajcarska* 2007, 47.

da izvesti lice lišeno slobode, da ono ne bi bilo u neizvesnosti da li njemu bliska lica znaju da je uhapšen.¹⁸²

9.4.3.3. Pravo na branioca. – Pravo lica lišenog slobode da advokat prisustvuje njegovom ispitivanju u policijskoj stanici ne služi samo da zaštiti to lice, nego štiti i policiju od neosnovanog sumnjičenja i optužbi. „Prisustvo advokata u fazi zadržavanja lica u policiji umnogome će olakšati opovrgavanje neosnovanih optužbi za zlostavljanje“¹⁸³ Dakle, u interesu policije je da privedenom i zadržanom licu obezbedi kontakt s advokatom i da omogući da advokat prisustvuje ispitivanju. S druge strane, prisustvo advokata deluje preventivno na one policijske službenike koji bi mogli biti skloni zlostavljanju lica lišenog slobode, a ako do zlostavljanja ipak dođe, advokat najbolje zna šta treba preuzeti.¹⁸⁴

Pravo na kontakt s advokatom i prisustvo advokata ima svako lice koje se nalazi u policijskoj stanici, svejedno po kom osnovu. Na primer, to pravo imaju i lica pozvana radi davanja obaveštenja u smislu člana 46 Zakona o policiji. „Svako lice koje je pravno obavezno da dođe u policijsku ustanovu i da ostane u njoj – na primer, kao ‘svetodok’ ima pravo na kontakt s advokatom“¹⁸⁵ Policajci su dužni da licima lišenim slobode pomognu da ostvare ovo svoje pravo i ne smeju da ih u tome sprečavaju. CPT izričito „preporučuje da se policijskim službenicima jasno stavi do znanja da ne smeju da pokušavaju da nagovore lica lišena slobode da ne koriste svoje pravo na pristup advokatu“¹⁸⁶ Pravo na kontakt s advokatom podrazumeva neometan kontakt bez prisustva službenih ili drugih lica.¹⁸⁷

Pravo na pristup advokatu važi od prvog trenutka lišenja slobode i traje sve dok se lice lišeno slobode nalazi pod kontrolom policije. Prema srpskim propisima (čl. 229 ZKP), osumnjičeni mora imati branioca od trenutka donošenja rešenja o zadržavanju (a to je najkasnije dva sata od lišenja slobode). Ako ne uzme branioca po sopstvenom izboru, mora mu se obezbediti branilac po službenoj dužnosti. Saslušanje osumnjičenog mora se odložiti do dolaska branioca, najduže za osam sati, a ako prisustvo branioca ni tada ne bude obezbeđeno, osumnjičeni se mora pustiti na slobodu. Branilac po službenoj dužnosti se određuje po redosledu sa spiska koji sačinjava advokatska komora. Ovi srpski propisi

---

182 CPT, *Poljska 2004*, 20.

183 CPT, *Turska 2003*, 22.

184 CPT, *Andora 1998*, 19.

185 CPT, *Gruzija 2001*, 41.

186 CPT, *Danska 2002*, 19. Prilikom posete Srbiji 2004. godine, CPT je intervjuisao nekoliko lica lišenih slobode, koji su tvrdili da im je kontakt s advokatom bio uskraćen, da su dobijali batine kad su tražili advokata ili da im je pravo na advokata uslovljavano prethodnim priznanjem – CPT, *Srbija 2004*, 49.

187 CPT, *Norveška 2005*, 20.

su sasvim liberalni i njihova dosledna primena bi osetno smanjila opasnost od zlostavljanja, bar prilikom saslušavanja osumnjičenog koji je zadržan u policiji.

Prema standadima CPT, u izuzetnim slučajevima i u interesu pravde, vlasti mogu sprečiti ili odložiti kontakt lica liшенog slobode s *određenim* advokatom, ali mu umesto toga moraju dodeliti drugog, nezavisnog advokata i tu odluku podrobno obrazložiti.¹⁸⁸ U izuzetnim slučajevima, policija može započeti saslušanje i pre dolaska advokata, ali se to mora podrobno obrazložiti.¹⁸⁹ Ako policija spreči ili odloži kontakt lica liшенog slobode s advokatom, o tome treba da izda pismeno rešenje s obrazloženjem i uruči ga licu lišenom slobode.

9.4.3.4. Pravo na lekara. – Prema standardima CPT: (1) Ako lice lišeno slobode zahteva lekarski pregled, tome zahevju se uvek mora izaći u susret; o tome da li će se zahtevu udovoljiti ne treba da odlučuju ni policijski ni drugi državni službenici. (2) Lice koje je privедено u policijsku stanicu ima pravo da ga pregleda lekar koga on izabere, i to bez obzira da li ga je ili da li će ga pregledati i doktor koga odredi policija, s tim što troškove pregleda izabranog lekara snosi lice lišeno slobode. (3) Svaki lekarski pregled u policijskoj stanici (bez obzira koji lekar ga vrši) mora da se odvija izvan vida i sluha policijskih službenika, s tim što – ako sâm lekar to traži, policijski službenici mogu da prate pregled vizuelno (ali ne i da čuju razgovor lekara i pregledanog lica). (4) Lekar je dužan da rezultate pregleda, kao i relevantne izjave lica liшенog slobode i svoj nalaz, pismeno zabeleži, a ta beleška se mora dati na uvid pregledanom licu i njegovom branioncu. (5) U policijskoj stanici se mora obezbediti potpuna tajnost medicinske dokumentacije, što ne isključuje pravo lica liшенog slobode da se na nju poziva. (6) U odgovarajući registar koji se vodi u policijskoj stanici mora se uneti beleška da je lice lišeno slobode koristilo svoje pravo da zahteva lekarski pregled.¹⁹⁰

Prisustvo policijskih službenika lekarskom pregledu se mora isključiti ne samo zbog poverljive prirode odnosa lekar-pacijent, nego i zato što bi se lice lišeno slobode moglo ustezati da se pred njima požali lekaru na povrede koje su mu nanete u policijskoj stanici. Obziri bezbednosti se ne smeju zanemariti, ali uvek treba tražiti rešenje koje će zadovoljiti i poverljivost lekarskog pregleda i potrebu da se spreči bekstvo ili napad lica liшенog slobode.¹⁹¹ Ako je to neophodno iz razloga bezbednosti, pregledu koji vrši izabrani lekar može prisustrovati i lekar koga odredi policija.¹⁹²

---

188 CPT, *Andora* 1998, 19.

189 CPT, *Norveška* 2005, 20.

190 CPT, *Azerbejdžan* 2002, 36.

191 CPT, *Mađarska* 2009, 13.

192 CPT, *Francuska* 2000, 35.

Policajci nikada ne smeju imati pristup medicinskoj dokumentaciji o licima lišenim slobode. Ako takvo lice ima zaraznu bolest (npr. tuberkuloza, hepatitis, sida) ili je u zdravstvenom stanju koje zahteva posebne mere, lekari o tome moraju da obaveste komandira stanice, a ovaj tu informaciju može da prenese samo onim policajcima koji treba da je znaju.¹⁹³

Srpski ZKP garantuje licu lišenom slobode pravo „da ga na njegov zahtev bez odlaganja pregleda lekar koga slobodno izabere, a ako on nije dostupan, lekar koga odredi organ lišenja slobode“ (čl. 5, st. 3, tač. 3). Nažalost, Pravilnik o policijskim ovlašćenjima ne sadrži odgovarajuću odredbu o izabranom lekaru, nego u članu 35, st. 2 predviđa da će, kada zadržano lice to zahteva, policijski službenik omogućiti potrebnu lekarsku pomoć u prostorijama za zadržavanje ili u zdravstvenoj ustanovi. Treba imati na umu da gore navedena prava imaju sva lica koja su lišena slobode od strane policije, a ne samo „zadržana lica“ u smislu člana 229 ZKP.

9.4.3.5. Upoznavanje s pravima. – Da bi lice lišeno slobode moglo da koristi gore navedena i druga svoja prava, ono mora znati za njih. Nikako se ne sme poći od pretpostavke da svako ko je doveden u stanicu zna svoja prava, pa da, ukoliko ih ne traži, ne mora ni da ih dobije. Naprotiv. Pretpostavka je da ljudi koji se nađu u policijskoj stanci ne znaju ama baš ništa o svojim pravima. Da bi prava bila delotvorna, na policiji je obaveza da o njima odmah obavesti svako lice lišeno slobode. Ovo naročito važi za tri fundamentalna jemstva (obaveštavanje; advokat; lekar); uostalom, u Srbiji to izričito nalaže član 5, st. 3, tač. 1–3 ZKP.

Standardi CPT podrobno regulišu način na koji se lica lišena slobode moraju upoznati sa svojim pravima. Ukratko rečeno, pored usmenog obaveštenja, koje se daje *odmah*, veoma je poželjno da se licima lišenim slobode *što pre* po dolasku u stanicu uruči formular (letak, brošura, lista) o pravima koja im pripadaju dok su u policijskoj stanci i načinu njihovog korišćenja.¹⁹⁴ Obaveštenje o pravima (kako usmeno tako i pismeno) mora biti na jeziku i pismu koje lice lišeno slobode razume.¹⁹⁵ Obaveštenje treba da bude formulisano na neutralan način, tako da se iz njega ne stekne utisak da nema potrebe da se prava koriste ili da je bolje da se ne koriste.¹⁹⁶ Nije dovoljno da se prava saopšte nego je potrebno da ih lice kome se saopštavaju razume; ako u tom pogledu postoje očigledne smetnje (neznanje jezika, nepismenost, gluvonemost i sl.) na policiji je obaveza da se uveri da je saopštenje primljeno k znanju.¹⁹⁷

---

193 CPT, *Nemačka* 2005, 29 i *Ujedinjeno Kraljevstvo* 2008, 46.

194 CPT, *Rumunija* 2006, 29.

195 CPT, *Litvanija* 2000, 48.

196 CPT, *Austrija* 2009, 27.

197 CPT, *Letonija* 2007, 28.

U policijskoj dokumentaciji mora da postoji trag (i dokaz) da je licu lišenom slobode saopšteno koja prava ima tokom boravka u policijskoj stanici. Dobar način je da se od lica traži da to potvrди svojim potpisom, a još je bolje ako se, pored toga, licu da primerak formulara (letka, brošure). Zbog toga je poželjno da policijska stanica u svakom trenutku raspolaže dovoljnom količinom takvih formulara na onim jezicima koji su najčešće u upotrebi.¹⁹⁸ Mnoge nevladine organizacije pripremaju i štampaju takve materijale i dele ih besplatno. Poželjno je da Ministarstvo unutrašnjih poslova odobri njihovu upotrebu u policijskim stanicama.

9.4.3.6. Dokumentacija o lišenju slobode. – Od fundamentalne važnosti je da postoji adekvatan pisani trag o boravku svakog lica lišenog slobode u policijskoj stanici. To je prvo među Standardnim minimalnim pravilima za postupanje prema zatvorenicima OUN,¹⁹⁹ a sadrže ga i svi drugi relevantni međunarodni instrumenti. Ono služi zaštiti lica lišenog slobode (da ga ne pojede pomrčina), ali pomaže i policiji (registar pruža dokaze o njenom ispravnom radu i olakšava posao nadzornim organima). U praksi, policija najčešće vodi ne jedan nego više registara, u koje se upisuju činjenice o pojedinim aspektima boravka u policijskoj stanici (npr. izvođenje; primena sredstva prinude i sl.). Ipak, poželjno je da se ustanovi jedan sveobuhvatan registar (elektronski), koji bi sadržao sve što se dogodilo s određenim licem tokom boravka u policijskoj stanici.

Bez obzira da li se vodi jedan ili više registara, potrebno je pribeležiti najmanje sledeće podatke: Kada, zašto i po kom osnovu je došlo do lišenja slobode; kada je lice stupilo u policijsku stanicu; kada je obavešteno o svojim pravima; da li je pokazivalo znake povreda, zdravstvenih smetnji, duševnog poremećaja i sl.; u kojoj ćeliji/ćelijama je boravilo; kada je dobilo hranu; kada je saslušavano; da li je, kada i kako ostvarilo kontakt s bliskim licem; da li i kakve posete je imalo; kada je i kuda odvedeno; kada je izvedeno pred tužiocu/istražnog sudiju; kada je pušteno. Lice treba svojim potpisom da potvrdi: da je obavešteno o pravima i da je izjavilo da ih neće ili hoće koristiti; da je bilo u položaju da kontaktira blisko lice; spisak stvari koje su mu oduzete. Sve ove zabeležbe, bez obzira da li su u jedinstvenom dosijeu ili u više odvojenih registara, moraju biti dostupne braniocu lica lišenog slobode.²⁰⁰ Ako se lice izvodi iz stanice a zatim vraća u nju, iz regista se mora videti kada je napustilo ćeliju i kada se u nju vratio, kuda je vođeno i koji policijski službenik ili službenici (poimenično) su ga sprovodili.

---

198 CPT, Rumunija 2006, 29.

199 „U svakom mestu u kome se nalaze lica lišena slobode mora se čuvati ukoričena registrarska knjiga s numerisanim stranicama u koju se za svako primljeno lice lišeno slobode upisuju: (a) podaci o identitetu; (2) razlozi za prijem i pravni osnov; dan i sat prijema i puštanja“ (Standard Minimum Rules, 7.1). U današnjem, kompjuterizovanom svetu, umesto ukoričenih knjiga mogu se koristiti elektronski (digitalni) registri.

200 CPT, Monako 2006, 24.

Srpski propisi uglavnom ispunjavaju standarde CPT, bar kada se radi o zadržanim licima, s obzirom da je policijski službenik obavezan da sačini zapisnik o zadržavanju, koji sadrži: lične podatke zadržanog lica; vreme početka i završetka zadržavanja; razlog dovođenja i zadržavanja; upoznavanje lica sa razlozima dovođenja i sa njegovim pravima; ostvarena prava zadržanog lica i obaveštavanje nadležnih institucija (čas, način, naziv); dovođenje zadržanog lica nadležnom organu; vidne telesne povrede ili drugi znakovi koje je moguće uočiti, a zbog kojih bi zadržanom licu bila potrebna zdravstvena pomoć; pružena zdravstvena ili prva pomoć (ko, kad i zašto); oduzeti opasni predmeti; prestanak zadržavanja. Zapisnik potpisuju policijski službenik i zadržano lice.²⁰¹ Isti standard bi trebalo primeniti i kada se radi o drugim kategorijama lica lišenih slobode u policijskoj stanici, a ne samo o zadržanim licima. Najzad, uvek se mora zabeležiti svaki slučaj primene mera prinude, uz navođenje pojedinosti o razlozima, vremenu, mestu itd.

9.4.3.7. Saslušavanje lica lišenog slobode. – Manje-više svako lice koje pri-nudno boravi u policijskoj stanici će kad-tad biti saslušano. U pogledu opasnosti od zlostavljanja, saslušanje je najkritičnija faza boravka u policijskoj stanici, pre svega zato što islednik može doći u iskušenje da iznudi priznanje osumnjičenog silom ili pretnjom. Zato postoje određeni standardi, kojih se uvek treba pridržavati i čija je svrha da svedu na najmanju meru opasnost od zlostavljanja.

Prvo, poželjno je da se saslušanja obavljaju u posebnoj, za tu svrhu namenjenoj prostoriji. Ako takve prostorije nema, saslušanja se mogu vršiti u kakvoj drugoj prostoriji, obično kancelariji policijskog službenika koji ispituje osumnjičenog. U svakom slučaju, prostorija nikada ne sme izgledati i biti opremljena tako da izazove strah kod lica lišenog slobode. Na primer, CPT je u svojim misijama u pojedinim zemljama viđao sobe ofarbane u crno i opremljene reflektorma uperenim na stolicu za osumnjičenog – takve i slične prostorije ne smeju da postoje u policijskim stanicama.²⁰² Prostorija treba da bude adekvatno osvetljena, zagrejana i ozračena, a islednik i osumnjičeni treba da sede na stolicama približno sličnim po visini i udobnosti. Islednik ne sme da sedi na visokom postolju ili na velikoj udaljenosti od osumnjičenog. Boje zidova i nameštaja treba da budu neutralne, odnosno slične onima u drugim prostorijama.²⁰³ U nekim zemljama prostorija za saslušavanje je opremljena „kavezom“ – to je prostor ograden metalnim šipkama sa vratima koja se zaključavaju i fiksiranim stolicom u koji se stavlja osumnjičeni ukoliko je agresivan i predstavlja opasnost za islednika. Upotreba takvih uređaja je dozvoljena, ali samo ako se steknu pomenuti uslovi (o čemu se sačinjava posebna beleška), i predstavlja bolje rešenje od onoga kada se agresivni osumnjičeni tokom saslušanja vezuje lisicama za komad nameštaja.

---

201 Pravilnik o policijskim ovlašćenjima, član 30.

202 CPT, 12th General Report (2001), 37.

203 CPT, 12th General Report (2001), 37.

Osumnjičeni se ne sme primoravati da za vreme saslušanja stoji ili zauzima bolne i neugodne položaje ili radi fizičke vežbe.²⁰⁴ Osumnjičenom se za vreme saslušanja ne sme stavljati povez preko očiju ili kapuljača na glavu. Pokrivanje očiju licu koje se saslušava predstavlja „opresivan postupak, čije posledice po to lice često mogu da se kvalifikuju kao psihološko zlostavljanje“²⁰⁵

U prostorijama namenjenim saslušavanju (kao i inače nigde u policijskoj stanicici) ne smeju se nalaziti predmeti kojima tu inače nije mesto a mogu da posluže za nanošenje udaraca. Prilikom svoje posete 2004. godine, CPT je „u skoro svim policijskim stanicama koje je pregledao u Beogradu“ našao „palice za bejzbol i druge nestandardne i neobeležene predmete (kao što su metalne šipke i drveni štapovi) u kancelarijama koje se koriste za saslušanja“.²⁰⁶ Isti takvi predmeti, uključujući debele žičane kablove, otkriveni su u prostorijama za saslušavanje 2007. godine u policijskim stanicama u Boru, Indiji, Kovinu, Petrovcu na Mlavi, Negotinu i Rumi.²⁰⁷ Ako su ti objekti dospeli u policijsku stanicu tako što su oduzeti od građana primenom policijskih ovlašćenja kao potencijalni dokazi u krivičnom postupku ili u drugom svojstvu, oni se moraju odmah po unošenju u stanicu upisati u odgovarajući registar, obeležiti kao takvi (uz navođenje broja dosjeda tj. predmeta kome pripadaju) i smestiti u odgovarajući depozit.²⁰⁸ Inače se ne smeju nalaziti u policijskoj stanicici. A ako se nađu, pa komandir stanice kaže kako su to u stvari oduzeti predmeti a nisu još obrađeni zato što je „kolega“ izšao na trenutak da nešto pojede, pa ih ostavio u svojoj kancelariji – takvo objašnjenje ne može da se prihvati.

Dobra je praksa da se ceo tok saslušanja snimi pomoću audio i video uređaja. Time se osumnjičeni štiti od zlostavljanja, a policajac od lažnih optužbi za zlostavljanje. Pored toga, time se sprečava da osumnjičeni kasnije tvrdi da na policijskom saslušanju nije dao izjavu koju je dao. Prilikom snimanja i kasnijeg korišćenja snimaka, međutim, moraju se preduzeti određene mere predostrožnosti. Pre svega, mora se pribaviti izričit pristanak osumnjičenog, a moraju se koristiti bar dve trake, od kojih se jedna pečati (u prisustvu osumnjičenog), a druga koristiti za rad.²⁰⁹

Na kraju ćemo naglasiti, iako bi to trebalo da bude suvišno, da se lice lišeno slobode pre i tokom saslušanja nikada i nikako ne sme udarati, psovati, vređati ili na drugi način zlostavljati.

---

204 CPT, Španija 2007, 40.

205 CPT, Turska 2001, 31.

206 CPT, Srbija 2004, 32.

207 CPT, Srbija 2007, 15.

208 CPT, Srbija 2007, 15.

209 CPT, Francuska 2006, 44.

9.4.3.8. Pravo na žalbu i sudska zaštita. – Država je odgovorna uvek kada neki njen organ zlostavi lice lišeno slobode. Odgovorna je i ako zlostavljanje vrši neko drugi – recimo, zadržano lice s kojim žrtva deli celiju. A odgovorna je i ako propusti da savesno istraži svaki slučaj zlostavljanja ili ako ne kazni službeno lice koje je izvršilo zlostavljanje ili koje nije sprečilo zlostavljanje od strane trećeg lica. Odavde sledi da svi nadležni organi moraju s najvećom ozbiljnošću da istražuju svaku situaciju za koju se može posumnjati da je u njoj došlo do zlostavljanja, a naročito da ozbiljno ispitaju svaku žalbu lica lišenog slobode. „Tužilački i sudske organi moraju da preduzmu odlučnu akciju kada god im do znanja dođe bilo kakava informacija o zlostavljanju. Pored toga, oni moraju da vode postupak na način koji obezbeđuje da zlostavljana lica imaju stvarnu mogućnost da daju izjavu o tome kako se prema njima postupalo.“²¹⁰

Dakle, nadležni organi su obavezni da postupaju uvek kada ima indikacija da se dogodilo zlostavljanje, što znači da za vođenje odgovarajućeg postupka nije neophodna formalna prijava, zahtev ili žalba zlostavljanog lica. Na primer, tako moraju da postupe uvek kada primete znake (npr. vidljive povrede ili opšti izgled i držanje osumnjičenog) koji ukazuju na moguće zlostavljanje.²¹¹ Ako i kada dođe do istrage slučajeva zlostavljanja, od najveće je važnosti da tu istragu vodi organ koji je što je moguće više nezavisan i nema ličnih kontakata i/ili zajedničkih prijatelja s osumnjičenim policajcem.²¹² Dok traje istraga, osumnjičene policajce treba suspendovati ili ih bar premestiti na poslove na kojima ne dolaze u dodir s licima lišenim slobode.

Proaktivno postupanje nadležnih organa, kao i ozbiljno ispitivanje svih pritužbi i znakova, kao i dosledno disciplinsko i/ili krivično gonjenje i kažnjavanje svakog službenog lica koje je odgovorno za zlostavljanje, doprineće sprečavanju mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja. Nasuprot tome, ako nadležne vlasti ne preduzimaju efikasne mere, to će ohrabriti službenike koji su skloni zlostavljanju i stvoriti kod njih uverenje o nekažnjivosti takvog postupanja.²¹³

Veliku prepreku suzbijanju zlostavljanja predstavlja profesionalna i lična solidarnost policijskih službenika i njihova spremnost da prikrivaju slučajevе zlostavljanja i da štite kolege koji su za njih odgovorni. Ova potkultura uzajamnog podržavanja je vrlo žilava u policijskim službama skoro svih država i nju je veoma teško iskoreniti. Među načinima da se to postigne su: stroži propisi, intenzivna unutrašnja kontrola, profesionalno obrazovanje i ospozobljavanje, za-

---

210 CPT, *14th General Report (2003–2004)*, 28.

211 CPT, *14th General report (2003–2004)*, 28.

212 CPT, *Makedonija 2006*, 36.

213 CPT, *Španija 2003*, 16.

štita policajaca koji prijavljuju i svedoče protiv svojih kolega u slučajevima zlostavljanja, kao i još mnoge druge preventivne mere.²¹⁴

9.4.3.9. Nadzor. – Osnovni mehanizmi kontrole policijskog rada sa stanovišta sprečavanja zlostavljanja su: unutrašnja kontrola, tužilački i sudski organi, zaštitnik građana, nevladine organizacije, nacionalni preventivni mehanizmi formirani na osnovu Opcionog protokola uz Konvenciju protiv mučenja Ujedinjenih nacija, implementacioni organi međunarodnih konvencija protiv mučenja, kao što su CAT, CPT i SPT.²¹⁵ U širem smislu, mediji mogu da deluju kao vrlo efikasno sredstvo za otkrivanje slučajeva zlostavljanja i mogu, putem mobilisanja javnosti, da doprinesu ozbiljnosti istrage i kažnjavanju odgovornih.

Efikasnost nadzora zavisi od predanosti i ozbiljnosti nadzornih mehanizama, ali i od predusretljivosti policijskih organa i stepena saradnje na koji su spremni. Nadzorni organi treba da što češće i bez ikakve najave posećuju i pregledaju policijske stanice u kojima se nalaze lica lišena slobode.²¹⁶ Kada se predstavnici bilo kog nadzornog mehanizma – od predsednika suda do neke nevladine organizacije – nađu u policijskoj stanici, mora im se omogućiti da razgovaraju s licima lišenim slobode bez prisustva policije, kao i da pregledaju sve prostorije i sve registre.²¹⁷

Po izvršenom nadzoru, poželjno je da se službenici u policijskoj stanici upoznaju s rezultatima, zaključcima i preporukama organa koji je vršio nadzor. Po potrebi, mogu se organizovati i sastanci policijskih službenika s članovima nadzornog tela koji su izvršili nadzor.

Kada su u pitanju međunarodni nadzorni mehanizmi, njihova efikasnost u velikoj meri zavisi od spremnosti države na saradnju (na koju je država obvezana već samim tim što je pristupila određenoj konvenciji). Prva obaveza države u tom pogledu je da predstavnicima nadzornog mehanizma omogući nesmetan pristup svim mestima na kojima se mogu nalaziti lica lišena slobode, podroban pregled svih prostorija, registara i druge dokumentacije, kao i neometan razgovor s licima lišenim slobode i službenim licima.

9.4.3.10. Obuka. – Već prilikom izbora kandidata za policijske poslove koji zahtevaju stalan ili čest kontakt s licima lišenim slobode u policijskoj stanici, treba pokloniti posebnu pažnju njihovim sklonostima i spretnosti u ophođenju prema ljudima uopšte. Kandidati koji su kruti, prgavi, grubi i koji ne umiju da izbegnu ili zaglade sukobe ne bi trebalo da se nađu u ulozi čuvara lica lišenih

---

214 CPT, *14th General Report (2003–3004)*, 26.

215 Vidi poglavље 8.

216 CPT, *Italija 2004*, 28.

217 CPT, *Moldavija 2007*, 23.

slobode. Naprotiv, za te poslove treba odabratи one koji po prirodi lako komuniciraju s drugima i koji instinkтивно izbegavaju prouzrokovanje ili eskaliranje međuljudskih sukoba.²¹⁸ Naravno, veštine ophođenja i komuniciranja se mogu i naučiti, ali će te veštine uvek bolje savladati oni koji imaju prirodnu sklonost za skladne međuljudske odnose.

Prilikom svake obuke policijskih službenika, a naročito onih koji dolaze u kontakt s licima lišenim slobode u policijskoj stanici, mora se insistirati na tome da je zlostavljanje zabranjeno i da ono ponižava ne samo žrtvu nego i policajca koji zlostavlja. Poželjno je da obuku sprovode stručnjaci koji nisu zaposleni u policiji odnosno nadležnom ministarstvu. Najzad, vrlo je korisno ako se u obuku povremeno uključe visoki policijski službenici i rukovodioci ministarstva unutrašnjih poslova i ako oni, usmeno ili pismeno, ali uvek iskreno i ozbiljno, objašnjavaju da je zlostavljanje zabranjeno i da će se uvek i strogo kažnjavati.²¹⁹ (Naravno, ako je u stvarnosti opšte poznato da se slučajevi zlostavljanja zataškavaju uz prećutnu saglasnost istih tih visokih službenika i rukovodilaca, onda njihovo uključivanje u obuku donosi više štete nego koristi i treba ga izbegavati.)

Poličijska obuka mora čvrsto da uspostavi princip da istraga ne sme da se kreće od osumnjičenog prema dokazima nego od dokaza prema osumnjičenom i da materijalni dokazi, pribavljeni savremenim forenzičkim metodima, imaju nesravnjeno veću vrednost nego priznanja iznuđena silom.²²⁰

Ako su u policijskoj jedinici (i na teritoriji na kojoj ona deluje) zastupljeni pripadnici dveju ili više različitih etničkih grupa, obuka treba da obuhvati sve njih zajedno, da bi se i na taj način doprinelo koheziji i jedinstvenosti policijske jedinice, ali i da bi se razvili razumevanje, tolerancija i poštovanje za pripadnike druge etničke grupe.²²¹

Poželjna je specijalizacija policijskih službenika za rad s licima lišenim slobode u policijskoj stanici. Ovo, naravno, važi samo za veće policijske stanice koje raspolažu adekvatnim cilijama i u kojima se svakog dana nalazi veći broj lica lišenih slobode. U takvim stanicama je preporučljivo da se jedan ili više policajaca posebno odaberu i obuče za postupanje s licima lišenim slobode i da oni budu stalno na tom zadatku.²²²

9.4.3.11. Lica s posebnim potrebama. – Standardi koje smo izložili u ovom poglavljiju važe za *sva* lica lišena slobode kad se nalaze u policijskoj stanici. Ali, pored ovih opštih standarda, postoje i posebni, koji se primenjuju samo na pripadnike određenih grupa, zbog njihove povećane ranjivosti. To su pre svega ma-

---

218 CPT, *Jermenija* 2002, 20.

219 CPT, *Jermenija* 2002, 20.

220 CPT, *Turska septembar* 2003, 38.

221 CPT, *Makedonija* 2001, 42.

222 CPT, *Španija* 1994, 77.

loletnici i žene, pa će o njima biti govora u ovom odeljku. Međutim, ne treba zaboraviti i na neke druge grupe, kao što su osobe s invaliditetom ili hroničnim zdravstvenim teškoćama. O njima će biti više reči u poglavlju 11.

Maloletnici. – Prvo i osnovno pravilo je da se maloletna lica ne smeju smestiti u prostoriju u kojoj se nalaze punoletna lica lišena slobode. To pravilo je osveštano u ključnim međunarodnim konvencijama (npr. čl. 10 (2) (b) i (3) Međunarodnog pakta, čl. 37 (c) Konvencije o pravima deteta, čl. 18 Evropskih zatvorskih pravila). Ipak, izuzetno, ako se u ustanovi nalazi samo jedan maloletnik, da bi se izbegle štetne posledice usamljenja može se smestiti zajedno s punoletnim licem koje na njega ne bi štetno uticalo. To dopuštaju i standardi CPT,²²³ a takvu izričitu odredbu sadrži i srpski Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela u pogledu maloletnih pritvorenika.²²⁴

Tačno je da po srpskim propisima maloletniku ne može biti izrečena mera zadržavanja po članu 229 ZKP, ali to ne znači da maloletnik ne može biti priveden u policijsku stanicu, u njoj biti saslušavan i provesti čak i 24 sata (recimo, na osnovu čl. 53 Zakona o policiji). U takvoj situaciji, moraju se primeniti dodatna jemstva protiv zlostavljanja. Smisao ovih dodatnih mera je da se maloletnici zaštite i da „im se obezbedi podrška odraslih lica, kako ne bi morali da sami donose odluke koje povlače ozbiljne pravne posledice“.²²⁵ Prvo, o lišenju slobode maloletnika *mora* se obavestiti roditelj ili drugo blisko punoletno lice, bez obzira da li to maloletnik želi ili ne.²²⁶ Drugo, maloletnik se nikada ne može odreći prava na branioca i nikada se ne sme dovesti u položaj da potpiše bilo kakav dokument koji se tiče krivičnog dela bez prisustva advokata.²²⁷ Treće, moraju se uložiti svi napor da saslušanju maloletnika prusustvuje roditelj ili drugo punoletno lice kome maloletnik veruje. Štaviše, ovo se mora uraditi i ako maloletnik to ne traži, pa čak i ako se tome protivi.²²⁸ Četvrto, obaveštenje o pravima mora biti prilagođeno uzrastu maloletnika: formular mora biti razumljiv ne samo po jeziku nego i po sadržaju, a policijski službenik se mora uveriti da je maloletnik razumeo obaveštenje.²²⁹

---

223 Doduše, samo kada se radi o povezanim licima (CPT, *9th General Report (1998)*, 25) ili kada se radi o zajedničkom boravku izvan ćelija (CPT, *Crna Gora 2008*, 44) ili kada se zajedno drže maloletnici i mlađa punoletna lica, što može biti i poželjno, ali samo uz uslov strogog nadzora (CPT, *Nemačka 2005*, 28).

224 Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05, član 68.

225 CPT, *Austria 2004*, 29.

226 CPT, *Švajcarska 2007*, 52.

227 CPT, *Litvanija 2008*, 22.

228 CPT, *Nemačka 2005*, 35.

229 CPT, *Azerbejdžan 2006*, 30 i *Nemačka 2005*, 36.

Na svim nadležnim vlastima, od komandira policijske stanice pa do sudije za maloletnike, počiva obaveza da obezbede da maloletnika pregleda lekar specijalista sudske medicine kada god se pojavi i najmanji trag sumnje da je maloletnik u policijskoj stanici zlostavljan na bilo koji način. Takav pregled se mora narediti i kada se maloletno lice ne žali na zlostavljanje, pa čak i kada tvrdi da nikakvog zlostavljanja nije bilo. Ovo zato što su maloletna lica „sama po sebi ranjivija nego odrasli i lako ih je nagovoriti da se ne žale [na zlostavljanje].“²³⁰

Najzad, CPT preporučuje da se u svim zemljama osnivaju specijalizovane policijske jedinice za rad s maloletnicima. Pripadnici tih jedinica moraju biti odabrani po svojim ličnim svojstvima i posebno obučeni za zadatke na kojima dolaze u kontakt s maloletnim licima.²³¹ U Srbiji, Zakon o policiji (čl. 38) predviđa da policijska ovlašćenja prema maloletnicima primenjuju „ovlašćena službena lica posebno osposobljena za rad sa maloletnicima“.

Žene. – Kao i za sve druge kategorije lica lišenih slobode, tako i za žene najveća opasnost od zlostavljanja postoji u trenutku lišenja slobode, tokom transporta i u prvim satima boravka u policijskoj stanici. Prva mera za sprečavanje zlostavljanja u toj situaciji je da se obezbedi dovoljan broj policijskih službenica, kako bi se izbeglo da žena lišena slobode dolazi u kontakt isključivo s muškarcima. Već samo prisustvo ženskog i muškog osoblja može da deluje umirujuće i da policijsku stanicu učini „normalnijim“ mestom. Pored toga, prisustvo policijskih službenica je neophodno da bi se pojedine radnje (npr. pretres lica) uopšte mogle preduzeti.²³²

Druga mera je obavezno razdvajanje lica lišenih slobode prema polu i zabranja držanja lica različitog pola u istoj prostoriji.²³³

Treće, posebna pažnja se mora pokloniti specifičnim higijenskim potrebama žena. To podrazumeva dodatnu upotrebu toaleta i kupatila,²³⁴ ali i higijenski i diskretan način za bacanje krvlju upravljanih artikala, kao i obezbeđivanje specifičnih artikala za ličnu higijenu (ulošci). Prema izričitom stavu CPT, neobezbeđivanje ovih osnovnih potreba može samo po sebi da predstavlja ponižavajuće postupanje u smislu člana 3 Evropske konvencije.²³⁵

---

230 CPT, *Ujedinjeno Kraljevstvo 2001*, 12.

231 CPT, *Azerbejdžan 2006*, 30.

232 CPT, *10th General Report (1999)*, 23.

233 CPT, *10th General Report (1999)*, 24.

234 CPT, *Bugarska 2006*, 55: „S obzirom na specifične higijenske potrebe žena, neophodna je pozitivna diferencijacija u pogledu dodatnog pristupa kupatilu.“

235 CPT, *10th General Report (1999)*, 31.

10. Zlostavljanje u zatvoru – I deo

10.1. Uvod

U prethodnom poglavlju smo rekli da je opasnost od fizičkog zlostavljanja lica lišenih slobode najveća u prvim satima i danima posle hapšenja, naročito tokom saslušavanja u policijskoj stanici. Ali, ista opasnost postoji i u kaznenim zavodima, samo iz drugih razloga: zbog dužine boravka u ustanovama i zbog pot-kulture nasilja među zatvorenicima u pojedinim ustanovama. Međutim, u zavodima je mnogo više naglašen jedan drugi problem: materijalni uslovi i zatvorski režim mogu biti tako loši i surovi da boravak sam po sebi bude nečovečan i ponižavajući. CPT se ovim pitanjem bavi stalno, a Evropski sud ga je razmatrao više puta. U početku je Sud loše zatvorske uslove podvodio pod „nečovečno“, ali ih u novijim presudama podvodi pod „ponižavajuće“ postupanje.

U ovom i narednom poglavlju ćemo se prvo upoznati s najčešćim oblicima zlostavljanja u kaznenim ustanovama i načinima da se oni spreče, a zatim s materijalnim uslovima i režimom koji dostižu stepen nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja. Kao što znamo, u zavodima se, pored lica osuđenih na kaznu zatvora (osuđenici ili zatvorenici), nalaze i lica kojima je sud izrekao meru pritvora (pritvorenici). Bez obzira na bitne razlike u pravnom statusu ovih dve grupa, njihovo iskustvo tokom boravka u zavodu je uglavnom slično, ako ne i identično. Uostalom, i srpski Zakon o izvršenju krivičnih sankcija (dalje: ZIKS),²³⁶ pored odedaba o izdržavanju kazne lišenja slobode, u glavi XII sadrži i odredbe o izdržavanju pritvora. Zato se ovo poglavlje odnosi podjednako i na pritvorenike i na osuđenike, s tim što ćemo na odgovarajućim mestima naglasiti razlike, ako ih ima, a u posebnom odeljku izneti ono što važi samo za pritvorenike.

Izlaganje ćemo podeliti po sledećim temama: (1) namerno zlostavljanje; (2) materijalni uslovi; (3) režim; (4) zdravstvena nega; (5) posebna pitanja discipline, bezbednosti i režima; (6) posebne kategorije lica lišenih slobode. Teme (1)–(4) ćemo obraditi u ovom poglavlju, a teme (5) i (6) u idućem. Služićemo se najviše standardima CPT i presudama Evropskog suda za ljudska prava, a po potrebi ćemo navoditi i standarde i odluke drugih međunarodnih mehanizama.

---

236 Službeni glasnik RS, br. 85/05 i 72/09.

10.2. Namerno zlostavljanje

10.2.1. Namerno zlostavljanje od strane zavodskih službenika

Prvo i osnovno pravilo je da zavodski službenici nikada, nikako i ni zbog čega ne smeju tući (udarati) zatvorenike niti ih psovati ili na drugi način vrednati. Koliko god da je ova zabrana očigledna, ona se, nažalost, i danas povremeno krši u mnogim zatvorima širom Evrope, pa i u Srbiji. Nijedan disciplinski prestup lice lišenog slobode se ne sme „kazniti“ batinama. Prilikom posete Turskoj 2005. godine, CPT je naišao na zatvor u kome su vladala vrlo stroga pravila ponašanja, a čuvari su tukli zatvorenike za svaki, pa i najmanji prekršaj. „Takvi metodi su neprihvatljivi; prema zatvoreniku za koga se smatra da je ispoljio neposlušnost mogu se preduzeti samo one mere koje su predviđene disciplinskim postupkom“.²³⁷ Prilikom poseta Srbiji, CPT je stekao utisak da se u pojedinim kaznenim zavodima (Sremska Mitrovica, Zabela) osuđenici zatečeni kako spavaju preko dana „kažnjavaju“ batinama i pozvao vlasti da tome stanu na put.²³⁸ Da ponovimo: „fizička snaga i ‘specijalne mere [prinude]’ ne smeju se nikad koristiti za kažnjavanje“.²³⁹

Fizičko zlostavljanje osuđenika u kaznenom zavodu, po pravilu, predstavlja najteži oblik zlostavljanja – mučenje. Kada lice lišeno slobode u svojoj tužbi tvrdi da su ga službena lica tukla, a država to poriče, Evropski sud obično traži da tužilac podnese dokaze (lekarske nalaze) o povredama. Međutim, osuđenik nije u položaju da ishoduje lekarsko uverenje ako mu zatvorske vlasti to ne omoguće i ako zatvorski lekar odbija da konstatuje pretrpljene povrede. Zbog toga u ovakvim slučajevima Sud premešta teret dokazivanja na državu. „Iako medicinski dokazi imaju odlučujuću ulogu pri utvrđivanju činjenica u postupcima na osnovu Konvencije, iz nepostojanja tih dokaza se ne može odmah izvesti zaključak da su optužbe za zlostavljanje lažne ili da se ne mogu dokazati. Kad bi bilo drugčije, vlasti bi mogle da izbegnu odgovornost za zlostavljanje tako što ne bi omogućile lekarski pregled i ne bi registrovale primenu fizičke sile ili drugih mera prinude“²⁴⁰.

Praksa Evropskog suda sadrži nekoliko presuda kojima je utvrđena odgovornost države za mučenje u situaciji kada zatvorski stražari (ili pripadnici specijalnih jedinica, dovedeni u zatvor radi sprečavanja pobune ili posebno temeljnog pretresa zatvorenika i njihovih celija) udaraju zatvorenike službenim palicama. Tipičan takav slučaj je *Dedovski protiv Rusije*²⁴¹, gde je grupa od osam maskira-

---

237 CPT, *Turska 2005*, 41.

238 CPT, *Srbija 2004*, 83 (S. Mitrovica) i *Srbija 2007*, 41 (Zabela).

239 CPT, *Jermenija 2006*, 42.

240 *Artyomov v. Russia*, App. No. 14146/02 (2010), paragraf 153.

241 *Dedovskiy et al. v. Russia*, App. No. 7178/03 (2008), paragraf 83.

nih pripadnika jedinice za specijalne namene vršila pretres čelija i zatvorenika u jednom ruskom zatvoru. Osuđenik Pazlejev je odbio da izade iz čelije, zbog čega je više puta udaren, a zatim izveden u hodnik, gde je primoran da se svuče i da nag stoji okrenut zidu, pa je tučen palicama dvadesetak minuta. Slično je bilo i sa osuđenikom Dedovskim, koji je odbio da raširi ruke i noge radi pretresa. Sud je prihvatio da su specijalci imali pravo da primene silu kako bi Pazlejeva izveli iz čelije i pretresli Dedovskog. „Međutim, očigledno je da udaranje osuđenika palicom nije bilo podobno da dovede do želenog rezultata, tj. da olakša vršenje pretresa. Po nalaženju Suda, udarci palicom u toj situaciji nisu ništa drugo nego oblik odmazde ili telesne kazne“.

Umesto da dalje nabrajamo primere protivpravne primene sile prema osuđenicima od strane zatvorskih službenika, pogledajmo koje se mere mogu primeniti da bi se opasnost od zlostavljanja svela na najmanju meru.

Prvo, o svakoj primeni sile od strane službenog lica mora se sačiniti pismeni izveštaj koji sadrži opis događaja (u Srbiji, to propisuje čl. 130 ZIKS). Poželjno je da se, pored toga, u ustanovi vodi posebna knjiga (registar) u koju se upisuju svi slučajevi primene sile. Izveštaj se podnosi upravniku ustanove, a upravnik je dužan da dalje izvesti nadležno ministarstvo,²⁴² javnog tužioca²⁴³ ili drugi organ vlasti – smisao ove mere je da o događaju sazna i neko izvan ustanove i da se omogući nepristrasna istraga.

Dруго, да би био потпуни, уз извеštaj се мора прилоžити и лекарски налаз о последицама применjenih mera prinude. То значи да се после сваке примене сile мора организовати лекарски pregled осуђеника prema kome je применена sila. U Srbiji, лекарски pregled se ne vrši ako je применена mera vezivanja, а ako je применена bilo koja друга mera prinude, pregled se мора izvršiti одmah, i ponoviti između dvanaestog i dvadesetčetvrtog sata od trenutka примене mere (čl. 130, ст. 3 ZIKS). Izveštaj/nalaz лекара мора да садржи и navode lica prema kome je mera prinude применена o načinu nastanka povreda (ako postoje) i mišljenje лекара o povezanosti применjene mere i nastalih povreda (čl. 130, ст. 4 ZIKS). Pregled nakon upotrebe mera prinude, kao i svaki лекарски pregled, treba da se vrši bez prisustva nemedicinskog osoblja, ukoliko lekar izričito ne zahteva drukčije (čl. 102, ст. 4 ZIKS).

Treće, CPT preporučuje da zavodsko osoblje ne nosi službene palice pri obavljanju redovnih zadataka, a ako se то smatra neophodnim iz razloga bezbednosti, preporučuje se да се palice sakriju od pogleda.²⁴⁴

---

242 U Srbiji, upravnik izveštava direktora Uprave za izvršenje kaznenih sankcija u Ministarstvu pravde (čl. 130, ст. 4 ZIKS).

243 CPT, *Jermenija* 2006, 42.

244 CPT, *Slovačka* 2000, 53.

Četvrti, zavodska uprava mora stalno i ozbiljno da upozorava sve službenike da ne smeju fizički zlostavljati, vredati, provocirati i omalovažavati osuđenike i da će, prekrše li tu zabranu, biti pozvani na odgovornost i kažnjeni. Ozbiljnost ovih upozorenja mora da se demonstrira i tako što će upravnik i njegovi zamenici redovno obilaziti ustanovu, opservirati ponašanje osoblja prema osuđenicima, razgovarati s osuđenicima i primati njihove pritužbe.²⁴⁵ „CPT preporučuje da vlasti upute jasnu poruku zatvorskim službenicima u celoj zemlji da nikakvi oblici zlostavljanja, uključujući verbalno vredanje, nisu prihvatljivi i da će biti strogo kažnjavani“.²⁴⁶

Peto, pojedina novousvojena sredstva prinude, pogotovu ona čiji ukupni efekti u praksi nisu još dovoljno ispitani, moraju se primenjivati samo izuzetno i u skladu s podrobnim uputstvima i ograničenjima. Tu spadaju električne službene palice, prsluci, pojasevi, puške (npr. tzv. „tejzer“) i druga oružja koja funkcionišu na principu elektrošokova, bilo na daljinu bilo u neposrednom kontaktu. U Srbiji ona nisu dozvoljena u opštим ustanovama, ali jesu u posebnim odeljenjima za izdržavanje kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala, kao elektromagnetna (elektronična), akustičko-optička i kinetička nesmrtonosna sredstva.²⁴⁷ Svuda gde su ova sredstva dozvoljena, njihova upotreba može lako da preraste u zlostavljanje, pa i torturu. Načelni stav CPT je da treba izbegavati upotrebu takvih sredstava u zatvorskem okruženju, a da službenici koji ih koriste moraju biti za to specijalno obučeni.²⁴⁸

Posebna ograničenja moraju da važe i za upotrebu hemijskih sredstava (koja je dozvoljena i u Srbiji), s obzirom da su ona potencijalno opasna po zdravљje, naročito ako se koriste u zatvorenom prostoru (npr. celija), što u načelu treba zabraniti. Kada se gas koristi u otvorenom prostoru, treba doneti i primenjivati sledeća pravila: gas se nikada ne sme upotrebiti ako je osuđenik već pod fizičkom kontrolom; osuđenici koji su došli u dodir s gasom moraju se odmah lekarski pregledati; službenici koji su ovlašćeni da koriste hemijska sredstva moraju biti za to posebno obučeni.²⁴⁹

Oprez i uzdržanost se, naravno, moraju primenjivati i kod upotrebe „klasičnih“ sredstava prinude, uključujući vatreno oružje. Preporuka CPT je da zavodski službenici koji dolaze u dodir s osuđenicima ne treba da nose vatreno oružje, jer je ta praksa „nepoželjna i opasna [i] može da dovede do situacije viso-

---

245 CPT, *Gruzija 2007*, 35 i *Mađarska 2009*, 60.

246 CPT, *Hrvatska 2003*, 75.

247 Zakon o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala, *Službeni glasnik RS*, br. 72/09, član 46, st. 1, tač. 7–9.

248 CPT, *Austrija 2009*, 46 i *Mađarska 2009*, 120.

249 CPT, *Češka 2008*, 46.

kog rizika, kako za osuđenike tako i za osoblje²⁵⁰. Uostalom, i Evropska zatvorska pravila (čl. 69.1) propisuju da zavodski službenici ne smeju da nose „smrtonosno“ oružje u zatvorskem krugu, „osim u situacijama operativne uzbune“.

O drugim procedurama koje u sebi nose opasnost da se izvrgnu u zlostavljanje osuđenika (pretres, imobilizacija i sl.) biće reči u narednim odeljcima.

10.2.2. Namerno zlostavljanje među osuđenicima

Dužnost države da spreči zlostavljanje u kaznenim ustanovama ne odnosi se samo na postupanje zavodskih službenika nego, u podjednakoj meri, i na odnose među osuđenicima. Zatvoreničke zajednice nastaju prinudno, jer njihovi pripadnici, kada bi imali slobodu izbora, verovatno ne bi izabrali da žive baš u zatvoru i baš sa zatvorenicima s kojima su prinuđeni da se viđaju, druže i rade svakodnevno, i to na duže vreme. U zatvoreničkim zajednicama, kao i u svim drugim ljudskim zajednicama, formiraju se hijerarhije i strukture moći, zasnovane na manje ili više otvorenom nasilju, zastrašivanju i iznudama. Dužnost zavodske uprave je da, preventivnim delovanjem, spreči sve oblike nasilja među osuđenicima, a ako do među-zatvoreničkog nasilja i zlostavljanja dođe, da blagovremeno interveniše i zaštiti svakog osuđenika koji je ugrožen. To pre svega zahteva dovoljan broj zavodskih službenika u odnosu na broj osuđenika, dovoljan da se obezbedi stalan (i tokom noći) nadzor nad zbivanjima među osuđenicima.²⁵¹ Primena savremenih tehnologija, kao što je video nadzor, može biti od koristi ali ne može da u potpunosti zameni fizičko prisustvo zavodskih službenika, njihov kontakt s osuđenicima i podsticanje dobrih odnosa i uzajamnog poštovanja, kako između osoblja i osuđenika tako i među osuđenicima.²⁵²

Ključna mera za sprečavanje među-zatvoreničkog nasilja je pažljiva procena, klasifikacija i razmeštaj svakog pojedinog osuđenika.²⁵³ Ranjivi osuđenici se ne smeju razmeštati u iste celije sa osuđenicima koji imaju reputaciju nasilnika, manipulatora ili eksplotatora. Zavodsko osoblje treba da bude dovoljno dobro obučeno i u stanju da prepozna situacije u kojima bi ranjivi osuđenici mogli biti posebno ugroženi i da takve osuđenike skloni i na drugi način zaštiti.²⁵⁴ S druge strane, „ako zatvorski službenici smeste ranjivog osuđenika u celiju u kojoj bi mogao biti fizički i/ili seksualno zlostavljan, a znali su ili su bili dužni da znaju da takva opasnost postoji, radi se o nečovečnom i ponižavajućem postupanju“.²⁵⁵

---

250 CPT, *Austrija* 2009, 114.

251 CPT, *Litvanija* 2004, 57.

252 CPT, *Holandija (Antilji)* 2007, 46.

253 CPT, *Bosna i Hercegovina* 2007, 50.

254 CPT, *Češka* 2006, 38.

255 CPT, *Češka* 2008, 49.

Pored ovoga, zavodska uprava je dužna da pažljivo razmotri i oceni svaku informaciju koja ukazuje na moguće među-zatvoreničko nasilje, bez obzira na izvor informacije i način na koji je pribavljen. Dužnost provere takvih informacija postoji bez obzira da li je žrtva nasilja podnela prijavu, žalbu ili na drugi način tražila zaštitu.²⁵⁶ U ovom pogledu naročito je važan doprinos zavodskih lekara, koji po prirodi svog posla mogu biti prvi da saznaju za slučajevе zlostavljanja među osuđenicima, jer im se žrtve obraćaju radi lekarske pomoći.²⁵⁷ Obaveza čuvanja profesionalne tajne na strani lekara ne bi trebalo da ih spreči da izveste upravu o uočenim tragovima nasilja.²⁵⁸

Ipak, koliko god da su informacije važne za sprečavanje među-zatvoreničkog nasilja, one se ne smeju iznuđivati od osuđenika. U jednom letonskom zavodu, zatvorski službenici su od pojedinih osuđenika zahtevali da im dostavljaju informacije uz pretnju da će ih, u suprotnom, smestiti u ćeliju zajedno s osuđenicima koji su poznati kao nasilnici. CPT je za takvu praksu kazao da bi se lako mogla podvesti pod psihološko zlostavljanje.²⁵⁹ Podjednako je neprihvatljiva praksa da se uređivanje odnosa među osuđenicima i održavanje discipline prepuste liderima zatvorske zajednice, jer ona sasvim izvesno povećava opasnost od nasilja i vodi eksploraciji slabijih osuđenika od strane jačih.²⁶⁰

U svakom zatvoru postoje pojedinci i grupe koji su posebno ranjivi zbog nekog svog svojstva. Klasičan primer su seksualni prestupnici, naročito pedofili, a često su u opasnosti pripadnici pojedinih rasnih ili etničkih grupa, ako su u manjini. Jedan od načina da se takvi pojedinci ili grupe zaštite je da se izoluju od ostatka osuđeničke populacije. Ovakva izolacija ili usamljenje u cilju zaštite se primenjuje u skoro svim zavodima sveta, a u mnogim zemljama je i regulisana posebnim propisima. Izolovanje ranjivih osuđenika ih štiti od zlostavljanja, ali ih zato lišava mnogih pogodnosti koje bi inače imali kao deo opšte osuđeničke populacije. Govoreći o zaštiti seksualnih prestupnika u zatvoru, CPT je uočio tri najčešće strategije: izolaciju unutar ustanove u kojoj su; njihovo razmeštanje u različite delove ustanove; njihovo prebacivanje u druge ustanove uz prikrivanje dela za koje su osuđeni. Svaka od ovih strategija ima svoje dobre i loše strane, pa CPT ostavlja na volju vlastima pojedinih država da se opredеле za onu koja najviše odgovara lokalnim uslovima.²⁶¹

---

256 CPT, *Litvanija* 2004, 58.

257 CPT, *Nemačka* 2005, 112.

258 CPT, *Finska* 2003, 66 i *Litvanija* 2004, 60.

259 CPT, *Letonija* 2004, 42.

260 CPT, *Moldavija* 2004, 65.

261 CPT, *11th General Report* (2000), 27.

10.2.3. Smrt u zatvoru

Svaka smrt u kaznenom zavodu se mora podrobno ispitati i uprava mora biti sigurna, u meri u kojoj je to moguće, u pogledu uzroka smrti. To važi po-djednako za prirodnu i nasilnu smrt, uključujući samoubistvo. Ako se smrt mogla spreciti ili odložiti, a to nije učinjeno, na vlastima počiva odgovornost za povredu člana 2 Evropske konvencije (pravo na život). A ako su zatvorski službenici svojim postupanjem nagnali osuđenika na samoubistvo, radiće se o povredi člana 3.

U slučaju *Kinan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*²⁶², zatvorske vlasti nisu obezbedile adekvatnu lekarsku negu duševno bolesnom osuđeniku za koga se znalo da je sklon samoubistvu. Naprotiv, on je kažnjen samicom zbog disciplinskog prekršaja, a u samici je oduzeo sebi život. Evropski sud je našao da je disciplinska kazna ugrozila osuđenikovu fizičku i mentalnu otpornost i da je, kada se uzme u obzir i neadekvatnost medicinske zaštite, učinjena povreda člana 3 – nečovečno i ponižavajuće postupanje i kažnjavanje.

Ozbiljno istraživanje svakog smrtnog slučaja u zatvoru je neophodno ne samo da bi se utvrdila eventualna odgovornost države. Ono je potrebno i da bi zavodska uprava, na osnovu utvrđenih uzroka, bila u stanju da preduzme mere za sprečavanje sličnih slučajeva u budućnosti, kao i da bi srodnici umrlog osuđenika mogli da dobiju sve informacije o okolnostima njegove smrti.²⁶³

10.3. Materijalni uslovi

10.3.1. Ćelija

Uslovi smeštaja su ključni za kvalitet života u zatvorima. Prostorije u kojima osuđenici spavaju i provode velik deo svog zatvoreničkog života, moraju da budu dovoljno prostrane, osvetljene (dnevnim i veštačkim svetлом), provetrene i zagrejane. Danas u Evropi postoje dva osnovna tipa smeštaja zatvorenika: skupne sobe, u kojima spava veliki broj osuđenika (dvadeset i više), i manje ćelije, u koje se smeštaju ili jedan ili nekoliko osuđenika. Istorijски, skupne sobe su bile uobičajene u istočnim, a manje ćelije u zapadnim evropskim državama, pa se ta razlika, koja je jednim delom kulturno uslovljena i koja je već prerasla u tradiciju, održala i danas.

U velikim ćelijama se obično nalazi sve što je neophodno za svakodnevne potrebe, tj. one funkcionišu i kao spavaonice i kao prostorije za dnevni bora-

---

262 Keenan v. United Kingdom, App. No. 27229/95 (2001), paragraf 116.

263 CPT, Makedonija 2006, 107.

vak (ponekad čak i kao trpezarije), a mogu biti opremljene i sanitarnim čvorom. Skupne sobe imaju svojih prednosti (npr. osuđenici skoro sve vreme provode u društvu), ali i mnogo više mana. Pre svega, u njima je ugrožena privatnost osuđenika, iako se to u nekim kulturama, koje pridaju manji značaj privatnosti a veći kolektivnom životu) ne smatra manom. Drugo, opasnost od međuzatvoreničkog nasilja je mnogo veća u velikim sobama. Treće, stalni zajednički boravak u velikoj grupi olakšava stvaranje kriminalnih subkultura i pogoduje održavanju kohezije kriminalnih organizacija (kako onih koje se formiraju u zatvoru, tako i onih mafija koje se u zatvor importuju spolja). Četvrto, vršenje kontrole i nadzora je mnogo teže u velikim nego u malim ćelijama, naročito u slučaju pobune većih razmera. Peto, klasifikacija i razmeštanje osuđenika su jako otežani ili onemogućeni, jer nema dovoljno različitih ćelija za različite kategorije osuđenika. Najzad, svi nedostaci skupnog smeštaja se geometrijski uvećavaju u uslovima prenatrpanosti, kada pritisak na zajedničke resurse (lavaboi, toaleti, svež vazduh, slobodan prostor) postaje neizdrživ. Zbog svega toga CPT ne odobrava skupni smeštaj i apeluje na sve države da nove zatvorske kapacitete projektuju po principu pojedinačnih i, uopšte, manjih ćelija. Ipak, pri prelasku sa skupnih na pojedinačne ćelije se mora obezbediti da osuđenici velik deo dana provedu izvan ćelije, baveći se smislenim aktivnostima u društvu drugih osuđenika.²⁶⁴

Dimenzije. Minimalni standard CPT je: 4 kvadratna metra po osuđeniku u kolektivnoj ćeliji,²⁶⁵ odnosno 6 kvadratnih metara u ćeliji za jednu osobu.²⁶⁶ Poželjni standard je da ćelija za jednu osobu ne bude manja od 9 kvadratnih metara,²⁶⁷ mada se, izuzetno, može tolerisati i površina od 8,5 kvadratnih metara.²⁶⁸ CPT minimalni standard od 4 m² u skupnim sobama je postao široko, može se reći i univerzalno, prihvaćen. Usvajaju ga Evropski sud za ljudska prava i sve evropske države, pa i Srbija.²⁶⁹

Osvetljenošć. Svaka ćelija mora imati prozor. Ponekad se, iz razloga bezbednosti, prozori prekrivaju, u celosti ili delimično, drvenim daskama, metalnim pločama, žičanim mrežama, gusto postavljenim rešetkama i sličnim preprekama, što otežava ulazak svetla i vazduha. Takva praksa nije dozvoljena. Prirodno svetlo i svež vazduh su „osnovni elementi života i svaki zatvorenik ima pravo da uživa u njima; štaviše, odsustvo ovih elemenata stvara uslove koji pogoduju šire-

---

264 CPT, *11th General Report* (2001), 29.

265 CPT, *Slovačka* 2000, 62.

266 CPT, *Albanija* 1997, 127.

267 Npr. CPT, *Slovačka* 2000, 62.

268 CPT, *Ujedinjeno Kraljevstvo* 2001, 52.

269 Član 67 ZIKS: „Spavaonica mora biti toliko prostrana da na svakog osuđenog dođe najmanje osam kubnih metara i četiri kvadratna metra prostora“.

nje bolesti, naročito tuberkuloze“. U retkim slučajevima kada to zahtevaju razlozi bezbednosti, prozori se mogu ojačavati na način koji neće prekinuti dovod svetla i vazduha.²⁷⁰ Prozor ne pruža samo svetlost i vazduh nego i pogled na spoljni svet. Upotreba neprozirnog stakla izaziva „opresivan“ utisak, pa CPT zato preporučuje da se čelijski prozori projektuju tako da omoguće zatvorenicima pogled na svet izvan ćelije.²⁷¹ Što se tiče veštačkog osvetljenja, ono mora biti dovoljno jako da omogući čitanje i rad bez smetnji za vid.

Higijena. Poželjno je da svaka ćelija ima ograđen sanitarni čvor s tekućom vodom i WC-om, a po mogućству i tušem. WC u skupnim ćelijama mora biti ograđen tako da obezbedi minimum privatnosti prilikom korišćenja. „Kibla“ ne može biti zamena za WC i njenu upotrebu treba zabraniti. Prema mišljenju CPT, „Ponižavajuće je vršenje velike nužde u kofu ili drugi sud u prisustvu jedne ili više drugih osoba, u skučenom prostoru koji se koristi za dnevni boravak. Ono ponižava ne samo osobu koja vrši nuždu nego i sve koji tome prisustvuju“²⁷². Ako u ćeliji nema nikakvog klozeta, mora se obezbediti efikasan sistem signalizacije, tako da osuđenici mogu u svako doba (i noću) da dozovu zatvorskog službenika koji će im omogućiti da, bez nepotrebno dugog čekanja, odu u klozet izvan ćelije.

Svaka ćelija treba da ima odgovarajući nameštaj, a najmanje: krevet, sto, stolicu i mesto za odlaganje ličnih stvari (polica, orman, pregradak i sl.). Instalacije (vodovodne, električne i druge) i zidovi moraju biti u dobrom stanju. Osuđenicima se mora omogućiti da svoju ćeliju održavaju u čistom i urednom stanju.²⁷³

Vlasti treba da zatvorenicima besplatno obezbede elementarni higijenski pribor i sredstva, kao što su sapun, četkica i pasta za zube i toalet papir.²⁷⁴

10.3.2. Pretrpanost

Najveća i najopasnija poštast mnogih penitencijarnih sistema u Evropi jeste pretrpanost kaznenih ustanova, u kojima se nalazi znatno veći broj zatvorenika nego što to projektovani kapaciteti dozvoljavaju. Pretrpanost je najizraženija kod pritvoreničke populacije, ali je vrlo ozbiljna i u ustanovama za izvršenje kazne zatvora. Srbija stoji visoko na listi država čiji su zatvori pretrpani, i to je u ovom trenutku njen glavni problem u oblasti sprečavanja mučenja i drugih video-

---

270 CPT, *11th General Report (2001)*, 30.

271 CPT, *Portugal 2008*, 55.

272 CPT, *Irska 1993*, 100.

273 CPT, *Andora 1998*, 39, kao i brojni drugi izveštaji CPT-a.

274 CPT, *Švajcarska 2007*, 208.

va zlostavljanja. Mnoge države su pokušavale i pokušavaju da ovaj problem reše izgradnjom dodatnih zatvorskih kapaciteta (to trenutno radi i Srbija), ali CPT ima ozbiljne rezerve u pogledu efikasnosti takve strategije. Pokazalo se, naime, da se u onim zemljama koje su izgradile nove zatvore, zatvorenička populacija povećavala uporedno s povećanjem zatvorskih kapaciteta. Zbog toga CPT preporučuje da državna strategija bude usmerena na smanjivanje broja zatvorenika, a ne povećanje broja zatvorskih kreveta.²⁷⁵ Najefikasniji način da se ovo postigne je što restriktivnija upotreba pritvora i kazne zatvora. Kada god je to moguće, umesto pritvora treba izricati druge mere za obezbeđenje prisustva okriviljenog u krivičnom postupku, a umesto zatvora druge krivične sankcije. U istom pravcu se kreću i preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope, u kojima se sugerisu mere za smanjenje zatvoreničke populacije.²⁷⁶

Nije teško dosetiti se zašto je pretrpanost takva poštast. „Pretrpan zatvor podrazumeva smeštaj u skućenim i nehigijenskim uslovima; neprekidan nedostatak privatnosti (čak i kad se koristi toalet); smanjenje aktivnosti izvan ćelije, zbog toga što to daleko prevaziđa mogućnosti u smislu raspoloživog osoblja i objekata; povećanu napetost koja dovodi do nasilja između zatvorenika i između zatvorenika i osoblja“ – to su samo neke, ali ni izdaleka sve negativne posledice pretrpanosti.²⁷⁷

Za našu temu je najvažnije to što pretrpanost, zajedno s još nekim faktorima ili čak sama po sebi, može da predstavlja nečovečno i/ili ponižavajuće postupanje. To je izričit stav CPT: „Nivo pretrpanosti u zatvoru ili pojedinom delu zatvora može da bude takav da sam po sebi predstavlja nečovečno ili ponižavajuće postupanje u fizičkom smislu“.²⁷⁸ „Po mišljenju CPT, kumulativni efekat pretrpanosti i loših materijalnih uslova [...] može da se smatra nečovečnim i ponižavajućim, naročito ako se pojedinci drže pod takvim uslovima tokom dužeg vremenskog perioda (npr. nekoliko meseci)“.²⁷⁹ Posebnu težinu ovom stavu daje činjenica da ga je, načelno, usvojio i Evropski sud za ljudska prava u nizu svojih presuda.

10.3.3. Praksa Evropskog suda za ljudska prava

Koliko loši treba da budu materijalni uslovi u zatvoru da bi se kvalifikovali kao nečovečno i ponižavajuće postupanje? Koliko pretrpan treba da bude zatvor da bi boravak u njemu bio nečovečan ili ponižavajući? Na ta pitanja odgovor

---

275 CPT, *7th General Report (1997)*, 14.

276 Npr. Council of Europe Committee of Ministers Recommendations Rec (1999)22 i Rec (2000)22.

277 CPT, *7th General Report (1997)*, 13.

278 CPT, *2nd General Report (1991)*, 46.

279 CPT, *Litvanija 2008*, 44.

daje praksa međunarodnih organa, pa čemo mi ovde navesti nekoliko odluka Evropskog suda za ljudska prava o konkretnim zatvorskim sulovima za koje je Sud našao da su nečovečni i ponižavajući.

U slučaju *Kalašnjikov protiv Rusije*²⁸⁰, tužilac je proveo skoro pet godina kao pritvorenik u zatvoru koji je bio drastično pretrpan. Ćelija, iako ne veća od $20,8 \text{ m}^2$, imala je 8 kreveta (na sprat), a u njoj je u isto vreme boravilo po 18, pa čak i po 24, a nikada manje od 11 osoba. Zatvorenici su krevete koristili na smenu (3 smene od po 8 sati) ili su ih delili. Veštačko svetlo u ćeliji je bilo stalno upaljeno, što je – uz opštu vrevu i galamu, otežavalo spavanje. Ćelija se nije dovoljno provetrala, a u njoj se stalno pušilo. Tužilac je mogao da provodi jedan do dva sata dnevno na svežem vazduhu, ali je sve ostalo vreme bio zatvoren u ćeliji. U uglu ćelije su se nalazili WC i lavabo, razdvojeni paravanom visine 1,1 m, ali sâm WC nije imao ni paravan ni vrata i bio je izložen pogledu, tako da je tužilac morao da ga koristi u prisustvu drugih i da bude prisutan kada ga drugi koriste. I WC i ćelija u celini bili su krajnje prljavi, a mada je u ćeliji bilo gamadi, u njoj nikada nije izvršena dezinfekcija. Tokom boravka, tužilac je više puta lečen od kožnih i gljivičnih infekcija. U ćeliji su povremeno boravila lica sa zaraznim bolestima, kao što su sifilis i tuberkuloza. Sud je prihvatio odbranu Rusije da nije bilo namere da se tužilac i drugi pritvorenici ponize i unize, ali je našao da odsustvo takve namere ne isključuje povredu člana 3 Konvencije, jer su „uslovi koje je tužilac morao da trpi otprilike 4 godine i 10 meseci [bili takvi] da su morali da mu nanesu znatnu duševnu patnju, da umanje njegovo ljudsko dostojanstvo i da u njemu izazovu osećanja koja dovode do poniženosti i uniženosti“. Sud je dalje našao da su ti uslovi, „a naročito krajnje pretrpana i nehigijenska sredina i njen negativan uticaj na tužiočevo zdravlje i dobrobit, zajedno s dužinom boravka pod takvim uslovima, predstavljalji ponižavajuće postupanje“, pa je ustanovio povredu člana 3.²⁸¹

Vrlo je sličan slučaj *Kudojorov protiv Rusije*²⁸², gde je tužilac tokom više od četiri godine boravio po 23 sata dnevno u ćelijama u kojima je na jednog pritvorenika dolazilo po 2 ili 3 kvadratna metra. Povredi člana 3 su u ovom slučaju doprinele i neke druge okolnosti: WC nije bio ograđen i nije imao uređaj za ispiranje, a prozori su bili pokriveni metalnim žaluzinama koje su ometale dovod svežeg vazduha i svetla; pored toga, tužilac tokom poseta nije mogao da govori s članovima porodice na njihovom maternjem, nego na jeziku kojim oni nisu potpuno vladali. Sud je našao da ove okolnosti predstavljaju ponižavajuće postupanje i utvrdio odgovornost države za povredu člana 3 Konvencije.

---

280 *Kalashnikov v. Russia*, App. No. 47095/99 (2002), paragrafi 101–103.

281 Značajan je i stav Suda da je, s obzirom da je na svakog pritvorenika, zavisno od njihovog trenutnog broja, dolazilo samo po $0,9$ do $1,9 \text{ m}^2$, ćelija bila „ozbiljno pretrpana“, a „takvo stanje samo po sebi otvara pitanje u okviru člana 3 Konvencije“ (*isto*, 97).

282 *Khudoyorov v. Russia*, App. No. 6847/02 (2005), paragrafi 106–109.

U slučaju *Pirs protiv Grčke*²⁸³, tužilac je boravio sa još jednim osuđenikom u ćeliji od 7 kvadratnih metara. Ćelija nije imala prozor ni zadovoljavajuću ventilaciju, u njoj je bilo veoma toplo, WC nije bio ograđen; tužilac je u takvoj ćeliji boravio veći deo dana. Zanimljiv je i poučan stav Suda da su vlasti, time što nisu preduzele ništa da poboljšaju uslove boravka, pokazale da nedovoljno „poštuju“ tužioca. A što se uslova tiče, Sud je našao da su oni bili ponižavajući i protivni članu 3.

Šta ako je država siromašna i nema sredstava da poboljša uslove u kaznenim ustanovama i tako otkloni povrede Konvencije? Odgovor je: pa, ništa. Država mora da ispunjava obaveze koje je preuzeila kada je pristupila Konvenciji i mora da izdvoji za to potrebna sredstva. U poslednje dve decenije, mnoge istočnoevropske države su primale i još primaju znatnu materijalnu pomoć od međunarodnih nevladinih organizacija, ali i od Saveta Evrope i Evropske unije, namenjenu poboljšanju stanja u zatvorima. Međutim, postojanje takve pomoći ni u kom pogledu ne oslobađa državu odgovornosti za stanje u njenim zatvorima.²⁸⁴

U slučaju *Poltoracki protiv Ukraine*²⁸⁵ pred Evropskim sudom za ljudska prava, tužilac je, kao osuđenik na smrt, proveo oko dve godine u vrlo lošim materijalnim uslovima: „zaključan 24 sata dnevno u ćeliji s vrlo malo prostora za život, u kojoj je prozor bio pokriven tako da nije bilo nikakvog prirodnog osvetljenja, bez mogućnosti za boravak na svežem vazduhu, bez ičega čime bi mogao da se bavi i bez kontakta s drugim ljudima. [...] Njegova] situacija je bila dodatno pogoršana time što je [mesec dana] proveo u ćeliji bez lavaboa, u kojoj je postojala samo jedna česma pored WC-a, ali se voda puštala i zatvarala samo iz hodnika, dok su zidovi bili pokriveni izmetom, a nije bilo kofe za ispiranje WC-a“. Donoseći presudu da su ovi uslovi ponižavajući i da je država odgovorna za povredu člana 3, Sud je dodao i sledeće: „Razmatrajući materijalne uslove u kojima se tužilac nalazio i aktivnosti koje su mu bile dostupne, Sud je imao na umu da se Ukrajina susreće s ozbiljnim društveno-ekonomskim problemima u okviru svoje sistemske tranzicije i da su do leta 1998. njene vlasti delovale pod teškim ekonomskim uslovima [...] Međutim, Sud smatra da nedostatak sredstava u načelu ne može da opravda zatvorske uslove koji su tako loši da prelaze prag postupanja koje je dozvoljeno po članu 3 Konvencije. Štaviše, ekonomski problemi s kojima se Ukrajina suočava nikako ne mogu da objasne niti da opravdaju [gore opisane] uslove“.

---

283 Peers v. Greece, App. No. 28524/95 (2001), paragraf 75.

284 CPT, Gruzija 2007, 151.

285 Poltoratskiy v. Ukraine, App. No. 38812/97 (2003), parografi 145 i 148.

10.4. Režim

Cilj je da boravak u zatvoru bude tako organizovan da zatvorenik može u njemu da nađe neki smisao. Nikako se ne sme dopustiti da zatvorenik provede ceo dan u ćeliji bez ikakave smislene aktivnosti i smislenog kontakta s drugim ljudskim bićima. Poželjno je da svaki zatvorenik (uključujući pritvorenike) proveđe dobar deo dana – a to znači najmanje osam sati – izvan ćelije u ranovrsnim aktivnostima koje imaju smisla, kao što su: rad (po mogućству rad koji vodi nekoj kvalifikaciji), obrazovanje, sport, rekreacija ili druženje.²⁸⁶

Šetnja. Osnovno pravo svakog zatvorenika je jednočasovni boravak na vazduhu, tj. u zatvorskem dvorištu ili drugom za to posebno namenjenom i obezbeđenom prostoru. Poželjno je da taj prostor („dvorište“, „šetalište“) bude lociran u prizemlju i dovoljno velik da zatvorenici u njemu mogu da izvode tele-sne vežbe (a ne da samo hodaju u krug),²⁸⁷ kao i da bude opremljen klupama za sedenje i nadstrešnicom za zaštitu od atmosferskih nepogoda.²⁸⁸

U slučaju *Metju protiv Holandije*²⁸⁹, Evropski sud za ljudska prava je ustanovio povredu člana 3 („nečovečno postupanje“) jer osuđenik s oboljenjem kičme, smešten na drugom spratu zgrade bez lifta, nije bio u stanju da svakoga dana silazi u dvorište radi šetnje, a zavodska uprava nije preduzela ništa da mu omogući boravak na svežem vazduhu. U jednom drugom slučaju, tužilac je skoro tri meseca proveo u pretrpanoj ćeliji (35 zatvorenika na 12 kreveta), a da pritom uopšte nije imao prilike da boravi na otvorenom prostoru. Evropski sud je našao da je ta drastična pretrpanost, koja i sama po sebi predstavlja povredu člana 3, u ovom slučaju bila dodatno otežana neizlažnjem na otvoren prostor, umesto da su se vlasti potrudile da šetnjama bar donekle kompenzuju neugodnost boravka u pretrpanoj ćeliji.²⁹⁰

Klasifikacija (raspoređivanje). Razvrstavanje zatvorenika (u pojedine kaznene zavode i u okviru pojedinog kaznenog zavoda) je preduslov za organizovanje bilo kakvog smislenog režima boravka. Osnovna klasifikacija koristi samo objektivne kriterijume (pol, starost, pravni status), ali treba težiti da se dodatnim razvrstavanjem uvaže i subjektvine, pa i sasvim individualne razlike među zatvorenicima i da se predvide različiti režimi, ne samo za različite zavode, nego i za

---

286 CPT, Andora 1998, 39.

287 CPT, Švedska 2009, 48. U ovom slučaju, prostor od 25 m², ogradien i pokriven žičanom mrežom, nalazio se na krovu zatvorske zgrade; neki zatvorenici su odbijali da ga koriste jer su se u njemu osećali poniženi („kao psi u kavezu“).

288 CPT, Estonija 2007, 70.

289 Mathew v. The Netherlands, App. No. 24919/03 (2006), paragraf 217.

290 Ramishvili and Kokhreidze v. Georgia, App. No. 1704/06 (2009), paragraf 92.

pojedine delove jedne ustanove.²⁹¹ Krajnji ishod procesa klasifikovanja bi trebalo da bude jedinstven, potpuno individualizovan plan tretmana (program postupanja), pa time i individualizovan režim, za svakog osuđenika.

10.5. Zdravstvena nega

10.5.1. Uvod

Veza između zavodske službe za zdravstvenu zaštitu i prevencije zlostavljanja je višestruka. Prvo, neadekvatna zdravstvena nega može sama po sebi da dovede do situacija koje potpadaju pod definiciju nečovečnog i/ili ponižavajućeg postupanja. Drugo, zdravstveni radnici u zavodu su u najboljem položaju da blagovremeno uoče tragove zlostavljanja i dobiju informacije o zlostavljanju. Najzad, po prirodi svog posla, zdravstveni radnici mogu da daju velik doprinos ukupnom kvalitetu života u zavodu, što u krajnjem ishodu vodi sprečavanju zlostavljanja.²⁹²

Po prirodi svog položaja, zatvorenici ne mogu sami sebi da obezbede pre-gled i lečenje i u tom pogledu u potpunosti zavise od zavodske uprave. Utoliko je veća obaveza uprave da zatvorenicima obezbedi lekarsku negu. Zadržavanje zatvorenika u zavodu u kome nema uslova za adekvatno lečenje njegove bolesti nije prihvatljivo i moglo bi da predstavlja nečovečno i ponižavajuće postupanje.²⁹³

Prema tumačenju Evropskog suda za ljudska prava, član 3 Evropske konvencije o ljudskim pravima nalaže da se licima lišenim slobode obezbedi „potrebna lekarska pomoć“²⁹⁴ u skladu s obavezom države da štiti „fizičko blagostanje“ lica lišenih slobode.²⁹⁵ Kada zbog neukazivanja lekarske pomoći zatvorenik trpi intenzivan bol ili dođe u životnu opasnost, radi se o nečovečnom i ponižavajućem postupanju. U slučaju *Pilčić protiv Hrvatske*²⁹⁶, Sud je ustanovio povredu člana 3 jer zavodske vlast tokom dve i više godina nisu omogućile da se tuženi operiše od kamena u bubregu, koji mu je izazivao stalni i jak bol. Osuđenik koji nije dobio zadovoljavajuću zdravstvenu negu je, prema nalaženju Evropskog suda, zbog toga trpeo „znatnu duševnu patnju koja je narušila njegovo ljudsko dostojanstvo, što predstavlja ponižavajuće postupanje u smislu člana 3 Konvencije“.²⁹⁷ Ponašanje zatvorenika (nekooperativnost, vređanje lekara i slično) i njegovi eventualni

---

291 CPT, *Holandija (Antili)* 2002, 41.

292 CPT, *3rd General Report* (1992), 30.

293 CPT, *Ukrajina* 2005, 115.

294 *Kudla v. Poland*, App. No. 30210/96 (2000), paragraf 94.

295 *Khudobin v. Russia*, App. No. 59696/00 (2007), paragraf 93.

296 *Pilcic v. Croatia*, App. No. 33138/06 (2008), paragraf 42.

297 *Hummatov v. Azerbaijan*, App. No. 9852/03 i 13413/04 (2008), paragraf 121.

disciplinski prekršaji i/ili kazne nikada ne mogu biti opravданje za neukazivanje zdravstvene nege.²⁹⁸

U jednoj nedavnoj presudi, koja još nije postala pravnosnažna, Sud je obavezu države da se stara o bolesnim zatvorenicima raščlanio na tri dela: (1) država je prvo dužna da utvrdi da li je osuđenik, s obzirom na svoje zdravstveno stanje, uopšte u stanju da izdržava kaznu zatvora; (2) država je dužna da licima lišenim slobode obezbedi potrebnu zdravstvenu negu; (3) najzad, obaveza države je da opšte zatvorske uslove prilagodi posebnim potrebama bolesnog zatvorenika.²⁹⁹

Inače, Sud je u pojedinim svojim presudama ukazao na kategorije lica lišenih slobode koja, zbog svog zdravstvenog i, uopšte, biološkog stanja zahtevaju posebne zatvorske uslove, prilagođene njihovim potrebama. Tu spadaju: duševno bolesni,³⁰⁰ teško telesno bolesni,³⁰¹ invalidi,³⁰² stari³⁰³ i zavisnici od droga s apstinencionim sindromom.

10.5.2. Pristup lekaru

Tokom boravka u zavodu, zatvorenik ima pravo da traži lekarski pregled kada god smatra da je to potrebno, bez obzira na režim pod kojim boravi. Služba zdravstvene zaštite mora da bude organizovana tako da zatvorenik koji se žali da je bolestan ili pokazuje znake bolesti može da bude pregledan odmah, tj. bez nepotrebnog odlaganja. Zatvorenicima treba obezbediti mogućnost da se obrate lekaru bez znanja drugog zatvorskog osoblja, na primer putem zatvorene pismene poruke. Zatvorsko osoblje ne sme da odlučuje o tome kome zatvoreniku je lekarski pregled potreban a kome nije.³⁰⁴

U samom zavodu se mora obezbediti minimalna zdravstvena zaštita, što podrazumeva redovnu ambulantnu službu i zbrinjavanje hitnih slučajeva. Na-

---

298 *Iorgov v. Bulgaria*, App. No. 40653/98 (2004), paragraf 85.

299 *Xiros v. Greece*, App. No. 1033/07 (2010), paragraf 73.

300 Npr.: *Dybeku v. Albania*, App. No. 41153/06 (2008), paragrafi 44–52. Tužilac, hronični shizofreničar, boravio je godinama u istoj ćeliji i pod istim režimom kao i zdravi osuđenici. Sud je našao da je takvo postupanje prema tužiocu bilo „nečovečno i ponižavajuće“.

301 *Mouisel v. France*, App. No. 67263/01 (2003), paragrafi 36–48. Bolesnik sa malignim tumorom u terminalnoj fazi držan je u zatvoru dve godine pod jednakim uslovima kao i ostali zatvorenici, pa su mu povremeno stavljane i lisice – „nečovečno i ponižavajuće postupanje“.

302 *Price v. United Kingdom*, App. No. 33394/96 (2001), paragrafi 23–30. Tužilja je imala teške deformacije sva četiri uda, provela je noć u hladnoj ćeliji u policijskoj stanici – „ponižavajuće postupanje“.

303 *Farbthus c. Lettonie*, App. No. 4672/02 (2005), paragraf 61. Devedesetogodišnjak je proveo devet meseci u zatvoru pod istim uslovima kao i drugi zatvorenici; sud je utvrdio povredu člana 3, s obzirom na tužiočevu „starost, slabost i stanje zdravlja“.

304 CPT, 3rd General Report (1992), 34.

ravno, u većim zavodima zdravstvena služba često raspolaže stacionarnim kapacitetima i zapošljava veći broj zdravstvenih radnika. Manje ustanove mogu koristiti honorarne usluge civilnog lekara, ali se uvek mora obezbediti da lekar ili zdravstvena ustanova mogu da reaguju u hitnim slučajevima unutar zavoda. Poželjno je da u zavodu uvek bude prisutan medicinski tehničar ili drugi zdravstveni radnik. Zatvorenicima se mora obezbediti zubarska nega.³⁰⁵

Ako se zatvorenik mora prebaciti u zdravstvenu ustanovu izvan zavoda, transport treba organizovati hitno i na način koji odgovara zatvorenikovom zdravstvenom stanju.³⁰⁶ U nekim državama postoji običaj da zavodska zdravstvena služba pruža medicinske usluge i zatvorenicima i osoblju. CPT ne održava ovu praksu, a tamo gde ona postoji preporučuje da se posebnim merama obezbedi puna ravnopravnost u primanju usluga.³⁰⁷

10.5.3. Lekarska nega

10.5.3.1. Opšta medicina. – U načelu, zatvorska zdravstvena služba bi trebalo da bude u stanju da pruži potpunu lekarsku i bolničarsku negu, uključujući posebnu dijetu, fizioterapiju, rehabilitaciju i druge usluge, i to pod uslovima koji su uporedivi s uslovima izvan zatvora.³⁰⁸

Mora se obezbediti adekvatan nadzor nad apotekom (ili drugim mestom gde se čuvaju lekovi), a priprema i distribucija lekova se mogu poveriti samo kvalifikovanom osoblju (farmaceut, medicinski tehničar).³⁰⁹ Zatvorenici se, po pravilu, ne smeju zapošljavati u zatvorskoj zdravstvenoj službi na mestima koja zahtevaju posebnu obuku, a nikada im se ne sme poveriti distribucija lekova.³¹⁰ CPT smatra da ni zatvorsko osoblje ne bi trebalo da distribuira lekove niti da daje injekcije, već da te zadatke treba da obavlja kvalifikovano medicinsko osoblje.

Za svakog zatvorenika se mora voditi poseban zdravstveni karton (dosije), u koji se upisuju svi podaci o njegovom zdravlju. U slučaju premeštaja zatvorenika, zdravstveni karton se dostavlja drugom zavodu.³¹¹ Zatvoreniku se mora omogućiti uvid u zdravstveni karton (osim ako to nije kontraindikovano sa stanovišta terapije) i kopiranje zdravstvenog kartona, a na njegov zahtev se sa sadržinom kartona mogu upoznati članovi njegove porodice i branilac.³¹²

---

305 CPT, 3rd General Report (1992), 35.

306 CPT, 3rd General Report (1992), 37.

307 CPT, Poljska 2004, 122.

308 CPT, 3rd General Report (1992), 38.

309 CPT, 3rd General Report (1992), 38.

310 CPT, Azerbejdžan 2005, 44.

311 CPT, 3rd General Report (1992), 39.

312 CPT, Gruzija (Abhazija) 2009, 35.

Tokom lekarskog pregleda, zatvorenik ne sme biti vezan lisicama ili na drugi način, osim ukoliko se lekar s tim izričito saglasi ili to zahteva.³¹³

10.5.3.2. Psihijatrija. – Psihijatrijski simptomi se kod zatvoreničke populacije sreću češće nego na slobodi. Zbog toga svaki zatvor treba da ima mogućnost da koristi usluge kvalifikovanog psihijatra, a zdravstveno osoblje zaposleno u zatvoru treba da ima makar minimalna saznanja o psihijatrijskim oboljenjima. Pored toga, u zatvorima treba obezbediti dovoljan i prikladan prostor za potrebe psihoterapije i okupacione terapije.³¹⁴

Ako se psihijatrijska oboljenja u zatvoru ne uoče i ne leče blagovremeno, situacija u kojoj su takvi zatvorenici može lako da preraste u nečovečno i ponižavajuće postupanje. Zbog toga u zatvoru treba obezbediti makar povremeno prisustvo psihijatra i kvalifikovanih zdravstvenih radnika.³¹⁵

CPT preporučuje da se zatvorenici s ozbiljnim psihijatrijskim oboljenjima smeštaju u bolničke ustanove zatvorenog tipa (u okviru kaznene ili opšte zdravstvene službe). Zatvorenici koji se smatraju opasni zbog ozbiljnog mentalnog oboljenja ne bi trebalo da se smeštaju pod pojačan nadzor odnosno u maksimalno obezbeđene ustanove ili delove zavoda.³¹⁶

Prema stavu Evropskog suda za ljudska prava, duševno bolesne osobe su „posebno ranjive i nisu uvek u stanju da se jasno ili uopšte žale na subjektivne posledice određenog postupanja“ prema njima. Tu činjenicu treba uzeti u obzir kada se procenjuje da li određeni postupak prema takvoj osobi predstavlja nečovečno ili ponižavajuće postupanje u smislu člana 3 Konvencije.³¹⁷

10.5.3.3. Pristanak osuđenog. – Osnovno pravilo je da se lekarske intervencije na licu lišeno slobode mogu primenjivati samo uz pristanak tog lica. Pitanja „slobode volje“ i „slobodnog pristanka“ su uvek zamršena s filozofskog i etičkog stanovišta, ali su posebno osetljiva kada je reč o zatvorskoj populaciji. Po prirodi stvari, „sloboda“ zatvorenika da donosi odluke u zatvoru je ograničena, a njegova volja je pod stalnim pritiskom. Ali, i sasvim slobodna odluka zatvorenika da odbije lekarsku negu može doći u sukob s obavezom lekara da leči – tako, uostalom, biva i na slobodi. Na primer, zatvorenik može iz verskih razloga odbiti da primi transfuziju krvi. Ipak, na vlastima je da učine sve što je u njihovoј moći da i u zatvorima sprovedu opšte pravilo o slobodnom pristanku na lekarsku intervenciju.

---

313 CPT, Francuska 2004, 48.

314 CPT, 3rd General Report (1992), 41.

315 CPT, Turska 2004, 83.

316 CPT, Švajcarska 2007, 161 i 138.

317 Keenan v. United Kingdom, App. No. 27229/95, paragraf 111.

CPT stoji na stanovištu da „svaki pacijent koji je u stanju da rasuđuje ima pravo da odbije lečenje ili bilo koju drugu lekarsku intervenciju. Svako odstupanje od ovog fundamentalnog načela mora da bude zasnovano na zakonu i da se odnosi na jasno definisane vanredne okolnosti koje podjednako važe i za slobodno stanovništvo“³¹⁸

Evropski sud za ljudska prava je u nekim svojim odlukama bliže odredio pravne osnove koji isključuju protivpravnost lekarskih intervencija protivno volji pacijenta. Tako je, na primer, Sud našao povredu člana 3 Konvencije kada je zatvorenik bio prinuđen da popije sredstvo za čišćenje da bi izbacio paketić s drogom koji je ranije progutao. Sud je uvažio javni interes da se suzbija trgovina drogom, ali je smatrao da u konkretnom slučaju nije bilo potrebe za prinudnom administracijom leka, jer su vlasti mogle da sačekaju da zatvorenik izbaci paketić prirodnim putem, i naglasio da je sredstvo za čišćenje administrirano putem creva gurnutog u ždrelo, što je kod zatvorenika moralo izazvati bol i strah.³¹⁹ S druge strane, Sud je u nekim (ali nikako ne svim) slučajevima prihvatio prinudno hranjenje osuđenika na štrajku glađu, o čemu će biti više reči u jednom od narednih odeljaka.

Na kraju spominjemo da srpski ZIKS usvaja načelo da je za svako lečenje poteban pristanak zatvorenika (čl. 102, st. 1).

10.5.3.4. Profesionalna tajna, nezavisnost i kompetentnost.

Tajna. Obaveza čuvanja lekarske tajne i poverljivost odnosa lekar-pacijent važi za zatvorsku populaciju isto kao i za ljude na slobodi. „Lekarsku tajnu treba poštovati u zatvorima na isti način kao i u čitavoj zajednici“³²⁰ Lekarski pregledi se moraju vršiti u punoj privatnosti – zatvorsko osoblje nikada ne treba da čuje razgovor zatvorenika s lekarom, a može da posmatra pregled s udaljenosti ili kroz staklo, ali samo ako lekar to zatraži. Zatvorenici se moraju pregledati pojedinačno, a nikada grupno.³²¹ Zatvorenik ne sme nositi lisice za vreme lekarskog pregleda (osim ako lekar to izričito zahteva), jer to „vreda njegovo ljudsko dostanjanstvo“ i „otežava uspostavljanje pravog odnosa između lekara i pacijenta, a može i da ometa objektivne lekarske nalaze“³²² Srpski propisi izričito štite lekarsku tajnu,³²³ ali ne sadrže posebne odredbe o privatnosti lekarskog pregleda.³²⁴

---

318 CPT, 3rd General Report (1992), 47.

319 *Jalloh v. Germany*, App. No. 54810/00 (2006), 82.

320 CPT, 3rd General Report (1992), 50.

321 CPT, 3rd General Report (1992), 51.

322 CPT, Nemačka 2005, 137.

323 Pravilnik o kućnom redu u kazneno-popravnim zavodima i okružnim zatvorima, *Službeni glasnik RS*, br. 27/06 (dalje: Kućni red KPZ), član 38.

324 Izuzev odredbe da se pregled vrši pojedinačno i „na način kojim se poštuje ličnost i dostonstvo osuđenog“ (Kućni red KPZ, čl 33, st. 1).

Nezavisnost. U kaznenom zavodu, obaveza lekara da leči često dolazi u sukob s bezbednosnim ograničenjima koje nameće zavodska uprava, što dovodi do komplikovanih i teških etičkih dilema. CPT zato preporučuje da zavodski lekari budu što tešnje povezani sa svojim kolegama i profesionalnim udruženjima izvan zatvora, a da budu što manje podložni hijerarhiji unutar ustanove.³²⁵ Kako god da je formalni status lekara u zatvoru, on mora da se prilikom donošenja kliničkih odluka rukovodi samo medicinskim kriterijumima, a njegov stručni rad podleže oceni i kontroli samo kvalifikovanih stručnih, a ne zatvorskih teta.³²⁶ „Zatvorski lekar je lični lekar osuđenog lica“ – odатle sledi da od njega ne treba zahtevati da utvrđuje da li je osuđeni zdravstveno sposoban da podnese disciplinsku kaznu, niti da učestvuje u pretresu telesnih šupljina osuđenog, izuzev u hitnim situacijama kada se za tu svrhu ne može obezbediti drugi lekar.³²⁷

Kompetentnost. Krajnji cilj je da lekarska nega osuđenih po kvalitetu bude uporediva s lekarskom negom slobodnih pacijenata. Zato treba obezbediti punu saradnju i učešće ministarstva zdravlja u svim medicinskim pitanjima unutar zatvora. Pored poštovanja lekarske tajne i nezavisnosti zatvorskih lekara, njima treba obezbediti i specifičnu obuku koja će ih osposobiti da na zadovoljavajući način obavljaju svoju profesiju u zatvorskim uslovima.³²⁸

10.5.3.5. Preventivna zdravstvena zaštita. – Zatvorske zdravstvene službe ne smeju da se ograniče samo na lečenje bolesnih. One su odgovorne i za socijalnu i preventivnu medicinu u zatvorima. Pre svega, zatvorska zdravstvena služba, u saradnji s drugim zatvorskim službama, mora permanentno kontrolisati ishranu i higijenu (čistoća odeće i posteljine, dostupnost i kvalitet tekuće vode, opšte stanje sanitarija).³²⁹ Poželjno je da po prijemu u ustanovu svaki zatvorenik dobije brošuru s podacima o zdravstvenoj službi i načinu njenog funkcionisanja, kao i uputstvima u pogledu elementarnih higijenskih mera.³³⁰

Posebna pažnja se mora posvetiti opasnosti od zaraznih obolenja, od kojih su u zatvorima najčešća: hepatitis, AIDS, tuberkuloza i razne kožne bolesti. Obaveza zdravstvenih službi u ovom pogledu je da informišu i zatvorenike i zatvorsko osoblje o zaraznim bolestima i da po potrebi vrše kontrolu lica s kojima zaraženi osuđenik dolazi u dodir (drugi zatvorenici, zatvorsko osoblje, česti posetioci).³³¹ S druge strane, obolele zatvorenike treba izolovati samo kada je to

---

325 CPT, 3rd General Report (1992), 71.

326 CPT, 3rd General Report (1992), 72; CPT, Azebejdžan 2002, 105.

327 CPT, 3rd General Report (1992), 73.

328 CPT, Turska 2005, 57.

329 CPT, 3rd General Report (1992), 52–53.

330 CPT, Nemačka 2005, 134.

331 CPT, 3rd General Report (1992), 54–55.

apsolutno neophodno. CPT naročito ističe da nema medicinskog opravdanja za izolaciju zatvorenika samo zbog toga što su HIV-pozitivni.³³²

10.5.3.6. Uloga zdravstvene službe u sprečavanju zlostavljanja. – Zatvorska zdravstvena služba je u idealnom položaju da uoči i evidentira sve telesne povrede, uključujući i one koje su nasilno nanete zatvorenicima. Ona može i treba da o tim povredama izveštava nadležne organe u obliku statističkih izveštaja, a može i da izveštava o pojedinačnim slučajevima, mada je poželjno da za ovo ima saglasnost povređenog.³³³

Kada se radi o zlostavljanju od srtane državnih službenika, ključnu ulogu ima prvi lekarski pregled zatvorenika pri prijemu u zavod. Značaj ovog pregleda se ne može preceniti, i treba ga obavezno obaviti što pre, a po mogućству odmah, na dan prijema. Eventualne povrede mogu da ukažu na fizičko zlostavljanje zatvorenika od strane policije (ako se radi o pritvoreniku) ili u drugoj ustanovi iz koje dolazi. Zato lekar mora da, pored medicinskog opisa povreda, zabeleži i osuđenikovo objašnjenje o tome kako su nastale. Na zahtev osuđenika, lekar je dužan da mu izda uverenje o povredama.³³⁴ Apsolutno je nedopustiva praksa, uočena u nekim državama, da se od osuđenika pri prijemu u zavod traži da potpišu izjavu da nemaju zdravstvenih smetnji i da nisu zlostavljeni.³³⁵ Nedopustiva je i praksa da prilikom prvog pregleda lekari, na zahtev uprave, popunjavaju upitnik o fizičkom izgledu i osobenim znacima osuđenika – ta aktivnost neme veze s medicinom i treba je prepustiti administrativnim službama.³³⁶ Lekarskim pregledima se mogu ustanoviti i tragovi među-osuđeničkog nasilja, pa takve povrede i iskaz povređenog treba uvek zabeležiti i, ukoliko se osuđenik slaže, dostaviti ih zavodskoj upravi radi znanja i pokretanja eventualnog disciplinskog postupka.

10.5.3.7. Samoubistvo i samopovređivanje. – Jedan od zadataka zdravstvene službe je i prevencija samoubistava. Na zdravstvenoj službi je odgovornost da svi zatvorski službenici budu svesni rizika od samoubistva zatvorenika, da nauče da prepoznaju simptome potencijalnog samoubistva i da u ustanovi postoje jasna uputstva i procedure za postupanje u cilju prevencije.³³⁷ Prva prilika da se uoči rizik od samoubistva je lekarski pregled novoprispelog zatvorenika. Ako je on sklon samoubistvu, treba ga staviti pod poseban režim opservacije i oduzeti

---

332 CPT, 11th General Report (2001), 31.

333 CPT, 3rd General Report (1992), 60.

334 CPT, Albania 1997, 144.

335 CPT, Bugarska 2006, 57.

336 CPT, Nemačka 2005, 135.

337 CPT, 3rd General Report (1992), 57.

mu predmete kojima se može povrediti.³³⁸ Ako se kod zatvorenika primete jako izraženi simptomi koji ukazuju na opasnost od samoubistva ili samopovređivanja, takvog zatvorenika treba hitno prebaciti u psihijatrijsku ustanovu za akutne slučajeve (u okviru kaznenog sistema ili izvan njega).

Kao i samoubistvo, samopovređivanje je često simptom psihijatrijskog ili psihološkog poremećaja, i zato mu treba pristupati iz terapeutske a ne disciplinske perspektive. Odmah posle samopovređivanja treba izvršiti podroban lekarski pregled, uz procenu psihološkog stanja zatvorenika. Lica koja se samopovređuju nikada ne treba zbog toga izolovati (ni u sklopu disciplinske mere ni inače), jer to može da pogorša njihovo psihičko stanje.³³⁹

10.5.3.8. Štrajk glađu. – Štrajk glađu je, još od prvih početaka ljudskog društva, sredstvo koje slabi i nemoćni koriste da bi primorali moćne na pravedno postupanje – ako ne usliše taj zahtev, smrt štrajkača ide njima „na dušu“, što uključuje ne samo grižu savesti kao sankciju nego i određene verske sankcije, kao što je gubitak prava na „rajsko naselje“. S obzirom da su zatvorenici klasičan primer „nemoćne“ populacije, jer faktički (iako ne i pravno) zavise od zatvorske uprave u manje-više svakom pogledu, oni često koriste štrajk glađu da bi ostvarili svoje zahteve.

S jedne strane, država ima obavezu da se stara o licima lišenim slobode, što podrazumeva i obavezu da sačuva njihov život (s tim ciljem se u zatvoru i preduzimaju mere kao što su sprečavanje samoubistava, zaštita od nasilja itd.). U tom smislu, dakle, odluka da se zatvorenik koji štrajkuje glađu prinudno nahrani može se, u načelu, opravdati obavezom državnih vlasti da spreče njegovu smrt ili nepovratno narušavanje zdravlja.

S druge strane, međutim, svako punoletno lice pri čistoj svesti ima pravo da odbije lekarsku pomoć, čak i kada od nje zavisi život. To pravo je priznato u većini evropskih pravnih sistema, uključujući i Srbiju. Pored toga, postoji i, isto tako opštepriznato, pravo na telesni integritet, koje se narušava prinudnim hranjenjem. Oba ova prava pripadaju i zatvorenicima i država je dužna da ih poštuje.

Različite države različito rešavaju ovaj sukob obaveza. Jedne pribegavaju prinudnoj ishrani, dok druge puštaju zatvorenike da umru od gladi (naravno, samo ako se radi o punoletnim licima čija je odluka autonomna i doneta pri punoj svesti). CPT nije zauzeo stav o ovom pitanju, osim što, naravno, osuđuje svako nanošenje patnji prilikom prinudnog hranjenja.³⁴⁰ Ni Evropski sud za ludska prava nema jedinstven stav nego postupa različito, od slučaja do slučaja.

---

338 CPT, 3rd General Report (1992), 59.

339 CPT, Letonija 2007, 92.

340 CPT, Španija januar 2007, 13.

Načelni stav CPT je da, u slučaju štrajka glađu, zavodska uprava treba da problemu pristupi iz terapeutske a ne kaznene perspektive,³⁴¹ i da glavnu ulogu prepusti lekaru, koji treba da postupa u okvirima odnosa lekar-pacijent.³⁴²

Odluku da se štrajkač glađu prunudno hrani treba doneti na osnovu *medicinskih* kriterijuma, a treba je sprovoditi na način koji je u skladu s medicinskom prirodom mere prinudnog hranjenja. Odluka lekara da se pribegne prinudnom hranjenju mora da bude nezavisna, a protiv konačne odluke štrajkač treba da ima pravni lek. Prinudno hranjenje ne sme da nanese više bola i patnje nego što je apsolutno neophodno. Ako je potrebno da se štajkač imobiliše radi hranjenja, tu imobilizaciju treba vršiti u skladu s medicinskim propisima i ne duže nego što je neophodno. Ako se sva ova ograničenja i mere zaštite ne primene, prinudno hranjenje može da dostigne prag nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja.³⁴³

Evropski sud za ljudska prava dopušta prinudno hranjenje štrajkača glađu (kao i druge lekarske intervencije bez saglasnosti pacijenta), ako je ono „terapeutski neophodno prema opšte prihvaćenim pravilima medicine“ i ako je u interesu fizičkog ili duševnog zdravlja pacijenta. Pri tom, način hranjenja ne sme da nanosi patnje iznad neophodnog minimuma. Najzad, država je dužna da dokaže neophodnost intervencije. Prema ovim kriterijumima, prinudno hranjenje agresivnog duševno bolesnog lica koje štrajkuje glađu ne predstavlja povredu člana 3 Konvencije.³⁴⁴ U jednom slučaju Sud je našao da država nije dokazala da je prinudno hranjenje zatvorenika u štrajku glađu bilo medicinski neophodno, kao i da prilikom hranjenja nisu preduzete sve potrebne mere zaštite i predostrožnosti. Naprotiv, zatvorenik je bio vezan, usta su mu nasilno otvorena i držana u tom položaju, a gumeno crevo na silu gurnuto u ždrelo. S obzirom na primjeni način hranjenja, Sud je našao da se radilo o *mučenju*, kao najtežem obliku zlostavljanja.³⁴⁵

---

341 CPT, *Azerbejdžan* 2005, 50.

342 CPT, *Turska* 2000–2001, 33.

343 CPT, *Španija* januar 2007, 14.

344 *Herczegfalvy v. Austria*, App. No. 10533/83 (1992), paragraf 82.

345 *Nevmerzhitsky v. Ukraine*, App. No. 54825/00 (2005), paragrafi 93–99.

11. Zlostavljanje u zatvoru – II deo

11.1. Posebna pitanja discipline, bezbednosti i režima u kaznenim zavodima

11.1.1. Disciplinske kazne i disciplinski postupak

Kazne koje se mogu izreći zatvorenicima i postupak u kome se one izriču, kao i prestupi za koje se mogu izreći, moraju biti jasno propisani zakonom. Ne mogu se izricati ili izvršavati „kazne“ koje nisu predviđene zakonom. Na primer, nedopustivo je da se zatvorenici disciplinski „kažnjavaju“ uskraćivanjem vode, hrane ili šetnje.³⁴⁶ Nedopustiv je i svaki oblik kolektivnog kažnjavanja u slučaju kada nije poznat izvršilac disciplinskog prestupa, kao što je uskraćivanje šetnje svim zatvorenicima u celiji ili delu zatvora u kome je pronađen neki zabranjen predmet.³⁴⁷ „Nepostojanje formalnog disciplinskog postupka izaziva opasnost da se pojave nezvanični disciplinarni sistemi, koji se mogu izvrgnuti u zloupotrebu službenih ovlašćenja. Zbog toga u ovoj oblasti moraju uvek postojati jasna pravila (uključujući odgovarajuća jemstva). Ta pravila su podjednako u interesu zatvorenika i osoblja“.³⁴⁸ Disciplinske kazne moraju biti srazmerne težini prestupa i u skladu s formalnim procedurama.³⁴⁹

U disciplinskom postupku zatvoreniku se moraju zakonom garantovati (i u praksi poštovati) sledeća minimalna prava: (1) da bude u pismenom obliku obavešten o prestupu za koji se tereti i da ima na raspolaganju dovoljno vremena da pripremi odbranu; (2) da lično iznese svoju odbranu disciplinskom organu; (3) da pozove i ispita svedoke i druge dokaze protiv sebe; (4) da traži ublažavanje kazne koju izrekne inokosni organ; (5) da tokom postupka može da sedi i ima uslove za hvatanje beleški; (6) da se protiv svake izrečene mu sankcije žali višoj vlasti; (7) da dobije pismeni otpravak odluke o kazni, koja mora da sadrži obrázloženje i pouku o pravnom leku;³⁵⁰ poželjno je da tokom celog postupka, bar za teže disciplinske prekršaje, ima kvalifikovanog branioca (advokata).³⁵¹ Ako ne

---

346 CPT, *Armenia* 2006, 51.

347 CPT, *Holandija (Aruba)* 2007, 88: „Neprihvatljiv je svaki oblik kolektivnog kažnjavanja“.

348 CPT, *Finska* 2003, 88.

349 CPT, *Španija septembar* 2006, 110.

350 CPT, *Irska* 1998, 81 i *Italija* 2004, 126.

351 CPT, *Monako* 2006, 60.

zna jezik na kome se vodi disciplinski postupak, zatvorenik mora imati prevodoca. Nije dobra praksa da se kao prevodioci koriste drugi zatvorenici, a ako se to čini, mora se obezbediti pismeni pristanak okriviljenoga.³⁵²

Ako je tokom disciplinskog postupka okriviljeni zatvorenik bio izdvojen u samicu do donošenja odluke kojom se kažnjava samicom, tako provedeno vreme mu se mora uračunati u ukupnu kaznu.³⁵³ Izdvajanje zatvorenika u vremenu između izvršenja prekršaja i izricanja disciplinske sankcije treba da traje što kraće, „ne više od nekoliko sati“ ili koliko je već potrebno da se zatvorenik smiri (na primer, posle tuče), a ne sme se primeniti pre nego što se zatvoreniku saopšti za šta se okriviljuje i pruži mu se prilika da objasni svoje ponašanje.³⁵⁴ (U Srbiji je ovaj period mnogo duži, čak do 48 sati, i ne postoji obaveza da se zatvoreniku pre izdvajanja pruži prilika da objasni svoje ponašanje – up. čl. 157 ZIKS). O privremenom izdvajaju agresivnog ili uzbudjenog zatvorenika moraju se odmah izvestiti upavnik ustanove i lekar.³⁵⁵

11.1.2. Samica

Najteža disciplinska kazna za zatvorenike danas je skoro svugde – samica. Evropska zatvorska pravila (čl. 60.5) dopuštaju samicu kao kaznu samo u „izuzetnim slučajevima“, i to u „najkraćem mogućem“ trajanju. U praksi, maksimalno vreme na koje se samica može izreći u pojedinim državama kreće se od 10, 15 ili 20 do 30 dana. (U Srbiji je maksimum 15 dana, ali se u slučaju sticaja disciplinskih prestupa može izreći mera upućivanja u samicu do 30 dana – čl. 150 ZIKS.) Apsolutnog maxima nema, ali bi on trebalo da se kreće oko 15 dana. Na primer, CPT smatra da je maksimum od 28 dana (u Austriji) „veoma visok“ i da se usamljenje ni u kom slučaju ne sme produžavati preko te granice, pa preporučuje sniženje zakonskog maxima.³⁵⁶

Ćelija u kojoj se izdržava mera upućivanja u samicu mora imati najmanje 4 kvadratna metra i mora ispunjavati opšte standarde u pogledu čistoće, prirodnog i veštačkog svetla, zagrevanja itd. U njoj se mora nalaziti stolica ili klupa na kojoj se može sedeti preko dana (naravno, pored kreveta s posteljinom).³⁵⁷ Zatvorenika u samici mora svakoga dana da obide lekar ili drugi kvalifikovani medicinski radnik.³⁵⁸ Zatvorenik ima pravo na jednočasovni boravak na svežem vazduhu svakoga dana, uključujući i dan ulaska u samicu, a u samici mu se mora

---

352 CPT, *Austrija* 2004, 103.

353 CPT, *Mađarska* 2009, 111.

354 CPT, *Kipar* 2008, 96.

355 CPT, *Finska* 2003, 90.

356 CPT, *Austrija* 2009, 102.

357 CPT, *Jermenija* 2006, 97.

358 CPT, *Holandija (Aruba)* 2007, 92.

omogućiti čitanje.³⁵⁹ Okolnost da se zatvorenik nalazi u samicu nikako ne sme da posluži kao izgovor da se prekinu ili ograniče njegovi kontakti s porodicom i drugim bliskim licima, pa mu se tokom boravka u samicu ne smeju zabranjivati posete.³⁶⁰ Posete porodice zatvoreniku koji je kažnjen samicom mogu se zabraniti samo ukoliko je disciplinski prestup zbog koga je kažnjen u neposrednoj vezi s ranijim posetama.³⁶¹

Samica okružnog zatvora u Beogradu

Prema CPT, opšte je prihvaćeno uverenje da boravak u samicu, kao i sve druge vrste usamljenja bez odgovarajuće mentalne i fizičke stimulacije, sa sobom nose opasnost od opadanja mentalnih sposobnosti i socijalnih veština.³⁶² CPT preporučuje da se u svakoj ustanovi vodi posebna knjiga (registar) u koju se upisuju pojedinosti o svakoj disciplinskoj kazni samicom i načinu na koji je izvršena.³⁶³

11.1.3. Izolacija (usamljenje)

U svakom penitencijarnom sistemu ima zatvorenika koji se, kraće ili duže, drže u izolaciji, i to iz raznih razloga: zato što uporno remete red, što su agresivni prema drugim zatvorenicima i/ili osoblju, zato što to zahtevaju interesi istrage ili

---

359 CPT, Švajcarska 2007, 189.

360 CPT, Kipar 2004, 86.

361 CPT, Austrija 2009, 103 i Mađarska 2009, 113. V. i Evropska zatvorska pravila, član 64.

362 CPT, Irska 2006, 94.

363 CPT, Portugal 2003, 90.

opšte bezbednosti i, najzad, zato što oni sami to traže (radi sopstvene zaštite ili iz drugih razloga). Svaka izolacija, bez obzira na konkretnе modalitete, potencijalno je opasna po mentalno i telesno zdravlje izolovanog, i zato se mora primenjivati uz veliki oprez i samo kada za nju postoje valjani razlozi.³⁶⁴ CPT stoji na stanovištu da izolaciju nikada ne treba primenjivati automatski na određene kategorije zatvorenika, nego samo pojedinačnim odlukama, na osnovu konkretnih razloga i uz individualizovano obrazloženje u svakom pojedinačnom slučaju.³⁶⁵ Jednom doneta odluka o izolaciji mora se podvrgavati redovnom preispitivanju u što kraćim vremenskim intervalima.³⁶⁶ Poželjno je da zatvorenik učestvuje u procesu donošenja odluke o izolaciji tako što će dobiti priliku da o njoj kaže svoje mišljenje.³⁶⁷ Odluka o usamljenju teba da bude pismena i jedan njen primerak se mora dati zatvoreniku – ovo važi kako za prvu tako i za eventualne kasnije odluke o produženju izolacije, s tim što zatvorenik treba da potpisom potvrdi prijem odluke.³⁶⁸

Usamljenje, koje se ponekad naziva i *administrativnom segregacijom*, mora se jasno razlikovati od *disciplinske izolacije*, tj. kazne. Uslovi pod kojima se izdržava administrativna izolacija u načelu moraju biti blaži, a samo izuzetno mogu biti isti kao u samici. Tokom izolacije posebnu pažnju treba pokloniti odnosu između osoblja i zatvorenika,³⁶⁹ s tim što je poželjno da osoblje koje stalno dolazi u dodir s izolovanim zatvorenicima bude posebno obučeno³⁷⁰ i da ima podršku multidisciplinarnog tima koji uključuje i psihologa.³⁷¹ CPT preporučuje da se u svakoj ustanovi vodi posebna knjiga (registar) u koju se upisuju pojedini odluci da se primeni izolacija i njenom izvršenju.³⁷²

U nekim zemljama nije propisano koliko maksimalno može da traje mera izolacije, dok je u drugim njeno trajanje ograničeno na nekoliko meseci ili godinu dana. Srpski ZIKS propisuje da usamljenje ne može neprekidno trajati duže od tri meseca, s tim što se u toku godine može primeniti najviše dva puta (čl. 140). Međutim, srpski Zakon o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala³⁷³ ne propisuje maksimalno trajanje usamljenja.

Evropski sud za ljudska prava uglavnom uvažava potrebu da se pojedini osuđenici drže u izolaciji duže, pa i veoma dugo, vreme, ako je to u intere-

---

364 CPT, 2nd General Report (1991), 56.

365 CPT, Turska 2005, 50. V. i Rec (2003) 23.

366 CPT, Turska 2005, 51.

367 CPT, Španija septembar 2007, 137.

368 CPT, Nemačka 2005, 92.

369 CPT, Švedska 2009, 46.

370 CPT, Hrvatska 1998, 66.

371 CPT, Bosna i Hercegovina 2007, 54.

372 CPT, Turska 2004, 89.

373 Službeni glasnik RS, br. 72/09.

su bezbednosti, što se mora dokazati u svakom pojedinom slučaju. Dugotrajno usamljenje nije protivno članu 3 Evropske konvencije ako se izolovano lice drži u zadovoljavajućim materijalnim uslovima, ako održava svakodnevne kontakte sa zatvorskim osobljem i ako može da se u ćeliji bavi smislenim aktivnostima. Ali, ako ovi uslovi nisu ispunjeni, dugotrajno usamljenje može da se okvalifikuje kao nečovečno postupanje, pa čak i kao mučenje. Ono što je apsolutno nedopustivo je držanje izolovanih lica u uslovima koji ih lišavaju čulnih nadražaja (npr. mračna i/ili zvučno izolovana ćelija) i socijalnih kontakata. „Zabrana kontakta s drugim zatvorenicima iz razloga bezbednosti, discipline ili zaštite, sama po sebi, ne predstavlja nečovečno postupanje ili kažnjavanje. Međutim, potpuno lišavanje čulnih nadražaja uz potpunu socijalnu izolaciju može da uništi ličnost i predstavlja jedan oblik nečovečnog postupanja, koji se ne može opravdati pozivanjem na bezbednosne ili druge razloge“³⁷⁴

Tako je Sud ustanovio povredu člana 3 kada je tužilac kao osuđenik na smrt proveo osam godina u strogoj izolaciji: bez kontakta s drugim zatvorenicima, bez vesti iz spoljnog sveta (nije smeо da prima i šalje pisma) i bez prava da viđa branioca i prima posete članova porodice. Pored toga, ćelija u kojoj je boravio nije imala prirodno osvetljenje ni provetrvanje, kao ni grejanje, a mogao je da se tušira samo jednom u nekoliko meseci. Uprkos pogoršanom zdravlju, nije dobijao odgovarajuću zdravstvenu negu. U ovom slučaju, Sud je našao da je postupanje prema tužiocu bilo tako svirepo da se mora smatrati *mučenjem*.³⁷⁵

Ali, potpuna izolacija u inače adekvatnim materijalnim uslovima, uz dostupnost štampe i drugih medija, kao i povremene posete advokata i bliskih rođaka, sama po sebi ne mora da predstavlja povredu člana 3. Turske vlasti su držale Abdulaha Očalanu, vođu Kurdske radničke partije, kao jedinog zatvorenika u velikom zatvoru na ostrvu Imrali, u dovoljno prostranoj i adekvatno nameštenoj ćeliji s prozorom na unutrašnje dvorište, WC-om i tuš kabinetom i klima-uređajem. Očalan može da čita knjige i novine i da sluša radio, ali nema pristup telefonu i televiziji. Ima svakodnevni kontakt s lekarom. Jednom nedeljno može da primi posetu advokata i bliskih srodnika (u praksi se ove posete često otkazuju zbog navodnog kvara na vojnom brodu koji prevozi posetioce). S obzirom da u zatvoru nema drugih zatvorenika, Očalan može da kontaktira samo s lekarom i zatvorskim osobljem, a ti kontakti su lišeni svake prisnosti i svih emocija. U vreme kada je Evropski sud rešavao po Očalanovoj tužbi, Očalan se pod tim režimom nalazio već šest godina. Iako je izrazio žaljenje što se Očalanu ne omogućuju gledanje televizije i telefonski kontakt s porodicom, Sud nije našao da opisani režim (potpuna izolacija tokom šest godina) predstavlja povredu člana 3 Konvencije.³⁷⁶ CPT se podrobno bavio slučajem Očalan, pa je turska vlada

---

374 *Ilascu et al. v. Moldova and Russia*, App. No. 48787/99 (2004), paragraf 142.

375 *Ilascu et al. v. Moldova and Russia*, App. No. 48787/99 (2004), paragraf 440.

376 *Ocalan v. Turkey*, App. No. 46221/99 (2005), paragraf 196.

usvojila neke njegove predloge: na ostrvu je izgrađen nov zatvor i u njega su novembra 2009. godine, pored Očalana, iz drugih zatvora prebačena petorica osuđenika na doživotni zatvor. Svi zatvorenici mogu da zajedno provedu jedan sat nedeljno u „sobi za razgovor“, u prisustvu nekoliko zatvorskih čuvara. Pored toga, u periodu od 6 meseci, dvojica zatvorenika su provela po jedan sat igrajući stoni tenis s Očalanom pod nadzorom stražara. CPT i dalje smatra da je ovaj stepen izolacije nepotrebno restriktivan i apeluje na turske vlasti da zatvorenicima u novom zatvoru omoguće više zajedničkih aktivnosti, a da se Očalanu dozvoli gledanje televizije, koje je njemu (ali ne i novoprispelim zatvorenicima) i dalje zabranjeno.³⁷⁷

Drugi slavan primer dugotrajne izolacije (a bez povrede člana 3) je režim pod kojim je Francuska osam godina držala međunarodnog teroristu Karlosa („Šakala“). Samica u kojoj je Karlos boravio ispunjavala je sve potrebne standarde u pogledu materijalnih uslova, a on je imao pristup knjigama, novinama i televiziji. Redovno je i vrlo često primao posete advokata. Shodno tome, Sud je našao da izolacija u ovom slučaju nije bila potpuna ni u pogledu čulnih nadražaja ni u pogledu socijalnih kontakata, pa da nije bilo povrede člana 3. Ipak, Sud je naglasio da boravak u samici, čak i kada je reč o samo relativnoj izolaciji, ne sme da traje „neograničeno“ i da se odluka o usamljenju mora sudski preispitati u redovnim vremenskim intervalima.³⁷⁸

11.1.4. Pretres i pregled tela i telesnih otvora

Svaki lični pretres koji podrazumeva dodirivanje tela, a naročito onaj koji zahteva skidanje odeće i/ili pregled telesnih šupljina, predstavlja ozbiljan atak na privatnost i mora da se vrši uz puno poštovanje dostojanstva i ličnosti pretresanog lica. Postupanje prilikom pretresa treba što podrobnije regulisati odgovarajućim podzakonskim aktima (pravilnicima, uputstvima), a službena lica se pri vršenju pretresa moraju striktno pridržavati tih pravila.³⁷⁹ U suprotnom, pretres može lako da preraste u ponižavajuće, pa čak i nečovečno postupanje.

CPT je odlučno protiv obaveznih *rutinskih* pretresa u određenim situacijama (npr. prilikom svakog napuštanja celije ili posle poseta i slično) i preporučuje da se pretresi, naročito tela i telesnih otvora, preduzimaju samo kada postoje konkretni, individualizovani razlozi za sumnju da određeni zatvorenik pri sebi ima zabranjene predmete. U svakom slučaju, pretres se mora vršiti prema striktnim pravilima i, naravno, pregled tela se ne sme vršiti pred licima suprotnog pola.³⁸⁰

---

377 CPT, *Turska 2010*, 19–21

378 *Ramirez Sanchez v. France*, App. No. 59450/00 (2006), paragraf 145.

379 Srpski propisi, kao npr. člana 4 *Pravilnika o kućnom redu u zavodima*, usvajaju ispravan načelan pristup u pogledu zaštite ličnosti i dostojanstva, ali nisu dovoljno podrobni da bi sprečili zloupotrebe.

380 CPT, *Portugal 2008*, 45.

CPT je osudio praksu da se sve zatvorenice po prijemu u ustanovu obavezno podvrgavaju vaginalnom pregledu i preporučio da se takvi pregledi obavljaju samo kada je to apsolutno neophodno, da ih vrši kvalifikovani zdravstveni radnik (i to *ne* lekar koji će lečiti zatvorenice u ustanovi), uz poštovanje fizičke bezbednosti i ljudskog dostojanstva. Takođe je nedopustiva praksa da se zatvorenice koje odbiju vaginalni pregled smeštaju u samicu na nekoliko dana, tokom kojih moraju da uzimaju laksative.

CPT ne odobrava praksu da se posete uslovjavaju pretresom i pregledom tela posetilaca; u takvim slučajevima, ako posetilac odbija da se podvrgne pretresu, bolje je omogućiti posetu, ali pod nadzorom.³⁸¹

Evropski sud za ljudska prava prihvata da pretresi, pa i pregledi tela i telesnih otvora mogu biti neophodni radi bezbednosti u kaznenoj ustanovi, pa i radi lične bezbednosti lica koje se podvrgava pretresu. Ali, s obzirom da pretresi po definiciji ugrožavaju privatnost i dostojanstvo, naročito ako pretresano lice mora da skine odeću pred drugima, a još više ako pritom mora da zauzima ponižavajuće položaje, pretresi se mogu vršiti samo kada su „potrebni“ i na „prigodan“ način. U protivnom, telesni pretres predstavlja povredu člana 3 Konvencije.³⁸²

Evo jednog primera kako pretres ne sme da se vrši: Posle posete, zatvorenik je morao da se skine u prisustvu zatvorske službenice i da čučne, a dva stražara su rukama bez rukavica dodirivali njegov polni organ, ali i hranu koju je dobio od posetioca. Prema nalaženju Evropskog suda za ljudska prava, ovakvo postupanje predstavlja „očigledan nedostatak poštovanja“ za zatvorenika i „vreda njegovo ljudsko dostojanstvo“, pa je kod zatvorenika morao izazvati „osećanja očaja i manje vrednosti, koja su mogla da ga ponize i unize“, čime je povređen član 3 Konvencije (ponižavajuće postupanje).³⁸³ Zatvoreniku koji je htio da iskoristi svoje pravo da u zaxtvoru, u kome je postojalo glasačko mesto, glasa na skupštinskim izborima, stražari su naredili da se prethodno skine radi pregleda tela, a kada se skinuo, četvorica stražara su ismevala njegov fizički izgled i vredjala ga. I u ovom slučaju je Sud našao „ponižavajuće postupanje“, jer pretres nije bio izvršen na prigodan način.³⁸⁴

Povreda člana 3 može postojati i kada se pretres vrši u skladu s propisima, ako ne postoje stvarni razlozi za pretres. U ustanovi s maksimalnim obezbeđenjem, svi zatvorenici su morali da se podvrgnu telesnom pregledu pre i posle svake posete, posle odlaska kod lekara, zubara ili frizeru, kao i pri redovnom pretresu ćelije (koji je obavljan jednom nedeljno). Odlučujući po tužbi zatvore-

---

381 CPT, Švedska 2009, 72.

382 Frérot v. France, App. No. 70204/01 (2007), paragraf 38.

383 Valašinas v. Lithuania, App. No. 44558/98 (2001), paragraf 117.

384 Iwanczuk v. Poland, App. No. 25196/94 (2002), paragraf 59.

nika koji je pod ovakvim režimom proveo šest godina, Evropski sud za ljudska prava je našao da su pretresi, za koje nije postojao poseban razlog u vidu sumnje da zatvorenik krije zabranjene predmete, predstavljali „nečovečno i ponižavajuće postupanje“.³⁸⁵ U jednom drugom slučaju, tužilac je proveo više godina u raznim francuskim zatvorima, a samo u jednom od njih, u kome je boravio dve godine, morao je da se podvrgne pretresu prilikom svakog izlaska i povratka u zatvor. Prilikom svakog pretersa morao je da se skine, da se sagne i da u tom položaju kašљe dok mu stražari vizuelno pregledaju anus. „Kombinacija osećanja da je pretres proizvoljan i osećanja manje vrednosti i anksioznosti, kao i osećanja ozbiljno narušenog dostojanstva, do čega je nesumnjivo moralno doći zbog obaveze skidanja pred drugima i podvrgavanja vizuelnom pregledu anusa, uz druge povrede intimnosti prilikom telesnog pregleda, dovodi do jednog stepena poniženosti koji je iznad onog – neizbežnog pa stoga dopustivog – stepena koji izaziva svaki telesni pregled“. Sud je ustanovio „ponižavajuće postupanje“, dodajući da u konkretnom slučaju ipak nije bio dostignut stepen strogosti potreban za postojanje „nečovečnog“ postupanja.³⁸⁶

11.1.5. Vezivanje

Svaka upotreba sredstava za vezivanje podrazumeva rizik zloupotrebe i zlostavljanja. „Preterano ili neprimereno korišćenje sredstava za vezivanje može da dovede do situacija koje predstavljaju nečovečno ili ponižavajuće postupanje“³⁸⁷ Dva najopštija jemstva u ovom pogledu treba da budu: (1) podrobni propisi o načinu upotrebe i (2) ostavljanje pisanog traga o svakoj upotrebi sredstava za vezivanje.³⁸⁸

Nikada i ni pod kojim uslovima se vezivanje ne sme koristiti radi kažnjavanja niti kao vrsta kazne.³⁸⁹ Rutinsko vezivanje zatvorenika prilikom svakog izlaska iz ćelije je sporna praksa i treba je izbegavati. Vezivanje zatvorenika izvan ćelije, ali u inače obezbedenom delu ustanove, po pravilu predstavlja nesrazmernu upotrebu prinude i može se razumeti samo kao kaznena mera.³⁹⁰ Uopšte, neprihvatljivo je vezivanje lisicama na duži period da bi se predupredilo bekstvo zatvorenika. Zatvorenike ne treba vezivati tokom poseta – takav postupak po-

---

385 Lorsé *et al. v. The Netherlands*, App. No. 52750/99 (2003), paragraf 74. Istu takvu odluku je Sud doneo i u slučaju zatvorenika koji je tokom tri i po godine svake nedelje podvrgavan telesnom pretresu – v. *Van der Ven v. The Netherlands*, App. No. 50901/99 (2003), parografi 62–63.

386 *Frérot v. France*, App. No. 70204/01 (2007), paragrafi 47–48.

387 CPT, *Mađarska 2009*, 57.

388 CPT, *Andora 2004*, 47.

389 CPT, *Ujedinjeno Kraljevstvo 1997*, 107.

390 CPT, *Moldavija (Transdnjestrija)* 2006, 18 i CPT *Austrija 2004*, 16.

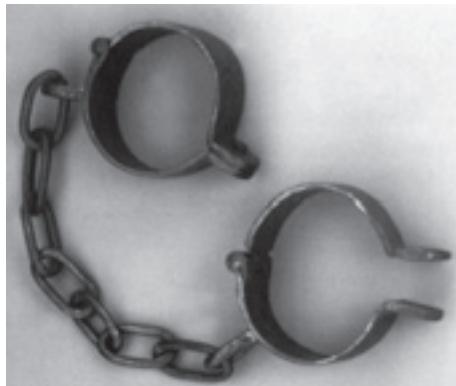
nižava i zatvorenika i posetioca.³⁹¹ Nije dopustivo ni vezivanje tokom lekarskog pregleda.³⁹²

Zatvorenici se ne smeju vezivati lisicama (ili drugim sredstvom) za delove nameštaja ili instalacije. „Vezivanje nasilnih ili neposlušnih zatvorenika za radijatore ili druge komade nameštaja ‘dok se ne smire’ je apsolutno neprikladno“³⁹³

U mnogim zemljama se nasilni i ekskritirani zatvorenici vezuju posebnim pojasevima za krevet na određeno vreme; taj postupak se zove „fiksiranje“ ili „imobilizacija“. CPT dopušta takvu praksu, ali samo ako se koristi izuzetno, kada nijedna druga mera ne bi mogla da obezbedi željeni cilj. Imobilizacija mora da traje što kraće, tj. da se meri minutima a ne satima, a produžiti se može samo uz saglasnost lekara, s tim da nikada ne sme trajati „danima“. Zatvoreniku se moraju saopštiti razlozi za primenu te mere. Oprema koja se koristi (pojasevi) mora biti takva da nanosi najmanju moguću neugodnost i bol, a osoblje mora biti obučeno da je koristi. Ustanove u kojima se imobilizacija primenjuje moraju doneti podrobna uputstva i kriterijume za njenu primenu.³⁹⁴

O svakom slučaju vezivanja mora se voditi evidencija u posebnom registru, u koji se upisuje vreme otpočinjanja i obustavljanja mere, razlozi za njenu primenu, ime lekara koji je odredio ili odobrio meru, kao i opis eventualnih povreda koje su pretrpeli zatvorenik ili osoblje.³⁹⁵ Ako se pored ruku lisicama vezuju i noge, to se mora posebno naglasiti.³⁹⁶

Evropski sud za ljudska prava smatra da vezivanje lisicama samo po sebi ne predstavlja ponižavajuće niti nečovečno postupanje. A da li to može da postane u pojedinim slučajevima, zavisiće od toga da li vezivanje preduzeto s namenom da se vezano lice ponizi ili unizi i da li je ostavilo telesne ili duševne posledice koje spadaju u domen člana 3; u tom smislu je, recimo, od značaja da li se

Okovi

---

391 CPT, *Ujedinjeno Kraljevstvo* 1997, 107.

392 CPT, *Moldavija (Transdnjestrija)* 2006, 18.

393 CPT, *Hrvatska* 2003, 74.

394 CPT, *Danska* 2008, 71.

395 CPT, *Lichtenštajn* 2007, 47.

396 CPT, *Mađarska* 2009, 57.

vezano lice pojavljuje u javnosti. Uvek je neophodno da za vezivanje postoji stvaran razlog; otpor, opasnost od bekstva, napada, uništavanja dokaza i slično.³⁹⁷ U jednom slučaju, vezivanje lisicama zatvorenika teško obolelog od raka prilikom transporta u bolnicu ocenjeno je kao „nečovečno i ponižavajuće“ postupanje: „S obzirom na tužiočovo zdravstveno stanje, činjenicu da je vođen u bolnicu, smetnje koje izaziva hemoterapija i njegovu fizičku slabost, Sud nalazi da je primena lisica bila nesrazmerna stvarnim potrebama bezbednosti“.³⁹⁸ U jednom drugom slučaju, sedamdesetpetogodišnji zatvorenik, transportovan u bolnicu radi operacije, celu noć je proveo vezan lisicama za krevet, što mu je ometalo san – ovde je Sud našao nečovečno postupanje.³⁹⁹

11.1.6. Transport

Ima mnogo situacija u kojima se zatvorenici transportuju – iz zatvora u sud, iz jedne kaznene ustanove u drugu, u bolnicu i drugde. Naravno, zabrana zlostavljanja podjednako važi tokom transporta kao i inače. Miminalni standardi OUN (čl. 45) i Evropska zatvorska pravila (čl. 32) sadrže tri opšta uputstva u ovom pogledu:

Prvo, kad se zatvorenici transportuju, oni treba da budu što manje izloženi pogledu javnosti, moraju biti zaštićeni od vređanja i radoznalosti gomile i mora se sačuvati njihova anonimnost. Ako se ove mere ne poštuju, može doći do ugrožavanja dostojanstva zatvorenika i takvo postupanje može biti ocenjeno kao ponižavajuće.

Dруго, забранено је превозити затворенike у транспортним средствима која нису адекватно осветљена и проветрена или која затворенике излаžу непотребним телесним патњама или пoniženjima.

Треће, сваки транспорт затвореника мора да се врши о трошку и под надзором надлеžних власти, под jednakim условима за све.

Подробније стандарде о превозу затвореника formulisao је CPT у svojim извеštajima. Prevozno средство мора бити опремљено тако да гарантује безбедност затвореника и осoblja током транспорта, нарочито у случају саобраћајне несреће (техничка исправност возила, апарат за гашење поžара, итд.).⁴⁰⁰ С безбедносћу је повезано пitanje да ли затвореници током транспорта могу да буду vezani lisicama. Ову меру треба користити само izuzetno, kada postoje posebni razlozi

---

397 *Raninen v. Finland*, App. No. 152/1966 (1997), paragrafi 55–56.

398 *Mouisel v. France*, App. No. 67263/01 (2003), paragrafi 47–48.

399 *Hénaf v. France*, App. No. 65436/01 (2004), paragrafi 56–60.

400 CPT, *Litvanija* 2000, 117.

za bojazan da bi određeni zatvorenik inače mogao pokušati bekstvo ili napad. Naročito treba izbegavati vezivanje ruku iza leđa, jer to – pored neudobnosti – znatno povećava rizik od povređivanja tokom vožnje.⁴⁰¹ Prilikom transporta železnicom i, uopšte, na dužim relacijama, zatvorenicima se moraju obezbediti voda i hrana.⁴⁰² Vlasti su obavezne da zatvorenike tokom transporta zaštite od svakog zlostavljanja, pretnji i/ili krađe od strane drugih lica koja se prevoze u istom transportu.⁴⁰³

Posebno pitanje je koliko prostora u transportnom sredstvu treba da ima svaki zatvorenik. CPT se u više mahova izjašnjavao o ovom pitanju, pa je našao da su apsolutno neadekvatna vozila u kojima na jednog zatvorenika dolazi 0,4 ili čak $0,8 \text{ m}^2$ – takva vozila se ne smeju koristiti ni za najmanja rastojanja.⁴⁰⁴ I Evropski sud za ljudska prava se rukovodio ovim standardima CPT, pa je u jednom slučaju ustanovio povredu člana 3 (ne izjašnjavajući se da li je postupanje bilo nečovečno ili ponižavajuće) zato što je pritvorenik prevožen iz zatvora u sud i nazad u „marici“, u pregradku koji je, doduše, imao ceo kvadratni metar, ali su u njega uvek smeštana po dva pritvorenika, tako da su morali da sede jedan drugom u krilu. Donoseći ovakvu odluku, Sud je uzeo u obzir i okolnost da je tužilac tokom četiri godine, koliko je suđenje trajalo, na ovaj način transportovan oko 200 puta, kao i da u te dane nije dobijao hranu niti je po povratku u zatvor mogao da izlazi na šetnju.⁴⁰⁵

11.1.7. Kontakt sa spoljnim svetom

CPT pridaje poseban značaj kontaktima zatvorenika sa spoljnim svetom – s porodicom i prijateljima, a naročito s bračnim drugom odnosno partnerom i decom. Ti kontakti su ključni za resocijalizaciju osuđenih lica. Temeljno pravilo treba da bude: omogućiti što brojnije, intenzivnije i raznovrsnije kontakte sa spoljnim svetom, a ograničavati ih samo kada je to apsolutno neophodno sa stanovišta bezbednosti ili raspoloživih resursa.⁴⁰⁶ U istom duhu su formulisana i Evropska zatvorska pravila – naročito članovi 24 i 99.

Najčešći oblici kontakta sa spoljnim svetom su: pisma, telefonski pozivi i posete, ali je na vlastima da koriste i razvijaju i druge oblike, kao što su odsustva ili upotreba inetrneta i drugih savremenih sredstava za komunikaciju. CPT smatra da odobravanje poseta i korespondencije treba da bude pravilo, a njihovo

---

401 CPT, *Danska* 2008, 27.

402 CPT, *Ukrajina* 2000, 131.

403 CPT, *Litvanija* 2004, 45.

404 CPT, *Azerbejdžan* 2002, 152.

405 *Khudoyorov v. Russia*, App. No. 6847/02 (2006), paragrafi 112–120.

406 CPT, *Češka* 2006, 87.

uskraćivanje izuzetak.⁴⁰⁷ Ovo treba da važi podjednako za pritvorenike kao i za osuđenike. Budući izuzetak, svako ograničavanje kontakta sa spoljnim svetom mora se posebno obrazložiti, i to navođenjem individualizovanih razloga.⁴⁰⁸ Preporučuje se da se odluka o ograničavanju kontakata donese u pismenom obliku i da se osuđeniku omogući pravo žalbe.⁴⁰⁹

Iako mnoge zemlje zakonom predviđaju različite režime poseta i telefonskih razgovora za različite kategorije osuđenika, CPT smatra da je to rešenje iz temelja pogrešno i da se mora poći od pretpostavke da *svi* osuđenici imaju iste mogućnosti da kontaktiraju sa spoljnim svetom.⁴¹⁰

Posete članova porodice treba uvek da budu bez fizičkih barijera, kako bi se omogućio fizički dodir. „Posete za stolom treba da budu pravilo, a posete sa barijerom izuzetak“. Od ovog pravila se može odstupiti samo kada postoje konkretni razlozi bezbednosti.⁴¹¹ Svi zatvorenici, uključujući pritvorenike, treba da imaju pristup telefonu. Ako to zahtevaju interesi istrage, pojedini telefonski razgovori se mogu nadzirati.⁴¹² Za osudu je praksa da osuđenik traži dozvolu za svaki pojedinačni telefonski razgovor ili da svake nedelje mora da bira hoće li posetu ili telefonski poziv.⁴¹³

Posete najbliže rodbine se nikada ne smeju zabraniti na duži rok, što mora da važi i za pritvorenike.⁴¹⁴ „Kazna nikada ne sme da se sastoji u potpunoj zabrani kontakta s porodicom“ (Evropska zatvorska pravila, čl. 60.4). Ako je osuđenik smešten u ustanovu koja je veoma udaljena od mesta u kome živi njegova porodica, vlasti moraju biti fleksibilne i omogućiti akumulaciju neiskorišćenih poseta (npr. jedna duža umesto nekoliko kraćih poseta koje nisu iskorišćene).⁴¹⁵ Ako se kazneni zavod nalazi na velikoj udaljenosti od naseljenog mesta, na vlastima je obaveza da obezbede redovni prevoz od tog naseljenog mesta, koji mogu da koriste posetioci.⁴¹⁶

Evropski sud za ljudska prava se bavio pitanjem kontakta zatvorenika sa spoljnim svetom, ali ne s obzirom na član 3 nego u vezi sa članom 8 Evropske konvencije (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života). Stav Suda je da, iako svaki boravak u zatvoru „po samoj svojoj prirodi povlači ograničenja

---

407 CPT, *Letonija* 2002, 38.

408 CPT, *Moldavija (Transdnjestrija)* 2006, 17.

409 CPT, *Island* 2004, 58.

410 CPT, *Azerbejdžan* 2006, 103.

411 CPT, *Švedska* 2009, 72 i *Portugal* 2008, 99.

412 CPT, *Litvanija* 2008, 85.

413 CPT, *Lihtenštajn* 2007, 44.

414 CPT, *Azerbejdžan* 2006, 102.

415 CPT, *Holandija (Antili)* 1994, 110.

416 CPT, *Danska* 2008, 63.

privatnog i porodičnog života“, vlasti moraju da poštuju pravo zatvorenika na porodični život i da mu „pomognu u održavanju kontakta s porodicom“⁴¹⁷ U jednom slučaju je Sud utvrdio povredu člana 8 kada pritvorenik u periodu od osam meseci nije mogao da prima posete članova porodice niti da se s njima dopisuje ili razgovara telefonom.⁴¹⁸

11.2. Posebne kategorije lica lišenih slobode u zatvorima

11.2.1. Pritvorenici

Koliko god da je velika razlika u pravnom statusu pritvorenika (lica okrivljenog za krivično delo koje u zatvoru čeka na krivični postupak i/ili konačnu presudu) i osuđenika (lica koje u zatvoru izdržava kaznu), toliko je mala razlika u njihovim pravima i obavezama dok se nalaze u zatvoru. Štaviše, pritvorenikov položaj je u mnogo čemu teži, jer je pritvorski režim restriktivniji u pogledu kontakata sa spoljnjim svetom i aktivnosti unutar ustanove.

Prevelika upotreba pritvora kao mere za obezbeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku glavni je uzrok pretrpanosti zatvora u većini evropskih zemalja, a – kao što smo videli – pretrpanost je glavni uzrok nečovečnog i ponižavajućeg postupanja u zatvorima. Zato (a i zbog zaštite ljudskih prava okrivljenog) pritvor mora da se određuje što ređe i da traje što kraće. Razlozi za određivanje pritvora moraju biti konkretni u svakom pojedinačnom postupku i moraju se redovno preispitivati, kako bi pritvor mogao da se ukine čim oni prestanu da postoje. A kada se odredi pritvor, postupak mora da se vodi s posebnom ažurnošću.

Sva jemstva protiv zlostavljanja koja se moraju obezbediti kada se lice lišeno slobode nalazi u policijskoj stanici važe u istoj meri za situaciju u kojoj pritvorenik biva priveden direktno u zatvorsknu ustanovu za izvršenje pritvora. Odmah po izvršenju rešenja o određivanju pritvora, sud je dužan da o lišenju slobode obavesti porodicu ili drugo lice, osim ako se pritvorenik tome izričito protivi. Srpski propisi (čl. 147 ZKP) predviđaju dodatnu obavezu suda kada se radi o pritvorenom advokatu (mora se izvestiti nadležna advokatska komora) i kada se pritvoreno lice samo stara o deci ili drugim licima (mora se izvestiti nadležni organ socijalnog staranja). Ostala jemstva mora da obezbedi ustanovo

---

417 *Messina v. Italy* (No. 2), App. No. 25498/94 (2000), paragraf 61. Pripadnik mafije pod posebno strogim zatvorskim režimom mogao je da viđa ženu i decu najviše dva puta mesečno, ali bez fizičkog dodira, iza staklene pregrade; Sud nije našao povredu člana 8.

418 *Ostrovar v. Moldova*, App. No. 35207/03 (2006), paragrafi 102 i 108. Davanje dozvole za posete i telefonske razgovore je po moldavskom zakonu u diskreciji javnog tužioca, ali je Sud našao da vršenje tog diskrecionog prava mora biti osnovano, tj. predvidivo.

va u koju se pritvoreno lice smešta: ona je dužna da obezbedi lekarski pregled, omogući prisustvo branioca, upozna pritvorenika s njegovim pravima i izvrši sve druge radnje o kojima je bilo reči u odeljku o zlostavljanju u policijskim stanica-ma (v. odeljke 10.4.3.1 do 10.4.3.6).

Minimalno pravilo je da unutar zatvorske ustanove pritvorenici imaju ista prava kao i osuđenici, a ako se ta njihova prava ograničavaju, za to moraju postojati valjni razlozi i ograničenja se moraju određivati na osnovu formalnog postupka. Da li će i koja pritvorenikova prava biti ograničena zavisi po pravilu od organa koji vodi istragu odnosno postupak posle stajanja optužnice na pravnu snagu. U nekim zemljama taj organ je istražni sudija, u drugima državni tužilac, u trećima policija, a o ograničenjima posle optužnice po pravilu svuda odlučuje sudsko veće ili njegov predsednik.

CPT smatra da u svim slučajevima ograničenja pritvorenikovih prava konačnu reč treba da ima sudski organ, pa predlaže sledeće mere: (1) organ (npr. tužilac) koji predlaže pritvor ili produženje pritvora dužan je da formalno izvesti sud o (a) ograničenjima koja namerava da odredi pritvoreniku tokom lišenja slobode, (b) razlozima koji opravdavaju ta ograničenja u konkretnom slučaju i (c) nameravanom trajanju ograničenja. (2) Sudske odluke o određivanju ili produženju pritvora moraju biti potpuno individualizovane i sadržati iscrpno obrazloženje. (3) Pritvorenik mora biti pismeno obavešten o razlozima zbog kojih se ograničenja uvode i o pravu žalbe na odluku o ograničenjima. (4) Sud je dužan da povremeno proverava da li još postoje razlozi za ograničenja, i to u posebnom postupku, nezavisnom od rešavanja o određivanju ili produženju pritvora kao takvog. Čim prestanu razlozi, ograničenja se moraju ukinuti.⁴¹⁹

Kada se razmatraju režimi za pritvorenike, mora se uvek poći od pretpostavke nevinosti i od načela da se zatvorenicima uopšte ne smeju nametati ograničenja osim onih koja su apsolutno neophodna radi bezbednosti i u interesu pravosuđa. „Sva ograničenja treba da se svedu na najmanju meru i da traju šro je moguće kraće“⁴²⁰ Ograničenja se nikada ne smeju određivati s ciljem da se na pritvorenika izvrši pritisak.⁴²¹ Pritvorenici u načelu treba da imaju ista prava na upotrebu telefona kao i osuđenici, a ako to zahtevaju interesi istrage i/ili bezbednosti, telefonski pozivi se mogu nadzirati.⁴²² Isto važi za porodične posete.⁴²³

U nekim državama postoje posebni policijski zatvori, tj. ustanove u nadležnosti ministarstva unutrašnjih poslova, u kojima se izdržava mera pritvora.

---

419 CPT, Švedska 2009, 38.

420 CPT, Azerbejdžan 2006, 45.

421 CPT, Švedska 2009, 38.

422 CPT, Litvanija 2008, 85.

423 CPT, Moldavija (*Transdnjestrija*) 2006, 24 i Azerbejdžan 2006, 102.

CPT osuđuje takvu praksu i predlaže da se ona ukine.⁴²⁴ U nekim državama, opet, postoji praksa da se pritvorenici dovode iz zatvora u policijske stанице radi dodatnog ispitivanja u vezi s drugim krivičnim delima za koja su osumnjičeni. CPT je protiv te prakse i smatra da pritvorenike treba saslušavati u zatvoru u koji su smešteni.⁴²⁵ Ako se ipak dovode u policijsku stanicu, onda im pripadaju sva jemstva i prava kao i kod prvog dovođenja, s tim što se okolnost njihovog ponovnog dovođenja mora posebno registrovati.⁴²⁶ Najzad, preporučuje se da svaki pojedinačni slučaj dovođenja pritvorenika iz zatvora u policijsku stanicu treba da odobri sud.⁴²⁷

S obzirom da pritvor može da traje i po nekoliko meseci ili godina, od najvećeg je značaja da pritvorenici imaju režim svakodnevnih aktivnosti, umesto da 23 sata dnevno provode zaključani u ćelije. Cilj kome treba težiti je da pritvorenici provedu najmanje osam sati dnevno izvan ćelije, baveći se nečim što ima smisla (npr.: rad, sport ili rekreacija).⁴²⁸ Ako je to ikako moguće, pritvorenicima treba omogućiti da u zatvoru rade isto kao i osuđenici.⁴²⁹

11.2.2. Maloletnici

Zbog svoje ranjivosti u poređenju s punoletnim zatvorenicima, maloletnici moraju biti posebno i dodatno zaštićeni od svakog oblika zlostavljanja dok su lišeni slobode, a moraju imati i delotvorno koristiti i određena dodatna prava. O dodatnim jemstvima za maloletnike u policijskoj stanicu govorili smo u poglavljju 9. Ovde ćemo govoriti o dodatnim jemstvima i pravima za maloletnike u ustanovama u kojima oni izdržavaju kazne ili vaspitne i slične mere, kao i o položaju maloletnika u ustanovama za izdržavanje mere pritvora. Da bi se izbegla nepotrebna ponavljanja, trudićemo se da u svakom odeljku navedemo samo ono u čemu se položaj maloletnika razlikuje od položaja odraslih lica lišenih slobode, bar kada se radi o sprečavanju zlostavljanja. Ipak, treba ponovo naglasiti da sâmo držanje maloletnika u kaznenom zavodu za punoletna lica može da predstavlja nečovečno postupanje. Tako je Evropski sud za ljudska prava utvrđio povredu člana 3 Evropske konvencije kada je tužilac, koji je u vreme izvršenja krivičnog dela bio maloletan, prvih pet godina kazne izdržao u zatvoru za odrasle: „Uzimajući u obzir tužiočevu starost, dužinu vremena koje je proveo u zatvoru zajedno s punoletnim licima, propuštanje vlasti da obezbede adekvatnu lekarsku pomoć

---

424 CPT, *Norveška 2005*, 10 i *Mađarska 2005*, 11.

425 CPT, *12th General Report (2002)*, 46.

426 CPT, *Mađarska 2003*, 31.

427 CPT, *Island 1993*, 42.

428 CPT, *2nd General Report (1991)*, 47 i *Andora 1998*, 39.

429 CPT, *Gruzija 2003–2004*, 58.

za njegove psihološke probleme i, najzad, nepreduzimanje mera da se spreče nje-govi ponovljeni pokušaji samoubistva, Sud uopšte ne sumnja da je tužilac bio predmet nečovečnog i ponižavajućeg postupanja“.⁴³⁰

Nazivi posebnih ustanova u kojima se drže maloletnici lišeni slobode razlikuju se od jedne do druge zemlje. U Srbiji, na primer, to su kazneno-popravni domovi za maloletnike i vaspitno-popravni domovi. Pored toga, u многим земљама – најчешће, не и у Србији – постоје posebne ustanove u kojima maloletnici izdržavaju meru pritvora. Stav CPT je da bi „svi maloletnici lišeni slobode, uključujući i one u pritvoru, trebalo da se drže u ustanovama koje su posebno namenjene osobama tog uzrasta, pod režimom prilagođenim njihovim potrebama i s osobljem koje je posebno obučeno za rad s mladima“.⁴³¹

CPT preporučuje da sve ustanove u kojima borave maloletnici lišeni slobode ispune sledeće kriterijume: smeštaj u malim grupama; pažljivo razvrstavanje po grupama; tim službenih lica različitih specijalnosti koja su posebno obučena za rad s mladima (poželjno je da u timu budu osobe oba pola); potpun obrazovni program za maloletnike školskog uzrasta, uz posvećivanje posebne pažnje pismenosti i računanju i uz dodatnu obuku za starije maloletnike; dnevni program sportskih i drugih rekreativnih aktivnosti; međusobno druženje i društvene aktivnosti; prostorije u kojima maloletnici mogu da budu u bliskom kontaktu sa članovima porodice. Ove uslove bi trebalo da zadovoljavaju sve maloletničke ustanove, uključujući i one u kojima borave maloletni protivorenici.⁴³²

Sve prostorije u kojima maloletnici borave, pored svih opštih uslova (dimenzije, osvetljenost itd.) treba da budu i dekorisane, tako da vizuelno stimulišu i da ne budu bezlične. Iz istog razloga maloletnicima treba omogućiti da u svojim ćelijama drže više ličnih stvari, osim ako to apsolutno nalažu razlozi bezbednosti.⁴³³

Maloletnicima lišenim slobode moraju se obezbediti smislene aktivnosti u mnogo većoj meri nego odraslim zatvorenicima, jer njihov uzrast zahteva intenzivnu fizičku aktivnost i intelektualnu stimulaciju. Te aktivnosti uvek treba da uključe: školsku nastavu, sport, stručno obrazovanje i rekreaciju, s tim što fizičko vaspitanje mora biti važan deo ukupnog programa.⁴³⁴ Osoblje ustanova za maloletnike mora da bude posebno obučeno, a poželjno je da se sastoji od stručnjaka različitih profila, pre svega psihologa, pedagoga i socijalnih radnika. Sama po sebi, stručnost nije dovoljna: osoblje treba da bude posvećeno radu s

---

430   *Güveç v. Turkey*, App. No. 70337/01 (2009), 98.

431   CPT, *Bosna i Hercegovina* 2003, 106.

432   CPT, *Turska* 2004, 73.

433   CPT, *9th General Report* (1998), 29.

434   CPT, *9th General Report* (1998), 31.

maloletnicima i njihovoj dobrobiti, da ume da motiviše maloletnike i stekne njihovo poverenje.⁴³⁵

Kontakti sa spoljnim svetom, a naročito s porodicom, za maloletnike imaju mnogo veći značaj nego za punoletna lica i zato te kontakte treba ne samo omogućivati nego i podsticati.⁴³⁶ Kada se radi o maloletnicima, pravilo je da uskraćivanje ili ograničavanje poseta, telefonskih razgovora ili drugih oblika komunikacije sa spoljnim svetom nikada ne sme da se koristi kao disciplinska kazna.⁴³⁷

Izdvajanje maloletnika u posebnu prostoriju kao disciplinska mera (ekivalent samice) može se primenjivati samo izuzetno, kao krajnja mera kada za nju postoje naročiti razlozi. Ovo, između ostalog, i zato što usamljenje na maloletnike fiziološki i psihološki deluje mnogo teže nego na odrasle. Negativni efekti usamljenja se ogledaju u poremećenoj orientaciji u vremenu, gubitku koncentracije, smetnjama u pamćenju i mogućim somatskim smetnjama. Što je maloletnik mlađi, to su ovi negativni efekti izraženiji. „Smeštanje petnaestogodišnjaka u izolaciju predstavlja drakonsku meru“.⁴³⁸

Koliko sme da traje izdvajanje maloletnika u posebnu prostoriju? Zakonska rešenja ovog pitanja se razlikuju od jedne do druge države, ali nigde ne prelaze maksimum od 15 dana. CPT za sada nije odredio čvrst standard u ovom pogledu, ali je više puta stavio do znanja da bi maksimum morao da bude znatno kraći od 15 dana. Tako je, na primer, CPT nedavno predložio da se izmeni austrijski zakon po kome maloletnici mogu da budu izdvojeni do 14 dana.⁴³⁹ U svakom slučaju, maloletnika koji je izdvojen moraju svakog dana posećivati službenici ustanove, a CPT preporučuje da se tokom izdvajanja ne prekidaju uobičajene obrazovne i druge aktivnosti nego da se, gde je to moguće, one organizuju u prostoriji u koju je maloletnik izdvojen.⁴⁴⁰

Što se tiče mera prinude, CPT preporučuje da se, kada je to neophodno, prema maloletnicima koristi samo fizička snaga, i to one tehnike koje izazivaju najmanji mogući bol. Poželjno je da se osoblje posebno obuči za takve tehnike. Prilikom primene fizičke snage maloletniku se ne sme namerno nanositi bol mimo onoga koji je neizbežan.⁴⁴¹

Poznato je da se maloletnici lišeni slobode često upuštaju u rizično ponašanje, naročito kada se radi o alkoholu, drogama i seksu. Da bi se takva ponaša-

---

435 CPT, *Rumunija* 2006, 113.

436 CPT, *Austrija* 2004, 100.

437 CPT, *Kipar* 2004, 86.

438 CPT, *Švedska* 2009, 37.

439 CPT, *Austrija* 2009, 102.

440 CPT, *Holandija (Evropa)* 2007, 102.

441 CPT, *Ujedinjeno Kraljevstvo* 2008, 107–108.

nja sprečila i svela na najmanju meru, maloletnicima treba pružiti što potpunije informacije i što bolje zdravstveno obrazovanje o drogama i prenosivim bolestima.⁴⁴² Isto važi za programe za prevenciju samoubistava i samopovređivanja.⁴⁴³ Maloletnike s mentalnim problemima trebalo bi da leče psihijatri specijalizovani za dečje i adolescentske mentalne bolesti.⁴⁴⁴ S obzirom da još nisu dostigli svoj ukupni razvojni potencijal, maloletnicima je potrebna zdrava i pojačana ishrana. Zbog toga zdravstveno osoblje treba da pažljivo kontroliše ishranu maloletnika i predlaže načine da se ona poboljša.⁴⁴⁵

11.2.3. Žene

Svuda u svetu, pa i u zemljama Saveta Evrope, žene čine relativno malu manjinu lica lišenih slobode. Zbog toga je za svaku državu skupo da zatvorenim ženama obezbedi posebne uslove. Posledica je da ženskih ustanova ima relativno malo, pa one ponekad moraju da izdržavaju kaznu u ustanovama koje su veoma udaljene od njihovih porodica, u prostorijama koje su prvobitno projektovane za muškarce i neadekvatne su za smeštaj žena.⁴⁴⁶

Obaveza države je da sva lica lišena slobode, pa i žene, zaštiti od zlostavljanja, uključujući i seksualno zlostavljanje. Dva važna jemstva u ovom pogledu su: odvojen smeštaj žena i muškaraca i obavezno prisustvo ženskog osoblja u svakoj ustanovi, naročito u pojedinim situacijama (npr. pregled tela). Ova jemstva, naravno, nisu i ne mogu biti apsolutno efikasna. Seksualno zlostavljanje se događa i među zatvorenim licima istog pola. Ipak, ono je u svakom obliku (uključujući verbalne ispade sa seksualnim konotacijama) ređe među zatvorenicama nego među zatvorenicima.⁴⁴⁷ Isto važi za seksualno zlostavljanje zatvorenica od strane stražarki odnosno stražara. Stalno prisustvo bar jedne zatvorske službenice na dužnosti u ustanovi u kojoj ima zatvorenica je obavezno,⁴⁴⁸ a CPT preporučuje da u ženskim zatvorima žene čine većinu zatvorskog osoblja, bar onog koje dolazi u dodir sa zatvorenicama.⁴⁴⁹

Ipak, neke države omogućuju zajednički smeštaj mešovitim parovima lišenim slobode u pojedinim ustanovama, ali i ograničen dodir i komunikaciju muškaraca i žena u običnim zatvorima. CPT pozdravlja ovakve aranžmane, ali

---

442 CPT, 9th General Report (1998), 41.

443 CPT, Nemačka 2000, 105.

444 CPT, Irska 2006, 69.

445 CPT, 9th General Report (1998), 41.

446 CPT, 10th General report (1999), 21.

447 CPT, 10th General Report (1999), 24.

448 CPT, Gruzija 2007, 87.

449 CPT, Mađarska 2005, 109.

samo pod uslovom da se zatvorenici koji učestvuju u takvim programima pažljivo odaberu, da pristanu da učestvuju u programu i da se interakcija odvija pod nadzorom zatvorskog osoblja.⁴⁵⁰

Žene treba da imaju ravnopravan pristup svim aktivnostima u zatvoru, pod jednakim uslovima kao i muškarci. CPT osuđuje praksu da se za žene organizuju samo „ženske“ aktivnosti (npr. vezenje i šivenje), jer to učvršćuje prevažidene stereotipe o društvenom položaju i ulozi žene. Štaviše, CPT smatra da, ako se ženama uskrati ravnopravan pristup aktivnostima u zatvoru, takva praksa može da se kvalifikuje kao ponižavajuće postupanje.⁴⁵¹

Zatvorske ustanove su dužne da trudnim ženama omoguće odgovarajuću dijetu, bogatu proteinima, svežim voćem i povrćem.⁴⁵² Žene ne bi smelete da se porađaju u zatvoru, već ih treba blagovremeno prebaciti u civilnu bolnicu. Apsolutno je neprihvatljivo da se trudne zatvorenice (u zatvoru ili bolnici) na bilo koji način vezuju za krevet ili drugi nameštaj prilikom ginekoloških pregleda ili porođaja – takva praksa bi sasvim sigurno predstavljala nečovečno i ponižavajuće postupanje.⁴⁵³

Vrlo je teško pitanje da li žena na izdržavanju kazne zatvora ima pravo da zadrži dete uz sebe posle porođaja. S jedne strane, razdvajanje majke od bebe neposredno posle porođaja nije poželjno, dok s druge nije poželjno ni da odojče boravi u zatvoru. Najbolje je, naravno, da majka prekine izdržavanje kazne i da određeno vreme boravi zajedno s detetom van zatvora. CPT smatra da se pri rešavanju ovih dilema treba rukovoditi potrebama deteta. To, prvo, znači da predporođajna i posleporođajna nega koju majka dobija u zatvoru treba da po kvalitetu bude uporediva s negom na slobodi. Drugo, ako odojčad i mala deca borave u zatvoru, ona treba da budu pod nadzorom osoblja kvalifikovanog za rad s decom i socijalni rad. Cilj je da se deci u zatvoru obezbedi sredina koja što manje liči na zatvor i da se njihove fizičke i kognitivne funkcije razvijaju normalno. Zato im treba obezbediti odgovarajući prostor za igru u zatvoru i, kada god je to moguće, izvoditi ih što češće kako bi videli život van zatvora.⁴⁵⁴

Načelo ekvivalentnosti zdravstvene zaštite u zatvoru i na slobodi, primenjeno na žene, podrazumeva i da svi oblici kontracepcije i prekida trudnoće koji su dostupni slobodnim ženama treba da budu dostupni i zatvorenicama.⁴⁵⁵

---

450 CPT, 10th General Report (1999), 24.

451 CPT, 10th General Report (1999), 25.

452 CPT, 10th General Report (1999), 26.

453 CPT, 10th General Report (1999), 27.

454 CPT, 10th General Report (1999), 29.

455 CPT, 10th General Report (1999), 32.

11.2.4. Stranci

S obzirom na sve veću internacionalizaciju kriminaliteta i sve potpuniju slobodu kretanja ljudi, robâ i kapitala preko državnih granica, broj stranaca u zatvorima svih zemalja je danas veći nego ikada ranije. U načelu, oni u zatvoru treba da imaju isti status, prava i obaveze kao i domaći državljanici. U praksi, međutim, stranci su po mnogo čemu u gorem položaju. Prvo, ako ne znaju i dok ne nauče domaći jezik, oni imaju ozbiljne teškoće u komunikaciji, kako s drugim zatvorenicima, tako i sa zavodskim osobljem. Drugo, ako dolaze izdaleka, teže ostvaruju kontakt s prijateljima i porodicom – na primer, imaju manje poseta, a telefonski razgovori su skuplji. Treće, u mnogim državama strani zatvorenici su pod strožim bezbednosnim režimom, ne dobijaju odsustva i teže se kvalifikuju za uslovni otpust. Na zavodskim upravama je da ulože svesne napore da stranci u praksi budu što ravnopravniji s domaćim državljanima.

Pre svega, stranci se moraju podrobno upoznati s kućnim redom na jeziku koji razumeju, i to po mogućству putem brošura i letaka koje mogu da zadrže tokom boravka u ustanovi.⁴⁵⁶ Prilikom svojih poseta Srbiji, CPT je uočio nedostatak ovakvih materijala i pozvao vlasti da strancima na izdržavanju kazne ili u pritvoru obezbede informacije na jeziku koji razumeju.⁴⁵⁷ Ako je jezička barijera takva da nikakva složenija komunikacija s osuđenikom nije moguća, na zavodskoj upravi je da povremeno obezbedi prevodioca o trošku države. U nekim državama postoje prevodilački centri koji pružaju ovu vrstu pomoći državnim organima putem telefona. CPT je sugerisao srpskim vlastima da strancima na izdržavanju kazne u Sremskoj Mitrovici obezbede improvizovane rečnike s elementarnim rečima na srpskom i stranim jezicima.⁴⁵⁸

CPT je više mahova pozivao državne vlasti da učine poseban napor kako bi se olakšao kontakt stranog osuđenika s porodicom. U slučaju kada je telefonska komunikacija veoma skupa, na primer, stranim zatvorenicima treba omogućiti neki drugi, jeftiniji način komunikacije, kakav je, recimo, Internet.⁴⁵⁹

Najopštija preporuka je da se strancima omogući da pod istim uslovima kao i domaći državljenici budu prebačeni u delove ustanove s manjim stepenom obezbeđenja, dobijaju izlaske i odmore i, naročito, uslovne otpuste. Pored toga, vlasti treba da, imajući u vidu posebne potrebe ove kategorije zatvorenika, budu što fleksibilnije u organizovanju njihovog kontakta s porodicom, kao i njihovog uključivanja u radne i obrazovne programe i druge grupne aktivnosti u kaznenom zavodu.⁴⁶⁰

---

456 CPT, Švedska 2009, 76.

457 CPT, Srbija 2004, 85 i Srbija 2007, 30.

458 CPT, Srbija 2004, 85.

459 CPT, Hrvatska 2007, 97.

460 CPT, Bugarska 2006, 105.

11.2.5. Osuđeni na doživotne i duge zatvorske kazne

Po evropskim standardima, „duge“ zatvorske kazne su kazne od pet i više godina. Evropska zatvorska pravila (103.8) nalažu da se posebna pažnja posveti odgovarajućim planovima i režimima za osuđenike na te kazne, a Savet Evrope je doneo i jednu važnu preporuku u tom smislu.⁴⁶¹ Problem dugih zatvorskih kazni je u tome što one „de-socijalizuju“ osuđenike, tj. čine da oni gube osećaj za društvene vrednosti i odnose. Takvi osuđenici su u opasnosti da se potpuno institucionalizuju i da se suoče s nizom psiholoških problema, kao što su gubitak samopoštovanja i društvenih veština, što otežava njihovu društvenu re-integraciju po izlasku na slobodu (a skoro svi kad-tad izađu iz zatvora).

Osnovna načela za postupanje prema doživotnim i na duge kazne osuđenim zatvorenicima su: (1) uzimanje u obzir individualnih osobina i izrada individualizovanih planova izdržavanja kazne (princip individualizacije); (2) život u zatvoru treba da što je više moguće liči na život na slobodi (princip normalizacije); (3) zatvorenici moraju biti u prilici da donose odluke o segmentima svoje zatvorske svakodnevnice (princip odgovornosti); (4) treba proceniti da li su i koliko ovi zatvorenici opasni po lokalno stanovništvo u blizini zavoda, po druge zatvorenike, po posetioce i, najzad, po sebe same (princip bezbednosti i sigurnosti); (5) doživotne zatvorenike ne bi trebalo izdvajati od zatvorenika koji izdržavaju duge kazne (princip nesegregacije); (6) individualni plan za izdržavanje kazne treba da obezbedi progresivno poboljšavanje zatvorenikovog statusa u okviru zavoda (princip progresivnosti).⁴⁶²

U nekim državama postoji zakonska mogućnost izricanja kazne doživotnog zatvora bez prava na uslovni otpust. CPT se načelno protivi ovakvom zakonodavnom rešenju i traži da se svim zatvorenicima, pa i doživotnim osuđenicima, ostavi *mogućnost uslovnog otpusta*. Oni se ne smeju lišavati *nade* da će jednoga dana izaći na slobodu. Bez te nade, doživotni osuđenici gube svaku motivaciju da se drže kućnog reda ili da stope od disciplinskih sankcija. U takvoj situaciji, zatvorska uprava ima mnogo teži problem da održi red u ustanovi. Pored toga, nikada se ne može pouzdano tvrditi da će doživotni osuđenik doživotno ostati opasan za okolinu.⁴⁶³

U pojedinim državama doživotni zatvorenici žive pod naročitim režimom, drukčijim od režima za ostale zatvorenike. Navodimo, primera radi, pravila koja se u nekim zemljama primenjuju samo na doživotne zatvorenike i koja CPT smatra nedopuštenim: nošenje zatvorskih uniformi posebne boje; negašenje sve-

---

461 Recommendation Rec (2003) 23, „Management by prison administrations of life-sentence and other long-term prisoners“, 9. oktobar 2003 (dalje: Rec (2003) 23).

462 Rec (2003) 23, 3–8.

463 CPT, Mađarska 2007, 33.

tla u ćelijama noću; ograničenja prava na posete i sprečavanje fizičkog kontakta s posetiocima.⁴⁶⁴ Slično je i s praksom da se doživotni osuđenici ne izvode na šetnju zajedno s ostalima,⁴⁶⁵ ili da im se prilikom svakog izlaska iz ćelije stavljaju lisice na ruke,⁴⁶⁶ ili da se redovno i stalno podvrgavaju telesnim pretresima,⁴⁶⁷ ili da se izvode samo uz pratnju pasa,⁴⁶⁸ ili da se premeštaju iz jedne u drugu ćeliju svakih nekoliko meseci.⁴⁶⁹ Sve nabrojane (i druge) restriktivne ili invazivne mere i postupke treba primenjivati samo na osnovu *individualnog* rizika u pogledu svakog pojedinog osuđenika i svake pojedine situacije.

Među doživotnim i na duge kazne osuđenim zatvorenicima ima procen-tualno više starijih osoba, pa je na zavodskoj upravi obaveza da im pomogne da održavaju fizičku i mentalnu kondiciju, između ostalog i tako što će im obezbediti specijalnu dijetu.⁴⁷⁰ Osuđenicima koji su na smrt bolesni treba omogućiti da umru dostojanstveno. U tom smislu, može im se dopustiti da umru izvan zatvora, a u svakom slučaju im treba ponuditi pomoći oko sastavljanja zaveštanja, plaćanja i organizovanja sahrane i slično.⁴⁷¹

Posebnu kategoriju doživotnih zatvorenika čine oni koji su bili prvobitno osuđeni na smrt, pa im je smrtna kazna zamjenjena doživotnim zatvorom. U poslednjoj deceniji prošlog veka, u procesu pridruživanja Savetu Evrope, bivše socijalističke zemlje su morale da ukinu smrtnu kaznu. Abolicija se po pravilu odvijala tako što je prvo uvođen moratorijum na izvršenje izrečenih smrtnih kazni, a zakonska abolicija bi usledila posle nekoliko, ponegde i desetak godina (Rusija još uvek nije ukinula smrtnu kaznu *de jure*, ali se smrtnе presude ne izriču i ne izvršavaju zahvaljujući moratorijumu). U svakom slučaju, tokom 1990-ih, mnogi osuđenici na smrt su proveli po nekoliko godina u neizvesnosti da li će kazna biti izvršena. Pri tome su držani na posebnom, veoma restriktivnom režimu i, često, u vrlo lošim materijalnim uslovima. U desetinama takvih slučajeva Evropski sud je utvrdio povredu člana 3, posebno uzimajući u obzir duševne patnje izazvane neizvesnošću da li će smrtna kazna biti izvršena.

Napori da se što bolje isplanira i obogati svakodnevica zatvorenika osuđenih na doživotnu ili dugu kaznu uvek će se isplatiti, jer takvi programi poboljšavaju odnose između zatvorenika i osoblja, a time i opštu bezbednost u ustanovi.⁴⁷²

---

464 CPT, *Ukrajina* 2002, 100.

465 CPT, *Bugarska* 2002, 96.

466 CPT, *Rumunija* 2006, 102.

467 CPT, *Letonija* 2007, 67.

468 CPT, *Letonija* 2007, 64.

469 CPT, *Češka* 2006, 54.

470 *Rec* (2003) 23, 28.

471 *Rec* (2003) 23, 29.

472 CPT, *Albania* 2005, 100.

Spisak slučajeva pomenutih u priručniku

1. Evropski sud za ljudska prava

- Ajdin protiv Turske, (*Aydin v. Turkey*), App. No. 57/1996/676/866 (1997).
- Aksoj protiv Turske, (*Aksoy v. Turkey*), App. No. 21987 (1966).
- Artjomov protiv Rusije, (*Artyomov v. Russia*), App. No. 14146/02 (2010).
- Asenov i dr. protiv Bugardske, (*Assenov et al. v. Bulgaria*), App. No. 24760/94 (1998).
- Berlinski protiv Poljske, (*Berlinski v. Poland*), App. Nos. 27715/95 i 30209/96 (2002).
- Bojčenko protiv Moldavije, (*Boicenco v. Moldova*), App. No. 41088/04 (2006).
- Danska, Norveška, Švedska i Holandija protiv Grčke, (*Denmark, Norway, Sweden and the Netherlands v. Greece*), App. No. 3321–23/67, 3344/67, 4480/70 (1968, 1970).
- Dedovski i dr. protiv Rusije, (*Dedovskiy et al. v. Russia*), App. No. 7178/03 (2008).
- Dibeku protiv Albanije, (*Dybeku v. Albania*), App. No. 41153/06 (2008).
- Farbtus protiv Letonije, (*Farbthus v. Lettonie*), App. No. 4672/02 (2005).
- Fedotov protiv Rusije, (*Fedotov v. Russia*), App. No. 5140/02 (2006).
- Frero protiv Francuske, (*Frérot v. France*), App. No. 70204/01 (2007).
- Gofgen protiv Nemačke, (*Gäfgen v. Germany*), App. No. 22978/05 (2010).
- Henaf protiv Francuske, (*Hénaf v. France*), App. No. 65436/01 (2004).
- Hercegfalvi protiv Austrije, (*Hercegfalvi v. Austria*), App. No. 10533/83 (1992).
- Hudobin protiv Rusije, (*Khudobin v. Russia*), App. No. 59696/00 (2007).
- Hudojorov protiv Rusije, (*Khudoyorov v. Russia*), App. No. 6847/02 (2005).
- Humatov protiv Azarbejdžana, (*Hummatov v. Azerbaijan*), App. No. 9852/03 i 13413/04 (2008).
- Hurtado protiv Švajcarske, (*Hurtado v. Switzerland*), 37/1993/432/511.
- Jagiz protiv Turske, (*Yagiz v. Turkey*), App. No. 27473/02 (2007).
- Ilijasku i dr. protiv Moldavije i Rusije, (*Ilascu et al. v. Moldova and Russia*), App. No. 48787/99 (2004).
- Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva (*Ireland v. United Kingdom*), App. No. 5310/71 (1978).
- Istočnoafrički azijati protiv Ujedinjenog Kraljevstva, (*East African Asians v. United Kingdoms*), App. No 4626/70 and others (1978).

- Ivančuk protiv Poljske, (*Iwanczuk v. Poland*), App. No. 25196/94 (2002).
- Jankov protiv Bugarske, (*Yankov v. Bulgaria*), App. No. 39084/97 (2004).
- Jorgov protiv Bugarske, (*Iorgov v. Bulgaria*), App. No. 40653/98 (2004).
- Kalašnjikov protiv Rusije, (*Kalashnikov v. Russia*), App. No. 47095/99 (2002).
- Karabulea protiv Rumunije, (*Carabulea v. Romania*), App. No. 45661/99 (2010).
- Kembel i Kosan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, (*Campbell and Cosans v. The United Kingdom*), App. Nos. 7511/76 i 7743/76 (1982).
- Kinan protiv Ujedinjenog Kraljevstva, (*Keenan v. United Kingdom*), App. No. 27229/95 (2001).
- Kipar protiv Turske, (*Cyprus v. Turkey*), App. No. 25781/94 (2001).
- Kopilov protiv Rusije, (*Kopylov v. Russia*), App. No. 3933/04 (2010).
- Ksirov protiv Grčke, (*Xiros v. Greece*), App. No. 1033/07 (2010).
- Kudla protiv Poljske, (*Kudla v. Poland*), App. No. 30210/96 (2000).
- Lorse i dr. protiv Holandije, (*Lorsé et al. v. The Netherlands*), App. No. 52750/99 (2003). M. C. protiv Bugarske, (*M. C. v. Bulgaria*), App. No. 39272/98 (2004).
- Mekfili protiv Ujedinjenog Kraljevstva, (*McFeeley v. United Kingdom*), App. No. 36528/97 (1998).
- Mekglinči i dr. protiv Ujedinjenog Kraljevstva, (*McGlinchey and others v. United Kingdom*), App. No. 50390/99 (2003).
- Menješeva protiv Rusije, (*Menesheva v. Russia*), App. No. 59261/00 (2006).
- Metju protiv Holandije, (*Mathew v. The Netherlands*), App. No. 24919/03 (2006).
- Mesina protiv Italije, (*Messina v. Italy*), App. No. 25498/94 (2000).
- Muisel protiv Francuske, (*Mouisel v. France*), App. No. 67263/01 (2003).
- Nevmeržicki protiv Ukrajine, (*Nevmerzhitsky v. Ukraine*), App. No. 54825/00 (2005).
- Okali protiv Turske, (*Okkali v. Turkey*), App. No. 52067/99 (2006).
- Ostrovar protiv Moldavije, (*Ostrovar v. Moldova*), App. No. 35207/03 (2006).
- Očalan protiv Turske, (*Ocalan v. Turkey*), App. No. 46221/99 (2003).
- Paladi protiv Moldavije, (*Paladi v. Moldova*), App. No. 39806/05 (2009).
- Pilčić protiv Hrvatske, (*Pilcic v. Croatia*), App. No. 33138/06 (2008).
- Pirs protiv Grčke, (*Peers v. Greece*), App. No. 28524/95 (2001).
- Poltoracki protiv Ukrajine, (*Poltoratskiy v. Ukraine*), App. No. 38812/97 (2003).
- Prajs protiv Ujedinjenog Kraljevstva, (*Price v. United Kingdom*), App. No. 33394/96 (2001).
- Priti protiv Ujedinjenog Kraljevstva, (*Pretty v. United Kingdom*), App. No. 2346/02 (2002).

- Ramirez Sančez protiv Francuske, (*Ramirez Sanchez v. France*), App. No. 59450/00 (2006).
- Ramišvili i Kohreidze protiv Gruzije, (*Ramishvili and Kokhreidze v. Georgia*), App. No. 1704/06 (2009).
- Raninen protiv Finske, (*Raninen v. Finland*), App. No. 152/1966 (1997).
- Rebok protiv Slovenije, (*Rehbock v. Slovenia*), App. No. 28462/95 (2000).
- Ristić protiv Jugoslavije, (*Ristic v. Yugoslavia*), CAT, A/56/44 /D/113/98 (2001).
- Ribič protiv Austrije, (*Ribitsch v. Austria*), App. No. 18896/91 (1995).
- Romanov protiv Rusije, (*Romanov v. Russia*), App. No. 41461/02 (2009).
- Selmuni protiv Francuske, (*Selmouni v. France*), App. No. 25803/94 (1999).
- Sering protiv Ujedinjenog Kraljevstva, (*Soering v. United Kingdom*), App. No. 14038/88 (1989).
- Smit i Grejdi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, (*Smith and Grady v. United Kingdom*), App. Nos. 33985/96 i 33986/96 (1999).
- Staževska protiv Poljske, (*Staszewska v. Poland*), App. No. 10049/04 (2009).
- Tajrer protiv Ujedinjenog Kraljevstva, (*Tyrer v. United Kingdom*), App. No. 5856/72 (1978).
- Tomazi protiv Francuske, (*Tomasi v. France*), App. No. 12857/87 (1992).
- Turkan protiv Turske, (*Türkan v. Turkey*), App. No. 22086/04 (2008).
- Van der Ven protiv Holandije, (*Van der Ven v. The Netherlands*), App. No. 50901/99 (2003).
- Valašinas protiv Litvanije, (*Valašinas v. Lithuania*), App. No. 44558/98 (2001).
- Čahal protiv Ujedinjenog Kraljevstva, (*Chahal v. United Kingdom*), App. No. 22414/93 (1996)
- Šebet protiv Rusije, (*Schebet v. Russia*), App. No. 16074/07 (2008).
- Đaloh protiv Nemačke, (*Jalloh v. Germany*), App. No. 54810/00 (2006).
- Đuvec protiv Turske, (*Güveç v. Turkey*), App. No. 70337/01 (2009).

2. Komitet za ljudska prava

- Angel Estrela protiv Urugvaja, (*Angel Estrella v. Uruguay*), Communication No. 74/1980 (17 July 1980), UN Doc. Supp. No. 40 (A/38/40) at 150 (1983).
- Blejer protiv Urugvaja, (*Bleier v. Uruguay*), Communication No. R.7/30 (23 May 1978), UN Doc. Supp. No. 40 (A/37/40) at 130 (1982).
- Buton protiv Urugvaja, (*Bouton v. Uruguay*), Communication No. 37/1978 (27 March 1981), UN Doc. CCPR/C/OP/1 at 72 (1984).
- Gril Mota protiv Urugvaja, (*Grille Motta v. Uruguay*), Communication No. 11/1977 (29 July 1980), UN Doc. CCPR/C/OP/1 at 54 (1984).

- Kampos protiv Perua, (*Polay Campos v. Peru*), (Communication No. 577/1994, UN Doc. CCPR/C/61/D/577/1994 (1998)).
- Keli protiv Jamajke (*Kelly v. Jamaica*), Communication No. 253/1987, UN Doc. CCPR/C/41/D/253/1987 at 60 (1991).
- Lopez Burgos protiv Urugvaja, (*Lopez Burgos v. Uruguay*), Communication No. R.12/52 (6 June 1979), UN Doc. Supp. No. 40 (A/36/40) at 176 (1981).
- Martinez Portoreal protiv Dominikanske Republike, (*Martinez Portorreal v. Dominican Republic*), (Communication No. 188/1984 (5 November 1987), UN Doc. Supp. No. 40 (A/43/40) at 207 (1988)).
- Monguja Mbenge i dr. protiv Zaira, (*Monguya Mbenge et al. v. Zaire*), (Communication No. 16/1977 (8 September 1977), UN Doc. Supp. No. 40 (A/38/40) at 134 (1983)).
- Reid protiv Jamajke, (*Reid v. Jamaica*), Communication No. 250/1987, UN Doc. CCPR/C/39/D/250/1987 (1990).
- Rodriguez protiv Urugvaja, (*Rodriguez v. Uruguay*), Communication No. 322/1988, UN Doc. CCPR/C/51/D/322/1988 (1994)).
- Sendic protiv Urugvaja, (*Sendic v. Uruguay*), Communication No. R.14/63 (28 November 1979), UN Doc. Supp. No. 40 (A/37/40) at 114 (1982).
- Chitat Ng v. Canada, Communication No. 469/1991, UN Doc. CCPR/C/49/D/469/1991 (1994).
- Džonson protiv Jamajke, (*Johnson v. Jamaica*), (Communication No. 588/1994, UN Doc. CCPR/C/56/D/588/1994 (1996)).

3. Komitet protiv torture

- Dimitrijević protiv Srbije, (*Dimitrijevic v. Serbia*), CAT /C/35/D/172/2000 (2005).
- G. K. protiv Švajcarske, (*G. K. v. Switzerland*), CAT/C/30/D/219/2002.
- Guridi protiv Španije, (*Guridi v. Spain*), CAT/C/34/D/212/2002 (2005).
- Hajrizi i dr. protiv Jugoslavije, (*Hajrizi et al. v. Yugoslavia*), CAT /C/29/D/161/2000 (2002).
- Mutombo protiv Švajcarske, (*Mutombo v. Switzerland*), CAT, A/49/44/D/13/93 (1994).
- P. E. protiv Francuske, (*P. E. v. France*), CAT/C/29/D/193/2001 (2002).
- Ristić protiv Jugoslavije, (*Ristic v. Yugoslavia*), CAT, A/56/44 /D/113/98 (2001).

4. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju

- Slučaj Delalić, (*Delalić et. al, IT-96-21-T, ili Mucić et. al, IT-96-21*).
- Slučaj Furundžija, (*Furundžija, IT-95-17/1*).
- Slučaj Kunarac (*Kunarac et al, IT-96-23 & 23/1, „Foča“*)
- Slučaj Kvočka (*Kvočka et al, IT-98-30/1, „Omarska, Keraterm & Trnopolje Camps“*).

PRILOZI

1. Evropska zatvorska pravila

Preporuka Rec (2006)2

Komiteta ministara državama članicama u vezi sa evropskim zatvorskim pravilima⁴⁷³

(Koju je usvojio Komitet ministara 11. januara 2006. na 952. sednici zamjenika ministara)

Komitet ministara, u skladu s odredbama člana 15.b Statuta Saveta Evrope, Imajući u vidu Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava;

Imajući u vidu rad Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovečnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, a naročito standarde koje je usvojio u svojim opštim izveštajima;

Još jednom ističući da se нико ne može lišiti slobode, izuzev kada je to krajnja mera i u skladu sa procedurom predviđenom zakonom;

Naglašavajući da izvršenje zatvorskih kazni i postupanje sa zatvorenicima nalaže da se uzmu u obzir zahtevi bezbednosti, sigurnosti i discipline s tim da se prethodno osiguraju zatvorski uslovi koji ne ugrožavaju ljudsko dostojanstvo i koji nude mogućnost obavljanja korisnih zanimanja i programe tretmana zatvorenika koji služe njihovoj pripremi za reintegraciju u zajednicu;

Smatrajući da je važno da države članice Saveta Evrope budu upoznate i poštuju opšte principe koji se odnose na njihovu zatvorsku politiku;

Naročito smatrajući da poštovanje takvih opšтиh principa unapređuje međunarodnu saradnju u ovoj oblasti;

Imajući u vidu značajne društvene promene koje su uticale na važne događaje u kaznenoj oblasti u Evropi u protekle dve decenije;

Potvrđujući još jednom standarde sadržane u preporukama Komiteta ministara Saveta Evrope, koji se odnose na konkretne aspekte kaznene politike i

473 Kada je usvojena ova Preporuka, a prilikom primene člana 10.2c Poslovnika za sastanke zamenika ministara, predstavnik Danske zadržao je pravo da se pridržava ili ne pravila 43, stav 2, Dodatka uz Preporuku, jer je mišljenja da uslov da zatvorenike u samicama posećuje medicinsko osoblje svakodnevno pokreće ozbiljna etička pitanja u vezi sa mogućom ulogom tog osoblja da pravilno proglaši zatvorenika sposobnim za dalji boravak u samici.

prakse i naročito Preporuku Rec (89)12 o obrazovanju u zatvoru, Preporuku Rec (93)6 o zatvoru i kriminološkim aspektima kontrole zaraznih bolesti, uključujući sidu i druge zdravstvene probleme u zatvoru, Preporuku Rec (97)12 koja se odnosi na osoblje zaduženo za sprovođenje sankcija i mera, Preporuku Rec (98)7 o etičkim i organizacionim aspektima zdravstvene zaštite u zatvoru, Preporuku Rec (99)22 vezanu za prenaseljenost i povećanje zatvorske populacije, Preporuku Rec (2003)22 o uslovnom otpustu, i Preporuku Rec (2003)23 o postupanju zatvorske uprave u pogledu doživotnih kazni i drugih dugih zatvorskih kazni;

Imajući u vidu Minimalna zatvorska pravila Ujedinjenih nacija;

Budući da Preporuka Rec (87)3 Komiteta ministara o Evropskim zatvorskim pravilima treba da se znatno revidira i ažurira kako bi odražavala promene do kojih je došlo u kaznenoj politici, praksi kažnjavanja i upravljanjem zatvora u Evropi,

Preporučuje vladama država članica:

- da se u donošenju zakona, definisanju politike i u praksi rukovode pravilima sadržanim u dodatku ovoj preporuci, koja zamenjuje Preporuku Rec (87)3 Komiteta ministara o evropskim zatvorskim pravilima;
- da obezbede da se ova preporuka i komentar uz nju prevedu i što šire distribuiraju, naročito pravosudnim organima, zatvorskim službama i samim zatvorenicima.

Dodatak Preporuci Rec (2006)2

DEO I OSNOVNI PRINCIPI

1. Prema svaim licima lišenim slobode postupa se uz poštovanje njihovih ljudskih prava.
2. Lica lišena slobode zadržavaju sva prava koja im nisu zakonito oduzeta odlukom kojom se osuđuju ili kojom se zadržavaju u pritvoru.
3. Ograničenja za lica lišena slobode treba da budu minimalna neophodna i srazmerna legitimnom cilju zbog kog su nametnuta.
4. Zatvorski uslovi koji ugrožavaju ljudska prava ne mogu se opravdati nedostatkom materijalnih sredstava.
5. Život u zatvoru treba da bude što je moguće približniji pozitivnim aspektima života u zajednici.
6. Svi zatvori treba da bude uređeni tako da omogućavaju reintegraciju u slobodno društvo lica koja su bila lišena slobode.

7. Treba podsticati saradnju sa spoljašnjim službama socijalne zaštite i koliko god je moguće učešće civilnog društva u životu u zatvoru.

8. Osoblje zatvora vrši važnu javnu funkciju i njihov odabir, obuka i uslovi rada treba da im obezbede održavanje visokih standarda u brizi o zatvorenicima.

9. Nad svim zatvorima vrši se redovna inspekcija od strane države i nadzor od strane nezavisnog tela.

Primena

10.1. Evropska zatvorska pravila odnose se na lica koja su pritvorena po nalogu sudskog organa ili lišena slobode nakon osude.

10.2. U principu, lica koja su pritvorena po nalogu sudskog organa ili lišena slobode nakon osude treba da budu smeštена u zatvore, tj. institucije namenjene za zatvorenike ove dve kategorije.

10.3. Ova Pravila takođe se odnose na osobe:

a. koje su iz bilo kog drugog razloga u zatvoru; ili

b. koje su pritvorene od strane sudskog organa ili lišeni slobode nakon osude i koji su, iz bilo kog razloga, zatvoreni negde drugde.

10.4. Sva lica koja su u zatvoru ili koja su pritvorena kao što predviđa stav 10.3.b smatraće se zatvorenicima u smislu ovih pravila.

11.1. Lica mlađa od 18 godina ne smeštaju se u zatvore za odrasle, već u ustanove koje su posebno namenjene u tu svrhu.

11.2. Ukoliko je, izuzetno, maloletnik smešten u takav zatvor, moraju da postoje posebna pravila o njegovom položaju i potrebama.

12.1. Lica koja su duševno obolela i čije duševno stanje ne dozvoljava da budu u zatvoru smeštaju se u specijalnu ustanovu.

12.2. Ukoliko su, izuzetno, takva lica smeštена u zatvor, moraju da postoje posebna pravila o njihovom položaju i potrebama.

13. Ova pravila primenjuju se nepristrasno, bez diskriminacije po bilo kom osnovu kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo uverenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.

II DEO USLOVI ZA ZATVARANJE

Prijem

14. Niko ne može biti primljen ili zadržan u zatvoru kao zatvorenik bez naloga o upićivanju donetog u skladu sa zakonom.

15.1. Odmah po prijemu, evidentiraju se sledeći podaci o zatvoreniku:

- a. podaci o identitetu;
- b. razlozi za zatvaranje i organ koji je doneo odluku o zatvaranju;
- c. dan i vreme prijema;
- d. popis ličnih stvari koje se predaju na čuvanje u skladu sa pravilom 31;
- e. sve vidljive povrede i pritužbe na prethodno mučenje; i
- f. u zavisnosti od pravila o zaštiti ličnih zdravstvenih podataka, podaci o zatvorenikovom zdravstvenom stanju od značaja za fizičko i mentalno zdravlje zatvorenika i drugih lica.

15.2. Po prijemu, svi zatvorenici se upoznaju sa pravilima, kako predviđa pravilo 30.

15.3. Odmah po prijemu, izdaje se obaveštenje o prijemu zatvorenika, u skladu sa pravilom 24.9.

16. Odmah nakon prijema:

- a. podaci o zdravstvenom stanju zatvorenika dopunjaju se lekarskim pregledom u skladu sa pravilom 42;
- b. utvrđuje se odgovarajući stepen bezbednosti za zatvorenika, u skladu sa pravilom 51;
- c. utvrđuje se pretnja koju zatvornik predstavlja po bezbednost, u skladu sa pravilom 52;
- d. procenjuju se sve dostupne informacije o socijalnom statusu zatvorenika kako bi se utvrdile njegove neposredne lične i socijalne potrebe; i
- e. u slučaju osuđenih lica, preduzimaju se neophodni koraci za realizaciju programa u skladu sa VIII Delom ovih pravila.

Upućivanje u zatvor i smeštaj

17.1. Zatvorenici se, ukoliko je moguće, upućuju u zatore koji se nalaze u blizini njihovih domova ili centara socijalne rehabilitacije.

17.2. Prilikom upućivanja, takođe se vodi računa o zahtevima vezanim za nastavak krivične istrage, sigurnost i bezbednost i potrebu da se za svakog zatvorenika odredi odgovarajući režim.

17.3. Ukoliko je moguće, zatvorenik se konsultuje u vezi sa početnim upućivanjem ili naknadnim premeštajam u drugi zatvor.

18.1. Uslovi smeštaja zatvorenika, a naročito prostorije za spavanje, moraju voditi računa o ljudskom dostojanstvu i, koliko god je moguće poštovati privatnost i ispunjavati zahteve za održavanje zdravlja i higijene, vodeći računa o klimatskim uslovima i naročito o površini poda, zapremini vazduha, osvetljenju, grejanju i ventilaciji.

18.2. U svim objektima u kojima zatvorenici žive, rade ili se okupljaju:

- a. prozori moraju biti dovoljno veliki da omoguće čitanje i rad uz prirodno svetlo u normalnim uslovima i omoguće dotok svežeg vazduha, osim ukoliko ne postoji odgovarajući sistem za ventilaciju;
- b. veštačko osvetljenje mora da ispunjava priznate tehničke standarde; i
- c. mora da postoji sistem alarma koji omogućuje zatvorenicima da odmah pozovu osoblje.

18.3. Domaćim zakonom utvrđuju se minimalni uslovi vezani za pitanja iz stava 1 i 2.

18.4. Domaćim zakonom se utvrđuju mehanizmi kojima se sprečava kršeње minimalnih zahteva u vezi sa prenaseljenošću zatvora.

18.5. U normalnim uslovima, zatvorenici provode noć u zasebnim ćelijama, osim ukoliko je za njih bolje da prostorije za spavanje dele sa ostalim zatvorenicima.

18.6. Zatvorenici se smeštaju zajedno samo ako je to svrshishodno i ako su to zatvorenici koji mogu da se druže medjusobno.

18.7. Ukoliko je moguće, zatvorenici treba da imaju mogućnost izbora pre nego što se od njih zatraži da dele sa nekim prostor za spavanje.

18.8. Prilikom smeštaja zatvorenika u određeni zatvor ili odeljenje, vodiće se računa o potrebi da se odvoje:

- a. neosuđeni od osuđenih zatvorenika;
- b. muškarci od žena; i
- c. mlađi punoletni zatvorenici od starijih zatvorenika.

18.9. Moguća su odstupanja od zahteva za odvojenim smeštajem u smislu stava 8, kako bi se zatvorenicima omogućilo da učestvuju u zajedničkim aktivnostima, s tim da se takve grupe zatvorenika uvek razdvajaju tokom noći, osim ukoliko se oni ne slože da budu smešteni zajedno, a uprava zatvora proceni da je to u najboljem interesu svih zatvorenika.

18.10. Svi zatvorenici smeštaju se u uslove sa najmanjim mogućim mera-ma bezbednosti koje odgovaraju riziku od bekstva, povređivanja ili samopovredovanja.

Higijena

19.1. Sve prostorije zatvora moraju se stalno održavati i čistiti.

19.2. Kada se zatvorenici primaju u zatvor, ćelije i druge prostorije u kojima će boraviti moraju biti očišćene.

19.3. Zatvorenici moraju imati pristup sanitarnim prostorijama koje su higijenski ispravne i poštju privatnost.

19.4. U zatvoru se moraju obezbediti uslovi da svaki zatvorenik može da se istušira ili okupa na temperaturi koja je prikladna klimatskim uslovima, ukoliko je moguće svakog dana ili najmanje dva puta nedeljno (ili češće ukoliko je potrebno) u interesu opšte higijene.

19.5. Zatvorenici moraju održavati ličnu higijenu i higijenu odeće i spavaonice.

19.6. Uprava zatvora dužna je da ih snabdeva priborom i sredstvima za održavanje higijene.

19.7. Posebni uslovi se obezbeđuju za higijenske potrebe žena.

Odeća i posteljina

20.1. Zatvorenici koji nemaju dovoljno svoje odeće dobijaju odeću koja odgovara klimatskim uslovima.

20.2. Odeća ne sme biti degradirajuća ili ponižavajuća.

20.3. Sva odeća mora da bude u dobrom stanju i da se zameni kad je potrebno.

20.4. Zatvorenici koji dobiju dozvolu da izađu iz zatvora nisu dužni da nose odeću koja ih identificuje kao zatvorenike.

21. Svaki zatvorenik ima pravo na zaseban krevet i sopstvenu i prikladnu posteljinu, koja se održava u dobrom stanju i menja dovoljno često.

Ishrana

22.1. Zatvorenici imaju pravo na ishranu koja odgovara njihovoj starosti, zdravstvenom i fizičkom stanju, veroispovesti, kulturi i prirodi posla.

22.2. Zahtevi ishrane, uključujući minimalnu energetsku vrednost i sastav proteina, određuju se domaćim zakonom.

22.3. Hrana se priprema i servira u higijenskim uslovima.

22.4. Zatvorenici dobijaju tri obroka dnevno u razumnim intervalima.

22.5. Zatvorenici moraju u svakom trenutku imati na raspolaganju čistu vodu za piće.

22.6. Lekar ili medicinska sestra mogu da nalože da se izmeni ishrana za određenog zatvorenika ukoliko je to potrebno iz zdravstvenih razloga.

Pravna pomoć

23.1. Svi zatvorenici imaju pravo na pravnu pomoć, a zatvorska uprava je dužna da obezbedi odgovarajuće uslove za pristup takvoj pomoći.

23.2. Zatvorenici mogu da se konsultuju o bilo kom pravnom pitanju sa advokatom po sopstvenom izboru i o sopstvenom trošku.

23.3. Ukoliko postoji uspostavljeni mehanizam pružanja besplatne pravne pomoći, uprava je dužna da o tome obavesti zatvorenike.

23.4. Konsultacije i druga vrsta komunikacije, uključujući prepisku između zatvorenika i pravnog savetnika biće poverljivi.

23.5. Sudski organ može u izuzetnim okolnostima odobriti ograničenje poverljivosti kako bi se sprečilo teže krivično delo ili teža narušavanja sigurnosti i bezbednosti zatvora.

23.6. Zatvorenici imaju pravo na pristup, ili mogu da čuvaju kod sebe, dokumente koji se tiču njihovog sudskog postupka.

Kontakti sa spoljnjim svetom

24.1. Zatvorenici imaju pravo da komuniciraju bez ograničenja, pismima, telefonom ili na drugi način, sa svojim porodicama, drugim licima i predstavnicima spoljašnjih organizacija i da primaju njihove posete.

24.2. Komunikacija i posete mogu da podležu ograničenjima i nadzoru ako to nalažu zahtevi nastavka krivične istrage, održavanja reda, sigurnosti i bezbednosti, sprečavanja krivičnih dela i zaštita žrtava, ali takva ograničenja, uključujući konkretna ograničenja koja naloži sudski organ, moraju omogućavati minimalni nivo kontakta.

24.3. Domaćim zakonom utvrđuju se domaći i međunarodni organi i funkcionери sa kojima zatvorenici komuniciraju bez ograničenja.

24.4. Uslovi za obavljanje posete treba da su takvi da omogućavaju zatvorenicima održavanje i razvijanje porodičnih odnosa na što normalniji način.

24.5. Zatvorske službe pomažu zatvorenicima da održavaju odgovarajući kontakt sa spoljnjim svetom i obezbeđuju im potrebnu materijalu pomoći da te kontakte ostvare.

24.6. U slučaju smrti ili ozbiljne bolesti bilo kog bliskog srodnika, zatvorenik će o tome odmah biti obavešten.

24.7. Kad god okolnosti dozvoljavaju, zatvorenik treba da ima dozvolu da napusti zatvor bilo u pratnji bilo samostalno, da bi mogao da poseti bolesnog rođaka, prisustvuje sahrani ili iz drugog humanitarnog razloga.

24.8. Zatvorenik može odmah da obavesti svoju porodicu o smeštanju u zatvor ili premeštaju u drugu ustanovu ili o bolesti ili povredi koju doživi.

24.9. Nakon prijema zatvorenika u zatvor, uprava zatvora će, u slučaju smrti ili ozbiljne bolesti, povrede ili smeštanja u bolnicu, odmah obavestiti supruga ili partnera, ili ukoliko je zatvorenik sam, najbližeg rođaka ili lice koje zatvorenik odredi, osim ukoliko zatvorenik ne zahteva drugačije.

24.10. Zatvorenici moraju imati mogućnost da se redovno informišu o javnim događajima čitanjem štampe i drugih publikacija na koje su se preplatili, kao i praćenjem radio i TV programa, osim ukoliko u pojedinačnom slučaju i za određeni period ne postoji posebna zabrana sudskog organa.

24.11. Uprava zatvora mora da omogući da zatvorenici mogu da učestvuju u izborima, referendumima i drugim aspektima javnog života, ukoliko njihovo pravo na to nije ograničeno domaćim zakonom.

24.12. Zatvorenicima će biti dozvoljeno da komuniciraju sa medijima, osim ukoliko ne postoji opravdani razlozi da se to zabrani u cilju održavanja sigurnosti i bezbednosti, zaštite javnog interesa ili u cilju zaštite integriteta žrtava, drugih zatvorenika ili osoblja.

Zatvorski režim

25.1. Zatvorski režim mora predvideti izbalansiran program aktivnosti za sve zatvorenike.

25.2. Ovaj režim treba da omogući svim zatvorenicima da provode van celija onoliko vremena koliko je potrebno za adekvatan nivo ljudske i socijalne interakcije.

25.3. Zatvorski režim takođe treba da pruži zatvorenicima socijalnu pomoć.

25.4. Posebna pažnja posvetiće se zatvorenicima koji su pretrpeli fizičko, duševno ili seksualno zlostavljanje.

Rad

26.1. Rad u zatvoru smatra se pozitivnim aspektom zatvorskog režima i nikada se ne sme koristiti kao kazna.

26.2. Zatvorske vlasti moraju nastojati da obezbede dovoljno korisnog posla za zatvorenike.

26.3. Koliko god je moguće, rad u zatvoru treba da održava ili poveća sposobnost zatvorenika da zarađuje za život nakon puštanja na slobodu.

26.4. U skladu sa pravilom 13, u pogledu rada ne sme biti diskriminacije na osnovu roda.

26.5. Rad koji obuhvata stručno osposobljavanje obezbeđuje se za zatvorenike koji mogu od toga da imaju koristi i naročito za mlađe zatvorenike.

26.6. Zatvorenici mogu da biraju vrstu posla u kome žele da učestvuju, u granicama onoga što je dostupno, odgovarajućeg izbora zanimanja i zahteva reda i discipline.

26.7. Organizacija i metodi rada u instituciji treba da budu što sličniji radu u zajednici kako bi se zatvorenici pripremili za uslove normalnog radnog života.

26.8. Mada uključivanje finansijske zarade od delatnosti u zatvoru može da bude značajno za podizanje standarda i poboljšanja kvaliteta i značaja ospobljavanja, interes zatvorenika ne sme da bude podređen tom cilju.

26.9. Zatvorska uprava obezbeđuje posao za zatvorenike, bilo sama bilo u saradnji sa privatnim preduzetnicima, unutar ili van zatvora.

26.10. U svakom slučaju, zatvorenici moraju da dobijaju odgovarajuću naknadu za rad.

26.11. Zatvorenici mogu da troše barem jedan deo zarade na odobrene articlje za sopstvenu upotrebu i da deo zarade namene za svoju porodicu.

26.12. Zatvorenici se mogu podsticati da štede deo zarade, koji će im se predati nakon puštanja na slobodu ili koji se može koristiti za druge odobrene potrebe.

26.13. Zatvorenici moraju imati odgovarajuću zdravstvenu i zaštitu na radu koja ne sme biti slabija od one koju uživaju zaposleni van zatvora.

26.14. Mora se obezbediti da se zatvorenici obeštete u slučaju povrede na radu ili profesionalnog oboljenja, pod uslovima koji nisu nepovoljniji od onih koje domaći zakon pruža zaposlenima van zatvora.

26.15. Maksimalni broj sati rada dnevno i nedeljno utvrđuje se u skladu sa lokalnim pravilima ili običajem koji reguliše zaposlenje slobodnih radnika.

26.16. Zatvorenici imaju barem jedan dan za odmor nedeljno i dovoljno vremena za obrazovanje i ostale aktivnosti.

26.17. U najvećoj mogućoj meri, zatvorenici koji rade treba da budu obuhvaćeni nacionalnim sistemom socijalnog osiguranja.

Fizička aktivnost i rekreativna dejstva

27.1. Svaki zatvorenik treba da ima mogućnost da svakog dana vežba najmanje jedan sat na svežem vazduhu, ukoliko to dozvoljavaju vremenske prilike.

27.2. Kada je vreme nepovoljno, zatvorenicima se obezbeđuju drugi uslovi za vežbanje.

27.3. Odgovarajuće aktivnosti čiji je cilj razvijanje fizičke spremnosti i mogućnost za odgovarajuću fizičku aktivnost i rekreativnu predstavljaju sastavni deo zatvorskog režima.

27.4. Zatvorska uprava dužna je da omogući takve aktivnosti obezbeđujući odgovarajuća sredstva i opremu.

27.5. Zatvorska uprava dužna je da obezbedi specijalne aktivnosti za one zatvorenike kojima je to potrebno.

27.6. Mogućnosti za rekreaciju, uključujući sport, igre, kulturne aktivnosti, hobije i druge aktivnosti u slobodno vreme, moraju biti obezbeđene, a koliko god je moguće, zatvorenicima se mora dozvoliti da ih organizuju.

27.7. Zatvorenicima se dozvoljava da se druže za vreme fizičkih aktivnosti i u cilju učešća u rekreativnim aktivnostima.

Obrazovanje

28.1. Svaki zatvor treba da nastoji da svim zatvorenicima omogući pristup obrazovnim programima koji su što je moguće sveobuhvatniji i koji zadovoljavaju njihove individualne potrebe, istovremeno vodeći računa o njihovim težnjama.

28.2. Prioritet imaju zatvorenici koji su nepismeni ili oni koji nemaju osnovno ili vokaciono obrazovanje.

28.3. Posebna pažnja poklanja se obrazovanju mlađih zatvorenika i zatvorenika sa posebnim potrebama.

28.4. Obrazovanje treba da ima isti status kao i rad u zatvorskom režimu, a zatvorenici ne smeju da budu finansijski ili na drugi način oštećeni zato što učestvuju u obrazovanju.

28.5. Svaki zavod treba da ima biblioteku koja je na raspolaganju svim zatvorenicima i koja ima širok raspon rekreativnih i obrazovnih sredstava, knjiga i drugih oblika nosača informacija.

28.6. Kad god je moguće, zatvorska biblioteka treba da se organizuje u saradnji sa bibliotečkim službama zajednice.

28.7. Što je moguće više, obrazovanje zatvorenika treba da:

- a. bude integrisano u obrazovni sistem države, tako da nakon izlaska iz zatvora mogu bez teškoća da nastave obrazovanje; i
- b. se sprovodi pod pokroviteljstvom obrazovnih institucija van zatvora.

Sloboda mišljenja, savesti i veroispovesti

29.1. Sloboda mišljenja, savesti i veroispovesti zatvorenika moraju se poštovati.

29.2. Zatvorski režim treba da bude organizovan tako da omogući zatvorenicima da ispovedaju veru ili slede svoja verska uverenja, da prisustvuju službama ili skupovima koje vode odobreni predstavnici njihove vere ili uverenja, i da poseduju knjige ili literaturu vezanu za njihovu veru ili uverenja.

29.3. Zatvorenici se ne mogu prisiljavati da ispovedaju veru ili verska uverenja, da prisustvuju molitvama ili verskim skupovima, da učestvuju u verskim obredima ili da primaju posete od predstavnika neke vere ili verovanja.

Informisanje

30.1. Prilikom prijema i kad god je to potrebno nakon prijema, zatvorenici se obaveštavaju u pisanoj formi i usmeno na jeziku koji razumeju o pravilima discipline u zatvoru i o njihovim pravima i dužnostima u zatvoru.

30.2. Zatvorenicima je dozvoljeno da obaveštenja koja dobiju u pisanoj formi drže kod sebe.

30.3. Zatvorenici moraju biti obavešteni o bilo kom sudskom postupku u kom učestvuju i, ako su osuđeni, o dužini kazne i mogućnostima prevremenog otpuštanja.

Zatvorenikova imovina

31.1. Sva imovina koju zatvorenici ne mogu da zadrže kod sebe jer nije u skladu sa zatvorskima pravilima, predaje se na čuvanje na bezbednom mestu, odmah nakon prijema u zatvor.

31.2. Zatvorenik čija se imovina predaje na čuvanje, potpisuje inventar predate imovine.

31.3. Zatvor se stara da se zatvorenikova imovina očuva u dobrom stanju.

31.4. Ukoliko se utvrди da je neophodno da se nešto od imovine uništi, o tome se sačinjava zapisnik i obaveštava zatvorenik.

31.5. U zavisnosti od zahteva higijene, reda i bezbednosti, zatvorenici imaju pravo da kupuju ili na drugi način nabavljaju robu, uključujući hranu i piće za sopstvenu upotrebu, po cenama koje nisu nerazumno veće od onih van zatvora.

31.6. Ako zatvorenik doneše sa sobom lekove, zatvorski lekar odlučuje šta će se sa njima učiniti.

31.7. Ukoliko zatvorenik može da zadrži svoju imovinu, zatvorska uprava dužna je da pomogne da se ona sačuva.

Premeštaj zatvorenika

32.1. Prilikom premeštaja zatvorenika iz zatvora u zatvor, ili na druga mesta kao što su sud ili bolnica, vodiće se računa da budu što manje izloženi očima javnosti i da se osigura njihova anonimnost.

32.2. Zabranjeno je prevoziti zatvorenike u prevoznim sredstvima sa nedovoljnom ventilacijom ili osvetljenjem, kao i vozilima koja bi ih izložila nepotrebnim fizičkim tegobama ili ponizjenju.

32.3. Prevoz zatvorenika vrši se o trošku i pod kontrolom državnih vlasti.

Puštanje iz zatvora

33.1. Svi zatvorenici se otpuštaju bez odlaganja nakon što istekne nalog o upućivanju, ili kada sud ili drugi organ naloži njihovo otpuštanje.

33.2. Datum i vreme otpuštanja se evidentiraju.

33.3. Svi zatvorenici imaju na raspolaganju programe čiji je cilj da im pomognu da se vrate u slobodno društvo nakon otpuštanja.

33.4. Pri otpuštanju, svi predmeti i novac koji pripadaju zatvoreniku a bili su predati na čuvanje, vraćaju se zatvoreniku, osim ukoliko nije bilo ovlašćenog podizanja novca ili slanja predmeta van zavoda, ili je bilo neophodno da se iz higijenskih razloga nešto uništi.

33.5. Zatvorenik potpisuje potvrdu o vraćenoj imovini.

33.6. Kada se unapred zna dan otpuštanja, zatvoreniku se nudi lekarski pregled u skladu sa pravilom 42, što je moguće bliže vremenu otpuštanja.

33.7. Mora se obezbediti da nakon otpuštanja zatvorenik, ukoliko je neophodno, dobije odgovarajuće isprave i da mu se pomogne da pronađe odgovarajući smeštaj i posao.

33.8. Otpuštenim zatvorenicima se obezbeđuju najneophodnije stvari za prvih par dana, odgovarajuća odeća u odnosu na datu klimu i sezonu, i dovoljno novca da stignu do svog odredišta.

Žene

34.1. Pored posebnih odredbi u ovim pravilima koje se odnose na žene zatvorenike, zatvorska uprava treba da obrati posebnu pažnju na fizičke, stručne, društvene i psihološke potrebe žena, kada donosi bilo koju odluku koja se tiče bilo kog aspekta njihovog boravka u zatvoru.

34.2. Posebni naporci se preduzimaju da bi se ženama zatvorenicima omogućio pristup specijalnim službama za žene koje imaju potrebe navedene u pravilu 25.4.

34.3. Zatvorenice mogu da se porode van zatvora, ali kada se dete rađa u zatvoru, zatvorska uprava je dužna da obezbedi sve što je neophodno.

Maloletnici u pritvoru

35.1. U izuzetnim slučajevima, kada je maloletna osoba pritvorena u zatvoru za odrasle, zatvorska uprava je dužna da obezbedi da, pored službi koje su dostupne svim zatvorenicima, maloletni zatvorenici imaju pristup i socijalnoj, psihološkoj i obrazovnoj službi, religioznim i rekreativnim programima ili odgovarajućim programima koji su dostupni maloletnicima u zajednici.

35.2. Svaki maloletni zatvorenik koji podleže obaveznom školovanju mora imati mogućnost da se školuje.

35.3. Maloletnicima koji su otpušteni iz zatvora pruža se dodatna pomoć.

35.4. Maloletni zatvorenici smeštaju se u deo zatvora koji je odvojen od dela za odrasle, osim ukoliko se ne smatra da je to u suprotnosti sa najboljim interesima maloletnika.

Deca

36.1. Deca mogu da ostanu u zatvoru sa roditeljem samo ako je to u najboljem interesu deteta. Deca se ne tretiraju kao zatvorenici.

36.2. Kada dete može da ostane u zatvoru sa roditeljem, mora se obezbediti posebna prostorija za čuvanje deteta u kojoj radi obučeno osoblje i gde dete boravi dok roditelj učestvuje u aktivnostima kojima dete ne može da prisustvuje.

36.3. Radi dobrobiti ove dece u zatvoru za njih će se obezbediti poseban smeštaj.

Strani državljanji

37.1. Zatvorenici koji su strani državljanji bez odlaganja se obaveštavaju o njihovom pravu da zahtevaju kontakt i da im se omogući komunikacija sa diplomatskim ili konzularnim predstavnikom svoje države.

37.2. Zatvorenici koji su državljanji zemalja bez diplomatskih ili konzularnih predstavnika, izbeglice ili lica bez državljanstva, moraju imati slične mogućnosti za komunikaciju sa diplomatskim predstavnikom države koja vodi računa o njihovim interesima ili domaćim ili međunarodnim organom čiji je zadatak da služi interesima takvih osoba.

37.3. U cilju zaštite interesa stranih državljana u zatvoru koji imaju posebne potrebe, zatvorska uprava je dužna da u potpunosti sarađuje sa diplomatskim ili konzularnim službenicima koji predstavljaju zatvorenika.

37.4. Strani zatvorenici se upoznaju sa informacijama o konkretnoj pravnoj pomoći

37.5. Strani zatvorenici se upoznaju sa mogućnošću da zahtevaju da služe kaznu u drugoj zemlji.

Etničke ili jezičke manjine

38.1. Obezbediće se posebni uslovi za zadovoljavanje potreba zatvorenika koji pripadaju etničkim ili jezičkim manjinama.

38.2. Koliko god je moguće, različitim grupama se mora omogućiti da nastave da praktikuju svoje kulturne običaje u zatvoru.

38.3. Jezičke potrebe se zadovoljavaju angažovanjem stručnih prevodilaca i obezbeđivanjem pisanih materijala na jezicima koji su u upotrebi u datom zatvoru.

DEO III
ZDRAVLJE

Zdravstvena zaštita

39. Zatvorska uprava vodi računa o zdravlju svih zatvorenika pod njenim nadzorom.

Organizacija zdravstvene zaštite u zatvoru

40.1. Zdravstvena služba u zatvoru organizuje se u tesnoj vezi sa opštom zdravstvenom službom zajednice ili države.

40.2. Zdravstvena politika u zatvorima treba da bude sastavni deo i u skladu sa nacionalnom zdravstvenom politikom.

40.3. Zatvorenici treba da imaju pristup zdravstvenim službama u zemlji bez diskriminacije po osnovu njihovog pravnog statusa.

40.4. Zdravstvena služba u zatvoru mora nastojati da otkrije i leči fizičke ili psihičke bolesti ili nedostatke od kojih zatvorenik boluje.

40.5. Sve neophodne medicinske, hirurške i psihijatrijske usluge koje u svrhu lečenja postoje u zajednici moraju biti na raspolaganju i zatvorenicima u svrhu lečenja.

Lekarsko i medicinsko osoblje

41.1. U svakom zatvoru postoji najmanje jedan kvalifikovani lekar opštne prakse.

41.2. Obezbediće se da u svakom trenutku lekar bude na raspolaganju bez odlaganja u hitnim slučajevima.

41.3. U slučajevima kada zatvori nemaju stalno zaposlenog lekara, honorarno će se angažovati lekar da redovno vrši posete.

41.4. Svaki zatvor imaće osoblje koje je odgovarajuće obučeno za zdravstvenu zaštitu.

41.5. Svakom zatvoreniku obezbediće se usluge kvalifikovanog stomatologa i oftalmologa.

Dužnosti lekara

42.1. Lekar ili kvalifikovani medicinski tehničar koji je odgovoran tom lekaru, pregledače svakog zatvorenika odmah nakon prijema osim kada to očigledno nije potrebno.

42.2. Lekar ili kvalifikovani medicinski tehničar koji je odgovoran tom lekaru, pregledače svakog zatvorenika ukoliko je to zatraženo prilikom njegovog otpuštanja i pregledače zatvorenike kada je to potrebno.

42.3. Kod pregleda zatvorenika lekar ili kvalifikovan medicinski tehničar koji je odgovoran tom lekaru, obratiće posebnu pažnju:

- a. postupanju u skladu sa uobičajnim pravilima lekarske etike i poverljivosti odnosa;
- b. dijagnosticiranju fizičkih ili duševnih oboljenja i preduzimanju svih mera potrebnih za lečenje istog ili za nastavak lečenja koje je u toku;
- c. evidentiranju i izveštavanju nadležnih organa o bilo kom znaku ili indikaciji da se sa zatvorenicima postupa nasilno;
- d. lečenju simptoma odvikavanja usled upotrebe droga, lekova ili alkohola;
- e. identifikovanju bilo kakvog psihološkog ili drugog stresa izazvanog lišavanjem slobode;
- f. izolaciji zatvorenika za koje se sumnja da boluju od infektivnih ili raznih bolesti za vreme trajanja infekcije i obezbeđenju odgovarajućeg lečenja;
- g. obezbeđenju da zatvorenici inficirani HIV virusom ne budu izolovani samo iz tog razloga;
- h. na fizičke ili mentalne nedostatke koji mogu otežati reintegraciju u društvo nakon otpuštanja;
- i. utvrđivanju fizičke sposobnosti svakog zatvorenika za rad i vežbanje; i
- j. pravljenju dogovora sa institucijama lokalne zajednice za nastavak svakog potrebnog medicinskog i psihiatrijskog lečenja nakon otpuštanja, ukoliko se zatvorenici slože sa takvim dogовором.

43.1. Lekar je zadužen za brigu o fizičkom i mentalnom zdravlju zatvorenika i primače, u skladu sa uslovima i učestalosti koja je na nivou standarda zdravstvene zaštite u zajednici, sve bolesne zatvorenike, sve koji se prijave da su bolesni ili povređeni kao i svakog zatvorenika kome se poklanja specijalna pažnja.

43.2. Lekar ili kvalifikovani medicinski tehničar koji je odgovoran tom lekaru, poklanja posebnu pažnju zdravlju zatvorenika koji su u samici, vrši dnevne vizite takvim zatvorenicima i na njihov zahtev ili zahtev zatvorskog osoblja pruža pomoć i lečenje bez odlaganja.

43.3. Lekar je dužan da izveštava upravnika zatvora uvek kada smatra da je fizičko ili mentalno zdravlje zatvorenika izloženo ozbiljnom riziku usled daljeg izdržavanja kazne zatvora ili bilo kojih drugih uslova izdržavanja kazne zatvora, uključujući i usamljenje.

44. Lekar ili drugi nadležni organ vrši redovne inspekcije, prikuplja podatke na drugi način kada je to potrebno i daje savete upravniku zavoda o:

- a. količini, kvalitetu, pripremi i služenju vode i hrane;
- b. higijeni i čistoći zatvora i zatvorenika;
- c. sanitarijama, grejanju, osvetljenju i ventilaciji zatvora; i
- d. primerenosti i čistoći odeće i posteljine zatvorenika.

45.1. Upravnik zatvora razmatra izveštaje i savete koje lekar ili drugi nadležni organ dostave u skladu sa pravilima 43 i 44 i, kada je saglasan sa datim preporukama, preduzima neophodne korake da ih sprovede.

45.2. Ukoliko preporuke lekara nisu u nadležnosti upravnika zatvora ili se on sa istima ne slaže, upravnik bez odlaganja dostavlja preporuke lekara višem nadležnom organu.

Obezbeđenje zdravstvene zaštite

46.1. Bolesni zatvorenici kojima je potrebno specijalističko lečenje premeštiće se u specijalne institucije ili civilne bolnice, ukoliko takvo lečenje nije moguće obezbititi u zatvoru.

46.2. Ukoliko zatvorski sistem ima sopstvene bolničke kapacitete, isti će imati primerenu opremu i osoblje radi pružanja odgovarajuće nege i lečenja zatvorenicima koji su im upućeni.

Duševno zdravlje

47.1. Postojaće specijalizovani zavodi ili odeljenja pod medicinskom kontrolom za posmatranje i lečenje zatvorenika koji boluju od duševnih poremećaja ili abnormalnosti, a koji ne moraju da budu obuhvaćeni odredbama pravila 12.

47.2. Zdravstvena zaštita u zatvoru obezbeđuje psihijatrijsko lečenje svim zatvorenicima kojima je takvo lečenje potrebno i poklanja posebnu pažnju sprečavanju samoubistava.

Ostala pitanja

48.1. Zatvorenici neće biti podvrgavani bilo kakvim eksperimentima bez njihove saglasnosti.

48.2. Eksperimenti nad zatvorenicima koji mogu rezultirati fizičkom povredom, duševnom patnjom ili drugim narušavanjem zdravlja su zabranjeni.

DEO IV
RED

Opšti pristup obezbeđenju reda

49. Red u zatvoru se održava tako što se imaju u vidu potrebe bezbednosti, sigurnosti i discipline, istovremeno obezbeđujući zatvorenicima životne uslove kojima se poštuje ljudsko dostojanstvo i pruža potpun program aktivnosti u skladu sa pravilom 25.

50. U zavisnosti od potreba reda, bezbednosti i sigurnosti, zatvorenicima je dopušteno da raspravljaju o pitanjima koja se odnose na opšte uslove izdržavanja kazne i ohrabrvajuće se da o tome razgovaraju sa zatvorskom upravom.

Bezbednost

51.1. Mere bezbednosti koje se primenjuju na pojedine zatvorenike biće na nivou minimuma neophodnog da se obezbedi njihovo sigurno čuvanje.

51.2. Bezbednost se osigurava fizičkim preprekama i drugim tehničkim sredstvima, a dopunjuje se dinamičkom bezbednošću koju sprovodi osoblje spremno da reaguje i koje poznaće zatvorenike pod njihovom kontrolom.

51.3. Procena zatvorenika izvršiće se što je pre moguće nakon prijema radi utvrđivanja:

- a. rizika koji mogu predstavljati za zajednicu ukoliko pobegnu;
- b. rizika od bekstva koje bi pokušali sami ili uz spoljnu pomoć.

51.4. Nakon toga, svakom zatvoreniku određuju bezbednosni uslovi čuvanja koji odgovaraju ovim stepenima rizika.

51.5. Stepen potrebne bezbednosti razmatraće se u redovnim intervalima tokom izdržavanja kazne.

Sigurnost

52.1. Procena zatvorenika izvršiće se što je pre moguće nakon prijema radi utvrđivanja da li oni predstavljaju sigurnosni rizik u odnosu na druge zatvorenike, zaposlene u zatvoru ili druga lica koja rade u ili posećuju zatvor i da li postoji verovatnoća da će pokušati da se samopovrede.

52.2. Utvrdiće se postupci u cilju obezbeđivanja sigurnosti zatvorenika, zatvorskog osoblja i svih posetilaca kao i radi smanjenja rizika od nasilja i drugih događaja koji mogu ugroziti sigurnost.

52.3. Učiniće se svi mogući napor da se obezbede sigurnosni uslovi zatvorenicima da u punoj meri bezbedno učestvuju u dnevnim aktivnostima.

52.4. Obraćanje zatvorenika osoblju biće omogućeno u svako vreme, uključujući i noću.

52.5. Domaći zakoni o zdravstvu i sigurnosti važiće i u zatvorima.

Posebne mere visokog stepena bezbednosti ili sigurnosti

53.1. Posebne mere visokog stepena bezbednosti ili sigurnosti primenjuju se samo u izuzetnim okolnostima.

53.2. Propisaće se jasni postupci koji se primenjuju kada se takve mere primenjuju na bilo kog zatvorenika.

53.3. Vrsta ovih mera, njihovo trajanje i osnov za njihovu primenu utvrđuju se domaćim zakonodavstvom.

53.4. Nadležni organ mora da odobri primenu mera u svakom pojedinačnom slučaju i za određeni vremenski period.

53.5. Ukoliko postoji potreba da se produži trajanje utvrđenih mera, nadležni organ će o tome doneti novu odluku.

53.6. Ove mere se primenjuju na pojedince a ne na grupe zatvorenika.

53.7. Svaki zatvorenik prema kome su primenjene ove mere ima prave žalbe shodno uslovima utvrđenim u pravilu 70.

Pretres i kontrola

54.1. Postojaće detaljno utvrđeni postupak koji zaposleni u zatvoru moraju da poštuju prilikom obavljanja pretresa:

- a. svih mesta gde zatvorenici borave, rade i gde se okupljaju;
- b. zatvorenika;
- c. posetilaca i njihovih stvari; i
- d. zaposlenih.

54.2. Situacije kada su pretresi neophodni kao i vrsta pretresa utvrđuju se domaćim zakonodavstvom.

54.3. Zaposleni u zatvoru biće obučeni da pretrese obavljaju na način kojim se otkriva i sprečava svaki pokušaj bekstva ili skrivanja nedozvoljenih stvari, a istovremeno poštuje dostojanstvo osoba koje se pretresaju i njihovih ličnih stvari.

54.4. Osobe koje se pretresaju neće biti izložene ponižavanju tokom pretresa.

54.5. Pretres osoba može obavljati samo osoblje istog pola.

54.6. Zatvorsko osoblje ne sme vršiti pretres telesnih šupljina zatvorenika.

54.7. Pregled intimnih delova tela u cilju pretresa može vršiti isključivo lekar.

54.8. Pretres ličnih stvari zatvorenika obavlja se u njihovom prisustvu izuzev kada tehnike pretresa ili potencijana opasnost za zaposlene u zatvoru nalažu drugačije.

54.9. Obaveza da se zaštiti bezbednost i sigurnost biće uravnotežena sa pravom na privatnost posetilaca.

54.10. Postupak kontrole službenih posetilaca kao što su advokati, socijani radnici i lekari itd, je predmet dogovora sa njihovim strukovnim organima u cilju obezbeđivanja ravnoteže između sigurnosti i bezbednosti, i prava na poverljiv službeni pristup.

Krivična dela

55. Istraga navodnog krivičnog dela počinjenog u zatvoru sprovodi se na isti način kao da je učinjeno na slobodi i rešava se u skladu sa domaćim zakonodavstvom.

Disciplina i kazna

56.1. Disciplinski postupak predstavlja poslednju meru.

56.2. Zatvorska uprava, kada god je to moguće, primenjivavaće postupke mirenja i medijacije za rešavanje sporova sa i između zatvorenika.

57.1. Samo ponašanje koje može predstavljati pretnju za red, sigurnost i bezbednost može se definisati kao disciplinski prekršaj.

57.2. Domaćim zakonodavstvom se utvrđuje:

- a. činjenja i nečinjenja od strane zatvorenika koja predstavljaju disciplinski prestup;
- b. procedura koja se primenjuje u disciplinskom postupku;
- c. vrste i trajanje kazni koje se mogu izreći;
- d. organ nadležan za izricinje takvih kazni; i
- e. pristup organu nadležnom za žalbeni postupak.

58. Svaka tvrdnja zatvorenika o prekršaju disciplinskih propisa, odmah se dostavlja nadležnom organu koji će istu istražiti bez nepotrebног odlaganja.

59. Zatvorenici okrivljeni za disciplinski prestup moraju:

- a. biti obavešteni bez odlaganja, na jeziku koji razumeju i detaljno, o prirodi optužbi protiv njih;
- b. imati dovoljno vremena i mogućnosti da pripreme svoju odbranu;

- c. imati mogućnost da se brane lično ili preko pravnog zastupnika kada interesi pravde to zahtevaju;
- d. imati mogućnost da zahtevaju prisustvo svedoka i da ih sami ispituju ili da budu ispitani u njihovo ime; i
- e. imati besplatnu pomoć prevodioca ukoliko ne razumeju ili ne govore jezik koji se koristi u postupku.

60.1. Svaka kazna koja se izvršava nakon osude za disciplinski prestup biće u skladu sa domaćim zakonodavstvom.

60.2. Težina izrečene kazne biće srazmerna prestupu.

60.3. Kolektivno kažnjavanje i telesno kažnjavanje, kažnjavanje smeštajem u ćeliju bez svetlosti kao i druge vrste neljudskog i ponižavajućeg kažnjavanje su zabranjene.

60.4. Kazna ne sme predvideti potpunu zabranu kontakta sa porodicom.

60.5. Boravak u samici se kao kazna može izreći samo u izuzetnim slučajevima i za određen vremenski period koji mora biti što je moguće kraći.

60.6. Sredstva za vezivanje ne smeju se nikada primenjivati kao kazna.

61. Zatvorenik kome je izrečena disciplinska kazna imaće pravo da se žali nadležnom i nezavisnom višem organu.

62. Nijednom zatvoreniku neće se dati bilo kakva disciplinska ovlašćenja niti zaduženja u zatvoru.

Ne bis in idem

Zatvorenik nikada neće biti kažnjen dva puta za istu radnju ili postupanje.

Upotreba sile

64.1. Zatvorsko osoblje nikada neće koristiti silu protiv zatvorenika izuzev u slučajevima samoodbrane ili pokušaja bekstva ili aktivnog ili pasivnog fizičkog otpora zakonitom naređenju i uvek samo kao poslednju meru.

64.2. Koristiće se najmanja potrebna sila i primenjivaće se najkraće što je potrebno.

65. Propisaće se detaljni postupci za upotrebu sile, uključujući odredbe o:

- a. različitim merama prinude koje se mogu primeniti;
- b. okolnosti pod kojima se različite mere prinude mogu primeniti;
- c. pripadnicima osoblja koji imaju pravo da primene različite mere prinude;

- d. stepenu potrebnog ovlašćenja pre nego što se upotrebi mera prinude; i
e. izveštajima koji se moraju sačiniti nakon primene mera prinude.

66. Zaposleni koji su u direktnom kontaktu sa zatvorenicima biće obučeni u veštinama koje omogućavaju minimalnu upotrebu prinude radi obuzdavanja agresivnih zatvorenika.

67.1. Pripadnici drugih organa za sprovođenje zakona mogu biti uključeni u postupanje sa zatvorenicima unutar zatvora samo u izuzetnim okolnostima.

67.2. Između zatvorskih vlasti i takvog, drugog organa za sprovođenje zakona mora postojati zvanični sporazum osim kada je njihov medjusobni odnos već regulisan domaćim zakonodavstvom.

67.3. Ovim sporazumima se propisuje:

- a. okolnosti pod kojima pripadnici drugih organa za sprovođenje zakona mogu ulaziti u zatvor i postupati u bilo kom sukobu;
- b. stepen ovlašćenja koje će takvi drugi organi za sprovođenje zakona imati dok su u zatvoru i njihov odnos sa upravnikom zatvora;
- c. različite mere prinude koje pripadnici tih organa mogu primeniti;
- d. okolnosti pod kojima se različite mere prinude mogu primeniti;
- e. potreban stepen ovlašćenja pre upotrebe bilo koje mere prinude; i
- f. izveštaji koju se moraju sačiniti nakon primene prinude.

Sredstva vezivanja

68.1. Upotreba lanaca i okova je zabranjena.

68.2. Lisice, košulje i druga sredstva za fizičko obuzdavanje neće se koristiti osim:

- a. ako je to neophodno kao predostrožnost od bekstva tokom transporta, pod uslovom da se ista uklanaju pre nego što se zatvorenik pojavi pred sudskim ili upravnim organima, osim ukoliko taj organ ne odluči suprotno; ili
- b. kada to naredi upravnik, ako su druga sredstva kontrole neuspšna, radi zaštite zatvorenika od samopovređivanja, povređivanja drugih ili radi sprečavanja velike štete na imovini, o čemu će upravnik odmah obavestiti lekara i izvestiti viši nadležni organ.

68.3. Sredstva vezivanja se neće primenjivati duže nego što je strogo neophodno.

68.4. Način upotrebe sredstava vezivanja propisaće se domaćim zakonodavstvom.

Oružje

69.1. Osim u slučaju neposredne opasnosti, zatvorsko osoblje neće nositi smrtonosno oružje u krugu zatvora.

69.2. Otvoreno nošenje oružja, uključujući i gumene palice, od strane lica koja su u kontaktu sa zatvorenicima je zabranjeno u krugu zatvora, osim kada je potrebno da iz razloga bezbednosti i sigurnosti reaguju u vezi sa pojedinačnim incidentom.

69.3. Osoblju se neće izdavati oružje ukoliko nije obučeno za njihovu upotrebu.

Zahtevi i pritužbe

70.1. Zatvorenici, pojedinačno ili kao grupa, imaju dovoljno mogućnosti da podnesu zahteve ili pritužbe upravniku zatvora ili drugom nadležnom organu.

70.2. Ukoliko je to primereno, najpre će se pokušati sa posredovanjem.

70.3. Ukoliko se zahtev ne usvoji ili pritužba odbije, zatvoreniku će se nавesti razlozi za to, a zatvorenik ima pravo da se žali nezavisnom organu.

70.4. Zatvorenici se neće kažnjavati zato što su podneli zahtev ili pritužbu.

70.5. Nadležni organ je dužan da razmotri svaku pritužbu podnetu od rodbine zatvorenika u pisanoj formi, kada oni imaju razloga da veruju da su prava zatvorenika prekršena.

70.6. Pravni zastupnik ili organizacija koja brine o dobrobiti zatvorenika ne može podneti pritužbu u ime zatvorenika ukoliko se on sa tim ne slaže.

70.7. Zatvorenici imaju pravo da zatraže pravni savet o postupku za podnošenje za pritužbe i žalbe, kao i na pravnu pomoć kada interesi pravde to zahtevaju.

DEO V UPRAVA I ZAPOSLENI

Zatvorski sistem kao javna služba

71. Za zatore su nadležni državni organi koje su odvojeni od vojske, policije ili službi za krivične istrage.

72.1. Zatvorima se upravlja u skladu sa etičkim duhom koji poštuje obavezu postupanja sa svim zatvorenicima na human način i uz poštovanje njihovog ljudskog dostojanstva.

72.2. Zaposleni postupaju u skladu sa jasnim ciljem zatvorskog sistema. Zatvorska uprava rukovodi postupcima kojima se ovaj cilj najbolje ostvaruje.

72.3. Dužnosti zaposlenih su šire od onih koje se traže od običnih čuvara i podrazumevaju i aktivnosti kojima se omogućava reintegracija zatvorenika u društvo nakon izdržane kazne, a kroz program zaštite i pomoći.

72.4. U svom radu, zaposleni se pridržavaju visokih stručnih i ličnih standarda.

73. Zatvorska uprava daje visok prioritet poštovanju pravila koja se odnose na zaposlene.

74. Posebna pažnja posvećuje se uređenju odnosa između zatvorenika i zaposlenih u zatvoru koji su u direktnom kontaktu sa zatvorenicima.

75. Zaposleni u svakom trenutku moraju da se ponašaju i da izvršavaju svoje dužnosti tako, da svojim ponašanjem daju dobar primer zatvorenicima i da zasluže njihovo poštovanje.

Izbor zatvorskog osoblja

76. Osoblje će biti pažljivo odabранo i obučeno, kako na početku tako i tokom vršenja službe, biće plaćeno kao i stručnjaci i imaće društveno priznat status.

77. Pri izboru novog osoblja zatvorske vlasti stavljuju poseban akcenat na potrebu za njihovim integritetom, humanošću, stručnošću i ličnoj sklonosti za kompleksan zadatak koji treba da obavljaju.

78. Stručno zatvorsko osoblje se prima u stalni radni odnos i ima status javnih službenika sa stalnim zaposlenjem koji zavisi isključivo od njihovog dobrog ponašanja, efikasnosti, dobrog fizičkog i psihičkog zdravlja i odgovarajuće stručne spreme.

79.1. Plate treba da budu takve da privuku i zadrže odgovarajuće osoblje.

79.2. Beneficije i uslovi radnog odnosa odražavaju zahtevnu prirodu posla koji obavljaju kao deo organa za sprovođenje zakona.

80. Ovi kriterijumi važe i za osoblje zaposleno na određeno vreme, u meri u kojoj je to primenjivo.

Obuka zatvorskog osoblja

81.1. Pre stupanja na dužnost osoblje prolazi obuku iz opštih i posebnih dužnosti i obavezno je da položi teoretske i praktične ispite.

81.2. Uprava obezbeđuje da celokupno osoblje, tokom njihove karijere, održava i unapređuje svoje znanje i stručnost pohađanjem kurseva stručnog usavršavanja, koji se organizuju u odgovarajućim intervalima.

81.3. Osoblje koje radi sa posebnim grupama zatvorenika kao što su strani državljeni, žene, maloletnici ili duševno oboleli zatvorenici, itd., dobiće specifičnu obuku za njihov poseban rad.

81.4. Obuka celokupnog osoblja obuhvata edukaciju o međunarodnim i regionalnim instrumentima i standardima o ljudskim pravima, posebno Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i Evropskoj konvenciji o sprečavanju mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, kao i primenu Evropskih zatvorskih pravila.

Zatvorska uprava

82. Izbor i postavljenje osoblja se vrši na bazi jednakosti, bez diskriminacije po bilo kom osnovu kao što je pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, politički ili drugi stavovi, etničko ili socijalno poreklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovinskom stanju, rođenju ili drugom statusu.

83. Zatvorska uprava uveće takve sisteme organizacije i upravljanja koji:

- a. obezbeđuju da se zatvorima upravlja prema dosledno visokim standardima koji su u skladu sa međunarodnim i regionalnim instrumentima o ljudskim pravima; i
- b. omogućavaju dobru komunikaciju između zatvora i između različitih kategorija osoblja u pojedinim zatvorima i pravilnu koordinaciju svih odeljenja u i izvan zatvora, posebno u odnosu na postupanje prema zatvorenicima i njihovoj reintegraciji.

84.1. Svaki zatvor ima upravnika koji je adekvatno kvalifikovan za to radno mesto imajući u vidu njegov karakter, sposobnost za rukovođenje, odgovarajuću stručnost i iskustvo.

84.2. Upravnici su stalno zaposleni i sve svoje vreme posvećuju službenim dužnostima.

84.3. Zatvorska uprava obezbeđuje da svaki zatvor uvek bude pod rukovodstvom upravnika, zamenika upravnika ili drugog ovlašćenog lica.

84.4. Ukoliko je upravnik zadužen za više od jednog zatvora u svakom trenutku postojiće još jedno službeno lice zaduženo za svaki pojedinačno.

85. Muškarci i žene biće uravnoteženo zastupljeni u zatvorskom osoblju.

86. Postojaće postupci za konsultaciju uprave sa zaposlenima kao telom, o opštim pitanjima i, posebno, o pitanjima koja se odnose na uslove iz radnog odnosa.

87.1. Postojaće postupak kojim se ohrabruje najbolja moguća komunikacija unutar uprave, ostalog osoblja, spoljnih organa i zatvorenika.

87.2. Upravnik, uprava i većina ostalog osoblja zatvora govoriće jezik najvećeg broja zatvorenika ili jezik koji najveći broj njih razume.

88. Evropska zatvorska pravila primenjivaće se u zatvorima kojima upravlja privatni sektor.

Specijalizovane službe

89.1. Stručnjaci kao što su psihijatri, psiholozi, socijalni radnici, nastavnici i instruktori za stručno ospozobljavanje, fizičko vaspitanje i sport, biće zastupljeni u osoblju što je više moguće.

89.2. Kada je to moguće, ohrabriće se odgovarajuća lica sa nepunim radnim vremenom ili volonteri da doprinesu aktivnostima zatvorenika.

Odnosi sa javnošću

90.1. Zatvorska uprava stalno obaveštava javnost o svrsi zatvorskog sistema i radu koji obavlja zatvorsko osoblje, u cilju boljeg upoznavanja javnosti o ulozi zatvora u društvu.

90.2. Zatvorska uprava ohrabriće građane da samoinicijatino pružaju usluge u zatvorima, gde je to primereno.

Naučna istraživanja i evaluacija

91. Zatvorska uprava podržavaće programe naučnog istraživanja i evaluacije o svrsi zatvorskog sistema, njegovoj ulozi u demokratskom društvu i do koje mere ispunjava svoju svrhu.

DEO VI INSPEKCIJA I NADZOR

Državna inspekcija

92. Državni organ redovno obavlja inspekciju zatvora u cilju utvrđivanja da li se njima upravlja u skladu sa domaćim i međunarodnim zakonom i odredbama ovih Pravila.

Nezavisni nadzor

93.1. Uslove izdržavanja kazne i postupanja sa zatvorenicima nadzire nezavisno telo ili tela čiji se nalazi javno objavljuju.

93.2. Ovo nezavisno nadzorno telo ili tela ohrabriće se da sarađuju sa onim međunarodnim organizacijama koje prema zakonu imaju pravo da obavljaju posete zatvorima.

DEO VII
PRITVORENICI

Status pritvorenika

94.1. U smislu ovog zakona pritvorenici su zatvorenici kojima je određen pritvor od strane sudske vlasti do suđenja, osude ili izricanja presude.

94.2. Država može da odredi da se zatvorenici koji su proglašeni krivim i kojima je izrečena kazna smatraju pritvorenicima do pravosnažnog rešavanja njihovih žalbi.

Postupanje sa pritvorenicima

95.1. Na režim koji se primenjuje na pritvorenike neće uticati mogućnost da budu osudjeni za krivično delo.

95.2. Pravila iz ovog odeljka predviđaju dodatna obezbeđenja za pritvorenike.

95.3. U postupanju sa pritvorenicima vlasti se rukovode pravilima koja važe za sve zatvorenike i dopuštice pritvorenicima da učestvuju u različitim aktivnostima predviđenim ovim pravilima.

Smeštaj

96. Pritvorenicima, u meri u kojoj je to moguće, biće data mogućnost smeštaja u pojedinačnim čelijama, osim kada mogu imati koristi od zajedničkog smeštaja sa drugim pritvorenicima ili ukoliko sud ne doneše odluku o posebnim uslovima smeštaja određenog pritvorenika.

Odeća

97.1. Pritvorenicima je dozvoljeno da nose svoju ličnu odeću ukoliko je odgovarajuća za nošenje u zatvoru.

97.2. Pritvorenicima koji nemaju odgovarajuću ličnu odeću obezbediće se odeća koja neće biti ista kao uniforme koje nose zatvorenici.

Pravna pomoć

98.1. Pritvorenici će biti jasno upoznati sa njihovim pravom na pravnu pomoć.

98.2. Pritvorenicima će se obezbediti svi potrebni uslovi da pripreme svoju odbranu i da se sastanu sa svojim pravnim zastupnicima.

Kontak sa spoljnim svetom

99. Osim ukoliko postoji posebna zabrana za određeni vremenski period doneta od strane sudske vlasti u posebnom predmetu, pritvorenicima će biti dozvoljeno:

- a. da primaju posete i da komuniciraju sa porodicom i drugim licima na isti način kao i zatvorenici;
- b. da primaju dodatne posete i imaju dodatni pristup drugim oblicima komunikacije; i
- c. da imaju pristup knjigama, novinama i drugim medijima.

Rad

100.1. Pritvorenicima će biti ponuđeno da rade ali se to od njih neće zahtevati.

100.2. Ukoliko pritvorenici izaberu da rade, sve odredbe pravila 26 prime-njivaće se shodno i na njih, uključujući i ona koja se odnose na naknadu.

Primena režima za zatvorenike

101. Ukoliko pritvorenik zahteva da mu bude dopušteno da se na njega primeni režim za zatvorenike, zatvorska uprava odobriće takav zahtev u meri u kojoj je to moguće.

DEO VIII SVRHA REŽIMA ZA ZATVORENIKE

102.1. Poštujući pravila koja važe za sve zatvorenike, režim za zatvorenike odrediće se tako da im omogući da vode odgovoran život bez veze sa kriminalom.

102.2. Zatvorenik je kažnen samim tim što mu je oduzeta sloboda, stoga uslovi i zatvorski režim u kojima se zatvorenik drži ne smeju dodatno uvećavati patnju koju zatvaranje inače podrazumeva.

Sprovođenje režima za zatvorenike

103.1. Režim za zatvorenike otpočinje odmah po prijemu u zatvor osobe sa statusom zatvorenika, ukoliko nije otpočeo ranije.

103.2. Nakon prijema zatvorenika, što je pre moguće, izradiće se izveštaji o njihovom ličnom stanju, predloženim programima izdržavanja kazne za svakog pojedinačno i strategiji pripreme za njihovo otpuštanje.

103.3. Osuđeni zatvorenici ohrabivajuće se da učestvuju u sastavljanju svojih pojedinačnih programa izdržavanja kazne.

103.4. Ovi programi izdržavanja kazne obuhvataju, u meri u kojoj je to izvodljivo:

- a. rad;
- b. školovanje;
- c. druge aktivnosti; i
- d. pripremu za otpuštanje.

103.5. U režim za zatvorenike može se uključiti i socijani rad, zdravstvena i psihološka nega.

103.6. Postojaće sistem odsustava izvan zatvora kao integralnog dela jedinstvenog režima za zatvorenike.

103.7. Zatvorenici koji su sa tim saglasni mogu biti uključeni u program uspostavljanja pravde i pružanja obeštećenja učinjena krivična dela.

103.8. Posebna pažnja poklanja se utvrđivanju odgovarajućih programa i režima izdržavanja doživotne i drugih dugotrajnih kazni zatvora.

Organizacioni aspekti izdržavanja kazne

104.1. U meri u kojoj je to moguće i ukoliko su ispunjeni uslovi navedeni u pravilu 17, odrediće se posebni zatvori ili posebna odeljenja u zatvorima u cilju sprovodenja različitih režima za posebne kategorije zatvorenika.

104.2. Utvrdiće se postupci kojima se uspostavlja redovno preispitivanje pojedinačnih programa izdržavanja kazne zatvorenika nakon razmatranja odgovarajućih izveštaja, sveobuhvatnih konsultacija između odgovarajućih službi i zatvorenika na koje se to odnosi, u meri u kojoj je to izvodljivo.

104.3. Ovi izveštaji uključuju uvek i izveštaje od osoblja neposredno zaduženog za određenog zatvorenika.

Rad zatvorenika

105.1. Sistematskim programom rada teži se doprinošenju ispunjenja svrhe režima za zatvorenike.

105.2. Od zatvorenika koji ne ispunjavaju uobičajenu starosnu granicu za penziju može se zahtevati da rade, ukoliko lekar proceni da su fizički i psihički sposobni.

105.3. Ukoliko se od zatvorenika zahteva da rade, uslovi takvog rada biće u skladu sa standardima i kontrolama koje važe u spoljnoj zajednici.

105.4. Kada učestvovanje zatvorenika u obrazovnim ili drugim programima tokom radnog vremena predstavlja deo njihovog planiranog režima, obezbeđice im se pravo na naknadu kao da su radili.

105.5. Deo zarade zatvorenika iz gore navedenog rada može se upotrebiti za svrhe obeštećenja ako je tako određeno odlukom suda ili ako se zatvorenik sa tim složi.

Obrazovanje zatvorenika

106.1. Sistematski program obrazovanja, uključujući osposobljavanje za sticanje veština u cilju unapređenja sveukupnog nivoa obrazovanja i pripremanja za vođenje odgovornog života bez kriminala, ključni je deo režima za zatvorenike.

106.2. Svi zatvorenici ohrabrujuće se da učestvuju u obrazovnim programima i programima obuke.

106.3. Obrazovni programi za zatvorenike određuje se prema dužini njihovog boravka u zatvoru.

Otpuštanje zatvorenika

107.1. Zatvorenicima se na vreme obezbeđuje pomoć pre otpuštanja kroz različite postupke i posebne programe koji omogućavaju prelaz sa života u zatvoru u način života u zajednici koji je u skladu sa zakonima.

107.2. U slučajevima zatvorenika na izdržavanju višegodišnjih kazni zatvora, preduzimaju se posebne mere kojima se obezbeđuje njihovo postepeno uključivanje u život na slobodi.

107.3. Ovaj cilj se može postići preko pred-otpusnog programa u zatvoru ili delimičnim ili uslovnim otpustom pod nadzorom u kombinaciji sa delotvornom društvenom podrškom.

107.4. Zatvorske vlasti blisko sarađuju sa službama i institucijama koje vrše nadzor i pružaju pomoć otpuštenim zatvorenicima u cilju omogućavanja svim zatvorenicima da ponovo nađu svoje mesto u zajednici, posebno u odnosu na porodični život i zaposlenje.

107.5. Službenicima navedenih socijalnih službi i organizacija dopustiće se sav potreban pristup zatvoru i zatvorenicima, sa ciljem da im se omogući da pomognu u pripremama za otpuštanje i planiranju programa zbrinjavanja nakon otpusta.

DEO IX DOPUNA PRAVILA

108. Evropska zatvorska pravila će se redovno dopunjavati.

2. Kodeks ponašanja lica odgovornih za primenu zakona⁴⁷⁴

Generalna skupština,

smatrajući da je jedan od ciljeva proklamovanih u Povelji Ujedinjenih nacija ostvarivanje međunarodne saradnje kroz razvijanje i podsticanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda svih ljudi, bez obzira na rasnu pripadnost, pol, jezik ili veru,

podsećajući, naročito, na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima i na međunarodne ugovore koji se odnose na ljudska prava,

podsećajući takođe na Deklaraciju o zaštiti svih lica od mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka usvojenu rezolucijom 3452 (XXX) Generalne skupštine od 9. decembra 1975.

svesna da priroda funkcija primene zakona radi odbrane javnog reda i način na koji se te funkcije obavljaju neposredno utiču na kvalitet života pojedinača, kao i društva u celini,

svesna značajnog zadatka koji lica odgovorna za primenu zakona marljivo i dostojanstveno obavljaju, u skladu s načelima ljudskih prava,

svesna, međutim, i mogućih zloupotreba do kojih obavljanje tih zadataka može dovesti,

priznajući da je izrada kodeksa ponašanja lica odgovornih za primenu zakona samo jedno od brojnih značajnih mera za obezbeđenje zaštite svih prava i interesa građana kojima služe lica odgovorna za primenu zakona,

svesna da postoje i druga značajna načela i preduslovi humanog obavljanja funkcija primene zakona, a to su:

- a) da, kao i svi organi pravosudnog sistema, i sve službe zadužene za primenu zakona treba da predstavljaju društvo u celini, odgovorati njegovim potrebama i biti odgovorne pred njim,
- b) da delotvorno pridržavanje moralnih standarda među licima odgovornim za primenu zakona zavisi od postojanja pravnog sistema koji je dobro osmišljen, prihvaćen u narodu i humanog karaktera,

---

⁴⁷⁴ Usvojen rezolucijom 34/169 Generalne skupštine Ujedinjenih nacija od 17. decembra 1979. Ne podleže ratifikaciji jer nije međunarodni ugovor.

- c) da je svako lice odgovorno za primenu zakona deo pravosudnog sistema, koji ima za cilj da spreči i da suzbija krivična dela, i da ponašanje svakog službenika sistema utiče na sistem u celini,
- d) da sve službe zadužene za primenu zakona treba da sebi nametnu disciplinu koja je potpuno u skladu s ovde iznetim načelima i standardima i da postupci lica odgovornih za primenu zakona treba da budu izloženi javnom nadzoru komisije za ispitivanje, ministarstva, javnog tužilaštva, sudstva, ombudsmana, komiteta građana ili kombinacije tih organa, ili nekog drugog nadzornog organa,
- e) da standardima kao takvим nedostaje praktična vrednost sve dok se njihov sadržaj i njihovo značenje ne usade u uverenja svih lica odgovornih za primenu zakona, putem obrazovanja, obuke i nadzora,

usvaja Kodeks ponašanja lica odgovornih za primenu zakona koji se nalazi u dodatku ove rezolucije, i donosi odluku da ga uputi vladama uz preporuku da se pozitivno izraze o njegovoj primeni, u okviru nacionalnog zakonodavstva ili prakse, kao skupa načela po kojem će se lica odgovorna za primenu zakona vladati.

DODATAK KODEKS PONAŠANJA LICA ODGOVORNIH ZA PRIMENU ZAKONA

Član 1

Lica odgovorna za primenu zakona će uvek obavljati zadatok koji im nameće zakon tako što će služiti zajednici i štititi sva lica od nezakonitih radnji, u skladu s visokim stepenom odgovornosti koji njihova profesija zahteva.

Komentar:

- a) Izraz „lica odgovorna za primenu zakona“ obuhvata sve predstavnike zakona, nimenovane ili izabrane, koji izvršavaju policijska ovlašćenja, a naročito hapšenje i pritvaranje.
- b) U zemljama gde policijska ovlašćenja sprovode vojne vlasti, u uniformi ili u civilu, ili državne snage bezbednosti, izraz „lica odgovorna za primenu zakona“ primenjuje se i na pripadnike tih službi.
- c) Pod služenjem zajednici podrazumeva se naročito pomoć koja se pruža članovima zajednice kojima je, u vanrednim okolnostima lične, ekonomski, društvene, ili druge prirode, odmah potrebna pomoć.
- d) Ova odredba odnosi se ne samo na sva dela nasilja i pljačke i ostala štetna dela, već i na sva dela zabranjena krivičnim zakonodavstvom. Može se primeniti i na ponašanja ljudi koji ne mogu krivično odgovarati.

Član 2

U vršenju svoje dužnosti, lica odgovorna za primenu zakona poštovaće i štitice ljudsko dostojanstvo i braniće i uvažavaće ljudska prava svih lica.

Komentar:

a) Ljudska prava u pitanju određena su i zaštićena nacionalnim i međunarodnim pravom. Relevantni međunarodni instrumenti su, pre svih, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Deklaracija o zaštiti svih lica od mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Deklaracija Ujedinjenih nacija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodna konvencija o ukidanju i kažnjavanju zločina aparthejda, Međunarodna konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, Standardna minimalna pravila o postupanju sa zatvorenicima i Bečka konvencija o konzularnim odnosima.

b) U nacionalnim komentarima ove odredbe treba navesti regionalne ili nacionalne odredbe kojima se ova prava definišu i štite.

Član 3

Lica odgovorna za primenu zakona mogu pribeci upotrebi sile samo ako je to zaista neophodno, i to u onoj meri u kojoj to zahteva vršenje njihove dužnosti.

Komentar:

a) Ovom odredbom se podvlači činjenica da lica odgovorna za primenu zakona mogu samo izuzetno pribegavati upotrebi sile; iako se podrazumeva da lica odgovorna za primenu zakona mogu biti ovlašćena da pribegnu upotrebi sile, u onoj meri u kojoj se to u datim okolnostima s pravom smatra nužnim da bi se sprečio neki zločin ili da bi se obavilo ili pomoglo zakonito hapšenje prekršilaca ili osumnjičenih, sili se ne može pribegavati van tih granica.

b) Nacionalno pravo obično ograničava pribegavanje sili lica odgovornih za primenu zakona u skladu sa načelom srazmernosti. Samo se po sebi razume da prilikom tumačenja ove odredbe treba voditi računa o tim nacionalnim načelima srazmernosti. Ova odredba se nikako ne treba tumačiti tako kao da dopušta upotrebu sile koja nije u srazmeri s legitimnim ciljem koji treba postići.

c) Upotreba vatrenog oružja smatra se krajnjim sredstvom. Treba sve preduzeti da bi se isključila upotreba vatrenog oružja, posebno protiv dece. Uopšte, ne treba pribegavati vatrenom oružju osim kada osumnjičeni pruža oružani otpor ili na neki drugi način ugrožava tuđe živote, i kad druga sredstva nisu do-

voljna da se osumnjičeni savlada ili uhvati. Kad god dođe do upotrebe vatreneog oružja, o tome treba hitno izvestiti nadležne vlasti.

Član 4

Podaci poverljive prirode kojima raspolažu lica odgovorna za primenu zakona držaće se u tajnosti, osim ako obavljanje dužnosti tih lica ili potrebe pravde apsolutno ne zahtevaju da se postupi drugačije.

Komentar:

Po prirodi svoje dužnosti, lica odgovorna za primenu zakona dolaze do podataka koji se mogu odnositi na privatni život drugih ili mogu štetiti interesima i, naročito, ugledu tih lica. Treba delovati s velikom pažnjom pri čuvanju i korišćenju tih podataka, koji mogu biti objavljeni jedino u obavljanju dužnosti ili ako je to u interesu pravde. Svako objavljivanje tih podataka u drugom cilju je čista zloupotreba.

Član 5

Nijedno lice odgovorno za sprovođenje zakona ne može primenjivati, podsticati ili dopuštati mučenje ili neku drugu svirepu, nečovečnu ili ponižavajuću kaznu ili postupak, niti se može pozivati na to da je dobilo naređenje od pretpostavljenog ili na izuzetne okolnosti poput ratnog stanja, ratne opasnosti, pretnje nacionalnoj bezbednosti, unutrašnje političke nestabilnosti ili bilo kojeg drugog vanrednog stanja kao opravdanja za mučenje ili druge svirepe, nečovečne ili ponižavajuće kazne ili postupke.

Komentar:

a) Ova zabrana proizlazi iz Deklaracije o zaštiti svih lica od torture i drugih svirepih, nečovečnih i ponižavajućih kazni ili postupaka, koju je usvojila Generalna skupština i na osnovu koje:

„Taj akt predstavlja povредu ljudskog dostojanstva i treba ga osuditi kao poricanje ciljeva Povelje Ujedinjenih nacija i kao povredu ljudskih prava i osnovnih sloboda proglašenih u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima (i drugim međunarodnim aktima koji se odnose na ljudska prava).“

b) Deklaracija određuje mučenje na sledeći način: „Izraz ‘mučenje’ označava svaki čin kojim se nekom licu nanose velike patnje, fizičke ili duševne, s ciljem da se od njega ili nekog trećeg lica dobiju obaveštenja ili priznanje, da se kazni za neko delo koje je ono ili neko treće lice počinilo, ili se sumnja da ga je počinilo, da se zastraši ili da se neko treće lice zastraši, kad takav bol ili takve

patnje namerno nanosi službeno lice ili neko drugo lice na podsticaj službenog lica. Taj izraz se ne odnosi na bol i na patnje koje proizlaze isključivo iz zakonitih sankcija, neodvojivi su od njih ili njima izazvani, u meri u kojoj su saglasni sa Skupom minimalnih pravila za postupanje sa zatvorenicima.“

c) Izraz „svirepa, nečovečna ili ponižavajuća kazna ili postupak“ nije odredila Generalna skupština, već treba da se tumači tako da se osigura što šira zaštita od zloupotrebe fizičkog ili mentalnog karaktera.

Član 6

Lica odgovorna za primenu zakona obezbediće punu zaštitu zdravlja lica lišenih slobode koja su u njihovoј nadležnosti, i, naročito, preduzeće odmah mere da se, kad god se to pokaže potrebno, tim licima osigura medicinska nega.

Komentar:

a) „Medicinska nega“ označava usluge koje pruža medicinsko osoblje, uključujući lekare i pomoćno osoblje i osiguraće se kad je potrebna ili tražena.

b) Dok je medicinsko osoblje obično uključeno u primenu zakona, lica odgovorna za primenu zakona moraju poslušati mišljenje tog osoblja kad ono preporuči da se lice lišeno slobode podvrgne potrebnom lečenju od medicinskog osoblja koje je van operacije, ili kad preporuči da se lečenje obavlja uz konsultovanje tog medicinskog osoblja.

c) Razume se da će lica odgovorna za primenu zakona osigurati medicinsku negu i žrtvama kršenja zakona ili žrtvama nesrećnih slučajeva koji iz toga proisteknu.

Član 7

Lica odgovorna za primenu zakona ne smeju počiniti nikakvo delo korupcije. Oni će se, takođe, odlučno suprotstavljati svim delima te vrste i boriti se protiv njih.

Komentar:

a) Sva dela korupcije, kao i sve druge zloupotrebe položaja nespojivi su sa zanimanjem lica odgovornog za primenu zakona. Zakon se mora u potpunosti sprovoditi u odnosu na sva lica odgovorna za primenu zakona koja počine delo korupcije, jer vlade ne mogu računati na to da će uspeti da sprovode zakone na svoje državljane ako ne mogu ili ne žele da ih sprovode prema svojim službenicima i u okviru svojih organa.

b) Iako definicija korupcije mora spadati u nadležnost unutrašnjeg prava, ona treba da obuhvati sva dela činjenja ili nečinjenja odgovornog lica u vršenju njegovih dužnosti ili u vezi sa njima, a u zamenu za darove, obećanja ili koristi, tražene ili prihvaćene, ili njihovo nedozvoljeno primanje kad je delo o kome je reč počinjeno.

c) Izraz „delo korupcije“ ovde pomenut treba da obuhvati i pokušaj korupcije.

Član 8

Lica odgovorna za sprovođenje zakona poštovaće zakon i ovaj kodeks. Oni će, takođe, sprečavati svako kršenje zakona ili ovog kodeksa i odlučno se suprotstavljati tome, koliko god je to u njihovoj moći.

Lica odgovorna za primenu zakona koja imaju razloga da veruju da je neko prekršio ili da krši ovaj kodeks, ukazaće na taj slučaj svom prepostavljenom i, po potrebi, drugim organima s ovlašćenjima nadzora ili odlučivanja po pravnim lekovima.

Komentar:

a) Ovaj kodeks će se poštovati svuda gde je unet u nacionalno zakonodavstvo ili praksu. Ako zakonodavstvo ili praksa sadrže odredbe koje su strože od odredbi ovog Kodeksa, onda će se poštovati strože odredbe.

b) Ovaj član ima za cilj održanje ravnoteže između discipline potrebne unutar službe, od čega u velikoj meri zavisi javna bezbednost, i potrebe da se odgovori na kršenja osnovnih ljudskih prava. Lica odgovorna za primenu zakona ukazivaće na kršenje poštujući lanac komandovanja, i preduzimaće druge dozvoljene mere jedino ako drugi pravni putevi ne postoje ili nisu delotvorni. Razume se da lica odgovorna za primenu zakona neće biti kažnjena upravnim ili drugim merama zbog toga što su ukazala na to da je neko prekršio ili krši ovaj kodeks.

c) Izraz „organi sa ovlašćenjima nadzora ili odlučivanja po pravnim lekovima“ označava sve organe koji postoje po nacionalnim zakonima, bez obzira da li pripadaju službi odgovornoj za primenu zakona, ili su nezavisni od nje, i imaju zakonsku, običajnu ili drugu vlast da razmatraju pritužbe i žalbe u vezi s kršenjem pravila obuhvaćenih ovim kodeksom.

d) U nekim zemljama se može smatrati da sredstva javnog informisanja obavljaju funkciju kontrole sličnu onoj koja je opisana u prethodnom stavu. Lica odgovorna za primenu zakona mogu stoga biti ovlašćena da o kršenjima te vrste obaveštavaju javno mnjenje putem sredstava javnog informisanja, služeći se tim

kao poslednjim sredstvom i čineći to u skladu sa zakonima i običajima njihove zemlje i s članom 4 ovog kodeksa.

e) Lica odgovorna za primenu zakona koja se ponašaju u skladu s ovim kodeksom zaslužuju poštovanje, punu podršku i saradnju zajednice u kojoj obavljaju svoju službu, kao i organa kome pripadaju i svojih kolega.

3. Standardna minimalna pravila za postupanje prema zatvorenicima⁴⁷⁵

Prethodne napomene

1. Svrha ovih pravila nije da u pojedinostima opišu neki uzorni sistem izvršenja kazni. Ovim se pravilima jedino nastoji da se postave principi i pravila dobre organizacije izvršenja kazne i prakse u postupanju sa zatvorenicima, inspirišući se shvatanjima koja su danas opšte prihvaćena kao i osnovnim postavkama najboljih savremenih sistema.

2. S obzirom na veliku raznovrsnost pravnih, socijalnih, ekonomskih i geografskih uslova koja postoje u svetu, jasno je da sva pravila ne mogu biti primjena na svakom mestu u svako vreme. Ipak ova pravila treba da posluže kao podsticaj stalnom naporu da se prebrode praktične teškoće koje stoje na putu njihovoj primeni, imajući u vidu činjenicu da ta pravila uzeta u celini, predstavljaju minimalne uslove prihvaćene od UN.

3. S druge strane, ova pravila se odnose na oblasti u kojima je ljudska misao u stalnom razvoju. Ona ne idu za tim da isključe mogućnost vršenja opita i razvijanja prakse, ako je to u skladu s principima i ciljevima koji proizilaze iz celokupnog teksta pravila. U tom smislu, centralna uprava za kaznene zavode biće uvek ovlašćena da odobri izuzetke od pravila.

4. 1) Prvi deo Skupa pravila obrađuje odredbe koje se odnose na opšte upravljanje kaznenim zavodima i primjenjuje se na sve kategorije zatvorenika koji su lišeni slobode po krivičnom ili građanskom pravu, okrivljene ili osuđene, podrazumevajući ovde i zatvorenike prema kojima je primenjena neka mera bezbednosti ili vaspitna mera koju je odredio sudija.

2) Drugi deo sadrži odredbe koje se primjenjuju samo na kategorije zatvorenika označene u svakom odeljku. Ipak, odredbe odeljka A, koje primjenjuju na osuđenike, primeniće se i na kategorije zatvorenika označene i u odeljcima B, C. i D. ukoliko nisu u suprotnosti s odredbama koje za njih važe i pod uslovima da su one od koristi ovim zatvorenicima.

---

475 Usvojena na prvom kongresu Ujedinjenih nacija za prevenciju kriminaliteta i postupka sa prestupnicima, održanom u Ženevi 1955. i potvrđena od Ekonomskog i socijalnog saveta rezolucijama br. 663 C (XXIV) od 31. jula 1957. i br. 2076 (LXII) od 13. maja 1977. Ne podležu ratifikaciji jer nisu međunarodni ugovor.

5. 1) Ovim pravilima nije svrha da odrede organizaciju zavoda za mlađe prestupnike (Borstalovi zavodi za prevaspitanje itd.). Međutim, u opštim crtama, prvi deo Skupa pravila može se smatrati kao prihvatljiv i za ove zavode.

2) U svakom slučaju kategorija mlađih prestupnika obuhvata lica koja su pod nadležnošću sudova za maloletnike. Po pravilu, ovi mlađi prestupnici ne bi trebalo da budu osuđeni na kaznu zatvora.

DEO I PRAVILA OPŠTE PRIMENE

6. 1) Ova pravila se primenjuju nepristrasno. Ne sme se praviti razlika u postupanju na osnovu neke predrasude, naročito s obzirom na rasu, boju kože, pol, jezik, veru, političko i svako drugo mišljenje, na nacionalno i socijalno poreklo, društveni položaj, rođenje ili bilo koji drugi položaj.

2) S druge strane, potrebno je poštovati verska ubedjenja i moralna pravila grupe kojoj pripada zatvorenik.

Registrar

7. 1) U svakom mestu gde ima zatvorenika treba voditi računa da postoji povezan i paginarni registar u kome je za svakog zatvorenika označeno:

- a) podaci u vezi njegovog identiteta;
- b) razlozi njegovog zatvaranja i nadležna vlast koja je odlučila o zatvaranju;
- c) dan i sat prijema i otpuštanja.

2) Niko ne može biti primljen u zavod bez punovažne isprave kojom se naređuje zatvaranje čije će pojedinosti prethodno biti upisane u registar.

Odvajanje kategorija

8. Različite kategorije zatvorenika treba da budu smeštene u odvojene kaznene zavode, vodeći računa o njihovom polu, dobu starosti, ranijem životu, razlozima zatvaranja i potrebama postupanja. Tako:

- a) muška i ženska lica treba da budu zatvorena, ukoliko je to moguće, u različite zavode; u zavodima gde su smeštena i muška i ženska lica sve prostorije određene za ženska lica treba da budu potpuno odvojena;
- b) zatvorenici koji nisu osuđeni treba da budu odvojeni od osuđenih lica;
- c) lica zatvorena zbog dugova ili osuđena na drugu vrstu civilnog zatvora treba da budu odvojena od lica koja su zatvorena zbog krivičnih dela;
- d) maloletni zatvorenici treba da budu odvojeni od starijih.

Prostorije zavoda

9. 1) U ćelijama ili sobama koje su namenjene za noćno osamljene treba držati samo jednog zatvorenika. Ako iz posebnih razloga, kao što je privremena prenatrpanost, postane za centralnu upravu kaznenih zavoda neophodno da učini izuzetke od ovoga pravila treba izbegavati smeštaj dva zatvorenika u istoj samici ili sobi.

2) Kada se koriste zajedničke spavaonice u njih treba smeštati brižljivo odabранe zatvorenike koji su pogodni da budu smešteni pod ovim uslovima. Noću će zatvorenici biti pod redovnim nadzorom koji je prilagođen određenom tipu kaznenog zavoda.

10. Zatvorske prostorije, a posebno one koje su namenjene za spavanje zatvorenika, treba da odgovaraju higijenskim zahtevima, vodeći računa o klimi, a naročito o kubaturi vazduha, minimalnoj površini, osvetljenju, grejanju i pro-vetranju.

11. U svakoj prostoriji gde zatvorenici žive i gde rade:

- a) prozori treba da budu dovoljno veliki da bi zatvorenik mogao da čita i radi pri dnevnoj svetlosti i tako napravljeni da omogućavaju prodiranje svežeg vazduha i to bilo da postoji ili ne postoji veštačko provetranje;
- b) veštačko osvetljenje treba da bude dovoljno da bi omogućilo zatvoreniku da čita ili radi ne kvareći vid.

12. Sanitarni uređaji treba da omoguće zatvoreniku vršenje prirodnih potreba, kada god to hoće i to na čist i pristojan način.

13. Uređaji kupatila i tuša treba da budu dovoljni da bi svaki zatvorenik mogao i bio dužan da ih koristi, sa temperaturom koja odgovara klimi i onoliko često koliko to zahteva opšta higijena s obzirom na doba godine i geografski položaj, ali najmanje jedanput nedeljno pod umerenom klimom.

14. Sve prostorije koje redovno posećuju zatvorenici treba održavati pot-puno uredno i čisto.

Lična higijena

15. Od zatvorenika treba zahtevati ličnu čistocu; zbog toga oni treba da raspolazu vodom i priborom za toaletu koji je potreban za održavanje njihovog zdravlja i čistoće.

16. Da bi se omogućilo zatvorenicima da izgledaju pristojno i da sačuvaju samopoštovanje treba im olakšati da u dobrom stanju održavaju kosu i bradu; muškarcima treba omogućiti da se redovno briju.

Odelo i posteljina

17. 1) Svaki zatvorenik koji nema pravo da nosi svoje sopstveno odelo, treba da dobije osuđeničko odelo koje odgovara klimi i koje je dovoljno da ga održi u dobrom zdravlju. To odelo ne sme da bude ni u kom slučaju ni unižavajuće ni ponižavajuće.

2) Sva odela moraju biti čista i da se održavaju u dobrom stanju. Rublje treba menjati i prati onoliko često koliko je to potrebno za održavanje higijene.

3) U izuzetnim prilikama kada se zatvorenik po odobrenju udaljava iz kaznenog zavoda, treba mu dozvoliti da nosi sopstveno odelo ili odelo koje ne izaziva pažnju.

18. Kada je zatvorenicima dozvoljeno da nose sopstvena odela treba već u momentu njihovog prijema u zavodu obezbediti mere da njihova odela budu čista i upotrebljiva.

19. Svaki zatvorenik treba da raspolaže, u skladu sa mesnim i nacionalnim običajima, zasebnom posteljom i zasebnom posteljinom koja će biti održavana u pristojnom stanju i tako zamenjivana da se obezbedi čistoća.

Ishrana

20. 1) Svaki zatvorenik treba da od uprave, u uobičajeno vreme, prima hranu dobrog kvaliteta, dobro spremljenu, dobro serviranu, koja ima hranljivu vrednost dovoljnu za održavanje njegovog zdravlja i njegove snage.

2) Svaki zatvorenik treba da ima mogućnost da se snabdeva piјaćom vodom kada mu je to potrebno.

Telesne vežbe

21. 1) Svaki zatvorenik koji ne radi na svežem vazduhu, ako to vreme dozvoljava, treba da ima najmanje jedan sat dnevno telesne vežbe na svežem vazduhu.

2) Mlađi zatvorenici, kao i drugi zatvorenici kojima godine i fizička kondicija to dozvoljavaju, moraju dobiti, za vreme koje je određeno za vežbu, telesno vaspitanje koje razonođava. U tom smislu treba im staviti na raspolaganje teren, uređaje i opremu.

Medicinske usluge

22. 1) Svaki kazneni zavod treba da raspolaže uslugama bar jednog kvalifikovanog lekara koji bi trebalo da poznaje psihijatriju. Lekarske usluge treba da budu organizovane u tesnoj saradnji s opštom upravom zdravstvene službe. Ove

usluge treba da obuhvate psihijatrijsku službu za dijagnostiku i kada je to potrebno, za lečenje slučajeva duševnih anomalija.

2) Za bolesnike kojima je potrebno specijalno lečenje treba predvideti prenos u specijalne kaznene zavode ili u građanske bolnice. Kada je bolničko lečenje organizovano u zavodu, zavod treba da bude snabdeven specijalnim materijalom, priborom i lekovima koji će omogućiti da se oboleli zatvorenici pristojno leče i neguju, a bolničko osoblje treba da ima dovoljnu stručnu spremu.

3) Svakom zatvoreniku treba omogućiti da se koristi negom kvalifikovanog zubnog lekara.

23. 1) U zavodima za žene moraju postojati posebni uređaji potrebni za lečenje bremenitih žena, žena koje se oporavljaju od porođaja ili od bolesti. U najvećoj mogućoj meri treba da budu preduzete mere da se porođaj obavi u građanskoj bolnici. Ako je dete rođeno u zatvoru važno je da se to ne pominje u ispravi kojom se potvrđuje rođenje.

2) Kad je majkama koje su zatvorene dozvoljeno da zadrže svoju odojčad treba preduzeti mere da se organizuju dečje jasle sa kvalifikovanim osobljem gde bi odojčad bila smeštena za vreme kad se ne nalaze na nezi svojih majki.

24. Lekar je dužan da pregleda svakog zatvorenika što je pre moguće odmah posle prijema, a docnije kad je god to potrebno, naročito u pravcu da otkrije mogućno postojanje fizičke ili duševne bolesti i da se preduzmu sve potrebne mere; da osigura odvajanje zatvorenika koji su pod sumnjom da boluju od neke infektivne ili zarazne bolesti; da ustanovi fizičke ili duševne nedostatke koji bi mogli biti smetnja za relaksiranje i da odredi telesnu radnu sposobnost svakog zatvorenika.

25. 1) Dužnost je lekara da nadgleda telesno i duševno zdravlje zatvorenika. On treba svakoga dana da vidi sve bolesne zatvorenike, sve one koji se žale da su bolesni, kao i sve one koji su na sebe naročito skrenuli njegovu pažnju.

2) Lekar je dužan da podnese izveštaj direktoru uvek kad smatra da je telesno ili duševno zdravlje nekog zatvorenika narušeno ili da će biti narušeno usled produženja zatvora ili usled bilo kojeg načina izvršenja zatvora.

26. 1) Lekar treba da vrši redovne preglede i da daje savete direktoru u pogledu:

- a) količine, kakvoće, spremanja i raspodele hrane;
- b) higijene i čistoće zavoda i zatvorenika;
- c) sanitarnih uređaja, grejanja, osvetljenja i provetranja zavoda;
- d) kakvoće i čistoće odela i posteljine zatvorenika;
- e) pridržavanje pravila koja se odnose na telesno i sportsko vaspitanje kad je ono organizovano od nestručnog osoblja.

2) Direktor treba da uzme u obzir izveštaje i savete lekara navedene u odredbi 25, paragraf 2 i u odredbi 26, i u slučaju da je saglasan, on je dužan da odmah preduzme potrebne mere da lekareve preporuke budu izvršene; u slučaju nesaglasnosti ili ako pitanje ne spada u njegovu nadležnost, direktor će lekarski izveštaj sa svojim primedbama dostaviti neposredno višoj vlasti.

Disciplina i kažnjavanje

27. Red i disciplinu treba održavati sa svom čvrstinom ali pri tom ne treba upotrebljavati više ograničenja nego što je potrebno za održavanje bezbednosti i za održavanje dobro organizovanog zajedničkog života.

28. 1) Nijedan zatvorenik ne može u okviru službe zavoda vršiti neku dužnost koju u sebi sadrži disciplinsku vlast.

2) Ovo pravilo ne treba ipak da bude smetnja dobrom funkcionisanju sistema na bazi samouprave (*self-government*). Ovi sistemi u stvari prepostavljaju da izvesne delatnosti ili odgovornosti za društveni, vaspitni i sportski rad, treba pod kontrolom poveriti zatvorenicima koji su grupisani s obzirom na postupanje s njima.

29. Sledеća pitanja treba uvek da budu rešena ili zakonom ili pravilnikom nadležne administrativne vlasti:

- a) ponašanje koje predstavlja disciplinski prekršaj;
- b) vrsta i trajanje disciplinskih sankcija koje mogu biti izrečene;
- c) nadležna vlast za izricanje tih sankcija.

30. 1) Zatvorenik može biti kažnen samo saglasno odredbama određenog zakona ili odredenog pravilnika, i nikada dva puta za isti prekršaj.

2) Nijedan zatvorenik ne može biti kažnen pre nego što bude obavešten o prekršaju koji mu se stavlja na teret i pre nego što mu je pružena prilika da iznese svoju odbranu. Nadležna vlast treba da pristupi svestranom ispitivanju slučaja.

3) Ukoliko je potrebno i ostvarljivo treba dozvoliti zatvoreniku da iznese svoju odbranu preko tumaća.

31. Telesne kazne, stavljanje u mračnu ćeliju, kao i sve okrutne, nehumanе i ponižavajuće kazne treba da budu potpuno zabranjene kao disciplinske sankcije.

32. 1) Kazne osamljenja i smanjenje hrane ne mogu nikada biti primeњene pre nego što lekar pregleda zatvorenika i pismeno potvrdi da je zatvorenik u stanju da te kazne izdrži.

2) Isto važi i za sve druge kaznene mere kojima bi se moglo narušiti tele-sno ili duševno zdravlje zatvorenika. U svakom slučaju kaznene mere ne mogu

nikada biti u suprotnosti s principom postavljenim u odredbi 31, niti odstupati od njega.

3) Lekar treba da svakoga dana poseti zatvorenika koji izdržava navedene disciplinske kazne i da obavesti direktora ako smatra za potrebno da se obustavi ili izmeni sankcija zbog razloga koji se tiče telesnog ili duševnog zdravlja.

Sredstva prinude

33. Oružje za prinudu kao što su lisice, lanci, okovi i ludačka košulja ne smeju nikada biti upotrebljeni kao kazna. Lanci i okovi smeju se upotrebiti samo u sledećim slučajevima:

- a) kao mera bezbednosti protiv bekstva za vreme sproveđenja, pod uslovom da se odmah skinu čim zatvorenik pristupi sudskoj ili upravnoj vlasti;
- b) zbog zdravstvenih razloga po uputstvu lekara;
- c) po naredbi direktora, ako nisu pomogla druga sredstva da se zatvorenik savlada, kako bi bio sprečen da drugoga ili sebe povredi, ili da prouzrokuje materijalnu štetu; u ovom slučaju direktor treba odmah da se posavetuje sa lekarom i da podnese izveštaj višoj upravnoj vlasti.

34. Oblik i način upotrebe oruđa prinude treba da bude određen od strane centralne uprave za kaznene zavode. Njihova upotreba ne sme se produžiti preko neophodno potrebnog vremena.

Obaveštenje i pravo žalbe zatvorenika

35. 1) Čim bude zatvoren, svaki zatvorenik mora dobiti pismena obaveštenja o režimu zatvorenika njegove kategorije, o disciplinskim pravilima zavoda, o dozvoljenim sredstvima za dobijanje obaveštenja i za sastavljanje žalbi kao i o svim drugim okolnostima koje mu mogu poslužiti u cilju upoznavanja sa njegovim pravima i njegovim dužnostima radi prilagođavanja životu u zavodu.

2) Ako je zatvorenik nepismen, obaveštenja mu treba pružiti usmeno.

36. 1) Svakog radnog dana svaki zatvorenik mora imati mogućnost da podnosi molbe i žalbe direktoru zavoda ili službeniku koji je ovlašćen da ga zastupa.

2) Molbe ili žalbe mogu se predavati inspektoru zavoda za vreme inspekcije. Zatvorenik može bez prisustva direktora ili drugih članova zavodskog osoblja, opštiti sa inspektorom ili svakim drugim službenikom kome je stavljen u dužnost da vrši inspekciju.

3) Svaki zatvorenik ima pravo da bez cenzure u pogledu sadržine, ali u propisanom obliku podnosi, putem koji je propisima određen, molbu ili žalbu centralnoj upravi za kaznene zavode, sudske vlasti ili drugoj nadležnoj vlasti.

4) Ukoliko molba i žalba nije očigledno drska ili lišena svakog osnova, treba je bez odlaganja ispitati i zatvoreniku dati blagovremeno odgovor.

Dodir sa spoljnim svetom

37. U redovnim razmacima vremena, kako prepiskom tako i primanjem poseta, zatvorenicima treba omogućiti da, uz potreban nadzor, održavaju vezu sa svojom porodicom i s onim svojim prijateljima u koje se može imati poverenja.

38. 1) Zatvorenicima koji su državljeni neke strane zemlje treba pružiti razumne olakšice radi održavanja veze sa njihovim diplomatskim i konzularnim predstavnicima.

2) Što se tiče zatvorenika koji su državljeni zemalja koje nemaju diplomatskih i konzularnih predstavnika u zemlji, kao i izbeglica i lica bez državljanstva, njima treba pružiti iste olakšice u pogledu obraćanja diplomatskom predstavniku države koja štiti njihove interese ili svakoj vlasti, nacionalnoj ili internacionalnoj, čiji je zadatak da ih štiti.

39. Zatvorenici moraju biti redovno držani u toku najvažnijih događaja, bilo preko dnevnih listova, časopisa ili posebnih publikacija kaznenih zavoda, bilo preko radio emisija, predavanja ili svih drugih sličnih sredstava, koje administracija odobri ili kontroliše.

Biblioteka

40. Svaki zavod treba da ima biblioteku za sve kategorije zatvorenika dovoljno snabdevenu poučnim i zabavnim knjigama. Zatvorenike treba podsticati da se što je više moguće koriste bibliotekom.

Religija

41. 1) Ako u zavodu postoji dovoljan broj zatvorenika koji pripadaju istoj veroispovesti, jedan osposobljen predstavnik te veroispovesti treba da bude imenovan ili prihvacen od kaznenog zavoda. Kad broj zatvorenika to opravdava i kad okolnosti to dozvoljavaju, aranžman treba da bude predviđen za puno radno vreme.

2) Osposobljeni predstavnik, imenovan ili prihvacen, prema paragrafu 1, treba da bude ovlašćen da povremeno organizuje verske obrede ili da, kad je god to određeno, čini nasamo pastoralne posete zatvorenicima svoje veroispovesti.

3) Nijednom zatvoreniku ne sme se nikada uskratiti pravo da dođe u do-dir s predstavnikom jedne veroispovesti. Naprotiv, ako se zatvorenik protivi poseti verskog predstavnika, njegov stav se mora u potpunosti poštovati.

42. Svakom zatvoreniku mora se priznati pravo, da u granicama mogućnosti, zadovoljava potrebe svog religioznog života, učestvovanjem u verskim obredima koji su organizovani u zavodu ili posedovanjem knjiga za versko obrazovanje i versku nastavu svoje veroispovesti.

Predaja na čuvanje stvari koje pripadaju zatvorenicima

43. 1) Kad pravilnik ne ovlašćuje zatvorenika da zadrži kod sebe novac, stvari od vrednosti, odelo i druge stvari koje mu pripadaju, te stvari treba ostaviti na sigurno mesto, prilikom prijema zatvorenika u zavod. Mora se sastaviti spisak tih stvari i taj spisak treba da potpiše zatvorenik. Treba preduzeti mere da se ovi predmeti očuvaju u dobrom stanju.

2) Ovi predmeti i novac moraju se vratiti zatvoreniku pri njegovom puštanju na slobodu, osim novca koji je mogao da potroši, stvari koje je mogao da pošalje izvan zavoda ili odela koje je trebalo uništiti iz higijenskih razloga. Zatvorenik mora dati potvrdu o predmetima i novcu koji su mu vraćeni.

3) Za vrednosti i predmete koji su poslati zatvoreniku spolja primenjuju se ista pravila.

4) Ako je zatvorenik u vreme prijema imao pri sebi lekove ili uspavljujuća sredstva, lekar će odlučiti kako će se s njima postupiti.

Obaveštenje o smrti, bolesti, premeštaju itd.

44. 1) U slučaju smrti ili teške bolesti, teškog udesa ili smeštaja zatvorenika u zavod za duševne bolesti, direktor je dužan da o tome odmah obavesti bračnog druga, ako je zatvorenik u braku, ili najbližeg srodnika, a obavestiće o tome i svaku drugu osobu koju mu zatvorenik prethodno označi.

2) Zatvorenik će biti obavešten o smrti ili teškoj bolesti svakog bliskog srodnika. U slučaju ozbiljne bolesti takvog lica, ako to prilične dozvoljavaju, treba zatvoreniku dozvoliti da poseti svoj dom bilo u pratnji ili slobodno.

3) Svaki zatvorenik imaće pravo da odmah obavesti svoju porodicu o svom hapšenju ili o svom premeštaju u drugi zavod.

Prevoz zatvorenika

45. 1) Kad se zatvorenici dovode u zavod ili kad se iz njega izvode treba da budu što je moguće manje izloženi očima javnosti i treba preduzeti mere da se zaštite od vredanja, radoznalosti sveta i svakog drugog oblika izlaganja javnosti.

2) Treba zabraniti prevoz zatvorenika pri kojem postoje rđavi uslovi u pogledu provetrvanja ili svetlosti, kao i svakim sredstvom koje zatvorenike izlaže telesnim patnjama.

3) Prevoz zatvorenika treba vršiti o trošku uprave i pod jednakim uslovima za sve.

Osoblje kaznenih zavoda

46. 1) Uprava kaznenih zavoda mora brižljivo odabratи osoblje svih stepena, jer dobro upravljanje kaznenim zavodima zavisi od čestitosti ovog osoblja, njegove čovečnosti, njegovih ličnih osobina i njegove stručne sposobnosti.

2) Uprava kaznenih zavoda mora stalno ulagati napore da u svesti osoblja i u javnom mnenju budi i održava ubeđenje, da ovaj zadatak predstavlja veoma važnu društvenu službu; zbog toga treba koristiti sva pogodna sredstva da se to objasni javnosti.

3) Da bi se postigli napred pomenuti ciljevi, članovi osoblja treba da budu zaposleni kao stalni službenici kaznenih zavoda. Oni treba da imaju status državnih službenika, i da im prema tome bude obezbeđena stalnost službe, koja će zavisiti samo od njihovog dobrog ponašanja, efikasnosti njihovog rada i njihove telesne sposobnosti. Nagrada treba da bude dovoljna kako bi se mogli privući i zadržati u službi sposobni ljudi i sposobne žene. Beneficije i uslovi službe treba da budu određeni s obzirom na tešku prirodu posla.

47. 1) Osoblje treba da ima dovoljan nivo obrazovanja i inteligencije.

2) Pre prijema u službu, osoblje treba da pohađa opšti i posebni kurs i da položi teorijski i praktični ispit.

3) Posle prijema u službu i u toku karijere osoblje treba da održava i upotpunjuje svoja znanja i svoju stručnu sposobnost pohađanjem kurseva za usavršavanje koji će biti povremeno organizovani.

48. Osoblje treba da se u svakoj prilici ponaša i da vrši svoju dužnost tako da primerom utiče na zatvorenike i izaziva njihovo poštovanje.

49. 1) U najvećoj mogućoj meri osoblju treba pridodati dovoljan broj specijalista kao što su psihijatri, psiholozi, socijalni radnici, učitelji i tehnički instruktori.

2) Treba obezbediti stalne usluge socijalnih radnika, učitelja i tehničkih instruktora ne isključujući pri tome usluge honorarnog ili dobrovoljnog pomoćnog osoblja.

50. 1) Direktor zavoda treba da bude dovoljno kvalifikovan za svoju dužnost po svom karakteru, svojoj administrativnoj spremi, odgovarajućem obrazovanju i svom iskustvu u ovoj oblasti.

2) On mora svoje vreme da posveti službenoj dužnosti; ova ne može biti sporedna.

3) On mora stanovati u zavodu ili neposrednoj blizini zavoda.

4) Ako se dva ili više zavoda nalaze pod upravom jednog direktora, on mora svaki od ovih zavoda da posećuje u kratkim razmacima. Na čelu svakog od ovih zavoda mora postojati odgovorni službenik koji stalno boravi u zavodu.

51. 1) Direktor, njegov pomoćnik i većina drugih članova osoblja zavoda treba da govore jezikom većine zatvorenih ili jezikom koji razume većina zatvorenika.

2) Uvek kad je to potrebno treba se koristiti uslugama tumača.

52. 1) U dovoljno velikim zavodima koji zahtevaju usluge jednog ili više lekara koji će sve vreme posvetiti ovom poslu, bar jedan od njih treba da stanuje u zavodu ili u njegovoј neposrednoj blizini.

2) U ostalim zavodima, lekar treba svakog dana da vrši posete i da stanuje dovoljno blizu kako bi mogao bez odlaganja intervenisati u hitnim slučajevima.

53. 1) U mešovitom zavodu, žensko odeljenje treba da stoji pod upravom odgovorne službenice koja je dužna da čuva sve ključeve zavodskog odeljenja.

2) Nijedan službenik muškog pola ne sme da uđe u ženska odeljenja bez pratnje nekog člana osoblja ženskog pola.

3) Samo službenici ženskog pola smiju vršiti nadzor nad ženskim zatvorenicima. To ipak ne isključuje da iz profesionalnih razloga, službenici muškog pola, naročito lekari i instruktori, vrše svoje dužnosti u zavodima ili odeljenjima za žene.

54. 1) Službenici zavoda, u njihovim odnosima sa zatvorenicima, smiju da upotrebe silu samo u slučaju nužne odbrane, pokušaja bekstva ili protivljenja koja se izražavaju u sili ili pasivnoj rezistenciji prema naredbi osnovanoj na zakonu ili pravilnicima. Službenici koji pribegnu sili treba da ograniče njenu upotrebu samo na najnužniju meru i da o slučaju izveste odmah direktora zavoda.

2) Članovi osoblja kaznenih zavoda treba da se podvrgnu specijalnoj telesnoj obuci koja će im dozvoliti da savladaju agresivne zatvorenike.

3) Službenici koji vrše neku službu koja ih dovodi u neposredni dodir sa zatvorenicima ne smiju biti naoružani, sem u posebnim prilikama. Pored toga ne treba nikad poveriti oružje članu osoblja koji nije obučen u rukovanju tim oružjem.

Inspekcija

55. Kvalifikovani i iskusni inspektorи imenovani od nadležne vlasti dužni su da vrše redovnu inspekciju kaznenih zavoda i službi kaznenih zavoda. Oni će naročito paziti da se kaznenim zavodima upravlja po zakonima i pravilnicima koji su na snazi u cilju da se postignu zadaci službe kaznenih zavoda i službe popravljanja.

DEO II
PRAVILA KOJA SE PRIMENJUJU
NA POSEBNE KATEGORIJE

A. Osuđenici

Rukovodni principi

56. Sledeći rukovodni principi imaju za cilj da odrede duh u kome se imaju primenjivati sistemi izvršenja kazni i zadaci koje treba ispuniti, saglasno deklaraciji koja je navedena u prethodnoj napomeni ovoga teksta.

57. Zatvor i druge mere koje imaju za posledice da se neki prestupnik izluje od spoljnog sveta teške su samim tim što oduzimaju pojedincu pravo da raspolaže svojom ličnošću lišavajući ga slobode. Izuzimajući mere opravdanog izdvajanja i mera održavanja discipline, sistem izdržavanja kazni ne treba da povećava patnje koje su vezane za taj položaj.

58. Svrha i opravданje kazni mere lišenja slobode u krajnjoj liniji jeste zaštita društva protiv zločina. Takva svrha biće postignuta samo ako se vreme lišenja slobode iskoristi da prestupnik, u najvećoj mogućoj meri, kad bude oslobođen, bude ne samo željan već i sposoban da živi poštujući zakon, kao i da se stara o svojim potrebama.

59. U tom cilju režim izvršenja kazne treba da koristi sva popravna, vaspitna, moralna i druga sredstva i sve oblike pomoći kojima raspolaže, težeći da ih primeni saglasno potrebama postupanja sa svakim pojedinim prestupnikom.

60.1) Režim izvršenja kazni treba da teži smanjenju razlika koje postoje između života u zatvoru i slobodnog života ukoliko te razlike pokažu težnju da oslabe smisao za odgovornost kod zatvorenika ili poštovanje dostojanstva njegove ličnosti.

2) Pre nego što bude kazna ili mera izdržana poželjno je preduzeti potrebne mere koje će obezbediti zatvoreniku postepeni povratak u društveni život. Taj cilj moći će se postići, s obzirom na pojedine slučajeve, zavođenjem privremenog režima za slobodan život koji se može organizovati u samom zavodu ili nekoj drugoj pogodnoj ustanovi ili putem uslovnog otpusta pod nadzorom, koji ne treba poveriti policiji, nego koji treba da se osloni na efikasnu društvenu pomoć.

61. Pri postupanju sa zatvorenicima ne treba naglašavati njihovo isključenje iz društva, već neprestano treba isticati činjenicu da su oni i dalje njegovi članovi. Zbog toga treba pribegavati, u granicama mogućnosti, saradnji sa društvenim organima kako bi se pružila pomoć osoblju kaznenih zavoda u njegovom zadatku društvene rehabilitacije zatvorenika; socijalni radnici koji sarađuju sa zavodom imaju zadatak da održe i poprave odnos zatvorenika sa njihovom porodicom i sa društvenim organima koji mu mogu biti od koristi. U granicama

koje zadovoljava zakon i koje su u skladu sa izdržavanjem kazne, treba preduzeti korake u cilju očuvanja građansko-pravnih interesa, prava iz socijalnog osiguranja i drugih socijalnih koristi koje uživa zatvorenik.

62. Zdravstvene službe zavoda trudiće se da otkriju i da leče sve telesne i duševne nedostatke i bolesti koje bi mogle biti smetnja rehabilitaciji zatvorenika. U tom cilju treba preduzeti svako lečenje medicinsko, hirurško ili psihijatrijsko, koje se smatra za potrebno.

63. 1) Primena ovih načela zahteva individualizaciju postupanja i dosledno tome, elastičan sistem klasifikacije zatvorenika u grupe.

2) Poželjno je dakle da ove grupe budu smeštene u odvojene zavode gde će svaka grupa moći da dobije odgovarajuće postupanje.

3) Poželjno je da u zatvorenim zavodima, individualizacija postupanja ne bude ometena suviše velikim brojem zatvorenika. U nekim zemljama smatra se da brojno stanje takvih zavoda ne treba da prelazi 500 zatvorenika. U otvorenim zavodima brojno stanje treba takođe da se smanji koliko je god to moguće.

4) S druge strane, nije poželjno održavati zavode koji bi bili suviše mali da bi se u njima mogao organizovati pogodni režim.

64. Oslobođenjem zatvorenika ne prestaju dužnosti društva. Zbog toga treba raspolagati državnim ili privatnim ustanovama koje su sposobne da oslobođenom zatvoreniku pruže efikasnu pomoć posle izlaska iz zatvora, i koje će težiti da ublaže predrasude u pogledu njega i da mu pomognu da se vrati društvu.

Postupanje

65. Postupanje sa licima osuđenim na kaznu ili meru lišenja slobode treba da ima za cilj u granicama u kojima trajanje osude to dopušta, da stvori kod njih volju i sposobnost koje će im omogućiti, kad budu pušteni na slobodu, da žive poštujući zakon i da zarađuju koliko im je potrebno za život. Ovo postupanje treba da bude takvo da osuđenike podstiče na samopoštovanje i na razvijanje osećanja odgovornosti.

66. 1) U tu svrhu treba se naročito služiti religijskim uslugama u zemljama gde je to mogućno, nastavom, stručnim upućivanjem i obrazovanjem, metodima pojedinačnog ukazivanja društvene pomoći, savetom u pogledu zaposlenja, telesnim razvijanjem i izgradњanjem karaktera u skladu sa individualnim potrebnama svakog zatvorenika. Treba voditi računa o društvenoj i kriminalnoj prošlosti osuđenika, o njegovim telesnim i duševnim sposobnostima i mogućnostima, njegovim ličnim sklonostima, o dužini osude i o njegovim izgledima posle otpusta.

2) Za svakog zatvorenika osuđenog na kaznu ili meru odredenog trajanja, direktor zavoda dobiće, što je moguće pre posle njegovog prijema, iscrpni izveštaj o pitanjima pomenutim u prethodnom paragrafu. Među ovim izveštajima

treba uvek da se nalazi izveštaj lekara, ako je mogućno psihijatra, o telesnom i duševnom stanju zatvorenika.

3) Izveštaj i drugi potrebni podaci staviće se u poseban dosije. Ovaj dosije održavaće se uredno i tako će se klasirati da odgovorno osoblje može da ga pregleda kad god se za tim ukaže potreba.

Klasifikacija i individualizacija

67. Ciljevi klasifikacije treba da budu:

- a) Odvajanje zatvorenika koji bi, zbog njihove kriminalne prošlosti ili rđave sklonosti, vršili štetan uticaj na druge zatvorenike.
- b) Raspoređivanje zatvorenika u grupe da bi se olakšalo postupanje sa njima u pogledu njihovog ponovnog prilagođavanja društvu.

68. U granicama mogućnosti potrebno je raspolažati odvojenim zavodima ili posebnim odeljenjima jednog zavoda radi postupanja prema različitim grupama zatvorenika.

69. Posle prijema u zavod i posle proučavanja ličnosti zatvorenika osuđenog na kaznu ili meru određenog trajanja, treba što pre pripremiti program za postupanje prema njemu na osnovu podataka kojim se raspolaze o njegovim individualnim potrebama, njegovim sposobnostima i njegovom društvenom stanju.

Povlastice

70. U svakom zavodu treba zavesti sistem povlastica prilagođen različitim grupama zatvorenika i različitim metodama postupanja, kako bi se zatvorenici podstakli na dobro ponašanje, kako bi se kod njih razvio smisao za odgovornost i kako bi se razvio njihov interes i saradnja u pogledu postupanja sa njima.

Rad

71. 1) Rad za vreme izvršenja kazne ne sme imati ponižavajući karakter.

2) Svi osuđenici su podvrgnuti obavezi rada, uz vođenje računa o njihovim duševnim i fizičkim sposobnostima koje će utvrditi lekar.

3) Zatvorenici treba da se bave produktivnim radom koji će biti dovoljan da ih zaposli u toku trajanja redovnog radnog dana.

4) Taj rad treba, u granicama mogućnosti, da bude takve prirode da sačuva ili poveća njihovu sposobnost da posle puštanja na slobodu časno zarađuju za svoj život.

5) Potrebno je obezbediti korisno stručno obrazovanje zatvorenicima koji mogu da ga koriste, a naročito mladim zatvorenicima.

6) U granicama koje odgovaraju racionalnoj stručnoj selekciji, potrebama administracije i zavodske discipline, zatvorenicima treba omogućiti da izaberu vrstu posla koji žele da rade.

72. 1) Organizacija i metodi rada u kaznenim zavodima treba da budu što približniji organizaciji i metodama koje važe za sličan rad izvan zavoda, kako bi se zatvorenici pripremili za normalne uslove rada u slobodi.

2) Međutim, interes zatvorenika i njihovo stručno obrazovanje ne treba da bude podređeno želji da se ostvari dobit od rada zatvorenika.

73. 1) Industrijskim pogonima i ekonomijama kaznenih zavoda treba prvenstveno da rukovodi uprava kaznenih zavoda a ne privatni preduzimači.

2) Kad su zatvorenici potrebni za poslove koji ne stoje pod kontrolom uprave, oni treba da ostanu pod nadzorom osoblja kaznenog zavoda. Lica za čiji se račun izvodi rad, osim ako se rad izvodi za druge državne ustanove, treba da plate administraciji normalnu uobičajenu nadnicu za rad, vodeći uvek računa o učinku svakog zatvorenika.

74. 1) Mere predostrožnosti koje su propisane radi zaštite, sigurnosti i zdravlja slobodnih radnika treba isto tako preuzeti i u kaznenim zavodima.

2) Treba doneti odluke o naknadi štete zatvorenicima za nesrećne slučajeve pri radu i za profesionalna oboljenja, pod istim uslovima koji po zakonu važe za slobodne radnike.

75. 1) Maksimalni broj radnih časova zatvorenika, dnevno ili nedeljno, treba da bude utvrđen zakonom ili administrativnim pravilnikom, vodeći računa o propisima ili lokalnim običajima koji se primenjuju na slobodne radnike.

2) Ovako utvrđeni časovi treba da ostave jedan dan odmora nedeljno i dovoljno vremena za nastavu i ostale delatnosti koje su predviđene za postupanje i prevaspitanje zatvorenika.

76. 1) Rad zatvorenika treba da bude pravično nagrađen.

2) Pravilnikom treba dozvoliti zatvorenicima da upotrebe bar jedan deo svoje nagrade za kupovinu odobrenih predmeta namenjenih za njihovu ličnu upotrebu, a da drugi deo nagrade pošalju svojoj porodici.

3) Pravilnikom treba takođe predvideti da jedan deo nagrade administracija zadrži kako bi se stvorila ušteda koja će se predati zatvoreniku kada bude pušten na slobodu.

Nastava i vreme dokolice

77. 1) Treba preuzeti mere kako bi se razvila nastava za sve zatvorenike koji su u stanju da je koriste, podrazumevajući i religioznu nastavu u zemljama

gde je to moguće. Nastava za nepismene i mlade zatvorenike treba da bude obavezna i administracija treba nad tim pažljivo da bdi.

2) U granicama mogućnosti nastava koja se pruža zatvorenicima treba da bude usklađena sa sistemom javne nastave kako bi zatvorenici mogli bez teškoća da nastave svoje obrazovanje kada budu pušteni na slobodu.

78. Da bi se zatvorenici telesno i duševno dobro osećali, u svim zavodima treba organizovati zabavu i kulturnu delatnost.

Društveni odnosi, pomoć posle izlaska iz zavoda

79. Naročitu pažnju treba pokloniti održavanju i poboljšanju odnosa između zatvorenika i njegove porodice ako su oni poželjni u interesu obeju strana.

80. Od samog početka osude treba voditi računa o budućnosti zatvorenika posle njegovog puštanja na slobodu. Zatvorenika treba podsticati da održava i stvara odnose sa licima i organizacijama izvan kaznenog zavoda koji bi bili u interesu njegove porodice, a takođe i u interesu njegovog sopstvenog društvenog prevaspitanja.

81. 1) Službe i organizacije, službene i neslužbene, koje pružaju pomoć zatvorenicima puštenim na slobodu da ponovo nađu svoje mesto u društvu treba, u granicama mogućnosti, da pribave oslobođenim zatvorenicima, potrebna dokumenta i isprave o identitetu, da im obezbede stan, zaposlenje, pristojno odelo koje odgovara klimi i godišnjem dobu, kao i potrebna sredstva da stignu do određenog mesta i da mogu živeti neposredno posle puštanja na slobodu.

2) Priznati predstavnici tih organizacija treba da imaju pristup u zavod i kod zatvorenika. Od samog početaka osude od njih treba tražiti mišljenje o predlozima za prevaspitanje odredenog zatvorenika.

3) Poželjno je da delatnost ovih organa bude što više centralizovana i usklađena, kako bi se najbolje mogli iskoristiti njihovi napori.

B. Duševno bolesni i duševno nenormalni zatvorenici

82. 1) Duševne bolesnike ne treba držati u zatvoru već treba preduzeti mere da se što je mogućno pre premeste u ustanove za duševno bolesna lica.

2) Zatvorenika koji boluju od duševnih efektivnih stanja i anomalnosti treba podvrgnuti i lečenju u specijalnim ustanovama koje stoje pod sanitarnom upravom.

3) Za vreme njihovog boravka u zatvoru, ova lica treba staviti pod nadzor lekara.

4) Lekarska odnosno psihijatrijska služba kaznenih zavoda treba da obezbedi psihijatrijsko lečenje i svih ostalih zatvorenika kojima je potrebno takvo lečenje.

83. Poželjno je da budu preduzete mere, u saglasnosti sa nadležnim organima, da se psihijatrijsko lečenje nastavi posle puštanja na slobodu, ako je to potrebno i da se obezbedi društvena pomoć psihijatrijskog karaktera posle puštanja na slobodu.

C. Uhapšena ili pritvorena lica

84. 1) U sledećim odredbama naziva se „okrivljeni“ svako lice uhapšeno ili okriviljeno zbog neke povrede krivičnog zakona koje je zadržano u policijskom pritvoru ili zatvoru, ali koje još nije osuđeno.

2) Okrivljeni se smatra nevinim i sa njim se mora postupati kao takvим.

3) Ne dirajući u zakonske odredbe o zaštiti lične slobode niti u odredbe koje predviđaju postupak gonjenja okrivljenih, oni će uživati specijalni režim po kome se sledeća pravila ograničavaju da utvrde glavne tačke.

85. 1) Okrivljeni treba da budu odvojeni od zatvorenika.

2) Mlađi zatvorenici treba da budu odvojeni od starijih. Po pravilu oni treba da su zatvoreni u posebnim zavodima.

86. Okrivljeni treba da budu smešteni u posebnim sobama, ukoliko nisu u pitanju različiti mesni običaji s obzirom na klimu.

87. U granicama koje odgovaraju održavanju primernog reda u zavodu, okrivljeni mogu, ako to žele, da se hrane o svom trošku nabavljajući hranu spolja posredstvom administracije, preko svoje porodice ili preko svojih prijatelja. U protivnom administracija je dužna da se stara o njihovoj ishrani.

88. 1) Okrivljenom treba da bude dozvoljeno da nosi svoje lično odelo, ako je ono čisto i pristojno.

2) Ako okrivljeni nosi uniformu zavoda ona se mora razlikovati od uniforme okrivljenih lica.

89. Okrivljenom treba uvek omogućiti da radi, ali on ne može biti obavezan da radi. Ako radi treba da bude nagrađen.

90. Svakom okrivljenom treba dozvoliti da o svom trošku ili o trošku drugih nabavlja knjige, novine, potreban pribor za pisanje, kao i druga sredstva za rad, u granicama koje dozvoljavaju interesi sudske istrage, bezbednosti i dobar red u zavodu.

91. Okrivljenom treba dozvoliti da prima posete i negu svog ličnog lekara ili zubara ako je njegov zahtev razuman i ako je u stanju da za to obezbedi troškove.

92. Okrivljenom treba pružiti mogućnost da odmah obavesti svoju porodicu o svom lišenju slobode kao i da uživa sve razumne povlastice da bi mogao ostati u vezi sa svojom porodicom i svojim prijateljima i da bi mogao primati

posete tih lica, pod jednom ogradiom koja se odnosi na ograničenja i nadzor koji su potrebni u interesu sudske istrage, bezbednosti i dobrog rada u ustanovi.

93. Okriviljenom treba dozvoliti da zahteva postavljanje branioca po službenoj dužnosti, kada je to predviđeno, i da prima posete advokata u vezi sa svojom odbranom. Treba mu omogućiti da pripremi i da preda advokatu poverljiva uputstva. U tu svrhu treba mu dati pribor za pisanje ako to zatraži. Sastanci između okriviljenog i njegovog advokata mogu biti na domaku vida službenika policije ili zavoda ali ne i na domaku njegovog sluha.

D. Lica osuđena zbog dugova i na civilni zatvor

94. U zemljama u kojima zakonodavstvo predviđa zatvor zbog dugova ili druge odluke zatvora koji su izrečeni sudskom odlukom na osnovu nekrivičnog postupka, ti zatvorenici ne mogu biti podvrgnuti većim ograničenjima niti se sa njima sme strožije postupati nego što je potrebno da se osigura bezbednost i održi red. Postupanje sa njima ne treba da bude nepovoljnije od postupanja sa okriviljenima, ipak s ogradiom eventualne obaveze na rad.

E. Lica koja su uhapšena ili pritvorena a nisu okriviljena

95. Ne dirajući u odredbe člana 9 Medunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, lica koja su pritvorena ili uhapšena, a nisu okriviljena uživaju zaštitu koju jamče prvi deo i odeljak C drugog dela. Odgovarajuće odredbe odeljka A drugog dela mogu se isto tako primenjivati kada je to korisno za ovu posebnu kategoriju lica lišenih slobode, ukoliko nisu preduzete nikakve mере koje znače da bi prevaspitanje ili rehabilitacija mogli da budu primenjeni u bilo kom pogledu na lica kojima se ne stavlja na teret nijedno krivično delo.

(Prevod preuzet iz „Arhiva za pravne i društvene nauke“; br. 4/1956.

Preveo prof. N. Srzentić. Izuzetak je pravilo br. 95
koje je usvojeno na VII kongresu UN za prevenciju
kriminaliteta i tretman delikvenata 1985. godine u Miljanu).

4. Načela medicinske etike koja se odnose na ulogu zdravstvenog osoblja, naročito lekara, u zaštiti zatvorenika i lica u pritvoru od mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka⁴⁷⁶

Generalna skupština,

podsećajući na rezoluciju 31/85 od 13. decembra 1976. kojom je pozvala Svetsku zdravstvenu organizaciju da pripremi nacrt kodeksa medicinske etike koji bi se odnosio na zaštitu lica podvrgnutih svim oblicima pritvora i zatvora od mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka,

odajući još jednom priznanje Izvršnom savetu Svetske zdravstvene organizacije koji je na svom 63. zasedanju, u januaru 1979, doneo odluku da podrži načela navedena u izveštaju pod naslovom „Razvoj kodeksa medicinske etike“, koji je u dodatu sadržao nacrt načela koja je izradio Savet međunarodnih organizacija za medicinske nauke, pod naslovom „Načela medicinske etike koja se odnose na ulogu zdravstvenog osoblja u zaštiti pojedinaca od mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka“,

imajući na umu rezoluciju 1981/27 Ekonomskog i socijalnog saveta od 6. maja 1981, u kojoj je Savet preporučio Generalnoj skupštini da preduzme mere kako bi se proučio nacrt Načela medicinske etike na njenom 36. zasedanju,

podsećajući na svoju rezoluciju 36/61 od 25. novembra 1981, u kojoj je donela odluku da razmotri nacrt Načela medicinske etike na svom 36. zasedanju, kako bi ga usvojila,

opomenuta činjenicom da nije retkost da se pripadnici medicinske profesije ili drugo zdravstveno osoblje prepustaju delatnostima koje se teško mogu pomiriti s medicinskom etikom,

uviđajući da svuda u svetu značajne medicinske delatnosti obavlja zdravstveno osoblje koje nema ni dozvolu ni medicinsko obrazovanje, kao što su lekarski pomoćnici, pomoćno medicinsko osoblje, fizioterapeuti ili bolničari,

---

476 Usvojena rezolucijom 37/194 Generalne skupštine Ujedinjenih nacija od 18. decembra 1982. Ne podležu ratifikaciji jer nisu međunarodni ugovor.

podsećajući sa zadovoljstvom na Tokijsku deklaraciju Svetskog medicinskog udruženja koja je usvojena na 28. Svetskoj medicinskoj skupštini u Tokiju, u oktobru 1975, i koja sadrži Smernice za lekare u pogledu mučenja i drugih svirepih, nečovečnih i ponižavajućih kazni ili postupaka u vezi s pritvorom ili zatvorom,

konstatujući da bi, u skladu sa Tokijskom deklaracijom, države, profesionalna udruženja, kao i druga tela, trebalo da preduzmu mere protiv svih pokušaja da se zdravstveno osoblje ili članovi njihovih porodica izlažu pretnjama koje proističu iz odbijanja da se prihvati upotreba mučenja ili drugih oblika svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupka,

potvrđujući Deklaraciju o zaštiti svih lica od mučenja i drugih svirepih, nečovečnih i ponižavajućih kazni i postupaka, jednoglasno usvojenu u rezoluciji 3452 (XXX) Generalne skupštine od 9. decembra 1975. u kojoj je jednoglasno izjavila da su svi činovi mučenja ili drugog svirepog, nečovečnog ili ponižavajućeg kažnjavanja ili postupanja uvreda ljudskom dostojarstvu, poricanje ciljeva Povelje Ujedinjenih nacija i kršenje Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima.

podsećajući da, u skladu s članom 7 Deklaracije usvojene u rezoluciji 3452 (XXX), sve države treba da vode računa o tome da svi činovi mučenja, kako su određeni u članu 1 te deklaracije, kao i saizvršilaštvo, saučesništvo, podstrekavanje ili pokušaj izvršenja mučenja budu određeni kao krivična dela,

uverena da niko, ni pod kakvim okolnostima, ne treba da bude kažnen zato što je izveo medicinske zahvate koji su u skladu s medicinskom etikom; bez obzira na to da li je lečenoj osobi to koristilo ili ne, ni biti primoran da čini dela ili da vrši rad koji je suprotan medicinskoj etici, ali da bi, istovremeno, članovi medicinskog osoblja, a naročito lekari, trebalo da budu odgovorni za svako kršeњe medicinske etike koje im se može pripisati,

u želji da u toj oblasti utvrdi nove standarde koje će morati da primenjuje zdravstveno osoblje, naročito lekari, i državni službenici,

1. usvaja Načela medicinske etike koji se primenjuju na ulogu zdravstvenog osoblja, naročito lekara, u zaštiti zatvorenika i lica u pritvoru od mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni i postupaka, navedenih u dodatku ove rezolucije;

2. zahteva od svih vlada da obezbede da se Načela medicinske etike, kao i ova rezolucija, učine dostupnim najširoj javnosti, na zvaničnom jeziku te zemlje, i da se sa njima upoznaju naročito lekarska udruženja i udruženja pomoćnog medicinskog osoblja i pritvorske ustanove i zatvori;

3. poziva sve nadležne međuvladine organizacije, naročito Svetsku zdravstvenu organizaciju i sve zainteresovane nevladine organizacije da upoznaju što veći broj lica, naročito onih koja se bave medicinskom i pomoćnom delatnošću, s Načelima medicinske etike.

DODATAK

Načela medicinske etike koja se odnose na ulogu zdravstvenog osoblja, naročito lekara, u zaštiti zatvorenika i pritvorenih lica od mučenja i ostalih svirepih, nečovečnih i ponižavajuhih kazni i postupaka

Načelo 1

Zdravstveno osoblje, naročito lekari, zaduženi da pružaju medicinsku negu zatvorenicima i licima u pritvoru treba da obezbede zaštitu njihovog fizičkog i mentalnog zdravlja i lečenje bolesti istog kvaliteta i u skladu s istim standardima kao za lica koja nisu u zatvoru ili u pritvoru.

Načelo 2

Aktivno ili pasivno upuštanje zdravstvenog osoblja, a naročito lekara, u saizvršilaštvo, saučesništvo, podstrekavanje ili pokušaj mučenja ili drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni predstavlja teško kršenje medicinske etike i prestup na osnovu važećih međunarodnih instrumenata.

Načelo 3

Svaki profesionalni odnos zdravstvenog osoblja, a naročito lekara, sa zatvorenicima ili licima u pritvoru čiji isključivi cilj nije procena, zaštita ili poboljšanje njihovog fizičkog zdravlja predstavlja kršenje medicinske etike.

Načelo 4

Zdravstveno osoblje, a naročito lekari, krše medicinsku etiku ako:

- a) primenjuju svoja znanja i veštine da bi pomogli da se zatvorenici ili lica u pritvoru podvrgnu ispitivanju koje bi moglo da ima štetne posledice po fizičko ili mentalno zdravlje ili stanje tih zatvorenika ili pritvorenih lica i koje nije u skladu s odgovarajućim međunarodnim instrumentima.
- b) potvrde ili učestvuju u potvrđivanju, da su zatvorenici ili lica u pritvoru u stanju da podnesu neko postupanje ili kaznu koji mogu imati štetno dejstvo na njihovo fizičko ili mentalno zdravlje i koji nisu u skladu s odgovarajućim međunarodnim instrumentima ili na bilo koji način učestvuju u vršenju tih postupaka ili kazni koji nisu u skladu s odgovarajućim međunarodnim instrumentima.

Načelo 5

Učešće u obuzdavanju zatvorenika ili lica u pritvoru predstavlja kršenje medicinske etike, osim ako to, na osnovu čisto medicinskih merila, nije ocenjeno kao nužno za zaštitu fizičkog ili mentalnog zdravlja ili za bezbednost samog zatvorenika ili lica u pritvoru, drugih zatvorenika ili lica u pritvoru ili čuvara, i ako ne predstavlja nikakvu opasnost za njegovo fizičko i mentalno zdravlje.

Načelo 6

Od ovih načela se ne može odstupiti ni po kakvom osnovu, pa ni zbog javne opasnosti.

5. Deklaracija o osnovnim načelima pravde u vezi sa žrtvama krivičnih dela i zloupotrebe vlasti⁴⁷⁷

A. Žrtve krivičnih dela

1. Pod nazivom „žrtve“ podrazumevaju se lica koja su pojedinačno ili kolektivno pretrpela štetu, uključujući telesne i duševne povrede, emocionalnu patnju, materijalni gubitak ili znatno ugrožavanje osnovnih prava, putem činjenja ili nečinjenja koja predstavljaju kršenje krivičnih zakona države članice, uključujući i one zakone kojima se zabranjuju krivična dela zloupotrebe vlasti.

2. Svako lice može se smatrati žrtvom prema ovoj deklaraciji, bez obzira na to da li je počinilac dela identifikovan, da li je uhapšen, da li se protiv njega vodi sudski postupak ili je proglašen kriminom i bez obzira na njegovo srodstvo sa žrtvom. Izraz „žrtva“ takođe obuhvata, po potrebi, i blisku porodicu i izdržavana lica neposredne žrtve i lica koja su pretrpela štetu pomažući žrtvama koje su se našle u nevolji ili sprečavajući da dođe do žrtava.

3. Odredbe ovog odeljka primenjuju se na sva lica bez ikakve razlike, po put rasne pripadnosti, boje, pola, starosti, jezika, veroispovesti, državljanstva, političkog ili drugog mišljenja, kulturnih uverenja ili praksi, imovnog stanja, porodičnog porekla i porodičnog stanja, etničkog ili socijalnog porekla i hendičkepa.

Pristup pravdi i pravičan postupak

4. Prema žrtvama treba postupati sa saosećanjem i uz poštovanje njihovog dostojanstva. One imaju pravo pristupa pravosuđu i pravo da zahtevaju zadovoljenje za štetu koju su pretrpele, kako to nacionalno zakonodavstvo predviđa.

5. Treba ustanoviti i osnažiti neophodne sudske i upravne mehanizme koji omogućavaju žrtvama da dobiju zadovoljenje putem formalnog ili neformalnog postupka koji je brz, pravedan, jeftin i pristupačan. Žrtve treba da budu upoznate sa svojim pravima u postupku zadovoljenja putem ovih mehanizama.

477 Preporučena za usvajanje na Sedmom kongresu Ujedinjenih nacija za sprečavanje zločina i za postupanje prema prestupnicima, održanom u Milatu od 26. avgusta do 6. septembra 1985. i usvojena rezolucijom Generalne skupštine 40/34 od 29. novembra 1985. Ne podleže ratifikaciji jer nije međunarodni ugovor.

6. Pripremljenost sudskih i upravnih postupaka da odgovore potrebama žrtava mora se poboljšati putem:

- a) obaveštavanja žrtava o njihovojo ulozi i o obuhvatu, vremenu i odvijanju postupka i o ishodu predmeta, posebno ako je reč o teškim krivičnim delima i ako su žrtve zahtevale ta obaveštenja;
- b) omogućavanja da se mišljenja i problemi žrtava predstave i ispitaju u odgovarajućim fazama postupka, kad su po sredi njihovi lični interesi, ne nanoseći štetu pravima optuženog, i u okviru nacionalnog sistema krivičnog pravosuđa;
- c) pružanja potrebne pomoći žrtvama tokom postupka;
- d) preduzimanja mera usmerenih na umanjenje neprijatnosti za žrtve, zaštitu njihove privatnosti, ako je potrebno, i osiguranje njihove bezbednosti, kao i bezbednosti njihove porodice i njihovih svedoka, od zastrašivanja i osvete;
- e) izbegavanja nepotrebnih odlaganja u postupanju po predmetima i u izvršavanju odluka kojima se žrtvama dodeljuje obeštećenje.

7. Neformalni mehanizmi rešavanja sporova, uključujući posredovanje, arbitražu i običajno pravo ili autohtone prakse treba da se koriste da bi se olakšalo pomirenje i postiglo zadovoljenje, ako je to pogodno.

Povraćaj u preðašnje stanje

8. Učinioци krivičnih dela ili treća lica odgovorna za njihovo ponašanje moraju, po potrebi, pravedno naknaditi štetu prouzrokovanoj žrtvama, njihovim porodicama ili izdržavanim licima. Ta naknada treba da uključi povraćaj imovine, isplatu za pretrpljenu štetu ili gubitak, naknadu troškova nastalih zbog viktimizacije, pružanje usluga i povraćaj prava.

9. Vlade treba da preispitaju svoju praksu, propise i zakone u pogledu izričanja povraćaja u preðašnje stanje kao dopunske mere u krivičnim stvarima, uz druge sankcije.

10. U slučajevima ozbiljne štete po okolini, povraćaj treba da uključi, koliko god je to moguće, vraćanje okoline u prvobitno stanje, obnovu infrastrukture, zamenu postrojenja od značaja za zajednicu i naknadu troškova za ponovno naseljavanje, ukoliko su štete dovele do preseljenja zajednice.

11. Ako javni službenici ili druga ovlašćena lica postupajući službeno prekrše nacionalne krivične zakone, država čiji su službenici odgovorni za pretrpljenu štetu treba da žrtvama osigura povraćaj u preðašnje stanje. Ako vlada pod čijom vlašću se dogodilo činjenje ili nečinjenje koje je dovelo do viktimizacije

više ne postoji, država ili vlada sukcesor treba žrtvama da obezbedi povraćaj u pređašnje stanje.

Naknada štete

12. Kad nije moguće dobiti potpunu naknadu štete od prestupnika ili iz drugih izvora, države treba da se trude da obezbede novčano obeštećenje:

- a) žrtvama koje su pretrpele znatnu telesnu povredu ili oštećenje svog fizičkog ili moralnog integriteta, kao posledicu ozbiljnih krivičnih dela,
- b) porodici, a naročito licima koja su izdržavala ona lica koja su umrla ili postala fizički ili mentalno nesposobna posle viktimizacije.

13. Treba podsticati stvaranje, jačanje i širenje nacionalnih fondova za obeštećenje žrtava. Ako se za to ukaže potreba, trebalo bi ustanoviti i druge fondove u ove svrhe, naročito ako država čija je žrtva državljanin nije u stanju da pruži obeštećenje.

Pomoć

14. Žrtve treba da dobiju potrebnu materijalnu, medicinsku, psihološku i socijalnu pomoć delovanjem državnih, dobrovoljnih, društvenih i autohtonih činilaca.

15. Žrtve treba da budu obaveštene o postojanju zdravstvenih i socijalnih službi i drugih odgovarajućih oblika pomoći, i te službe im moraju biti lako dostupne.

16. Osoblje policijskih, pravosudnih, zdravstvenih, socijalnih i drugih sličnih službi treba da bude obučeno da shvata potrebe žrtava, a treba da dobije i uputstva kojima se osigurava brza i adekvatna pomoć žrtvama.

17. Prilikom pružanja usluga i pomoći žrtvama, treba pažnju pokloniti onima koji imaju posebne potrebe zbog prirode pretrpljene štete ili činilaca kao što su oni pomenuti u tački 3.

B. Žrtve zloupotrebe vlasti

18. Pod izrazom „žrtve“ podrazumevaju se lica koja su, pojedinačno ili kolektivno, pretrpela štete, naročito napad na fizički i mentalni integritet, emocionalnu patnju, materijalni gubitak ili tešku povredu osnovnih prava zbog činjenja ili nečinjenja koja još uvek ne predstavljaju kršenje međunarodno priznatih normi o ljudskim pravima.

19. Države treba da razmotre unošenje normi koje zabranjuju zloupotrebe vlasti i predviđaju pravne lekove za žrtve tih zloupotreba u svoje nacionalno

zakonodavstvo. Među tim pravnim lekovima, trebalo bi da se nalaze naročito povraćaj u pređašnje stanje i naknada štete, kao i potrebna pomoć i podrška materijalne, medicinske, psihološke i socijalne prirode.

20. Države treba da razmotre pregovore o višestranim međunarodnim konvencijama u vezi sa žrtvama, kako su određene u tački 18.

21. Države treba povremeno da preispitaju postojeće zakonodavstvo i praksu da bi ih prilagodili promjenjenim okolnostima, kao i da usvajaju, i, po potrebi, primenjuju zakonske tekstove kojima se zabranjuju svi postupci koji predstavljaju tešku zloupotrebu političke ili ekonomске moći i podstiču politike i mehanizmi sprečavanja tih dela; ti zakoni treba da predviđaju odgovarajuća prava i pravne lekove za žrtve tih dela i da jamče njihovo sprovođenje.

SAŽETAK PRESUDE

1. Predmet *Peers protiv Grčke* (predstavka br. 28524/95) presuda od 19. aprila 2001. godine

Činjenično stanje

Donald Peers je britanski državljanin koji je uhapšen na atinskom aerodromu i optužen za trgovinu narkoticima. G. Peers je pritvoren u zatvor Kori-dalos nakon čega je i osuden. Prvobitno je boravio u psihijatrijskom odeljenju zatvorske bolnice da bi kasnije bio prebačen u odvojenu ćeliju u Delta krilu a potom u Alfa krilu. U Delta krilu je tvrdio da je delio malu ćeliju sa još jednim zatvorenikom, s otvorenim nužnikom koji često nije radio, u vrućim i skučenim uslovima sa malo prirodnog svetla i bez ventilacije. U Alfa krilu uslovi boravka su takođe bili nehigijenski i skučeni. Nije imao pristupa kursevima profesionalnog ospozobljavanja, biblioteci i drugim aktivnostima.

Odluka Suda

Podnositelj predstavke je tvrdio da su zatvorski uslovi u kojima je boravio prouzrokovali kršenje člana 3 Evropske konvencije. Takođe se pozvao na član 6, st. 2 tj. na pretpostavku nevinosti usled toga što je tretman pritvorenika i zatvorenika bio isti i na član 8 tvrdeći da je zatvorska uprava povredila njegovo pravo na poštovanje prepiske.

Član 3

U predmetu *Peers* Sud je našao da su okolnosti u kojima je podnositelj predstavke boravio predstavljaće nečovečno i ponižavajuće postupanje u smislu člana 3 Evropske konvencije. Podnositelj je bio smešten u samici (predviđenoj za jednu osobu) bez prozora ili drugog vida ventilacije zajedno sa drugim zatvorenikom. Iako je vlada tvrdila da se g. Peers dobrovoljno nalazio u pomenutoj samici jer je odbio ponuđen smeštaj u drugom krilu zatvora Sud je smatrao da on nije imao mogućnost izbora s obzirom da se u ponuđenom delu zatvora koristila droga koje je podnositelj htio da se kloni. Temperatura u samici je bila izuzetno visoka tokom leta što je negativno uticalo na zatvorenika. Štaviše, nužnik unutar samice nije bio ogradien te je podnositelj bio primoran da ga koristi u prisustvu drugog zatvorenika kao i da posmatra potonjem dok čini to isto. Važno je navesti da ovde nije postojala namera zatvorskih vlasti da ponizi podnosioca ali i da su uslovi boravka i pored nepostojanja namere, predstavljali kršenje člana 3

Evropske konvencije. U tom smislu Sud je naveo da odsustvo namere ne isključuje povredu člana 3 (pogledaj *V. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, predstavka br. 24888/94, paragraf 71). Sud je takođe naveo da su zatvorski uslovi na koje se podnosič žalio umanjivali ljudsko dostojanstvo i pobudjivali u njemu osećanja, kao što su bol (*anguish*) i inferiornost, sposobna da ga ponize i samim tim slome njegovu fizičku i moralnu otpornost.

Član 6

Sud je podsetio da Konvencija ne sadrži odredbu koja jemči različit tretnjan pritvorenika i osuđenika.

Član 8

Sud je našao da su pisma Evropske komisije bila otvarana i da je to predstavljalo mešanje u pravo na poštovanje prepiske. Kako Sud nije našao nijedan razlog za nadgledanje prepiske podnosioca predstavke čija poverljivost je bila zajemčena, mešanje na koje se podnosič predstavke žalio nije bilo neophodno u demokratskom društvu u smislu člana 8, st. 2 Evropske konvencije.

Primena člana 41 Konvencije

Sud je dodelio podnosiocu predstavke 5.000.000 drahmi na ime nematerijalne štete.

2. Predmet *Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (predstavka br. 27229/95) 3. april 2001. godine

Činjenično stanje

Podnositelac predstavke, Susan Keenan britanska državljanka rođena 1935. godine, je majka Marka Keenana koji se obesio u HM zatvoru u Exeteru (Engleska) u 28 godini. G. Keenan je od 21 godine periodično primao antipsihotike i njegova medicinska istorija je uključivala simptome paranoje, agresiju, nasilje i namerno samopovređivanje. Primljen je u Exeter zatvor 1. aprila 1993. godine, prvo u zatvorski zdravstveni centar, na izdržavanje četvoromesečne kazne zatvora zbog napada na svoju devojku. Pokušaji da se premesti u običan zatvor bili su neuspešni usled pogoršavanja njegovog zdravstvenog stanja nakon premeštanja.

Odluka Suda

Podnositeljka predstavke navodi da je njen sin izvršio samoubistvo u zatvoru usled propusta zatvorske uprave da zaštitи njegov život, da je pretrpeo nečovečno i ponižavajuće postupanje usled zatvorskih uslova u kojima je boravio i da nije imala delotvoran pravni lek u pogledu njenih žalbi. Pozivala se na članove 2, 3 i 13 Evropske konvencije.

Član 2

Pri utvrđivanju da li je došlo do povrede člana 2, Sud je ispitao da li su vlasti znale ili trebale znati da postoji stvarna i neposredna opasnost da Mark Keenan izvrši samoubistvo kao i da li su učinile sve što se razumno moglo od njih očekivati imajući u vidu prirodu ove opasnosti. Sud je napomenuo da se osobe koje pate od šizofrenije nalaze u riziku od samoubistva ali da g. Keenan nije bio dijagnostikovan šizofreničar, te da se ne može smatrati da se on nalazio u neposrednoj životnoj opasnosti. Sud dalje navodi da je g. Keenan bio pod nadzorom, da su ga lekari svakodnevno pregledali i konsultovali psihijatra u dva navrata. Konačno, čini se da zatvorski lekari nisu propustili da preduzmu razumne korake radi zaštite života g. Keenana i da stoga nije bilo povrede člana 2 Evropske konvencije.

Član 3

Vlasti imaju obavezu da zaštite zdravlje lica lišenih slobode. Nedostatak adekvatne medicinske nege može prouzrokovati povredu člana 3 Evropske kon-

vencije. Sud je naglasio da pri proceni da li je tretman ili kazna, u pogledu lica sa mentalnim poremećajima, u skladu sa standardima člana 3 treba uzeti u obzir njihovu ranjivost i nesposobnost, u nekim slučajevima, da se smisleno žale ili da se žale uopšte na određeni tretman kojem su podvrgnuti. Mark Keenan je patio od hroničnog psihičkog poremećaja i od poremećaja ličnosti. Prilikom boravka u zatvoru g. Keenan je pokazivao suicidne tendencije, paranoične strahove i nastupe agresije i nasilja. Iako priznaje da nije izvesno da je smrt g. Keenana nastupila usled izolacije koja mu je bila nametnuta kao kazna za napad na zatvorsko osoblje, Sud je naveo da postoje situacije gde dokaz o efektu određenih mera na zatvorenika ne mora biti odlučujući faktor. U tom smislu, nametanje određenih mera psihički bolesnoj osobi može biti suprotno standardima člana 3 i poštovanju osnovnog ljudskog dostojanstva, čak iako ta osoba nije u stanju da ukaže na bilo kakve negativne efekte takvih mera.

U ovom slučaju Sud je iznenađen nedostatkom medicinskih beležaka o g. Keenanu za koga je utvrđeno da je u riziku od samoubistva i koji je trpeo dodatne stresove usled segregacija i kasno nametnute disciplinske kazne. Naime između 5. i 15. maja 1993. godine, dana kada je umro, ne postoje novi unosi u njegov medicinski karton. Imajući u vidu činjenicu da je nekolicina doktora brinula o ovom pacijentu Sud napominje da začuđuje neadekvatno vođenje potpunog i detaljnog zapisnika o njegovom psihičkom stanju i potkopava efikasnost bilo kakvog procesa nadzora ili monitoringa.

Nedostatak efikasnog nadzora zdravstvenog stanja g. Keenana, nedostatak psihijatrijske procene i tretman kojem je bio podvragnut otkrivaju značajne propuste u zdravstvenoj nezi koja se pruža psihički bolesnim osobama za koje je poznato da su pod rizikom od suicida. Zakasnelo nametanje oštре disciplinske kazne licu koje se nalazi u opisanoj zdravstvenoj situaciji, koja se sastojala od 7 dana u samici i produženja ukupne kazne za 28 dana, a koja je nametnuta dve nedelje od dešavanja spornog događaja i samo 9 dana pre puštanja na slobodu, ugrozila je njegovu fizičku i moralnu otpornost i stoga nije u skladu sa standardima postupanja prema psihički obolelim osobama. Konačno opisana mera predstavlja nečovečno i ponižavajuće postupanje i kažnjavanje u smislu člana 3 Evropske konvencije.

Član 13

Razmatrajući povredu člana 13 Sud je postavio dva pitanja: da li je Mark Keenan imao dostupan pravni lek u pogledu kazne koja mu je određena i da li je, nakon njegove smrti, podnositeljka predstavke imala na raspolaganju delotvoran pravni lek.

U pogledu prvog pitanja Sud je zaključio da g. Keenan nije imao na raspolaganju nikakav pravni lek kojim bi mogao delotvorno osporiti nametnutu

kaznu. U tom smislu uočena je nedostupnost sudske zaštite usled nepostojanja pravne pomoći i zastupanja u tako kratkom vremenskom periodu. Sa druge strane unutrašnji pravni postupak žalbe na odluku zatvorske uprave trajao je oko šest nedelja. Sud je napomenuo da ukoliko g. Keenan nije bio u stanju da iskoristi bilo kakav pravni lek bilo je neophodno uvesti automatsko preispitivanje spornih odluka u ovakvim situacijama.

U pogledu pravnih lekova dostupnih podnositeljki predstavke Sud je našao da istraga povodom smrti nije omogućila utvrđivanje odgovornosti zatvorske uprave ili mogućnost pružanja nadoknade. Takođe je utvrđeno da podnositeljka predstavke nije imala na raspolaganju pravni lek kojim bi se utvrdila odgovornost za smrt g. Keenana ili kojim bi tražila nadokanadu nematerijalne štete za svoje i patnje svog sina. Prema tome, Sud je stao na stanovište da je došlo do povrede člana 13 Evropske konvencije.

Primena člana 41 Konvencije

Podnositeljki predstavke je dodeljeno 10.000 funti na ime nematerijalne štete i 21.000 funti na ime troškova postupka.

3. Presuda Velikog veća u predmetu *Paladi protiv Moldavije*
(predstavka br. 39806/05)
presuda od 10. marta 2009. godine

Činjenično stanje

Jon Paladi je moldavski državljanin, invalid II kategorije, osumnjičen za zloupotrebu službenog položaja kome je 24. septembra 2004. godine određen pritvor. Na osnovu lekarskog izveštaja podnosič je prebačen u zatvorsku bolnicu u maju 2004. godine gde mu je prepisana terapija kiseonikom u hiberbaričnoj komori. Ova mera nije mogla biti sprovedena s obrzirom da zatvorska bolnica nije posedovala odgovarajuću opremu za pružanje ovog medicinskog tretmana. Direktor zatvorske bolnice je u periodu od maja do septembra 2005. godine sedam puta obavestio nadležni sud da propisana terapija nije sprovedena usled nepostojanja odgovarajuće opreme. U septembru 2005. godine lekarski kolegijum Ministarstva zdravlja je nakon pregleda pacijenta preporučio njegovo prebacivanje u Republički neurološki centar (RNC) radi sprovođenja propisane terapije. Nakon sprovođenja terapije u Republičkoj kliničkoj bolnici (RKC) koja je dala pozitivne rezultate RKC je prepisala nastavak terapije do 28. novembra 2005. godine. Ipak, RNC je 9. novembra preporučila njegovo otpuštanje iz bolnice nakon čega je Okružni sud 10. novembra naredio premeštanje podnosioca u zatvorsku bolnicu. Evropski sud je 10. novembra uveče faksom upućenim vlasti Moldavije naložio privremenu meru u skladu s pravilom 39 Poslovnika Suda da podnosič ne bude premešten u zatvorsku bolnicu dok Sud ne razmotri slučaj. Ipak, nakon neuspešnog pokušaja osoblja Suda da telefonom kontaktira kancelariju agenta u Moldaviji, podnosič je 11. septembra premešten u pritvorskiju jedinicu. Nakon intervencije advokata podnosioca i vladinog agenta g. Paladi je vraćen u RNC.

Odluka Suda

Podnosič predstavke se pozvao na povredu članova 3 i 5 Evropske konvencije zbog nepružanja odgovarajuće zdravstvene nege i nezakonitog pritvora, kao i na povredu člana 34 zato što država nije bez odlaganja sprovedla privremenu meru Suda.

Član 3

Ponavljujući zaključak naveden u presudi od 10. jula 2007. godine, Sud je istakao da tokom pritvora g. Paladiju nije pružen onaj nivo lekarske nege koji je

nalagalo njegovo zdravstveno stanje a koje je nekoliko medicinskih stručnjaka ocenilo kao teško. Nepostojanje adekvatne medicinske nege u pritvorskoj jedinici, nemogućnost zatvorske bolnice da obezbedi celokupan tretman kao i iznenadan prekid terapije uprkos postojanju oprečnih medicinskih mišljenja svaki za sebe doveli su do nečovečnog i ponižavajućeg postupanja u smislu člana 3 Konvencije.

Član 34

Povodom pitanja kršenja prava na pojedinačnu predstavku garantovanog članom 34 Evropske konvencije usled neblagovremenog izvršenja privremene mere Sud je primetio da su moldavske vlasti u ovom slučaju ispoljile nemar i pasivnost. Naročito je pomenut moldavski agent koji se nije javljaо na telefonske pozive Suda i propustio da smesta prenese nalog za privremenu meru sudskim vlastima. Takođe, sudska vlast je bila dužna da spreči prebacivanje podnosioca iz bolnice u pritvor i omogući njegovo brže vraćanje u zdravstvenu ustanovu kao i da angažuju dežurnog sudske poslovne jedinice koji je dužan da se bavi hitnim pitanjima tokom vikenda i praznika. Sud je takođe naglasio da to što se zdravlje podnosioca predstavke nije pogoršalo tokom spornog perioda kada je bio bez prepisane terapije ne menja činjenicu da vlasti nisu bez odlaganja izvršila privremenu meru koju je Sud naložio u skladu sa pravilom 39 pravilnika Suda što je dovelo do povrede člana 34 Evropske konvencije.

Primena člana 41 Konvencije

Podnositelju predstavke je dodeljeno 2.080 evra na ime materijalne štete, 15.000 evra na ime nematerijalne štete i 7.000 evra na ime troškova postupka.

4. Presuda Velikog veća u predmetu *Jalloh protiv Nemačke* (predstavka br. 54810/00) presuda od 11. jula 2006. godine

Činjenično stanje

Podnositelj predstavke je Abu Bakah Jalloh, državljanin Sijera Leonea, koji je rođen 1965. godine i živi u Cologne-u; Nemačka. G. Jallah je viđen kako vadi dve plastične vrećice iz svojih usta i predaje ih drugom licu u zamenu za novac. Prilikom hapšenja on je progutao preostalu vrećicu. Kako prilikom preteresa nisu pronađeni drugi narkotici javni tužilac je naredio davanje emetika (sredstvo koje izaziva povraćanje) kako bi podnositelj predstavke povratio vrećicu. Nakon što je g. Jalloh odveden u bolnicu gde je odbio da primi emetike četiri policajaca su ga držala dok mu je doktor prinudno ubacio cev u nos kroz koju je ubacio emetik. Takođe mu je dao injekciju sa emetikom. Nakon toga g. Jalloh je povratio vrećicu sa kokainom nakon čega je na engleskom jeziku saopštio da je previše umoran da se izjasni o krivičnom delu. Podnositelj predstavke je 30. oktobra 1993. godine optužen za trgovinu narkoticima i smešten u pritvor do suđenja. Dana 23. marta 1994. godine osuđen je na uslovnu jednogodišnju kaznu zatvora koja je kasnije umanjena na 6 meseci.

Odluka Suda

Podnositelj predstavke se žalio da je prisilno davanje emetika dovelo do nečovečnog i ponižavajućeg postupanja suprotnog članu 3, povrede člana 6 usled nezakonito pribavljenih dokaza koji su korišćeni protiv njega na suđenju i povrede prava na zaštitu od samooptuživanja i povrede člana 8 zbog nesrazmernog mešanja u njegovo pravo na privatni život.

Član 3

U ovom predmetu nemačke vlasti su podvrgle podnositelja predstavke teškom narušavanju njegovog fizičkog i psihičkog integriteta protiv njegove volje. Naime, vlasti su, radi obezbeđivanja dokaza, tj. droge koje je podnositelj progutao, prisilno dali emetike i upotrebili metod koji je uključivao guranje cevi kroz nos do stomaka. S obzirom na to da podnositelj nije govorio nemački jezik doktori koji su sprovodili navedeni postupak nisu mogli da se upoznaju sa njegovim zdravstvenim stanjem što je preduslov za sprovođenje bezbednog medicinskog tretmana. Sud je takođe primetio da većina članica Saveta Evrope ne koristi ovaj

metod već čeka da progutana droga prirodno prođe kroz telo osobe. Takođe nije postojala saglasnost među medicinskim stručnjacima o tome da li je ovaj metod bezbedan. Štaviše, dve osobe samo u Nemačkoj su preminule usled primene navedenog metoda.

Način sprovođenja sporne mera je takav da u podnosiocu predstavke pobudi osećanja straha, bola i inferiornosti koji su bili takvi da su ga ponižavali. Sud je naveo da, iako to nije bila namena vlasti, ova mera je primenjena na način koji je kod podnosioca predstavke prouzrokovala fizički bol i mentalnu patnju što predstavlja nečovečno i ponižavajuće postupanje suprotно članu 3 Evropske konvencije.

Član 6

Sud je krenuo od toga da je prinudno davanje emetika podnosiocu bilo sprovedeno u skladu sa nemačkim zakonima. On je zatim naglasio da se dokazi i izjave dobijeni postupanjem koje je okarakterisano kao mučenje nikada ne mogu koristiti u sudskom postupku kao dokaz o krivici. Ipak, Sud nije zauzeo tako jasan stav u pogledu dokaza dobijenih postupanjem suprotnim članu 3 Evropske konvencije ali koje je okarakterisano kao nečovečno i ponižavajuće. Pri odlučivanju da li korišćenje dokaza pribavljenih na nečovečan i ponižavajući način čini sudski postupak u celini nepravičnim Sud će uzeti u obzir sledeće kriterijume: da li su dokazi pribavljeni na osporeni način bili odlučujući prilikom donošenja odluke o krivici, da li je optuženi imao mogućnost da u sudskom postupku ospori prihvatanje i korišćenje tako dobijenih dokaza i ozbiljnost krivičnog dela koje se optuženom stavlja na teret. S obzirom da su u postupku protiv g. Jalloha dokazi pribavljeni suprotno članu 3 bili odlučujući, da nije imao mogućnost da traži izuzeće dokaza i, konačno, da javni interes nije zahtevao korišćenje dokaza usled relativno male ozbiljnosti krivičnog dela, Sud je zaključio da je sudski postupak u celini bio nepravičan i suprotan članu 6 Evropske konvencije. U pogledu zabrane samooptuživanja Sud je podsetio da se, za razliku od iznuđivanja priznaja, ovde radi o pribavljanju stvarnih dokaza putem nasilnog mešanja u fizički integritet podnosioca predstavke. Iako je ustanovljena praksa Suda da prinudno uzimanje telesnog materijala od lica osumnjičenog za izvršenje krivičnog dela koji postoji nezavisno od njegove volje (uzorak krv, urina ili telesnog tkiva) ne predstavlja povredu prava na zaštitu od samooptuživanja (vidi predmet *Saunders protiv Ujedinjenog Kraljevstva* od 17. decembra 1996. godine) Sud je u ovom slučaju naglasio razlike koje postoje između slučaja koji se razmatra i navedene prakse Suda. Naime, u ovom predmetu se pribavljeni dokazi nisu koristili radi identifikovanja učinioca krivičnog dela već kao dokaz u postupku, stepen sile

je bio znatno viši i, konačno, postupak uzimanja dokaza je okarakterisan kao nečovečan i ponižavajući. U ovim okolnostima, opet uzimajući u obzir činjenicu da su tako pribavljeni dokazi bili odlučujući u sudskom postupku, Sud je stao na stanovište da je došlo i do povrede prava na zaštitu od samooptuživanja.

Član 8

Sud nije razmatrao povredu člana 8 Evropske konvencije.

Primena člana 41 Konvencije

Podnosiocu predstavke je dodeljena suma od 10.000 evra na ime nemate rijane štete i 5.868 evra na ime troškova postupka.

5. Predmet *Selmouni protiv Francuske* (predstavka br. 25803/94) presuda od 25. jula 1999. godine

Činjenično stanje

Podnositelj predstavke, Ahmed Selmouni državljanin Holandije i Maroka, nalazio se u policijskom pritvoru u Bobinjiju (Francuska) od 25. do 29. novembra 1991. godine gde je bio podvrgnut ispitivanju u pogledu krivičnog dela trgovanja narkoticima. Tokom svog boravka u policijskom pritvoru g. Selmouni je bio šest puta pregledan od strane lekara koji su o tome sastavili službene beleške. Istražni sudija je naredio da se o zdravstvenom stanju podnosioca predstavke sastavi detaljan medicinski izveštaj kojim je ustanovljeno da je g. Selmouni pretrpeo vidljive povrede čiji nastanak se podudara sa vremenom koje je on proveo u policijskom pritvoru. Dana 1. decembra 1992. godine g. Selmouni je ispitana o događajima u policijskom pritvoru od strane policijskog inspektorata. Dana 1. februara 1993. godine podnositelj predstavke je podneo krivičnu prijavu i zahtev za pridruživanje krivičnom gonjenju kao građanska strana za „napad koji je naneo telesne povrede koje su prozrokovale potpunu nesposobnost za rad u periodu dužem od osam dana; napad i ranjavanje oružjem (bejzbol palica), napad koji je naneo trajno oštećenje (gubitak jednog oka); i silovanje pomognuto i podstaknuto od strane dva ili više saučesnika.“ Svi ovi akti su navodno počinjeni od strane policajaca u vršenju svojih službenih ovlašćenja. U konačnoj presudi od 1. jula 1999. godine Versailles apelacioni sud osudio je policajce na uslovnu kaznu zatvora od 12 do 15 meseci. Policajac koji je bio direktno odgovoran za sprovođenje ispitivanja osuđen je na 18 meseci zatvora od kojih 15 meseci uslovno.

Odluka Suda

Podnositelj predstavke se žalio da je zlostavljanje kojem je bio podvrgnut tokom policijskog pritvora predstavljalo povredu člana 3 Evropske konvencije koja zabranjuje mučenje i nečovečno i ponižavajuće postupanje.

Utvrđene činjenice

Povodom utvrđivanja činjenica Sud je naveo postojanje nekoliko medicinskih nalaza koje sadrže precizne i saglasne informacije kao i nedostatak bilo kakvog verodostojnog objašnjenja nastanka navedenih povreda. Sud je takođe bio mišljenja da se, u kontekstu žalbe koja je predata na razmatranje, navodi g.

Selmounija koji nisu podržani medicinskim nalazima takođe smatraju ustanovljenim, osim navoda o silovanju i gubitka oštine vida.

Sud je našao da su sve povrede dokumentovane u različitim medicinskim nalazima i da su izjave podnosioca predstavke u pogledu zlostavljanja kojem je bio podvrgnut dok se nalazio u policijskom pritvoru nedvosmisleno utvrđile postojanje fizičkog i psihičkog bola i patnje. Takođe je ustanovljeno da su bol i patnja namerno naneti podnosiocu predstavke u cilju iznuđivanja priznanja kričnih dela za čije izvršenje je bio osumnjičen. Konačno, medicinski nalazi jasno pokazuju da su akti nasilja prema podnosiocu predstavke izvršeni direktno od strane policajaca prilikom vršenja službene dužnosti.

Povreda člana 3

Pitanje veličine (ozbiljnosti) patnje.

Kada počinjeno fizičko i psihičko nasilje dostiže nivo bola i patnje koja bi se mogla okarakterisati kao „teška (*severe*)“ u smislu člana 1 Konvencije protiv mučenja Ujedinjenih nacija? Sud napominje da je ova težina patnje i bola, kao i minimum težine koji zahteva član 3 Evropske konvencije po prirodi stvari relativan i zavisi od okolnosti konkretnog slučaja kao što su trajanje zlostavljanja, njegovi fizički i psihički efekti i u nekim slučajevima pol, godište, zdravstveno stanje žrtve itd.

Sud je smatrao da se izvesni akti koji su u prošlosti klasifikovani kao ‘nečovečni ili ponižavajući postupak’ nasuprot ‘mučenju’ mogu u budućnosti klasifikovati drugačije. U oblasti zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda postavljaju se sve viši standardi što, neminovno, zahteva veću čvrstinu i odlučnost u proceni kršenja osnovnih vrednosti demokratskih društava.

Sud je primetio da je podnosiocu predstavke bio nanet veliki broj udaraca. Kakvo god da je zdravstveno stanje određene osobe može se zaključiti da će takav intenzitet udaraca proizvesti znatan bol. Štaviše, primećeno je da svaki udarac ne mora da ostavi vidljiv trag na telu. Ipak, iz lekarskog izveštaja je vidljivo da su tragovi nasilja koje je g. Selmouni trpeo pokrili gotovo celokupnu površinu njegovog tela.

Sud je takođe primetio da je podnositelj predstavke bio podvrgnut postupanju koje bi bilo gnušno i ponižavajuće za bilo koga, nevezano za njegovo stanje. Sud je na kraju dodozao da opisani događaji nisu bili ograničeni na određeni vremenski period policijskog pritvora tokom kojeg bi, bez ikakvog opravdanja za takvo postupanje, povišena tenzija i emotivni naboje mogli voditi takvim incidentima. Jasno je ustanovljeno da je g. Selmouni trpeo ponavljanje i kontinuirane napade tokom nekoliko dana ispitivanja.

Pod ovim okolnostima, Sud je našao da je fizičko i psihičko nasilje, posmatrano u celini, počinjeno protiv podnosioca predstavke prouzrokovalo teški bol i patnju i bilo naročito teško i surovo. Takvo ponašanje se mora smatrati aktima mučenja za svrhe člana 3 Evropske konvencije.

Primena člana 41 Konvencije

Podnosiocu predstavke je dodeljeno 500.000 franaka na ime nematerijalne štete i 113.364 franaka na ime troškova postupka.

**6. Predmet *Trajkoski protiv Makedonije*
(predstavka br. 13191/02)
presuda od 7. februara 2008. godine**

Činjenično stanje

Podnositelj predstavke je Cvetan Trajkoski, makedonski državljanin. Dana 30. januara 2001. godine g. Trajkoski, u pratnji svoje supruge i g. P. N., otisao je u policijsku stanicu u Prilepu da prijavi mogući požar i eksploziju na benzinskoj pumpi. Naveo je da je svoj automobil parkirao ispred policijske stanice i da ga je, na zahtev čuvara, premestio na obližnji parking. Kada je ušao u stanicu jedan policajac ga je gurnuo i uperio mu pištolj u glavu. Onda ga je sedam ili osam policajaca ščepalo za ruke, noge i kosu i bacilo ga niz stepenice. Policajci su ga tukli i vredali. Podnositelj predstavke je podneo dve lekarske potvrde i izveštaj u vezi s povredama koje je navodno pretrpeo tokom tog incidenta. Država je negirala tvrdnje podnosioca i navela da se podnositelj predstavke oglušio o naredbe policajaca da preparkira automobil i napusti policijsku stanicu. Kada je silom izbačen iz stanice pružao je aktivni otpor. Dana 30. januara 2001. godine g. Trajkoski je zatražio od sektora za unutrašnju kontrolu u MUP-u da istraži ovaj incident. Dana 23. avgusta 2001. godine izrađen je izveštaj u kome je zaključeno da policajci nisu primenili prekomernu silu u svom nastojanju da obuzdaju podnosioca predstavke. G. Trajkoski je podneo krivičnu prijavu protiv jednog od policajaca koji su u to bili umešani – g. P. R. i prepustio je sudu da identificuje četvoricu preostalih policajaca. Takođe je zahtevao od Sudskog veća da pozove očevice incidenta tj. njegovu ženu i g. P. N. Dana 2. jula 2001. godine sud je odbacio privatnu tužbu podnosioca kao nepotpunu, zato što u njoj nije identifikovao preostalu četvoricu policajaca. Kada je reč o optužbama izrečenim na račun g. P. R. nije iznet nikakav komentar.

Odluka Suda

Pozivajući se na član 3 Evropske konvencije, podnositelj predstavke je tvrdio da je bio žrtva policijske brutalnosti u policijskoj stanci, kao i da njegovi navodi nisu bili valjano istraženi.

Član 3

Navodno zlostavljanje

Obe strane su saglasne da je policija silom izvela g. Trajkoskog iz policijske stанице u Prilepu na dan 30. januara 2001. godine. Nisu, međutim, saglasne oko načina na koji je došlo do povreda podnosioca predstavke tokom incidenta. Sud

smatra da su dokazi koje je podnosič predstavke podneo delimično nekonzistentni i nedovoljni, tako da Sud na osnovu njih nije mogao van razumne sumnje da utvrdi da je podnosič predstavke bio podvrgnut nečovečnom ili ponižavajućem postupanju. Iz tih razloga, Sud smatra da nije došlo do povrede člana 3 Evropske konvencije u vezi sa navodima podnosiča predstavke o policijskoj brutalnosti.

Odsustvo delotvorne istrage

Sud smatra da su prijave koje je g. Trajkoski podneo MUP-u i javnom tužilaštву pružile osnov za razumnu sumnju da je policija mogla povrediti podnosiča, što je nalagalo sprovođenje zvanične istrage. Da bi bili ispunjeni zahtevi člana 3 Evropske konvencije, ta istraga je morala da bude hitna i sposobna da identificuje i kazni odgovorne. Sud primećuje da je izveštaj MUP-a sačinjen skoro sedam meseci pošto je podnosič predstavke podneo prijavu. Sem toga, javni tužilac je svoje zaključke temeljio isključivo na izjavama policajaca. Konačno, to što je sudska veće u dopunskom krivičnom postupku insistiralo na tome da podnosič predstavke identificuje četvoricu drugih policajaca bio je preteran formalizam. Umesto da konsultuje zvaničnu policijsku dokumentaciju i zapisnike iz kojih bi se lako identifikovali ti policajci, sudska veće je odbacilo kao neosnovanu prijavu podnosiča predstavke i nije preduzelo nikakvu dalju meru. Sem toga, nema nijednog objašnjenja za to što sudska veće nije nastavilo postupak protiv g. P. R. niti je preduzelo i jedan korak da sasluša svedoke koje je podnosič predstavke predložio ili lekara koji ga je pregledao. Iz tih razloga, Sud zaključuje da istraga povodom prijave podnosiča predstavke u kojoj je naveo da ga je policija povredila nije bila temeljna niti delotvorna, čime je prekršen član 3 Evropske konvencije.

Ovaj predmet još jednom naglašava važnost sprovođenja delotvorne istrage povodom navoda o zlostavljanju izrečenih na račun službenih lica. U mnogim slučajevima kao što je ovaj čak i kada Sud ne utvrdi da je došlo do povrede materijalnog aspekta člana 3 Evropske konvencije (imajući na umu visok prag ozbiljnosti, odnosno težine dela), utvrđuje se da je došlo do povrede procesnog aspekta. Obaveza da se sprovede istraga proističe iz pozitivnih obaveza države po Evropskoj konvenciji. Neophodno je da postoji delotvorna zvanična istraga, koja je stvarno kadra da identificuje i kazni odgovorna lica, čak iako u konkretnom slučaju ishod nije takav. Da ove obaveze nema, onda bi u nekim slučajevima bilo moguće da službena lica zloupotrebe temeljnu odredbu sadržanu u članu 3 i da to praktično prođe nekažnjeno. Sud je u ranijoj praksi stajao na stanovištu da vlasti koje se suoče sa jasnom informacijom u zvaničnim dokumentima u vezi sa mogućim kršenjem člana 3, a nisu kompetentne da same preduzmu i jednu istražnu radnju, treba da skrenu nadležnom organu pažnju na ovu informaciju.

Primena člana 41 Konvencije

Podnosiču predstavke je dodeljeno 1.000 evra na ime nematerijalne štete i 635 evra na ime troškova postupka.

7. Presuda Velikog veća u predmetu
Gäfgen protiv Nemačke (predstavka br. 22978/05)
presuda od 1. juna 2010. godine

Činjenično stanje

Podnositelj predstavke, Magnus Gefgen, je nemački državljanin koji je juna 2003. godine osuđen na doživotnu kaznu zatvora zbog otmice i ubistva maloletnog J. Gefgen je uhapšen nakon što je ubio J. i preuzeo novac od otkupnine. Policija je verovala da je J. još uvek živ i prilikom ispitivanja primenila pretnju nasiljem kako bi od podnosioca dobila informaciju o tome gde se J. nalazi. Jedan od policajaca, instruiran od svog nadređenog, upozorio je podnosioca da će biti izložen velikim fizičkim patnjama ukoliko odbije da otkrije gde se dete nalazi. Policija je verovala da je pretnja neophodna jer je život J. bio ozbiljno ugrožen usled nedostatka hrane i hladnoće koja je nastupila. Izložen takvom pritisku g. Gefgen je otkrio gde se nalazi telo deteta. Policija je kasnije osigurala dokaze kao što su tragovi guma na mestu gde je telo sakriveno i samo telo.

Dana 28. jula 2003. godine podnositelj predstavke je proglašen krivim za otmicu i ubistvo i osuđen na doživotnu kaznu zatvora. Uprkos činjenici da je na početku suđenja bio obavešten o njegovom pravu da se brani čutanjem i da njegove ranije izjave ne mogu biti korišćene kao dokaz protiv njega, podnositelj predstavke je ponovio svoje priznanje da je kidnapovao i ubio J. Utvrđivanje činjeničnog stanja od strane suda bilo je zasnovano na tom priznaju. Činjenično stanje je takođe bilo zasnovano na dokazima obezbeđenim na osnovu informacija dobijenim iz prvog iznudjenog priznanja, tj. na rezultatima autopsije, tragovima guma na mestu gde je pronađeno detetovo telo i ponašanju g. Gefgena nakon što je preuzeo otkupninu. Podnositelj predstavke je podneo žalbu po pitanju prava koja je odbačena od strane Federalnog suda pravde u maju 2004. godine. Nakon toga on je uložio žalbu Federalnom ustavnom sudu koji je odlukom od 14. decembra 2004. godine odbio da je razmatra. Sud je ipak potvrdio presudu regionalnog suda da je pretnja nanošenjem bola kako bi se iznudilo priznanje predstavlja zabranjen metod ispitivanja po domaćem pravu i da je prekršen član 3 Evropske konvencije. U decembru 2004. godine dva policajca koja su bila umešana u pretnje upućene podnosiocu osuđena su zbog prinude i podsticanja na prinudu prilikom vršenja službene dužnosti. Policajci su dobili odložene novčane kazne u iznosu od 60 i 120 evra tokom 60, tj. 90 dana.

Odluka Suda

Podnositelj predstavke se žalio da je bio podvrgnut mučenju prilikom ispitivanja u policiji suprotno članu 3 Evropske konvencije. Dalje, on se žalio na povredu prava na pravično suđenje zajemčeno članom 6 Evropske konvencije do koje je došlo korišćenjem dokaza obezbeđenih putem informacija dobijenih iz iznuđenog priznanja.

Član 3

Nemački sudovi su ustanovili da je policajac, delujući po uputstvima zamenika šefa Frankfurtske policije, pretio podnosiocu predstavke nepodnošljivim bolom kako bi ga ubedio da oda gde krije J. Ovakve neposredne pretnje namernim i neposrednim zlostavljanjem su kod g. Gefgena sigurno prouzrokovale znatan strah i patnju. Primećeno je, a što potvrđuju i nalazi domaćeg suda, da je zamenik policije naredio svojim podređenima u nekoliko navrata da koriste silu protiv podnosioca predstavke. Njegovo naređenje se ne može smatrati spontanim činom već je bilo namerno i proračunato. Primajući k znanju motive policajaca tj. nameru da spasu život deteta Sud je naglasio apsolutnu zabranu postupanja protivnog članu 3, bez obzira na ponašanje osobe o kojoj je reč i čak i u slučajevima kada je cilj zlostavljanja dobijanje informacija neophodnih da se spasi život neke osobe. Sud je smatrao da su u ovom slučaju neposredne pretnje namenjene podnosiocu predstavke u cilju iznuđivanja informacija od njega bile dovoljno ozbiljne da bi se podvele pod postupanje suprotno članu 3 Evropske konvencije. Imajući u vidu svoju raniju praksu i stanovišta zauzeta od strane međunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava Sud je našao da metode ispitivanja kojima je podnositelj bio podvrgnut nisu dosegle stepen surovosti koji bi se mogao okarakterisati kao mučenje.

Ceneći činjenicu da su policajci u pitanju kažnjeni zbog navedenog postupanja i da izjave koje je dao pod pretnjom mučenja nisu korišćene u krivičnom postupku Sud je, sudeći u veću stao na stanovište da je on izgubio status žrtve te da nije došlo do povrede člana 3. Ipak, Veliko veće je u presudi donetoj u junu 2010. godine ustanovilo da podnositelj nije izgubio status žrtve te da jeste došlo do povrede člana 3 Evropske konvencije. Sud je pri odlučivanju uzeo u obzir skromne novčane kazne, koje su pritom i suspendovane, kao i činjenicu da je jedan od policajaca umešanih u iznuđivanje iskaza čak i napredovao u službi. Ovakve kazne, istakao je Sud, nisu u stanju da odvrate potencijalne počinioce od sličnog postupanja u budućnosti. Ovaj predmet naglašava apsolutnu zabranu postupanja na način suprotan članu 3 Evropske konvencije. Bojazan, čak i opravdana, nastupanja smrti ili štetnih posledica po treće osobe ne može služiti kao opravdanje zlostavljanja.

Član 6

Sud je ovde imao da odluči da li je suđenje u celini bilo nepravično usled upotrebe dokaza pribavljenih pomoću informacija dobijenih iznuđenim priznanjem. Podnositelj predstavke je zahtevao izuzeće svih dokaza pribavljenih iznuđenim priznanjem. Sud je naglasio da se predmet u pitanju bazirao pre svega na drugom priznanju g. Gefgena koje je dato bez prinude i u kojem je podnositelj predstavke izrazio iskreno kajanje zbog svojih dela. U tom smislu, njegovo prvo priznanje i dokazi koji su pomoću njega pribavljeni nisu bili presudni u donošenju odluke o njegovoj krivici i izricanju kazne. Sud i u ovom predmetu nije uveo apsolutnu zabranu korišćenja dokaza dobijenih suprotno članu 3 Evropske konvencije već je, kao i predmetu *Jalloh*, postavio pitanje da li su dokazi pribavljeni na osporeni način bili odlučujući prilikom donošenja odluke o krivici. Iz navedenih razloga Sud je zaključio da nije došlo do kršenja člana 6 Evropske konvencije.

Primena člana 41 Konvencije

Podnosiocu predstavke je dodeljeno 1.723 evra na ime troškova postupka.

8. Predmet Šećić protiv Hrvatske (predstavka br. 4001/02) presuda od 31. maja 2007. godine

Činjenice

Podnositac predstavke Šemso Šećić, hrvatski državljanin sa prebivalištem u Zagrebu, je bio napadnut od strane dve nepoznate osobe 29. aprila 1999. godine dok je sakupljao staro gvožđe u Zagrebu. Tom prilikom napadači su uzvukivali rasne uvrede. Ubrzo nakon toga je došla policija koja je ispitala svedoke i pretražila okolne ulice u pokušaju da nađe napadače. Usled zadobijenih povreda (prelom rebara) podnositac predstavke je proveo 7 dana u bolnici i oboleo od post traumatskog stresa. Pravni zastupnik podnosioca predstavke je 15. jula 1999. godine kancelariji tužioca u Zagrebu podneo krivičnu prijavu protiv nepoznatih lica, i obavestio policiju o događaju zahtevajući podatke neophodne za pokretanje krivičnog postupka. Policija je 29. septembra 1999. godine ispitala podnosioca predstavke o događaju. Tom prilikom g. Šećić je približno opisao dvojicu napadača, objasnivši da zbog kratkovidosti verovatno neće biti u stanju da ih prepozna. Policija je takođe ispitala tri očevica koji su izjavili da nisu bili u stanju da jasno vide napadače. Pravni zastupnik podnosioca predstavke je 16. marta 2000. godine obavestio nadležnog tužioca o postojanju indicija da su lica koja su napala g. Šećića učestvovala u brojnim napadima na Rome u Zagrebu. Vlasti su 1. avgusta 2000. godine ispitale O. D., jednog od napadnutih Roma koji je tvrdio da je prisustvovaao napadu na g. Šećića. Tom prilikom on je izjavio da ga je izvesni S. napao u januaru 2000. godine i da je to isto lice bilo jedan od napadača na g. Šećića. On ga je zapamtio pošto ima veliki ožiljak na licu. Policija je zatim identifikovala S. kao alkoholičara dobro poznatog vlastima zbog više krivičnih dela. Međutim, policija ga je isključila kao mogućeg osumnjičenog, pošto ga nijedan drugi svedok nije prepoznao i zato što ne pripada grupi skinheadsa. Pravni zastupnik podnosioca predstavke je 24. maja 2000. godine ponovo pisao kancelariji tužioca ukazujući na to da je Hrvatska radio televizija (HRT) emitovala emisiju u kojoj je mladi skinhead u razgovoru pomenuo napad na g. Šećića. Kancelarija tužioca je tražila od urednika HRT-a da otkrije identitet intervjuisanog lica, što je autor emisije odbio. Podnositac predstavke je 6. aprila 2001. godine uložio ustavnu žalbu zahtevajući od Ustavnog suda da naloži državnom tužiocu preduzimanje neophodnih radnji radi okončanja istrage u najkraćem roku a najduže za šest meseci. Ustavni sud je 12. novembra obavestio pravnog zastupnika podnosioca predstavke da nije nadležan da odlučuje u predmetima koji se odnose na neaktivnost tužilaca pre početka suđenja. Predmet je još uvek u istrazi.

Odluka Suda

Podnositelj predstavke je tvrdio da domaće vlasti nisu preduzele ozbiljnu i temeljnju istragu rasistički motivisanog napada od 29. aprila 1999. godine i da je bio žrtva diskriminacije na osnovu romskog porekla. Članovi konvencije na koje se oslanjao su 3, 8, 13 i 14 u vezi sa članom 3.

Član 3.

Evropski sud je stao na stanovište da su povrede koje je podnositelj pretrpeo dovoljno ozbiljne da bi predstavljalje zlostavljanje u okviru značenja člana 3 Evropske konvencije i ponovio da su države koje su ratifikovale Evropsku konvenciju obavezne da preduzmu mere usmerene ka tome da se pojedinci pod njihovom nadležnošću ne podvrgavaju zlostavljanju uključujući i ono počinjeno od strane privatnih lica. Sud je dodao da član 3 može zahtevati i pozitivne obaveze države usmerene na sprovođenje zvanične istrage. Vlasti treba da preduzmu sve razumne korake koje im stoje na raspolaganju i da neodložno prikupe sve relevantne dokaze. Imajući to u vidu Sud primećuje da hrvatske vlasti nisu podigle optužnicu protiv bilo koga i da pretkrivični postupak traje skoro sedam godina. Evropski sud je primetio da je policija zaključila da su napad izvršili pripadnici skinheads-a, za koje je poznato da su već učestvovali u sličnim događajima. Ali izgleda da policija uprkos tome nije ispitala nijednog pripadnika te grupe, niti je te podatke upotrebila na bilo koji drugi način. Štaviše, isključila je S. sa liste mogućih osumnjičenih a da ga prethodno nije ispitala o napadu. Uz to, policija nije od nadležnog suda zahtevala da naloži novinaru HRT-a da otkrije svoje izvore uprkos činjenici da pravna mogućnost za takav postupak postoji od 2003. godine. Razmotrivši sve dokumente koje je imao na raspolaganju i tvrdnje stranaka, Sud je zaključio da propust da reše predmet ili da dobave bilo kakve opipljive informacije u cilju identifikovanja i hapšenja napadača tokom dugog vremenskog perioda ukazuje na to da istraga nije bila delotvorna te da je shodno tome došlo do kršenja člana 3 Evropske konvencije.

Član 14 u vezi sa članom 3

Sumnja se da napadači podnosioca predstavke pripadaju grupi skinheads-a koja je po svojoj prirodi vođena ekstremističkom i rasističkom ideologijom. Postupati sa rasistički motivisanim nasiljem na isti način kao i sa slučajevima koji nemaju rasističku pozadinu u stvari znači zažmurniti pred nasiljem koje je naročito pogubno po osnovna ljudska prava. Propuštanje da se načini razlika u postupanju prema situacijama koje se suštinski razlikuju može predstavljati neopravданo postupanje suprotno članu 14 Konvencije (vidi predmet *Nachova i drugi protiv Bugarske* od 6. jula 2005. godine). Konačno, Sud je, imajući

u vidu da je policija bila svesna da je sporni događaj bio uzrokovani etničkom mržnjom, zaključio da je neprihvatljivo da je policija dozvolila da istraga traje više od sedam godina bez preduzimanja bilo kakvih ozbiljnih koraka da utvrdi identitet ili krivično goni počinioce. Shodno tome, Sud je zaključio da je došlo do povrede člana 14 uzetog u vezi sa proceduralnim aspektom člana 3 Evropske konvencije.

Primena člana 41 Konvencije

Podnositelju predstavke je dodeljeno 8.000 evra na ime nematerijalne štete i 6.000 evra na ime troškova postupka.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.85:343.412(035)

341.231.14(035)

341.231.14:343.261-052(035)

ZABRANA zlostavljanja : priručnik za policiju i zatvorsko osoblje /
Ivan Janković ... [et al.]. – Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 2010
(Beograd : Dosije studio). – 297 str. : ilustr. ; 23 cm

Tiraž 400. – Str. 15–17: Predgovor / Beogradski centar za ljudska prava. –
Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-7202-125-7

1. Јанковић, Иван, 1946– [автор]

a) Тортура – Сузбијање – Приручници

b) Права човека – Међународна заштита – Приручници

c) Затвореници – Међународна заштита – Приручници

COBISS.SR-ID 180591884

Beogradski centar za ljudska prava osnovan je 1995. godine kao nestranačko, nepolitičko i neprofitno udruženje građana zainteresovanih za razvoj teorije i prakse ljudskih prava.

Osnovni ciljevi Beogradskog centra su širenje znanja o ljudskim pravima i humanitarnom pravu, razvijanje demokratije i uspostavljanje pravne države i građanskog društva. Centar nastoji da podigne svest građana o značaju i dometima ideje ljudskih prava i sloboda i doprinese stvaranju klime za njihovo puno uvažavanje.

Najvažnije oblasti delovanja Centra su obrazovanje, istraživanje, izdavaštvo, organizovanje javnih rasprava, skupova i predavanja, izrada modela zakona i predloga za reformu zakonodavstva i državnih ustanova, izveštanje o stanju ljudskih prava, pravna pomoć žrtvama kršenja ljudskih prava, humanitarna pomoć i saradnja s domaćim i međunarodnim organizacijama i ustanovama koje se bave unapređivanjem ljudskih prava, pravne države i demokratije.

Centar je objavio preko 120 knjiga. Od 1998. godine redovno objavljuje svoj godišnji izveštaj o stanju ljudskih prava u zemlji.

Za doprinos unapređivanju ljudskih prava Centar je 2000. godine dobio međunarodnu nagradu *Bruno Kreisky*. Centar svake godine dodeljuje nagradu *Konstantin Obradović* za unapređivanje kulture ljudskih prava.

Centar je član Udruženja instituta za ljudska prava i Balkanske mreže za ljudska prava.

IZBOR IZ IZDANJA BEOGRADSKOG CENTRA ZA LJUDSKA PRAVA

Biblioteka LJUDSKA PRAVA

Vojin Dimitrijević – Milan Paunović (ur.), *Prava i slobode – međunarodni i jugoslovenski standardi*, 1995.

Andraž Zidar, *Lustracija*, 2001.

Vesna Petrović, *Međunarodni postupci za zaštitu ljudskih prava*, 2001.

Konstantin Obradović – Milan Šahović – Milivoj Despot, *Međunarodno humanitarno pravo*, 2002.

Kristijan Tomušat, *Ljudska prava između idealizma i realizma*, 2006.

Karen Rid, *Europska konvencija o ljudskim pravima – vodič za praktičare*, 2007.

Filip Lič, *Obraćanje Europskom sudu za ljudska prava*, 2007.

Jelena Subotić, *Otimanje pravde*, 2010.

Biblioteka UDŽBENICI

T.C. Hartley, *Osnovi prava Evropske zajednice*, 1998.

Antonio Kaseze, *Međunarodno krivično pravo*, 2005.

Vojin Dimitrijević – Dragoljub Popović – Tatjana Papić – Vesna Petrović, *Međunarodno pravo ljudskih prava*, 2007.

Vojin Dimitrijević – Obrad Račić – Vladimir Đerić – Tatjana Papić – Vesna Petrović – Saša Obradović, *Osnovi međunarodnog javnog prava*, 2007.

POSEBNA IZDANJA

Stanje ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije, Izveštaji Specijalnog izvestioca Komisije za ljudska prava, Elizabet Ren, 1996, 1997.

Konstantin Obradović, *Opšta načela odgovornosti država za međunarodne protivpravne čine*, 2000.

Vojin Dimitrijević – Jelena Radojković, *Ljudska prava i pripadnici oružanih snaga*, 2002.

Igor Bandović (ur.), *Rad Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i domaćih sudova za ratne zločine*, 2005.

Gari Simpson, *Velike sile i odmetničke države*, 2006.

Monitoring i izveštavanje o aktivnostima pravnih institucija u Srbiji i oblastima organizovanog kriminala, ratnih zločina, diskriminacije i nasilja u porodici – Izveštaj, 2008.

Tomas Burgental, *Dete sreće – sećanja dečaka koji je preživeo Aušvic*, 2010.

ISBN 978-86-7202-125-7

